

A 948,777

ประชุมพงศาวดาร

เล่ม ๖

Prachum phongsāwādān

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๖

(ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖)

พิมพ์ครั้งที่ ๓
พิมพ์ครั้งที่ ๓,๐๐๐ ฉบับ

พ.ศ. ๒๕๐๖

องค์การค้ำของครูสภา

ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์

ถนนราชดำเนินกลาง

จักพิมพ์จำหน่าย

1806

GRAD

DS

562

. P88

V-6

Bwlr

GL Buh
gift
(E.A.)

คำนำของบรรณาธิการชุด

8-31-74

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์ สำหรับ คน คว่าทาง
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดประสม
พงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวม
เรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าว
ไว้โดยละเอียด หนังสือชุดคนเริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่า
ภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาค
ที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และ
ในขณะนี่ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมาก
มักจะขึ้นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗
มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องด้วยหนังสือชุดประสม
พงศาวดารนี้เป็นหนังสือ และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน
ทำให้กระดาษกระดาษ หาด่านไต่ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้
จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดไต่ยาก ราคาของหนังสือชุดคนใน
ท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท
คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของ ครุสภา มีความประสงค์จะ
รวบรวมพิมพ์หนังสือนี้ ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษา
ผู้สนใจในวิชาการไต่หาชื่ออ่านไต่สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

GRAD

DS

562

- P88

V-6

Buhr

52 Buch
Gift
1931

คำนำของบรรณาธิการชุด

8-3171

ในบรรดาหนังสือที่เขียนประโยชน์ สำหรับบัณฑิตทาง
ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดประสม
พงศาวดารเป็นหนังสือที่ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวม
เรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าว
ไว้โดยละเอียด หนังสือชุดนี้เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่า
ภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาค
ที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และ
ในขณะนั้นยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมาก
มักจะเป็นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗
มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องจากหนังสือชุดประสม
พงศาวดารเป็นหนังสือ และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน
ทำให้กระดาษกระดาษ หาด่านได้ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่
จะลงทนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ใน
ท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท
คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของ ครุสภา มีความประสงค์จะ
รวบรวมพิมพ์หนังสือนี้ ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษา
ผู้สนใจในวิชาการได้หาซื้ออ่านได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

เหตุที่จะมีหนังสือชดประชมพงศาวดารนี้ เนื่องมาจาก
สมเด็จพระพันวษาอวยยกาเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระ
พระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตลา มีรัชสั่งให้กรรมการ
หอสมุดวชิรญาณรวบรวมหนังสือชน เพื่อทรงบำเพ็ญพระกศล
ในงานศพ หม่อมเจ้าคนัศวรราช ท.จ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑
มีพระประสงค์จะให้เขียนกศลสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการ
หอสมุดเห็นพร้อมกันว่า ในสมัยนั้นมีผู้เอาใจใส่ในการศึกษา
โบราณคดี มีพงศาวดารเป็นต้น ตามพระราชนิยมของ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากกว่าแต่ก่อน แต่ความลำบาก
ของผู้ศึกษามีอยู่ ด้วยจะหาหนังสือตรวจสอบได้ยาก เพราะ
หนังสือพงศาวดารและตำนานเก่าโดยมากยังมีไต่พิมพ์ชน บาง
พิมพ์แล้วแต่จำหน่ายหมดไปแล้วเสียแล้ว บางที่ก็พอจะหาได้ก็
เป็นฉบับที่ชำรุดคลาดเคลื่อน ไม่สมควรที่จะใช้ในการตรวจ
สอบศึกษาไปเสียบ้าง ความต้องการหนังสือพงศาวดาร และ
ตำนานเก่าที่เป็นฉบับดั้งเดิมแก่ผู้ศึกษาอยู่ทั่วไป ด้วยเหตุผลทั้ง
กล่าวมาแล้วนั้น จึงได้จัดให้พิมพ์หนังสือชดประชมพงศาวดาร
ภาคที่ ๑ ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังกล่าวแล้ว และได้พิมพ์
ภาคอื่น ๆ ต่อมาเป็นลำดับ

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ สมเด็จพระเจ้า-
 บรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพทรงรวบรวมเรื่องส่วน
 มากของหนังสือชุดนี้ไว้โดยคำนึงถึงประโยชน์ของ
 หนังสือประชุมพงศาวดาร ซึ่งในขณะนั้นผมอยู่แล้วเพียง
 ๔ เล่ม ว่า “ในเวลาที่แต่งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดี
 ข้าพเจ้าต้องหยิบหนังสือประชุมพงศาวดารมาอาศัย สอดสวนอยู่
 เสมอไม่ใคร่ขาด จนรู้สึกว่หนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสีย
 จริง ๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบยืมตรวจตรา
 ใ้ได้ง่าย ๆ การแต่งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย”
 ขณะหนังสือประชุมพงศาวดารชุดนี้มียุคมากมาย
 หลายเล่ม ประโยชน์ที่นักศึกษาใคร่ขมมากชน แต่คงกล่าวมา
 แล้วว่ายังมีใครมิได้พิมพ์ขึ้นใหม่เป็นชุด และหาอ่านได้ยาก
 ครุสภาจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

ในการพิมพ์คราวนี้ ได้พิมพ์ตามขนาดหนังสือชุดภาษาไทย
 ของครุสภา ซึ่งมีความหนาประมาณเล่มละ ๒๐-๒๕ ยก
 แต่ประชุมพงศาวดารเดิม มีขนาดไม่เท่ากัน หนาบ้างบางบ้าง
 ฉะนั้นประชุมพงศาวดารของครุสภาเล่มหนึ่ง ๆ อาจประชุม
 พงศาวดารเล่มเดิมไว้ได้หลายภาค หรือภาคหนึ่ง ๆ ฉวยเล่ม
 อาจแยกออกเป็นสอง หรือสาม เล่มตามขนาดของครุสภาก็ได้

อย่างไรก็ตาม เพื่อความสะดวกในการค้นคว้า ประชุม
พงศาวดารของครุสภาแต่ละเล่มจะบอกไว้ด้วยว่า เป็นประชุม
พงศาวดารฉบับใดภาคที่เท่าไร เช่น

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑

(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ตอนต้น)

๗๒๕
เป็นต้น

สารบัญ

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สงครามครั้งที่ ๒๒	คราวพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา	๑
ตอนที่ ๑	ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารเวลาว่างสงคราม	๑
ตอนที่ ๒	ว่าด้วยเรื่องมลเหตุที่จะเกิดรบกับพม่า	๕๒
สงครามครั้งที่ ๒๓	คราวพม่าตีหัวเมืองยักขะไต	๘๘
สงครามครั้งที่ ๒๔	คราวเสียกรุงฯ ครองหลัง	๘๘
อธิบายต้นเรื่องรบพม่าครั้งกรุงธนบุรี		๑๔๑

แผ่นดินเจ้ากรุงธนบุรี

สงครามครั้งที่ ๑	คราวตีค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้น	๑๖๖
สงครามครั้งที่ ๒	คราวรบพม่าที่บางกุ้ง	๑๗๕
สงครามครั้งที่ ๓	คราวพม่าตีเมืองสวรรคโลก	๑๘๖
สงครามครั้งที่ ๔	คราวไทยตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก	๒๐๖
สงครามครั้งที่ ๕	คราวพม่าตีเมืองพิษณุครั้งที่ ๑	๒๑๔

สงครามครั้งที่ ๖	ควรวพม่าตเมืองพิษขยครั้งที่ ๒	๒๑๗
สงครามครั้งที่ ๗	ควรวไทยคเมืองเซียงใหม่ ครั้งที่ ๒	๒๒๐
สงครามครั้งที่ ๘	ควรวรบพม่าทขางแกวเมืองราชบุรี	๒๓๘
สงครามครั้งที่ ๙	ควรวระแซหวุ่นกตหวเมืองเทอน กระบวนศกตอนท ๑	๒๖๘
	กระบวนศกตอนท ๒	๒๘๔
	กระบวนศกตอนท ๓	๒๘๘
	กระบวนศกตอนท ๔	๓๐๑
สงครามครั้งที่ ๑๐	ควรวพม่าตเมืองเซียงใหม่	๓๑๕

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖

สงครามครั้งที่ ๒๒ ความพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา
ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒

ตอนที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารเวลาว่างสงคราม

ตั้งแต่ไทยไปตีเมืองพม่าเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
ทกล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๒๑ แล้ว ต่อมาไทยกับพม่า
ก็ไม่ไคร่รบพุ่งกันช้านาน จนราชวงศ์อลองพญาได้เป็นใหญ่ใน
ประเทศพม่า พม่ากับไทยจึงเกิดสงครามกันขึ้นอีกเป็นยุคใหญ่
ในระยะเวลา ๘๕ ปีที่ไทยกับพม่าหยอกรบกันนั้น เฉย ๆ กันอยู่
บ้าง บางเวลาถึงเป็นไมตรีกันก็มีบ้าง เพราะทั้ง ๒ ประเทศมี
เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย จะ
กล่าวเรื่องพงศาวดารบ้านเมือง ในตอนนีไว้พอให้เห็นเนือความ
เมื่ออ่านถึงเรื่องสงครามที่เกิดขึ้นคราวหลัง จะได้เข้าใจเหตุผล
ได้แจ่มแจ้งดี

จะว่าด้วยเหตุการณ์ในเมืองไทยตอนแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์ก่อน ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ถึงไม่มีการศึก
สงครามใหญ่หลวงเหมือนอย่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร
กิติ เหตุสำคัญซึ่งอาจจะมีผลร้ายแรงแก่บ้านเมืองเกิดขึ้นหลาย

ครึ่งหลายคราว ถ้าหากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงพระปรีชา
สามารถในรัฐธูภิบาลโนบายเหมือน อย่างสมเด็จพระนารายณ์
แล้ว ก็ระปกครองบ้านเมืองไว้ได้โดยยาก คุ้มเทศน์ทั้งไทย
และชาวต่างประเทศแต่ก่อนมาจึง ยกย่องสมเด็จพระนารายณ์ว่า
เป็นมหाराชพระองค์ ๑

เรื่องราวเหตุการณ์ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ จำเริญ
แต่จะเสด็จชน ครองราช สมบัติก็ ต้อง รบพุ่งกับ พระเจ้าอาณิงเป็น
ศึกกลางเมืองแม้ชนะสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ราชินีแล้ว เมื่อ
แรกสมเด็จพระนารายณ์เสวยราชย์พวกศัตรูยังมีอยู่มาก จึง
เป็นเหตุให้เกิดกินแหนงกัน แม้นเจ้าชายในพระราชวงศ์
ต้องชำระสะสาง กำจัดศัตรูภายในเปลี่ยนตัวข้าราชการ เก่าเสีย
เป็นอันมาก พอปราบปรามราชศัตรูภายในรายคาบก็เกิดรบพุ่ง
กับพม่า ครั้งพรรณามาในเรื่องสงครามทั้ง ๓ ครั้งทกล่าวมา
แล้ว แต่การทำสงครามทั้ง ๓ ครั้งนั้น เป็นเหตุให้ปรากฏ
ความสามารถของข้าราชการชั้นใหม่ ใ้คนคัมชนหลายคน
คือ เจ้าพระยาโกษา ฯ ชนเหล็ก และพระเพทราชาข้าหลวง
เดิมอนเป็นลูกพระนม ทั้ง ๒ นั้นเข็นต้น นอกออกไปก็ยังมีอีก
เช่นพระยาสิทธิราชเคโศไชย พระยาสรสงครามและพระยาราม-
เคโศเข็นต้น เป็นไทยบ้าง เป็นเชื้อสายหรือเป็นชาวต่าง

ไทยรบพม่า

ประเทศลัทธิศาสนาอื่นข้าง ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 ข้าราชการเป็นคนต่างชาติต่างศาสนาจึงมีมาก เพราะเหตุที่
 ข้าราชการเก๋าร้อยหรือ ต้องหาคนใหม่เข้ารับราชการแทนตั้งแต่
 รบกับพม่าเป็นเดิมมา พอเสร็จเรื่องรบกับพม่าก็เกิดเหตุการณ์
 ขุนนาง ข้าง ฝรั่งเศส เช่น บัญจัน ใน พง ศาว การ มา จน ตลอด รัชกาล
 สมเด็จพระนารายณ์

เรื่องราวเหตุการณ์ ไทย เกยวของ กับ ฝรั่งเศส ต่าง ชาติ ครอง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ มีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของ
 ฝรั่งเศสเป็นพัน ข้าพเจ้าจะลองเก็บเนื้อความมาแสดงในตอนนพอ
 ให้รู้เรื่อง เพราะไม่มีในหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่เกรง
 อย่ว่าจะเรียบเรียงให้สั้นนักไม่ได้ ถ้าท่านผู้ใดอ่านเขาก็ขอให้
 พลิกข้ามไปเสีย

ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ การที่ไทยสมาคมค้าขาย
 กับต่างประเทศเจริญถึงที่สุดซึ่งไม่เคยมีในสมัยเมื่อกองศรีอยุธยา
 เป็นราชธานี ชาวต่างประเทศ ทงจีนจาม แชกฝรั่ง ที่เข้ามา อยู่ใน
 เมืองไทยก็มากกว่าครั้งไหน ๆ ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน ฝรั่งเศส
 เข้ามาอยู่ในเมืองไทยในครั้งนั้นที่เห็นพวกใหญ่มิ ๔ ชาติ คือ
 โปรตุเกสชาติ ๑ ฮอลันดาชาติ ๑ อังกฤษชาติ ๑ ฝรั่งเศสชาติ ๑
 พวกโปรตุเกสเข้ามา ค้าขายถึงเมือง ไทยแต่ในแผ่นดิน สมเด็จพระ

พระรามาธิบดีที่ ๒ เมื่อราวชวาล พ.ศ. ๒๐๖๑ พวกชอลันดา
 เข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร ราวเมื่อขมุโรง พ.ศ.
 ๒๑๔๑ พวกอังกฤษเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ
 ราวเมื่อขมุโรง พ.ศ. ๒๑๕๕ แต่พวกฝรั่งเศษเข้ามาต่อใน
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ราวเมื่อขมุโรง พ.ศ. ๒๒๐๕

เรื่องตำนานการท่งฝรั่ง ต่างชาติมาประเทศทางตะวันออก
 ใต้แสดงไว้ในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๖ ตอนหนึ่งแล้ว ใน
 ตอนนี้จะกล่าวถึงเรื่องท่งฝรั่งเศษออกมาประเทศทางตะวันออกให้
 ต่อกันไป

มีเรื่องราวปรากฏว่า ทั้งแต่รัฐบาลฝรั่งเศษทราบว่าฝรั่ง
 ชาติตะวันออกมาค้าขายทางประเทศตะวันออกใต้กำไรรวยกันมาก
 ก็อยากจะให้พวกฝรั่งเศษออกมาข้าง ใต้ชักชวนพวกพ่อค้าให้ตั้ง
 บริษัทขึ้นหลายครั้งตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๓ มา ก็ไม่
 สามารถจะมาก้าขายทางตะวันออกใต้ เพราะพวกพ่อค้าฝรั่งเศษ
 ไม่มีความพยายามกล้าเหมือนกับพวกพ่อค้าชอลันดาและอังกฤษ
 มาจนถึงแผ่นดินพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ (ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์) เสนาบดีชื่อ โคลแบต์ จึงคิดอ่านตั้งบริษัท
 ฝรั่งเศษให้มาก้าขายถึงประเทศทางตะวันออกใต้ แต่บริษัท
 ฝรั่งเศษยังต้องเที่ยวตรวจตราหาถิ่นฐานที่ต่งประกอบการค้าขาย

ชยอกหลายขั บรมัทธิฝรังเศสจึงไค้มาค้ำชಾಯถงเมืองไทย
ท้อตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เมือรวบว้อก พ.ศ.

๒๒๒๓ ในเวลาสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ตรกัษ
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ชยแล้วเป็นหลายขั

เหตุที่ไทยจะเป็นไมตรีกับฝรังเศสนั้น เพราะพวกบาท-
หลวงฝรังเศสเข้ามาตั้งสอนศาสนาคริสต์ตั้ง แล้วจึงทูลชักชวน
ให้พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มาเป็นไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์ เพอ
จะให้ชอกหนนในการแผ่ศาสนาคริสต์ตั้งเป็นช้อสำคัญ เพราะฉะนั้น
เรื่องราวที่ไทยเกี่ยวของกับฝรังเศสจึงผิดกับฝรังชาติชอน ควร
จะกล่าวให้พิศการสักหน่อย

เรื่องตำนานการทียาทหลวงฝรังเศส จะมาเมืองไทยเป็น
ที่แรกนั้น เป็นเหตุด้วยไปปะเคลมองคท ๘ เห็นศาสนาคริสต์ตั้ง
ทางประเทศตะวันออกเค้รำหมองเสอสมทราม เพราะไปรตเกส
เสอสมอำนาจไม่มีใครค้ำชอศาสนาตั้งแต่ก่อน มาในชอนน
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มีอานภาพยงกว่าพระเจ้าแผ่นดินชอนอื่น ๆ
ทอลตทอโรมันค้ำชอชอกด้วยกัน จนไปปะไค้ยกยอของพระเกียรทีย
ยคเป็นช้อศาสนาปลดมีภกแล้ว ไปปะจึงทูลชอให้พระเจ้าหลุยส์
ช้วยทรงกัศาสนาคริสต์ตั้งให้รุ่งเรืองทางประเทศตะวันออกตั้งแต่
ก่อน ฝ่ายพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นั้นก็ทรงเลอมีโสครัทธานใน

ศาสนา มาก และทรงอุปถัมภ์บำรุงพวกบาทหลวงคณะเยซูอิต
 อันเป็นพวกแผ่นศาสนาอยู่แล้ว จึงทรงรับพระโขนงแล้วเลือกสรร
 บาทหลวงฝรั่งเศสที่มีปรีชาฉลาด ๓ รูป ซึ่งสมเด็จพระบวรราช
 ออกมาที่ศาสนาทางประเทศตะวันออกไปตั้งให้มิชชันนารีเป็นบิชอป (๑)
 เบรธรูป ๑ บิชอปเคิลิโอโปลิสรูป ๑ บิชอปเมเตโลโปลิสรูป ๑
 พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้จัดส่งมากับพวกบาทหลวงและภคทูต
 เป็นบิชอปอีกหลายคน แต่จะเป็นจำนวนมากน้อยเท่าใดหา
 ปรากฏไม่ ให้ออกมาตรวจดูว่าจะควรจัดการที่ศาสนาทาง
 ประเทศตะวันออกอย่างไรก็ หาได้เจาะจงให้ตรงมาเมืองไทย
 แต่แห่งเดียวไม่ พวกบาทหลวงฝรั่งเศสเดินออกมาทางประเทศ
 เขตรัฐจีนประเทศอินเดีย เทยวตรวจครามาหลายปี บิชอป
 เมเตโลโปลิสมาถงมรณภาพเสียกลางทางรูป ๑ ทที่เหลืออีก
 ๒ รูปกับบิชอปเทยวตรวจครามาถงกรุงศรีอยุธยา เมื่อขาล
 พ.ศ. ๒๒๐๕ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์
 บิชอปฝรั่งเศสพิจารณาเห็นว่าเมืองไทยสมควรเป็นที่อาศัยตั้ง

(๑) ข้าพเจ้าเคยถามสังฆราชเว้า ที่เรียกพวกนักบวชฝรั่งว่า
 “บาทหลวง” นั้นทราบหรือไม่ว่าหมายความว่าอย่างไร สังฆราชบอก
 ว่าเคยได้ยินว่าเดิมเรียกว่า “บาทหลวง” หมายความว่า เป็นพระที่พระ
 เจ้าแผ่นดินทรงอุปถัมภ์ ข้าพเจ้านึกว่าถ้าเช่นนั้น เดิมเห็นจะเรียกแต่
 บิชอปว่าบาทหลวง หมายความว่า เป็นผู้ใหญ่ในพวกนักบวช จะมา
 เข้าใจความไปเป็นอย่างอื่นต่อชั้นหลัง

ทำการแผ่ศาสนาให้แพร่หลายดีกว่าประเทศอื่น ๆ เพราะรัฐบาลไทยไม่เกียติกันการถือศาสนาต่าง ๆ เช่นเมืองแขกอิสลาม และเมืองจีนเมืองญุ่นนั้นประการ ๑ เพราะชนต่างชาติชาวประเทศตะวันตกมีมาอาศัยอยู่ในเมืองไทยแทบทุกชาติ อาจจะถูกกล่อมคนต่างชาติเหล่านั้นให้เขารัต แล้วให้นำศาสนาไปยังบ้านเมืองของตนก่อน แล้วพวกเขาหลงจะไต่ตามไปสั่งสอนให้แพร่หลายต่อไป คิดเห็นพร้อมกันจึงทำรายงานให้ศิษย์ถกอกลบไปทูลไปและพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้วขอร้องกับบาทหลวงฝรั่งเศสก็อาศัยอยู่กับพวกคริสตัง ที่ในกรุงศรีอยุธยา ทั้งคนเรียนภาษาไทยและประพฤติกการสงเคราะห์แก่คนทั้งหลายด้วยประการต่าง ๆ เช่นช่วยรักษาพยาบาลไข้เจ็บเป็นต้น มิได้เลอกลหน้าว่าเป็นคนอยู่นอกหรืออยู่ในศาสนาของตน ประสงค์จะให้คนทั้งหลายชอบพอให้กว้างขวางจะได้เกิดความนิยม แต่ในชั้นนั้นพวกบาทหลวงฝรั่งเศสยังหาได้เข้าเฝ้าแทนสมเด็จพระนารายณ์ไม่ เรืองราวอันเป็นมูลเหตุที่พวกบาทหลวงฝรั่งเศสแรกจะมาตั้งในเมืองไทย มีเนอความตึงแสดงมาดังนี้

ท่านจะต้องกล่าวถึงลักษณะที่ไทยคบค้าสมาคมกับแขกฝรั่งต่างชาติตั้งแต่เดิมมาแทรกลงสักหน่อยก่อน อธิบายไทยผิด

กับชาวประเทศอื่นทางตะวันออก ที่ไม่เกลียดฝรั่งเหมือนอย่าง
 อธิษาศัยจีนหรือญุ่นหรือแขกชวามลายูในสมัยนั้น และอีก
 ประการ ๑ พระพุทธศาสนาไม่สั่งสอนให้เบียดเบียนศาสนาอื่น
 พวกแขกฝรั่งต่างประเทศที่เข้ามา จะถือศาสนาอย่างไรไทยก็
 ปล่อยให้ถือตามสบายไม่กักกันห้ามปราม เพราะฉะนั้นเหตุ
 ที่พวกฝรั่งมักเกิดวิวาทบาดทะเลาะกับประเทศอื่น เพราะเจ้าของ
 เมืองรังแกเกลียดชังชนต่างชาติด้วยเรื่องศาสนาจึงไม่มีใน
 เมืองไทย ชาวต่างประเทศชาติใดเข้ามาค้าขาย ไทยก็ถือว่า
 มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงทำนุบำรุง
 เสมอหน้ากัน คือพระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนและทำมาหากิน
 ตามอธิษาศัย ตั้งให้ผลเป็นหัวหน้าในชนชาตินั้นเองเป็นนาย
 อำเภอมียศเป็นหมื่น เป็นชนสำหรับดูแลว่ากล่าวกัน และนำ
 กิจสหทุกข์ของพวกคนชนร้องเรียนต่อรัฐบาล พวกใดที่ประกอบ
 การค้าขาย ก็ให้ชนอยู่ในกรมท่า มีชนนางเชื้อชาติชนพวกนั้น
 เป็นผู้ใหญ่ ดังเช่นพระโสรฎกเป็นหัวหน้าจันและพระเจ้าฟ้าเป็น
 หัวหน้าแขกเป็นต้น ชาวต่างประเทศบางพวกที่สมัครรับราชการ
 เป็นทหาร ดังเช่นพวกมอญ พวกญุ่น พวกโปรตุเกส และ
 พวกแขกแขกจาม แขกมลายู ก็โปรดให้เป็นทหารอาสาชน

อยู่ในกลาโหม มีสังกัดปกครองกันเป็นหมวดเป็นเหล่า และ
ทรงตั้งเสนาสายของชนชาตินั้น ๆ ให้เป็นมุลนายบังคับบัญชา
บางพวกที่เป็นคนของบริษัทรัสเซียเปลี่ยนกัน เข้ามาค้าขาย ไม่อยู่
ประจำ เช่นพวกฮอลันดาและอังกฤษก็โปรดให้จัดที่หลวงให้ตั้ง
ห้าง สร้างโรงสินค้าให้เช่า และตั้งผู้เป็นหัวหน้า ให้มียศเป็น
หมื่นเป็นขุน ตำแหน่งนายอำเภอของชนชาตินั้น ๆ สังกัดขึ้นอยู่กับ
ในกรมท่า ประเพณีเหล่านี้มีมาแต่ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า
ทรงธรรมหรือบางที่จะก่อนนั้น

ส่วนการค้าขายนั้น พวกชาวต่างประเทศเดินเรือบรรทุก
สิ่งของ สินค้าเมืองอื่น ๆ เข้ามาขายในเมืองไทย แล้วรับซื้อ
สิ่งของสินค้าในเมืองไทยบรรทุกไปขายตามเมืองต่างประเทศ
เรือเมืองไทยที่ไปมาค้าขายอย่างนักมีมาก กรุงศรีอยุธยาเป็น
ท่าสำหรับค้าขายทางเมืองชวามลายู ตลอดจนเมืองจีนเมือง
ญูนฝ่าย ๑ เมืองมะริดเป็นท่าสำหรับค้าขายทางเมืองอินเดีย
ตลอดจนเมืองเปอร์เซียและเมืองอาหรับฝ่าย ๑ ส่วนอากรทริบู-
นาลเก็บจากพวกพ่อค้า เก็บเก็บแต่จังกอบตามขนาดปากเรือ
คอบรรคเรือที่ไปมาค้าขายกับต่างประเทศลำไหนปากกว้างเท่าใด
ก็คิดพิศเก็บเงินภาษีเป็นอัตราตามขนาดปากเรือว่าวาละเท่านั้น ๆ
ทุกเที่ยวที่ไปมา เก็บจังกอบอย่างนี้เหมือนกันทั่วไปทั้งเรือไทย

และเงินจามแขกฝรั่ง อีกอย่าง ๑ รัฐบาลได้ผลประโยชน์จากกำไร
 ในการซื้อขายสินค้าเองด้วย การที่รัฐบาลค้าขายในชั้นแรกจะ
 เป็นอย่างไรยังไม่ได้ความชัด เข้าใจว่าจะเป็นค้าขายเมื่อแรกชาว
 ต่างประเทศเข้ามาค้าขายจะไม่มีใครมีใครซื้อขายด้วย และจะ
 ทวงหนี้สินก็ยาก จึงพอใจค้าขายกับรัฐบาลซึ่งเป็นเจ้าของเมือง
 ข้างที่จะเป็นมาแต่ก่อนฝรั่งมาค้าขายแล้ว ครั้นฝรั่งมาค้าขายใน
 ชั้นแรกจึงพอใจให้รัฐบาลรับเหมาซื้อสินค้าจากฝรั่งไปจำหน่าย
 เป็นรายย่อยในพนมเมือง และให้รัฐบาลรับซื้อสินค้าในพนมเมือง
 มารวบรวมไว้ขายให้ฝรั่ง ประเพณีอันนี้เห็นจะมีขึ้นตามประเทศ
 ในอินเดียก่อน แล้วจึงเขามาอย่างมาในเมืองนี้ การที่รัฐบาลค้า
 ขายดังกล่าวมานี้ เป็นการเกี้ยวของต้องจ่ายและรับเงินหลวง
 จึงให้เป็นหน้าที่ของพระยาโกษาธิบดีเจ้ากระทรวงพระคลังแต่เดิม
 มา พระยาโกษาธิบดีจึงเป็นเจ้าพนักงานการเกี้ยวของกับชาวต่าง
 ประเทศเริ่มด้วยพวกที่มาค้าขาย จนกลายมาเป็นกระทรวงต่าง
 ประเทศในชั้นหลังด้วยประการฉะนี้

คราวนี้จะว่าด้วยเรื่องราวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวของกับ
 ชาวต่างประเทศต่อไป คือเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง
 ทรงจัดวิธีการค้าขายกับชาวต่างประเทศเปลี่ยนใหม่^(๑) ให้

(๑) การที่จัดใหม่นี้ สงสัยว่าจะเอาแบบอย่างมาจากเมือง
 เปอร์เซียหรืออินเดียเหมือนกับที่ตั้งกรมท่า

ไทยรบพม่า

ประกาศกำหนดสินค้าบางอย่างเช่นค้ำยูก งาช้าง หนังกัดัว ไม้หอม ไม้ฝาง เป็นต้น อันเป็นของหายากว่าเป็นสินค้าของหลวงห้ามมิให้ผู้นชายส่งไปต่างประเทศ ใครหาได้ต้องมาขายให้รัฐบาลชอตามพิศุคราคาทงไว้ แล้วเอาเก็บไว้ในพระคลังสินค้า เมื่อพ่อค้าคนใดประสงค์จะใคร่ได้สินค้าเหล่านั้นไปจำหน่ายต้องมาขอไปจากเจ้าพนักงาน และยังมีสินค้าอีกอย่าง ๑ คือข้าวเปลือกข้าวสาร ห้ามมิให้บรรทุกออกนอกพระราชอาณาเขตทีเดียว เว้นแต่จะใคร่ขออนุญาตของรัฐบาลจึงบรรทุกไปได้ แต่ส่งสินค้านออกจากที่กำหนดไว้ ใครจะชอขายก็ไ้ไม่ห้ามปรามไม่ต้องให้พวกชาวต่างประเทศมาชอขายแต่ที่รัฐบาลแห่งเดียวเหมือนแต่ก่อน

การที่จกใหม่คงว่ามาน บางทีจะเกิดแต่ประสงค์จะไม่ให้คนเที่ยวฆ่าสัตว์ตัดไม้ และชุกแรวโลทะเลอันมีค่าให้หมดสิ้นเสียโดยเร็วก็เป็นไ้ แต่พวกฝรั่งไม่ชอ ว่ารัฐบาลกำหนดสิ่งสินค้าที่เขนของดีมีราคาเป็นสินค้าต้องห้ามเสียเกือบหมด พวกพ่อค้าจะต้องการสิ่งใดต้องมาวิ่งวอนขอชอชอจากรัฐบาล ถ้าหากว่าแย่งกันชอหลายราย ใครจะไ้ก็แล้วแต่ความปรานีของรัฐบาล รัฐบาลมีอำนาจเห็นอพวกพ่อค้ามากนัก พวกพ่อค้าฝรั่งจึงวิ่งเกยจ แต่อำนาจรัฐบาลชอนักเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองไม่

น้อย เพราะเป็นเครื่องผูกพันพวกพ่อค้าไว้ให้เรียบร้อย และต่าง
 พวกต่างต้องพยายามทำความพอใจให้แก่รัฐบาล ทั้งเช่นเมื่อ
 ในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง จะปราบปรามเมืองชัตตานนท์เป็น
 ชยถ ก็อาจจะเกณฑ์พวกชอลันดาให้เอาเรือกำปั่นรบมาช่วยได้
 และโดยปรกตินักค้าต่างประเทศที่พวกพ่อค้าต่างชาติพาเข้ามา
 ด้รัฐบาลจะต้องประสงค์สิ่งใดก็ซ้อหาได้ก่อนตามราคาที่รัฐบาล
 พอใจจะให้ บางทีถงพ่อค้าชาติตนก็มี แต่พวกพ่อค้าต่างประเทศ
 ก็ต้องจำทน เพราะประโยชน์ที่ได้กว่าอำนาจของรัฐบาลไทย
 สงเคราะห์มีมากกว่ามาก เป็นต้นว่าการค้าขายกับประเทศญูน
 ในสมัยนั้น ทั้งแต่รัฐบาลญูนซัตเคองฝรัง (โปรตุเกส) ว่าไป
 เกลยกล้อมให้คนเขารตศาสนาคริสต์งเลหห้ามไม่ให้ฝรังเข้าไป
 ค้าขายในเมืองญูน ฝรังก็ต้องมาอาศัยเรือไทยไปขายซอลันดา
 ของฝรังที่เมืองญูน ด้งนเป็นตัวอย่างอย่าง ๑ แต่บางทีถเวล
 การค้าขายอดีตรัฐบาลไทยกวคชันนิก พวกพ่อค้าฝรังทงไม่
 ไหวก็เลิกห่างไปเสียคราว ๑ ฝ่ายรัฐบาลชาติผลประโยชน์ก็
 ต้องผ่อนผันให้พวกฝรังมาค้าขายอีก เช่นด้งนมาแต่ในแผ่นดิน
 พระเจ้าปราสาททอง

มาถงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ กรมพระคลังสินค้าจ
 การเพิ่มเติมขนออกอย่าง ๑ คือให้ต่อเรือกำปั่นหลวงชนหลายลำ

ประสงค์จะบรรเทาสินค้าของหลวงไปขายเองถึง เมืองจีน เมืองญุ่น ในเวลานั้นชอลันตาไค้ครอบงำเกาะชวา มีอำนาจในท้องทะเลจีนยิ่งกว่าชาติอื่นส่วนอังกฤษไค้ท่มั่นทางเมืองสุรัตและมัท-
 ราฐูในอินเดียก็ม้ออำนาจชนทางท้องทะเลอินเดียอีกทาง ๑ ฉะนั้นพวกชอลันตาไค้พยายามไปแสดงแก่ญุ่นว่า มีไค้ดิศศาสนา (โรมันคาทอลิก) อย่างพวกโปรตุเกส ญุ่นเลยเข้าใจไปว่าชอลันตามีไค้ดิศศาสนา คริสต์ทัง ก็อนุญาตให้ไปค้าขายถึงเมืองญุ่นไค้แต่เมื่อปลายรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง ครั้นพวกชอลัน-
 ตาทราบว่ารัฐบาลไทยจะเอาสินค้าไปขายแข่งก็ไม่พอใจ เห็นว่าตัวมีกำลังมากและไม่ต้องอาศัยไทยคังแต่ก่อนแล้ว ก็ไม่หวังอนว่ากล่าวโดยดี พอไทยคิดรบกับพม่าเมื่อขั้มโรง พ.ศ. ๒๒๐๗ เห็นเป็นโอกาส ชอลันตาก็หาเหตุตั้งวิวาท ให้เรือรบเที่ยวทำลายเรือของพระคลังสินค้าทไปมาค้าขายทางเมืองจีนเสียข้างจัยเอาไปเสียข้าง แล้วให้กองทัพเรือมาขั้มปากน้ำเจ้าพระยา มิให้เรือไทยเข้าออก ฝ่ายข้างไทยไม่ทันรู้ตัว คั้วยไม่ได้คาคว่าชอลันตาจะอาชประพฤติร้ายแรงถึงเช่นนั้น เห็นเสียทกัรบปรองคองทำสัญญาตกลงกับชอลันตา คือฝ่ายไทยยอมให้ชอลันตาชอหนึ่งสัตว์แทนพระคลังสินค้าอย่าง ๑ รับผิดชอบว่าจะไม่จ้าง

เงินลงเป็นลูก เรือหลวงทไปค้าขายทาง เมืองจีนเมืองญูน (๑)

อย่าง ๑ ฝ่ายฮอลันดาเคยมีคนเรือหลวงทไต่จับไปไว้และยอม
ใช้ราคาเรือทไต่ทำลายเสียอย่าง ๑ รับว่าจะส่งหนึ่งให้รัฐบาล
พอใช้ในราชการอย่าง ๑ การทวิวาทก็เห็นเลิกแล้วแก่กัน (๒)

แต่ความประจักษ์แจ้งแก่พระญาณของสมเด็จพระนารายณ์
ในครั้งนั้นว่าจะไวใจต่อไปว่าฝรั่งจะไม่มารบพุ่งย้ายเมืองไทยไม่
ไต่แล้ว จึงทรงเปลี่ยนทางรัฐภูภิบาลโนบายแต่่นั้นมา เริ่มด้วย
คิดตระเตรียมของกันพระนคร สำหรับจะต่อสู้ข้าศึกซึ่งจะมา
ทางทะเล ทรงพระราชดำริเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาอยู่ใกล้ทะเล
นัก ข้าศึกอาจจะเอาเรือกำปั่นรบเข้ามาลงได้ จึงให้สร้างเมือง
ลพบุรีขึ้นเป็นราชธานีอีกแห่ง ๑ สำหรับจะไว้เป็นทตงต่อสู้ข้าศึก
ซึ่งจะมาทางทะเล และจะสร้างขอมปราการที่เมืองธนบุรี
เมืองนนทบุรี ให้เป็นทตงกันข้าศึกในระยะทางทะเลชนมาลง
กรุง ฯ ด้วย

(๑) ข้อนี้ เพราะฮอลันดาเห็นว่าไทยที่สกัดเดินเรือทะเล
มีน้อย ถ้าไม่ใช้เงิน เรือไทยก็จะไม่ได้สักกล้านัก มิใช่ไทยต้อง
เลิกเรือไปเมืองจีน

(๒) สัญญาที่เข้าใจว่าใช้อยู่ไม่กี่ปี เลิกในแผ่นดินสมเด็จพระ
นารายณ์นั่นเอง เพราะฮอลันดาขาดทุน หรือเพราะเกิดรบกับ
อังกฤษอย่างใดอย่างหนึ่งนี้ เลิกห่างไปจากกรุงศรีอยุธยาเสียคราว
๑ แล้วจึงเข้ามาขออนุญาตตั้งห้างอีก ในจดหมายเหตุฮอลันดาว่า
ต้องมาทำสัญญาใหม่ แต่ยังไม่หาพบสำเนา

ขณะนั้น พวกบาทหลวงฝรั่งเศส เข้ามาตั้งอยู่ในกรุงศรี-
 อโยธยาได้ ๓ ปี ฝรั่งเศสไม่เข้ากับชอลันตา เพราะลัทธิศาสนา
 ต่างกัน เมื่อพวกบาทหลวงทราบว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรง
 ประสงค์สร้างข้อมปราการเตรียมต่อสู้พวกชอลันตา ก็เห็นเป็น
 ช่องโอกาสจะเข้ากับไทยให้สันติได้ เวลานั้นมีบาทหลวงฝรั่งเศส
 ที่มากับข้อมอบคน ๑ ชื่อโทมาส์ เป็นผู้ที่เคยเรียนวิชาสร้าง
 ข้อมปราการ ข้อมอบจึงให้บาทหลวงโทมาส์ไปหาเจ้าพระยา
 โภษะชนเหล็ก รัชดาช่วยราชการที่จะทรงสร้างข้อมปราการ
 ที่เมืองลพบุรี บาทหลวงคนนี้เป็นคนมีความรู้ คิดแยบแผน
 ถวายต่อพระเจ้าราชครูทักขิ จึงได้เข้ารับราชการตั้งแต่แรกสร้าง
 เมืองลพบุรีเมื่อขอมะเส็ง พ.ศ. ๒๒๐๘ บาทหลวงโทมาส์จะ
 ทำแบบอย่างสร้างสิ่งใดก็อ้างหาทราบดีไม่ ปรากฏแต่ว่า
 สมเด็จพระนารายณ์พระราชทานบ้านเรือนให้อยู่ในพระนคร และ
 โปรดให้สร้างโรงสวดพระราชทานบาทหลวงโทมาส์ในบ้านนั้น
 ด้วย ข้อมอบเห็นสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระเมตตาบาทหลวง
 โทมาส์และไม่ทรงรังเกียจศาสนาคริสต์ จึงคิดว่าถ้าหากไป
 และพระเจ้าหลุยส์ทรงฝากฝังพวกบาทหลวงฝรั่งเศส เหมือน
 อย่างพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษและชอลันตาได้มีพระราชสาส์นมา
 ฝากฝังพวกพ่อค้า การแผ่ศาสนาคงจะสะดวกขึ้นอีกมาก ข้อมอบ

เบริชซึ่งเป็นที่หน้า จึงให้ขอยกเคลีโฮโปลิสซึ่งเป็นที่ ๒ กลับไป
ยุโรป ในรัชสมัย พ.ศ. ๒๒๐๘ นั้นผู้ต่อมาคงเป็นกษัตริย์
หลวงโทมาส์ซกโยงพวกบาทหลวงเข้าไปช่วยราชการอย่างอื่น
อีก จึงปรากฏว่าสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ขอยกเบริชเป็น
ที่หน้าพวกบาทหลวงเข้าเป็นครั้งแรก เมื่อสมัย พ.ศ.
๒๒๐๘ และพระราชทานที่ให้สร้างวัดที่พักของพวกบาทหลวง
ฝรั่งเศษ (๑) เหมือนอย่างสมเด็จพระชัยราชาธิราชเคย
พระราชทานพวกโปรตุเกสมาแต่ก่อน

ขอยกเคลีโฮโปลิสไปยังยุโรปในเวลาเมื่อไปได้รับรายงาน
ฉบับแรกของขอยกแล้ว เห็นชอบด้วยในการที่จะอาศัยเมือง
ไทยเป็นที่อำนวยความสะดวกทางประเทศตะวันออก จึงออก
อาชญาบัตรให้ขอยกเบริชเป็นตำแหน่งสังฆราชคริสตังในเมืองไทย
และบรรดาประเทศที่ใกล้เคียงทั้งปวง อันมิได้อยู่ในอำนาจปก
ครองของรัฐบาลสเปนและโปรตุเกส ส่วนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
ก็ให้ส่งพวกฝรั่งเศษที่เป็นช่างบ้าง ทักษานาฏวิชาอันบ้างมาช่วย
พวกบาทหลวงอีกหลายคน แต่ตัวขอยกเคลีโฮโปลิสยังอยู่ใน
ยุโรปจนบัดนี้ พ.ศ. ๒๒๑๖ จึงกลับมา เสด็จพระราชดำเนิน

(๑) คือที่วัดเซ็นโยเซฟ อยู่ข้างเหนือวัดพุทธโสธรวรย์ ยัง
ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

เครื่องราชบรรณาการของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับทั้งสมณสาสน์
และเครื่องราชบรรณาการของโป๊ปเข้ามาให้สังฆราชถวายสม-
เด็จพระนารายณ์ จึงไปรื้อให้สังฆราชเข้รึกกับบิชอปเคลิโอโปลิส
เข้าเฝ้าอย่างราชทูตจำทูลพระราชสาสน์ แต่ความในพระ-
ราชสาสน์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และสมณสาสน์ของโป๊ปที่มี
ครั้งนั้น จะว่าอย่างไรยังไม่พบสำเนาต้นนิยฐานว่า คงจะยกย่อง
พระเกียรติยศในข้อที่ไม่ทรงรังเกียจศาสนาอันนั้นประการ ๑ ขอ
ฝากพวกฝรั่งเศสทั้งพวกบาทหลวงที่มาสอนศาสนาและพวกพ่อค้า
ที่มากำขาย ให้ทรงช่วยทำนุบำรุงประการ ๑ แลแต่คงประสงค์
จะเป็นสัมพันธมิตร รัชจะช่วยพระราชธุระในบรรดาการทั้งปวง
ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์จะทรงพระราชประสงค์นั้นประการ ๑ จึง
เป็นเหตุให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงยินดีที่จะไต่ถามทางพระราชไมตรี
กับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เพราะทรงทราบอยู่ว่าพระเจ้าหลุยส์มีอาน-
ภาพมาก ซอลันดาและอังกฤษมีความยำเกรงทั้งสองพวก อีก
ประการ ๑ มีพระราชประสงค์อยู่ที่จะให้ไทยได้เล่าเรียนวิชา
ของฝรั่ง ซึ่งจะเอามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง พวก
ฝรั่งเศสที่มากับบาทหลวงก็ได้มาช่วยทำการให้เป็นประโยชน์อยู่
บ้างแล้ว ต่อไปจะหาผู้ที่จะเป็นครูฝึกหัดวิชาต่าง ๆ ทั่วเศษขึ้นไป
มีวิชาทหารเป็นต้นไต่ถามจากพระเจ้าหลุยส์ ด้วยเหตุนี้เมื่อสังฆราช

เชิญพระราชสาสน์และสมณสาสน์มาถวายครั้งนั้น สมเด็จพระ
 นารายณ์มีพระราชประสงค์จะพระราชทานบำเหน็จ ทูตาทกตให้
 ถูกพระหฤทัยของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และพระหฤทัยของโยเซ็ฟ จัง
 ทรงรับจะสร้างวัดขึ้นเป็นทสถิตของสังฆราชคริสตังพระราชทาน
 การอันนั้นว่าโดยราชประเพณีไทยก็ไม่เป็นการแปลกประหลาด
 อันใด ด้วยสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้เคยสร้างวัดพระราชทาน
 พวกแขกมาแต่ก่อนก็มีแต่พวกสังฆราชบาทหลวงคิดโดยใจของ
 ตนเห็นเป็นการอศักรรย์ เพราะไม่เคยปรากฏว่ามีพระเจ้าแผ่นดิน
 ทอดศาสนาอันใดเคยสร้างวัดคริสตังพระราชทานมาแต่ก่อน
 พวกสังฆราชบาทหลวงจึงเกิดความเข้าใจว่าสมเด็จพระนารายณ์
 คงจะเลื่อมใสในศาสนาคริสตังอยู่บ้าง ถ้าคิดอ่านอย่างไรให้
 เห็นจะเชิญเสด็จให้เขารัตได้สักเวลา ๑ เป็นแน่ ถ้าได้สมเด็จพระ
 พระนารายณ์เขารัตแล้ว ราษฎรเมืองไทยก็คงพากันเขารัตตาม
 เสด็จหมกตงบ้านตงเมือง จะเข่นปาฏิหาริย์อันใหญ่หลวงทพวก
 ตนมาทำให้เกิดคน เมื่อคิดเช่นนั้น พวกสังฆราชบาทหลวงก็
 พยายามที่จะทำให้สมเด็จพระนารายณ์พอพระราชหฤทัยในการ
 งานทั้ง ปวง และเรียกหาพวก ฝรั่งเศส เคสมาถวายให้ทรงใช้สอย
 ราชการ ได้มาทำการอันเป็นประโยชน์ให้เกิดคนหลายอย่างเช่น
 ตั้งโรงเรียนสอนภาษาและวิชาศิลปศาสตร์ของฝรั่ง และตั้งโรง

พยายาลเป็นต้น ส่วนสถานที่ต่าง ๆ ที่ข้างฝรั่งให้แบบอย่างสร้างจน
 เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมากที่ยังปรากฏอยู่ในกรุง
 ศรีอยุธยา เช่นพระที่นั่งพิไลยศิลปภรณ์ (หอสูงที่ในวังจันทร์-
 เกษม) ถังประปาในพระราชวังหลวงเป็นต้น ที่เมืองลพบุรีมี
 บ่อนปรกาการและพระราชวังตลอดจนประปา ที่เมืองอินทรมุขมีบ่อน
 วิชัยประสิทธิ์(๑) และเข้าใจว่ายังมีตามหัวเมืองอื่นต่อไปอีก คือ
 บ่อนปรกาการเมืองนครศรีธรรมราชแห่ง ๑ บ่อนปรกาการเมือง
 นครราชสีมา (เมืองเดิมอยู่ใกล้ตำบลสังเนินเป็น ๒ เมือง
 เรียกว่าเมืองโคราคบระ คนเรียกว่าเมืองโคราชหรือเมืองเก่า
 เมือง ๑ เมืองสีมาเมือง ๑ ย้ายมาสร้างเป็นเมืองใหม่จึงเอา
 ชื่อเดิมมาปรังเรียกว่า เมืองนครราชสีมา แต่คนยังคงเรียกว่า
 เมืองโคราช) แห่ง ๑ บ่อนปรกาการเมืองเพชรบูรณ์แห่ง ๑
 หรือเสียแล้วเข้าใจว่าเมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ เมืองจันทร์บุรีแห่ง ๑
 และได้ยินว่าเมืองตะนาวศรีอีกแห่ง ๑ แต่จะสร้างแห่งไหน
 ก่อนหลังกันอย่างไรหาทราบไม่ เรื่องราวในตอนทักกล่าวมานี้
 เป็นตอนก่อนวิชัยเขนทร์เข้ามารับราชการ เพราะตามความที่
 ปรากฏในจดหมายเหตุฝรั่ง วิชัยเขนตรพงเข้ามาถึงเมืองไทยเมื่อ

(๑) ที่เรียกชื่อว่าบ่อนวิชัยประสิทธิ์ เข้าใจว่าพึงมาเรียกเมื่อ
 เป็นบ่อนมฤมวังครั้งกรุงธนบุรี

พวกสังฆราชบาทหลวงฝรั่งเศสได้เข้ามาตั้งอยู่แล้วถึง ๑๓ ปี และสมเด็จพระนารายณ์ได้มีทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่แล้ว วิชเยนทร์ทำใจเป็นผู้ชักโยงไทยให้เป็นไมตรีกับฝรั่งเศสไม่

เรื่องราวประวัติของวิชเยนทร์นั้น ว่าเป็นชาวเมืองในประเทศกรีกเกิดเมื่อราวคริสต์ศก ๑๖๕๐ ตรงกับขชาว พ.ศ. ๒๑๙๓ นามสกุลชื่อว่า เยรากี แปลว่าเหยยวนกเขา ตามภาษากรีก บิคามารคาเป็นผู้คัดกษาก วิชเยนทร์เห็นว่า บิคามารคาต้องหาเลี้ยงได้ความลำบาก ก็กระหาเลี้ยงตัวเอง จึงหนีไปรับจ้างเป็นลูกเรืออังกฤษตั้งแต่อายุได้ ๑๖ ปี ทำนองจะมีให้บิคามารการรอรอบ จึงเปลี่ยนเรียกชื่อตัวเองว่า ฟอลคอน อันเป็นภาษาอังกฤษ หมายความว่าเหยยวนกเขา เหมือนกัน วิชเยนทร์ได้ไปอยู่เมืองอังกฤษสักสองสามปี แล้วรับจ้างลงเรือกำปั่นของพ่อค้าอังกฤษคน ๑ ชื่อ ยอร์ช ไชวต์ ออกมาค้าขายทางประเทศตะวันออก มาถึงเมืองไทย เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๑๘ เป็นปีที่ ๑๙ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ เวลานั้นอายุวิชเยนทร์ได้ราว ๒๕ ปี ยอร์ช ไชวต์ เห็นวิชเยนทร์เป็นคนฉลาดเฉลียว จึงให้อยู่ชื้อสนค้ำทากรุง

ศรีอยุธยา ต่อมายอร์ชไฮด์จะไปค้าขายที่เมืองจีน วิชเยนทร์
 ไม่ปรารถนาจะไปด้วย เพราะได้เล่าเรียนภาษาไทย และได้
 สماعมคุ้นเคยกับพวกพ่อค้าที่ในกรุงมากแล้ว จึงออกจากการ
 งานของยอร์ชไฮด์มาเข้าหุ้นส่วนกับพวกแขกเทศเดินเรือค้า
 ขายทางอินเดีย ครั้นเรือวิชเยนทร์ไปถูกพายุถึงอัมปางทาง
 ทะเลอินเดีย เมื่อวิชเยนทร์ขึ้นฝั่งได้ ไปพบราชทูตไทยที่กลับ
 จากประเทศเปอร์เซีย เรือมาถูกพายุแตกที่ตรงนั้นเหมือนกัน
 วิชเยนทร์มีเงินติดตัวอยู่บ้าง จึงรับอาสาพาราชทูตไทยกลับมา
 ถึงกรุงศรีอยุธยา เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กเห็นวิชเยนทร์
 รักชาติศรัทธารัฐมีความชอบ จึงให้เขารับราชการอยู่ในกรม
 พระคลังสินค้า แต่แรกได้ทำการในหน้าที่สมุหบัญชี
 วิชเยนทร์เคยค้าขายเข้าใจเล่ห์กลของพวกพ่อค้า ไม่ซำ้กทำ
 ความชอบให้ปรากฏ มีเรื่องราวกล่าวว่ครั้ง ๑ พวกพ่อค้า
 แขกเทศมาทวงเงิน ซึ่งอ้างว่าเกี่ยวค้ำพระคลังสินค้าอยู่เป็นอัน
 มาก เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กให้วิชเยนทร์สอบบัญชีกับพวก
 แขก วิชเยนทร์สอบกลับไ้หลักฐานว่าที่จริงพวกพ่อค้าแขก
 เป็นหนี้พระคลังสินค้าเป็นอันมาก กลับได้เงินหลวงมาเข้า
 พระคลัง เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กก็ไว้วางใจวิชเยนทร์ยิ่งขึ้น

กว่าแต่ก่อน กรวยทลยยกย่องต่อสมเด็จพระนารายณ์ จึงทรงตั้ง
เป็นหลวงวิษเณทร มีตำแหน่งราชการในกรมพระคลังสินค้า

วิษเณทรฉลาดเฉลียวทำการงานของพระคลังสินค้า ไม่
เสียดเปรียบพวกพ่อค้า และรู้จักผ่อนผันการงานที่เกยวข้องกับ
ฝรั่งโดยรู้จักนิสัยใจคอของฝรั่ง ไม่ช้านานเท่าใดพวกฝรั่งต่าง
ชาติก็พากันชอบพอ พาให้ทำงานในพระคลังสินค้าเรียบร้อย
เจริญขึ้น จึงเป็นเหตุให้ไต่เลือนยศชน เป็น พระวิษเณทร
ตำแหน่งทำนองกรมท่าฝรั่ง อย่างพระโศภนเป็นกรมท่าจีน
ฉะนั้น(๑)

ในสมัยนั้นข้าราชการที่กล่าวถึงพาหนะ เป็นต้นแต่เจ้า
พระยาโกษา ๆ ลงมา ทำการค้าขายด้วยโดยมาก พระโศภน
และพระจุฬาทูเป็นหัวหน้ากรมท่าซ้ายขวา ก็เป็นพ่อค้าใหญ่ใน
พวกจีนและแขกด้วยในตัว วิษเณทรเข้ารับราชการก็ทำการ
ค้าขายมากด้วยแต่แรก ครั้นมีวาสนาจนการค้าก็ยิ่งใหญ่โตขึ้น
โดยลำดับมา เพราะพวกอังกฤษและฮอลันดาช่วยเกอหนุนด้วย
ประการต่าง ๆ จนวิษเณทรมีกำลังคงตัวได้ แต่รับราชการ

(๑) ในสมัยนั้น กรมท่าเป็นแต่กรมขึ้นกระทรวงพระคลัง
กรมท่าขวาเป็นฝ่ายแขก กรมท่าซ้ายเป็นฝ่ายจีน กรมท่ากลางเมื่อแรก
ตั้งจะเป็นฝ่ายฝรั่งกรมวัง

อยู่ในบังคับบัญชาเจ้าพระยาโกษาชนเหล็กตลอดมา
ประวัติของวิชเชนทร์ตอนต้นไค้ความคงกล่าวมาน
เรื่อง

จะว่าด้วยเรื่องพงศาวดารต่อไป ถึงขั้วอก พ.ศ.

๒๒๒๓ รัชชภิเษกเสด็จเข้ามาตั้งค้ำชายในกรุงศรีอยุธยาเป็น
ที่แรก สมเด็จพระนารายณ์ทรงยินดี พระราชทานอุปการะ
ทำนบบำรุงด้วยประการต่าง ๆ เพราะว่ามีทางพระราชไมตรี
กับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่แล้ว และไค้ทรงปรารถนาอยู่แต่ก่อน
ว่า จะแต่งตั้งให้เสด็จพระราชสาสน์กับเครื่องบรรณาการไปเจริญ
ทางพระราชไมตรีตอบแทนพระเจ้าหลุยส์และ โป๊ป ณ กรุง โรม
แต่ยังชกชองอยู่ด้วยเรื่องเรือที่จะไป ครั้นรัชชภิเษกเสด็จมาอาศ
จะรับทศไปจึงโปรดให้ทุกานทศไปเมืองฝรั่งเศสเป็น ครั้ง แรก
เมื่อพระกา พ.ศ. ๒๒๒๔ แต่ทศทไปคราวนเรือแตกกลาง
ทางเลยสูญหายไปหมด หาไค้ไปจนถึงเมืองฝรั่งเศสไม่

ถึงยกน พ.ศ. ๒๒๒๖ เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กถึง
อสัญกรรม เหตุอันนี้เป็นข้อสำคัญแก่เรื่องพงศาวดารในคอน
ต่อมาเป็นอันมาก ด้วยเจ้าพระยาโกษาชนเหล็กเป็นคู่พระราช
หฤทัยของสมเด็จพระนารายณ์ ทรงใช้สอยต่างพระเนตรพระ
กรรณในราชการสำคัญตั้งแต่ทำศึกสงครามกับพม่า ตลอดมา
จนในการที่จะคบหาสมาคมกับของกับฝรั่งเศส เจ้าพระยาโกษา

ชนเหล่านี้เป็นมุขมนตรีในท่ปรีกษา และเป็นต้นรับสั่งอำนวยการ
 ความพระราชโองบายทางสน ก่การที่ไทยเริ่มสมาคมกับฝรั่งเศส
 ด้วยพวกสังฆราช บาทหลวง เข้ามาเป็นผลสื่อสารชักโยง ครั้น
 ผู้ไม่เห็นชอบด้วยในฝ่ายข้าง ไทยมีมาก เพราะไม่คิดเห็น
 ประโยชน์ในทางรัฐฎาภิบาลโนบายล็กชงถงพระปรีชาญาณของ
 สมเด็จพระนารายณ์ ก่พากันสงสัยว่าที่พวกสังฆราชบาทหลวง
 มาสามีกก เป็นแต่กลอบายจะให้ไทย ละทิ้ง พระพุทธศาสนา ไป
 เซารตเป็นคริสตัง ชงท่แทกเป็นความจริงอยู่ส่วน ๑ จึงรังเกียจ
 การที่ไทยไปสมาคมกับฝรั่งเศส แต่เพราะคนท่งหลายมีความ
 สามีกกในสมเด็จพระนารายณ์ และวางใจในเจ้าพระยาโกษา
 ชนเหล่านี้ว่ามีสติปัญญาและเป็นคนซื่อตรง ก็ไม่มีใครคิดอ่าน
 วุ่นวายไปอย่างไร ครั้นเจ้าพระยาโกษาชนเหล่านี้ถึงอสัญกรรม
 ข้าราชการ ไทยที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงไว้ว่าง พระราชหฤทัย
 รองเจ้าพระยาโกษาชนเหล่านี้ลงมา คือ พระเพทราชา พระเพท
 ราชาเป็นแต่่นายทหาร ไม่สันทกและไม่ชอบเกี่ยวข้องกับฝรั่ง
 ข้าราชการที่มีสติปัญญาสันทกทางการงานต่างประเทศ มีแต่
 วิชเยนทร์คนเดียว ในจดหมายเหตุฝรั่งครั้งนั้นว่าสมเด็จพระ
 นารายณ์จะทรงตั้งวิชเยนทร์เป็นท่โกษาธิบดี แต่วิชเยนทร์ทูล
 ขอตัวเสีย ด้วยเกรงข้าราชการจะพากันริษยามากนัก จึงทรง

ตั้งขุนนางเชื้อแขกคน ๑ เป็นท่โกษาธิบดี แต่จะเป็นพระยาหรือ
 เป็นเจ้าพระยาหาปรากฏไม่ เพราะฝรั่งเรียกแต่ว่า “พระคลัง”
 แต่จะทำกาารงานไม่ได้อย่างเจ้าพระยาโกษาชนเหล็ก เพราะ
 ฉะนั้นราชการที่เกี่ยวกับต่างประเทศจึงมาตกอยู่ในหน้าที่
 วิชเยนทร์ เห็นจะใคร่เลื่อนชนเป็นพระยาในตอนที่ วิชเยนทร์
 เป็นฝรั่ง คนทั้งหลายไม่เชื่อถือไว้วางใจเหมือนอย่างเจ้าพระยา
 โกษาชนเหล็ก และยังมีเหตุให้รังเกียจอีกอย่าง ๑ ค้วยเกิม
 วิชเยนทร์ลัทธิศาสนาลัทธิโปรเตสแตนต์ ขาทหลวงฝรั่งเศสเกลียด
 กล่อมเอาเข้ารัศมีทมิฬโรมันคาทอลิกใคร่เมือกอนนลัทธิ ๑ จึง
 เข้าใจกัน โดยมากว่า วิชเยนทร์เป็นพรรคพวกของ ขาทหลวง
 ค้วยเหตุเหล่านี้ ตั้งแต่เจ้าพระยาโกษาชนเหล็กถึงอสัญกรรม
 ข้าราชการจึงต่งกันแตกกันเป็น ๒ พวก คือพวกวิชเยนทร์เป็น
 พวกชอบฝรั่งเศส พวกพระเพทราชาเป็นพวกขงฝรั่งเศส แต่ยังไม่
 ถึงเป็นอริกัน เพราะมีความยำเกรงสมเด็จพระนารายณ์อยู่

ฝ่ายวิชเยนทร์ตั้งแต่ได้เป็นหัวหน้าในราชการต่างประเทศ
 ก็ตั้งใจพยายามที่จะให้ยังเกิดประโยชน์แก่เมืองไทยด้วยการที่
 คบหาสมาคมกับต่างประเทศ ให้สมเด็จพระราชประสงคของ
 สมเด็จพระนารายณ์ คือคิดจะให้ไทยเป็นสัมพันธมิตรสนิทกับ

ฝรั่งเศส ก็ตกลงมิให้ช้อสินค้าและอังกฤษก็กร่ำไถ้นั้นอย่าง ๑
 คิที่จะบำรุงการค้าขายของไทยให้เจริญโภคทรัพย์เป็นกำลังบ้าน
 เมืองด้วยอย่าง ๑ การทั้ง ๒ อย่างนี้ ว่าที่ปรากฏได้จัดทำใน
 ชั้นวิชเชนทร์เป็นหัวหน้าในราชการต่างประเทศเป็นประการใด
 จะอธิบายต่อไปทีละอย่าง จะว่าด้วยเรื่องสมาคมกับฝรั่งเศสก่อน
 เมื่อเจ้าพระยาโกษาชนเหล็กยังมีชีวิตอยู่ สมเด็จพระ
 นารายณ์ได้โปรดให้ราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทน
 พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อพระกา พ.ศ. ๒๒๒๔ ถึงกล่าวมา
 แล้ว ทูตหายไปกว่าปี ทางกรุงศรีอยุธยายังไม่ทราบแน่่ว่าทูต
 จะไปเป็นอันตรายหรืออย่างไร สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระ
 วิทก จึงโปรดให้จัดข้าราชการ ๒ คน ตามไปสืบข่าวทูตที่ไป
 คราวก่อน วิชเชนทร์เป็นผู้จัดการครั้งนี้ จึงไปหาสังฆราช
 คริสตัง (*) ขอบาทหลวงไปเป็นล่าม ๒ รูป ความคิดของ
 วิชเชนทร์อยากให้พระเจ้าหลุยส์แห่งราชทูตพิเศษต่างพระองค์
 เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี ตามแบบอย่างประเทศใหญ่ใน
 ยุโรปแต่่งทูตไปยังประเทศที่มีเกียรติยศเสมอกัน เพราะทูต

(*) ในตอนนี้ บิโดบเบร์ชที่เป็นสังฆราชนั้นมรณภาพ ไปป
 ได้ตั้งให้บิโดบเมเตโลโปลิส (รูปที่คั้งมาใหม่) เป็นสังฆราชแทน

ฝรั่งเศสเคยเข้ามาแต่ก่อน มักเป็นแต่พ่อค้าเชิญพระราชศาสนา
 มา หากได้เป็นราชทูตตรงมาจากราชสำนักจริง ๆ ไม่ วิช-
 เยนทร์คงไปพุดจาซแจง ให้สังฆราชช่วยเพ็ดทูลขอรับรองออกไป
 ทั่วย และคงจะอ้างว่าถ้าพระเจ้าหลุยส์ให้ราชทูตเข้ามายกย่อง
 พระเกียรติยศสมเด็จพระนารายณ์อย่างนั้นแล้ว การที่จะแผ่
 ศาสนาคริสต์คงจะสะดวกขนอกมาก สังฆราชเห็นชอบด้วยจึง
 ขอกขแรงความไปให้ทูลพระเจ้าหลุยส์อีกทาง ๑ ทศไทยครึ่งที่ ๒
 ไปเมื่อขงน พ.ศ. ๒๒๒๖ เมื่อไปถึงเมืองฝรั่งเศสรัฐบาลก็
 ทอนรับเขื่อนั้น แต่เป็นทูตถือศกอักษรเสนาบดีไปสืบข่าวทูตที่
 ไปคราวก่อน ไม่ได้เชิญพระราชสาสน์ไปถวายพระเจ้าหลุยส์จึง
 เป็นแต่ให้เผาทพระราชวังเวอรัชายในเวลาเสด็จออกประพาสผ่าน
 ไป (๐) เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน คริสต์ศก ๑๖๘๔ หากได้
 เสด็จออกรับเป็นการเต็มยศไม่

เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงทราบว่าสมเด็จพระ
 นารายณ์ได้ทรงแต่งตั้งไปเจริญทางพระราชไมตรี แต่เรือแตก

(๐) เมื่อคราวพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) เป็นราชทูตไปเมือง
 อังกฤษในรัชกาลที่ ๔ ทรงรัตนโกสินทร์ จากดับแวงเมืองฝรั่งเศส
 จะเข้าเฝ้ามปเรอนไปเดือนที่ ๓ ก็ให้เฝ้าเวลาเสด็จประพาสเหมือนกัน
 คงถ่ายแบบม แต่คราวที่กล่าวนี้

ทศเป็นอนัตราบาลเสียหมด ก็ทรงดำริเห็นว่าควรจะแต่งตั้งราชทูตให้
 เขามาสนองทางพระราชไมตรีให้ต้องตามราชประเพณี เพราะ
 แแต่ก่อนเป็นแต่ให้สังฆราชบาทหลวง เป็นผู้เชิญ พระราชสาส์น
 ไม่เหมือนกษัตริย์สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงแต่งตั้งไป และครั้ง
 นั้นจะเป็นด้วยสังฆราช ฝรั่งเศสแข็งแรงไปจากเมืองไทย ว่ากระไร
 หรือเป็นเพราะพวกบาทหลวงเขยื้อนอิทธิพลเมืองฝรั่งเศสจะทะลอชญา
 ค่อยไปประการใดหาปรากฏไม่ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เข้าพระทัย
 ว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาคริสต์
 อยู่แล้ว เป็นแต่ยังกักด้วยเกรงความครหาจึงยังไม่เขารัด ถ้า
 พระเจ้าหลุยส์ให้ราชทูตเชิญกระแสนี้ส่งเข้ามาทูลเชิญเชิญให้
 เป็นพระเกียรติกษัตริย์แล้ว คงจะไม่ขัดพระอริยาบดียิ่งแน่ เมื่อ
 พระเจ้าหลุยส์ทรงแต่งตั้งให้เซเวร์เลียเคอโซมอง เป็นเอกอัครราช-
 ทูตมาเจริญทางพระราชไมตรี จึงดำรัสสั่งให้มาทูลเชิญสมเด็จพระ
 พระนารายณ์เขารัดคริสต์ และแต่งตั้งให้บาทหลวงซึ่งสำหรับ
 จะเป็นราชครูผู้ถวายศีลสมเด็จพระนารายณ์ ให้มากับราชทูต
 ด้วยทีเดียว โดยเชื้อพระมหากษัตริย์ตามกติกาศักดิ์ที่ทรงทราบ นน
 ราชทูตฝรั่งเศสมาด้วยเรือรบ ๒ ลำ รัยทูตไทยที่ไปคราวที่ ๒ กลับ
 มาส่งด้วย มาถึงเมืองไทยในปีฉลู พ.ศ. ๒๒๒๘ วิชเยนทร์
 ลงไปรับราชทูตฝรั่งเศส ทราบว่าพระเจ้าหลุยส์ให้ราชทูตมาเชิญ

สมเด็จพระนารายณ์เจ้าวัดก็ตกใจ บอกข้แจงแก่ทุกว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูปคานามันคงเห็นจะไม่ยอมถ้อศาสนาอื่น ไม่ควรระทูลเชอเชิญให้เกิดหมองหมางในทางพระราชไมตรีททุกเข้ามา ราชทูตฝรั่งเศสก็ไม่ฟัง ว่าเป็นข้อรับสั่งของพระเจ้าหลุยส์ แม้ความในพระราชสาสน์ที่เชิญมาก็เป็นเรื่องชักชวนให้ทรงเลื่อมใสในศาสนา ราชทูตไม่สามารถจะงดเสียได้ วิชเยนทร์ก็มิรู้จะทำประการใด ความทราบถึงสมเด็จพระนารายณ์ ครั้นทรงรับรองราชทูตให้เป็นเกียรติยศแล้ว จึงทรงพระราชดำริผ่อนผันโดยพระปรีชาญาณ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาพระราชทานอนุญาต แล้วแต่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินคนใด ใครจะมีใจศรัทธาถ้อศาสนาคริสต์ก็ไมห้ามปราม จะทรงทำนบบำรุงเหมือนแต่ก่อนด้วยประการทั้งปวง แต่ส่วนพระองค์เมื่อราชทูตฝรั่งเศสให้ วิชเยนทร กรายทูล วิงวอนมิรับสั่งให้ราชทูตนำความไปกราบทูลพระเจ้าหลุยส์ว่า ทรงแจ้งพระเหตุข้อยอยู่แล้วว่า เพราะพระเจ้าหลุยส์ทรงรักใคร่จะให้สันติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงอยากให้ร่วมศาสนากัน แต่การถ้อศาสนาไม่ได้อยู่ในอำนาจมนุษย์ที่เลือกเอาเองได้ เพราะต้องแล้วแต่ศรัทธาที่จะเกิดขึ้นในใจเป็นใหญ่ ที่พระเจ้าหลุยส์ทรงชักชวนมานั้นก็ไม่ชักชวน จะตั้งพระเหตุข้อยไว้เป็นกลาง ถ้า

หากว่าพระเป็นเจ้าบนสวรรค์ชั้นกาลให้ความศรัทธาเกิดชนใน
พระหฤทัยเมือใด ก็ระยอมเซารัตต์แก่นั้นไป ราชทูตก็มิรทระ
ตอบโต้อย่างไรต่อไป (๑)

ครั้นเมื่อราชทูตฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์
ทรงพระราชดำริว่า ราชทูตไทยที่ไปจากหลวงพระบางนั้นยัง
หาได้ไปถึงพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ไม่ จึงทรงจกัราชทูตอีกชุด ๑
ให้พระวิสุทธสุนทร (คือโกษาปาน) น้องเจ้าพระยาโกษา
ขุนเหล็กเป็นราชทูตไปกับฝรั่งเศสในปลายยุคต้น

การที่ไทยได้สัมภาษณ์กับฝรั่งเศส จนมีราชทูตเข้ามาจาก
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ คราวนี้ เป็นประโยชน์แก่ไทยหลายอย่าง
คือที่ใดพวกฝรั่งเศสซึ่งมีวิชาความรู้มาช่วยราชการนั้นเป็นต้น
ในคราวที่ทอดมานักปรากฏว่า สมเด็จพระนารายณ์รับสั่งขอ
ข้าราชการมากับทูตไว้ ๒ คน คนหนึ่งเป็นนายทหารชื่อ
เซวเรเลียเคอฟแยงอยู่เป็นครูฝึกหัดทหารอย่างยุโรป แล้วทรง
ตั้งเป็นออกพระคึกคัสสงคราม อีกคนหนึ่งชื่อเคอธามาเป็นนาย
ช่าง แต่ชื่อที่เป็นประโยชน์สำคัญนั้น คือที่เป็นเหตุให้องค์กฤษ

(๑) คำราชทูตฝรั่งเศสกราบทูล และคำตอบของสมเด็จพระ
นารายณ์ ที่แต่งไว้ในภาษาอังกฤษคัมภีร์นักหนา มีอยู่ในหนังสือ
เรื่องเมืองไทยสมัยนั้นหลายเรื่อง แต่ที่เอามากว่าในที่นี้เพียง
ใจความสั้น ๆ

และซอลันคาหายโศคร้ายหันมาเป็นทางไมตรีกับไทย หวังจะ
สนิทสนมอย่างฝรั่งเศสบ้าง ด้วยเหตุนี้ วิชเยนทรจึงเป็นคน
สำคัญชน

ส่วนการค้าขายที่วิชเยนทรคิดจักจัดขึ้นตั้งแต่ได้ว่าการต่าง
ประเทศนั้น ประสงค์จะให้มิเรชไทยไปค้าขายถึงนานาประเทศ
ให้ไต่กำไรเหมือนกบที่ฝรั่งมาค้าขายเมืองนียง วิชเยนทร
คุ้นเคยกับอังกฤษยิ่งกว่าพวกอื่น เพราะได้เคยอยู่กับ อังกฤษ
นิสัยใจคอกันมาแต่ก่อน จึงคิดอ่านสร้างเรือกำปั่นหลวงเพิ่ม
เต็มชน แล้วชักชวนพวกอังกฤษให้มารับเดินเรือของหลวง
ครั้งนั้นพวกอังกฤษที่ทำการของบริษัทได้ผลประโยชน์น้อยไม่พอ
ใจมีอยู่เป็นส่วนใหญ่ จะออกทำมาค้าขายโดยลำพังตนเอง
บริษัทก็คอยรังแกไม่ให้ค้าขายแข่ง วิชเยนทรผู้รักการอันนี้ จึง
เกลี้ยกล่อมพวกอังกฤษโดยยอมอนุญาตให้เอาสินค้าของตนไป
ในเรือหลวงได้ด้วย ก็มีคนอังกฤษออกจากบริษัทมาสมัครรับ
ราชการเป็นอันมาก มีจำนวนกว่า ๕๐ คน ต่อมาข้าผู้จัดการของ
บริษัทอังกฤษที่ในกรุง ฯ ชอริซาคเขอนายับคน ๑ แซมมยวลไฮวก
คน ๑ เกิดวิวาทกับบริษัท ออกมาสมัครรับราชการเห็นจะเป็น
๒ คนนั้นมาขยายความให้ปรากฏว่า อังกฤษอยากได้เมืองมะริค
ไปเป็นท่าค้าขายของบริษัทอังกฤษ โดยอ้างว่าเพราะไทยไม่

ทำนบารุงการค้าขายให้เจริญตามสมควร วิชเชนทรงตั้งกลขอ
 ให้จัดตั้งเมืองมริคเป็นสถานการค้าขายของหลวง และสร้างข้อม
 ประจําท่าเหมือนสถานทีฝรั่งตงทอน แล้วกลขอให้วิชาคเขอนาย
 เป็นทออกพระเจ้าเมืองมริค และตั้งแซมยวลไฮวคเป็นเจ้า
 ทำไปจัดการการค้าขายของรัฐบาลทเมืองมริคทไทยจัดการค้าขาย
 ทงกล่าวมานบวิษทองกฤษข้อมไม่พอใจ เพราะประมุขแย่งเอา
 คนของบริษทมาให้ทำการค้าขายแย่งบริษท แต่ไม่อาจะซค
 ขวางอย่างไรได้ เพราะรัฐบาลองกฤษยังคิกระแผนพันเป็นไมตรี
 กัยไทยอยู่(๑) แต่มาเมื่อเกิดชนควยพวกองกฤษทเขอนาย
 เรือกำขันไทยซอกปีทันโคต เป็นคนสำคัญในพวกนคน ๑ เขา
 แยกอย่างความประพฤคิของบริษทมาทำข้าง เป็นคันว่าพยประ
 เรือเมืองพม่าไปค้าขายทางอินเคีย ก็จับเป็นเชลยเสีย โดย
 อ้างว่าพม่าเป็นซัคกกัยไทยจนเรือเมืองพม่าไมใคร่กล้าไปค้า
 ขายทางอินเคีย อีกคราว ๑ ไปค้าขายทเมืองคอละคอนคา
 ซงยังเป็นอิสระอยู่ใกล้เมืองมทราฐ ไปเกิดวิวาทชนโดยเจ้า
 ของเมืองไม่ยอมมิไซหันสน ก็เขยขันยิงค่านแล้วจับเขาเรือเมือง

(๑) เมื่อพระเจ้าชาลส์ที่ ๒ สันพระชนม์ พระเจ้าเชมส์ ๒ ได้
 เสวยราชย์เป็นพระเจ้าแผ่นดินองกฤษ ถึงมีพระราชหัตถเลขามา
 บอกข่าวนกัวิชเชนทร์ มีสำเนาปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุขององกฤษ

คอลละคอนตามาเป็นเชลย เจ้าเมืองคอลละคอนคาไปต่อว่าบริษัท
 ว่า รัฐบาลอังกฤษเป็นไมตรีกันอยู่ เหตุใดจึงปล่อยให้คุณ
 อังกฤษมาทำร้าย บริษัทจึงบอกออกไปยังรัฐบาลอังกฤษ ซึ่ง
 กล่าวโทษวิเชยนทร์ว่าเป็นพวกฝรั่งเศส และคิกอ่านเกลี้ยกล่อม
 เขาคนอังกฤษไปตั้งช่อง เพื่อแสวงหากำไรเป็นผลประโยชน์ของ
 คน ทาใช่เป็นความคึกของไทยไม่ รัฐบาลอังกฤษชักเคือง
 จึงอนุญาตให้เรียกคนอังกฤษที่ทำราชการ อยู่กับไทย กลับไป
 ให้หมด บริษัทใดที่กักตังเรือรบออกเที่ยวจับเรือกำปั่นไทยที่ไป
 ค้าขายอยู่ทางอินเดีย แล้วให้เรือรบ ๓ ลำมาที่เมืองมริค เขา
 ประกาศของรัฐบาลอังกฤษ มาอ่านบอกพวกอังกฤษที่ทำราชการ
 ไทย เวลานนั้นมออยู่ที่ในกรุง ๖๒๕ คน อยู่ที่เมืองมริค ๒๕ คน
 บังคับให้ออกจากราชการให้หมด แล้วส่งหนังสืออิลทิเมตัม
 ให้พระยาตะนาวศรีส่งเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เป็นหนังสือ
 กราบทูลสมเด็จพระนารายณ์กล่าวโทษวิเชยนทร์ ว่าทำการ
 แกล้งบริษัทต่าง ๆ จนสูญเสียทรัพย์สินไปถึง ๕๐,๐๐๐ ปอนด์
 ขอให้ใช้ทรัพย์สินนั้นภายในกำหนด ๒ เดือน ถ้าหาไม่จะต้องทำ
 ตามอำเภอใจ

ในระหว่าง เวลาพระยาตะนาวศรีส่งหนังสืออิลทิเมตัมของ
 บริษัทอังกฤษเข้ามายังกรุง ฯ ทางโน้นพวกอังกฤษที่มาอยู่เมือง

ไทยพากันกลัวรัฐบาลก็กลับไปเข้ากับอังกฤษ เซอเซอญพวก
 นายเรือรบชนพักอยู่ที่เมืองมะริ่ง ฝ่ายกัปตันเวลด์เตนนายเรือ
 รบอังกฤษก็คิดว่าขอมไทยที่อยู่เมืองมะริ่งนั้น ถ้าเกิดรบกันชนกับ
 ไทยจะต้องขอมเป็นการลำบาก เมื่อพวกอังกฤษได้รัยให้ชน
 ขอมในเมืองแล้วควรจะทำให้เป็นประโยชน์สำหรับการข้าง หน้า
 เสียด้วยก็เลย จึงให้ทหารลงมือรบขอมเมืองมะริ่ง และแย่ง
 เขาเรือกำปั่นรบของไทยที่อยู่หน้าเมืองไปเสียด้วยลำ ๑ พระยา
 ตระนาวศรีเห็นอังกฤษก่อการสงครามชนก่อน ก็ยกกองทัพลงมา
 จากเมืองตระนาวศรี เข้าปล้นเมืองมะริ่งที่พวกอังกฤษตั้งอยู่ใน
 กลางคืนวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ (ราวในเดือน
 ๘ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๓๗) พวกอังกฤษกำลังประมาณไม่ไ้
 เตรียมมะริ่งตัว ถูกฆ่าฟันตายเสียเป็นอันมาก วิชิตเบนายก
 ตายในที่รบ ไทยกลับเอาขอมคืนไ้ และแย่งเรือรบอังกฤษไว้
 ไ้ลำ ๑ กัปตันเวลด์เตนกับพวกอังกฤษที่เหลือตายลงเรือหนี
 ไปไ้ ๒ ลำ พอข่าวทราบเข้ามาถึงกรุงฯ สมเด็จพระนารายณ์
 ก็ให้มโหรีราชกฤษฎีกา ประกาศเป็นสงครามกับบริษั
 ษอังกฤษ(*) เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๖๘๗ (ราวใน

(๑) สำเนาประกาศแปลเป็นภาษาอังกฤษ มีอยู่ในจดหมายเหตุ
 อังกฤษ ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์เล่ม ๔ หน้า ๑๘๑

เดือน ๙ ปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๓๐) อังกฤษกับไทยจึงเลยเป็น
ข้าศึกกันมาจนตลอดรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

พอถึงเดือน ๑๐ ปีเถาะนั้น มอญลีเออร์เคอလာลแบร์
ราชทูตฝรั่งเศสก็พาโกษาปานกลับมาสั่งถึงกรุง ฯ ทูตไทยคราว
โกษาปานไปเมืองฝรั่งเศสครั้งนั้น เลื่องลือในยุโรปมาก เพราะ
เป็นที่แรกที่ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินประเทศทางตะวันตก
ราชทูตไปยังราชสำนักพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์จิง
ทรงรับรองยกย่องเกียรติยศเป็นอย่างสูง ถึงให้ตั้งเหรียญและ
เชียนรูปราชทูตไทยเข้าเฝ้าไว้เป็นที่ระลึก ราชทูตฝรั่งเศสเข้า
มาคราวนี้ให้เชิญเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาประทานวิชัยเขนทร์
และตั้งให้เป็นสมาชิกสังฆสภาอย่างฝรั่งเศสด้วย สันนิษฐานว่า
เห็นจะเป็นในคราวนี้เอง ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์โปรด ฯ ให้เลื่อน
บรรดาศักดิ์วิชัยเขนทร์ขึ้นเป็นเจ้าพระยา

แต่ทูตไทยที่ไปคราวโกษาปานจะได้รับการต้อนรับสั่งให้ไป
จัดการงานอย่างใดกับฝรั่งเศสยังหาปรากฏไม่ ถึงการที่
พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้ราชทูตเข้ามาคราวที่สอง คราวมาสั่ง
โกษาปาน ก็ยังไม่พบหลักฐานชัดแจ่มว่าทำไม เป็นแต่ปรากฏ
ว่าพระเจ้าหลุยส์ทรงจัดการทหารฝรั่งเศสมีจำนวน ๑,๕๐๐ คน
นายพลชอ เคสฟาช เป็นผู้บังคับบัญชา ให้มารับราชการของ

สมเด็จพระนารายณ์ และปรากฏในจดหมายเทศของฝรั่งว่า
 เมอทหารเหล่านี้มาถึงเมืองไทย ทศฝรั่งเศสระพามาจนที่
 กรุงศรีอยุธยา รัฐบาลไทยหาขอมไม่ ให้แบ่งส่งไปรักษาย้อม
 ที่เมืองมะริด ๒ กองร้อย นอกจากนั้นให้อยู่ประจำรักษาเมือง
 ๒๐๐ ร้อย จึงให้สร้างข้อมใหญ่ขึ้นทางฝั่งตะวันออก (ตรงที่ตั้ง
 โรงเรียนราชินีทุกวันนี้) อีกข้อม ๑ การที่พระเจ้าหลุยส์ส่ง
 ทหารฝรั่งเข้ามาคราวนั้น เป็นต้นเหตุร้ายที่จะเกิดในเมือง
 ไทย ค่วยทำให้คนระแวงสงสัยคิดเห็นกันไปต่าง ๆ เพราะทศ
 ไทยไปเมืองฝรั่งเศสแล้วกว่าปี ไทยจึงเกิดวิวาทกับอังกฤษจน
 ทางนี้ จะเข้าใจว่าทหารฝรั่งมาช่วยไทยรบกับอังกฤษครั้ง
 นั้นไม่ได้จึงสงสัยกันไปว่าเพราะวิเศษเห็นศัตรูมีมาก จะ
 คิดอ่านเอากำลังฝรั่งมาไว้ของกันตัว และสงสัยพระเจ้า
 หลุยส์ที่ให้ทหารฝรั่งมาว่าเพราะคิดจะให้มายึดเอาเมืองไทย
 ไว้ในอำนาจ แต่เมื่อพิจารณาในสมัยนั้นเห็นว่าจำนวนทหารที่
 มาน้อยนัก ไม่พอจะยึดเอาบ้านเมืองได้ เหตุที่จริงที่พระเจ้าหลุยส์
 ส่งทหารฝรั่งมาครั้งนั้น เห็นจะเป็นด้วยสมเด็จพระนารายณ์
 ท้องพระประสงค์จะจัดทหารไทยตามแบบอย่างยุโรป สำหรับ
 รักษาข้อมปรากฏที่ได้สร้างชนใหม่ ใต้นายทหารฝรั่งไว้
 เป็นครูฝึกหัดคน ๑ ไม่พอ ราชทูตฝรั่งเศสทมาคราวแรกเห็น

จะทูลรับรองไปว่าจะไปทูลขอให้พระเจ้าหลุยส์ทรงจัดครุฑทหารมา
ถวายอีกให้พอ ครั้นทศฝรั่งเศสกลับไปแล้วไม่ช้านัก พวก
แขกมักกะสันเป็นขบถชนในกรุง ฯ เกือบจะแย่งข้อมือชัยประ-
สิทธิ์ ชงเซวะเลียเคอพอแยง นายทหารฝรั่งเศสอุทริกาเอา
ไปได้ พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทราบข่าวอนัน จะส่งแต่ครุ
ฑทหารมา เกรงเกิดเหตุการณ์อย่างนั้นอีกจะเสียเกียรติยศฝรั่งเศส
และประสงค์จะให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงเลื่อมใสใช้สอย
ทหารฝรั่งเศสรักษาพระองค์(๑) ด้วยอีกอย่าง ๑ จะไต่เป็นกำลัง
และราคีของฝรั่งเศสในวันหน้าต่อไป จึงส่งทหารมาถวายทงกรม
เห็นจะไม่ได้อีกคร้ายแรงไปกว่านี้ แต่ข้างที่พวกขาทหลวงเซชชิต
จะสนับสนุนไทยเห็นว่าจะเป็นกำลังขงกันการแผ่ศาสนาด้วยก็
เป็นได้ แต่สมเด็จพระนารายณ์คงไม่ได้คำรับชอ และไม่พอพระ
ราชหฤทัยที่พระเจ้าหลุยส์ส่งทหารฝรั่งเศสมาถวายนั้นเป็นแน่
แต่อย่างไรก็ททหารฝรั่งเศสมาคราวนั้น มาดงพอเหมาะแก่
เหตุการณ์ที่ไทยเกิดรบกับขบถอังกฤษ ที่ไม่ปรากฏว่าอังกฤษ
มายกรรทเมืองมะริดหรือที่ใดอีก ข้างที่จะเป็นเพราะที่ไทยได้
ทหารฝรั่งเศสมาช่วยก็จะเป็นได้

(๑) มีในจดหมายเหตุฝรั่งว่า สมเด็จพระนารายณ์มีทหารม้า
รักษาพระองค์ เป็นแขกเทศกรม ๑ ส่วนพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส
ก็มีทหารรักษาพระองค์เป็นชาวสวิสทั้งกรมเป็นแบบแผนอยู่

มองสิเออร์ เดอลาลแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสอยู่ในเมือง
ไทย ๓ เดือนพอถึงเดือนธันวาคมก็กลับไป สมเด็จพระนารายณ์
ทรงตั้งพระวิสุทธสุนทร (ปาน) เป็นพระยาโกษาธิบดี แล้ว
ทรงแต่งตั้งทูตให้ไปกับราชทูตฝรั่งเศสคราวนั้นอีกครั้ง ๑ ให้
ไปเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และไปเฝ้าโป๊ปที่กรุงโรมด้วย แต่
จะมีข้อราชการอย่าใดที่นำไปหาปรากฏไม่ บางทีจะเกี่ยวข้องของ
แก่การให้ไปบอกคนทหารฝรั่งเศส ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ส่งมาที่จะ
เป็นไท ปรากฏแต่ที่ว่าพาเด็กไทยไปฝากเล่าเรียนวิชาที่เมือง
ฝรั่งเศสหลายคน ส่วนกองทหารฝรั่งเศสนั้น คงให้รักษาข้อม
ที่เมืองอินชรีและเมืองมริคต่อมา เป็นแต่ไปรคให้นายทหาร
ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นไปฝึกหัดทหารไทยที่เมืองลพบุรี แต่ทำให้
กองทหารฝรั่งเศสขึ้นไปไม่

ราชทูตฝรั่งเศสกลับไปที่ ๕ เดือน ทางนี้สมเด็จพระ
นารายณ์ก็ประชวรเมื่อเดือน ๖ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๓๑
แล้วจึงเกิดจลาจลขึ้นในเมืองไทย มูลเหตุที่จะเกิดจลาจลครั้ง
นั้น เพราะสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีพระราชโอรสที่จะรับรัชทายาท
มีแต่เจ้าฟ้าราชชีกา ซึ่งทรงตั้งเป็นกรมหลวงโยธาทพ
พระองค์ ๑ น้องเขมี ๓ พระองค์ คือเจ้าฟ้าหญิง ทรงตั้งเป็น
กรมหลวงโยธาทพพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าชายทรงพระนามว่าเจ้าฟ้า

อภัยทศ^(๑) พระองค์ ๑ อีกพระองค์ ๑ เป็นพระองค์น้อย หา
ปรากฏพระนามไม่ แต่เนื่องจาเชอทั้ง ๒ พระองค์ไม่ถูกพระ
ธัชยาศัยสมเด็จพระนารายณ์ จึงเลยแสดงว่าประศวรอยู่แต่กับวัง
หาได้ไปมาเฝ้าแทนไม่ สมเด็จพระนารายณ์ทรงเลียงเจ้าราชนิ-
กุลองค์ ๑ ทรงตั้งเป็นทพระขัย เป็นผู้อยู่ปฏิบัติและตามเสด็จไกล
ซิดทศพระองค์อยู่เป็นนิจ ทรงพระเมตตาเหมือนอนอย่างเป็นพระ
ราชบุตร^(๒) แต่สมเด็จพระนารายณ์หาได้ทรงแสดงให้ปรากฏ
ว่า จะทรงประคิษฐานเจ้านายพระองค์ใดให้เป็นรัชทายาทไม่
จดหมายเหตของฝรั่งว่า วิชเยนทร์ได้เคยกราบทูลขอให้ทรงตั้ง
สมเด็จพระราชธิดาไว้ในรัชทายาท แต่สมเด็จพระนารายณ์
ทำรัลว่า จะให้ผู้นองครอขบ้านครองเมืองฉิบโวรานราชประ-
เพณิ แล้วหาได้รัลต่อไปประการใดไม่ วิชเยนทร์เห็นสมเด็จพระ
นารายณ์ทรงยกย่องพระขัยไว้ในที่ราชบุตรบุญธรรม จึง
เข้าใจว่าถาถเวลาจะทรงมอขเวนราชสมบัติ คงจะมอขพระ

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าฟ้าอภัยทศเป็นพระ
ราชโอรสสมเด็จพระนารายณ์ แต่ในจดหมายเหตครั้งนั้น ว่าเป็น
น้องยาเชอทดมับ

(๒) ในวักระบวนแก้พหยาตราเพชรพวงสมเด็จพระนารายณ์
เสด็จขึ้นพระบาท มีกระบวนพระขัยตามเสด็จอยู่คือพระราชนา-
ปรากฏในวันนั้น

ราชทานแก่พระขัย ด้วยคาดการณ์อย่างว่ามานึ่งคึกคักอันกับพวก
 ยาทหลวงเยชชิตฝรั่งเศส ซึ่งรัชชาสามาเป็นครุสอนวิชาต่าง ๆ
 พากเพียรเกลี้ยกล่อมพระขัยให้เป็นพรรคพวกข้างฝรั่ง นัยว่าจน
 ถึงเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาคริสต์ดังด้วย ความทกล่าว่ามานหา
 มปรากฎในจดหมายเหตุข้างฝ่ายไทยไม่ แต่มีหลักฐานทควร
 เชื้อโคไยเป็นแน่อย่างหนึ่งว่า เมื่อตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระ
 นารายณ์นั้นพวกข้าราชการพากันระแวงว่าวิชเชนทร์จะคิดร้าย
 ค่อยบ้านเมือง จึงไปเข้าเฝ้าพวกพระเพทราชาโดยมาก จน
 กิตติศัพท์ทราบถึงราชทูตฝรั่งเศสซึ่งมาคราวหลัง ไต่กล่าวไว้
 ในจดหมายเหตุว่า “มีเสียงพูดกันเป็นความลับในพวกไทยว่า
 ถ้าหาก พระเพทราชาหรือหลวงสรศักดิ์ซึ่งเป็นลูกของพระ
 เพทราชา อยไปจนสมเด็จพระนารายณ์สวรรคต ยางที่อาจจะ
 ไต่ราชสมบัติ” ดังนี้

ครั้นสมเด็จพระนารายณ์ประสูติพอพวกข้าราชการเห็น
 ว่าจะเสด็จสวรรคตในไม่ช้า ความหวาดหวั่นด้วยเรื่องรัชทายาท
 ก็เกิดขึ้นด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ฝ่ายวิชเชนทร์หวาดว่าถ้าพระ
 เพทราชาโคไยเป็นใหญ่ก็คงจะทำร้ายข้างพวกฝรั่ง ฝ่ายข้างพระ
 เพทราชาก็หวาดว่าวิชเชนทร์จะเอาทหารฝรั่งเศสขึ้นมาขกมกค
 ขีให้ข้าราชการทงปวงยอมให้พระขัยขึ้นครองราชสมบัติ ทั้ง ๒

ฝ่ายทางเห็นว่าจะต้องรีบทำการอย่างใดอย่างหนึ่งป้องกันอันตราย
จะนั่งอยู่ไม่ได้ พระเพทราชา มีพรรคพวกมากกว่าและอยู่ใกล้
กว่า จึงได้โอกาสทำการก่อนวิชเยนทร์(๑)

แต่การที่พระเพทราชาทำในชั้นนี้ เมื่อมาพิเคราะห์ดู
ตามเหตุผลเห็นว่าความสมจริงอย่าง ที่กล่าว ไว้ ในหนังสือพระ
ราชพงศาวดารว่าพระเพทราชาประสงค์เพียงจะทำกิจวิชเยนทร์
กษัตริย์เป็นพรรคพวกฝรั่ง แล้วจะถวายนามราชสมบัติแก่เจ้าฟ้า
อภัยทศซึ่งเป็นสมเด็จพระอนุชา หากได้ประสงค์จะชิงเอา
ราชสมบัติเองไม่ แต่หากหลวงสรศักดิ์แกลังเลอกเินใ้ทำการ
ทำเนิ่นเกินประสงค์ไป พระเพทราชาจึงต้องจำชิงราชสมบัติไป
ตามเลย ประหลาดค้อยอย่าง ๑ ที่จดหมายเหตุของฝรั่งครั้งนั้นนักม
มากมายหลายฉบับ แต่ไม่มีในฉบับใดที่จะปรากฏว่าผู้แต่งรวบแรว
ว่าหลวงสรศักดิ์เป็นราชโอรสลับของสมเด็จพระนารายณ์ คงว่า
ในหนังสือพระราชพงศาวดาร กล่าวแต่ว่าเป็นบุตรพระเพทราชา
ทุก ๆ ฉบับ ชื่อนี้ทำให้เห็นว่าต้องว่าหลวงสรศักดิ์เป็นราชโอรส

(๑) นายทหารฝรั่งเศส ๑ ซึ่งอยู่ในเมืองไทยเวลานั้น กล่าว
ไว้ในจดหมายเหตุว่า วิชเยนทร์นั้นถึงเป็นขุนนางผู้ใหญ่ก็จริง แต่
สมเด็จพระนารายณ์ไม่ได้ทรงใช้สอยสนิทสนมเหมือนพระเพทราชา
ต่อมึราชการจึงรับสั่งให้หาเข้าไปเฝ้า ส่วนพระเพทราชานั้นประจำ
อยู่ในพระราชวัง เข้านอกออกในได้เสมอ

ของสมเด็จพระนารายณ์ จะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในรัชกาลภายหลัง
ต่อมาเมื่อจวนจะเสวยทรง ฯ หลวงสรศักดิ์เองหาไต่ถามถึงความเป็น
ราชโอรสลับดังกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่

เรื่องราวเหตุการณ์เกิดจลาจล ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุ
เทศฝรั่งเนื้อเรื่องยกยดของกับหนังสือพระราชพงศาวดาร เป็น
แต่มีรายการพิสดารออกไปว่า เมื่อเดือน ๖ ปีมะโรง พ.ศ.
๒๒๓๑ สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระประชวร ประทับอยู่ที่
พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในพระราชวังเมืองลพบุรี พอพระเพทราชา
เห็นว่าพระอาการหนักจะไม่คนใดเป็นแน่แล้ว ก็สั่งให้ตั้งกอง
ล้อมวงรักษาพระราชวังไว้กวดขัน (ตั้งแต่วันที่ ๒๖ พฤษภาคม)
พระเพทราชาเข้าไปบัญชาการอยู่ในพระราชวัง แล้วให้ไปเรียก
วิชเชนทรกับนายทหารฝรั่งเศษซึ่งเข้าไปอยู่ที่เมืองลพบุรีในเวลา
นั้นเข้าไปบอกว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงพระประชวร เกยวัน
มกคึกคึกพิทวามัศจรรย์คิดขบถซึ่งราชสมบัติ กำลังจะสืบสาวเอาตัว
ผู้คิดร้าย จะต้องให้เอาตัววิชเชนทรกับนายทหารเหล่านั้นคุมไว้
ก่อน แล้วจึงสั่งให้เอาตัวไปกักขังไว้ทั้งหมด ต่อมาอีกวัน ๑
พระเพทราชาให้เอาพระขนิษฐมาพิจารณาทำนองพระขนิษฐรับว่าวิช-
เชนทรได้พูดว่าจะให้เป็นรัชทายาท ในวันนั้นจึงสั่งให้เอาพระขนิ

ไปประหารชีวิตเสีย แล้วเอาตัววิชเอนทรมาชำระอยู่ ๓ วัน
 พินิจพิจารณาว่าวิชเอนทรคิดขบถจะชิงราชสมบัติให้พระขัณฑ์ ด้วย
 ประสงค์จะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน แล้วจะคิดการมกใหญ่
 ไล่ส่งต่อไป ให้เอาวิชเอนทรไปประหารชีวิตที่ทะเลสาบศร
 (เมื่อวันที่ ๔ มิถุนายน) วิชเอนทรเมื่อยตายอายุราว ๔๐ ปี
 การที่พระเพทราชาชำระพระขัณฑ์และวิชเอนทรนั้นไม่ได้กราบทูล
 สมเด็จพระนารายณ์ ครั้นทรงทราบว่าพระขัณฑ์ถูกประหารชีวิต
 ก็ทรงโทมนัสน้อยพระหฤทัยเป็นกำลัง แต่ประชวรอยู่ในที่พระ
 ขรรทม ไม่สามารถจะทำอย่างใดก็ได้ ก็ได้แต่ทรงแข่งสาป
 พระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ แต่ว่าพระวาทาทรงแข่งสาปนั้น
 มีผลต่อไปเป็นอันมาก คงจะปรากฏต่อไปภายหลัง

ฝ่ายพระเพทราชาเมื่อประหารชีวิตพระขัณฑ์และวิชเอนทรแล้ว
 จึงให้ลงมาเชิญเจ้านายน้องยาเธอทั้ง ๒ พระองค์ซึ่งอยู่ ณ กรุง-
 ศรีอยุธยา เจ้าฟ้าอภัยทศได้ทรงทราบว่าสมเด็จพระนารายณ์
 ประชวรหนัก และพระเพทราชาได้กำจัดพระขัณฑ์กับวิชเอนทร
 เสียแล้วก็สำคัญว่าจะได้ราชสมบัติ จึงชวนน้องยาเธออีกองค์ ๑
 เสด็จขึ้นไปยังเมืองลพบุรี พระเพทราชาสามารถชิงและจากที่
 ประทับถวายเป็นอันดี แต่ต่อมาอีก ๒ วันหลวงสรศักดิ์ให้ปลง

พระชนม์เสียถึง ๒ พระองค์^(๑) แค้นไปพระเพทราชาที่กตัญญู
 กำจัดฝรั่งเศส พวกชอลันตาก็เข้าช่วยคึกคักด้วย เพราะไม่ถูก
 กัญฝรั่งเสสมาแต่ก่อน ปรากฏว่าพระเพทราชาให้พระยาโกษา
 (ปาน) ลงมายังเมืองธนบุรีบอกนายพลเค็สฟ้าชฝรั่งเศส ว่ามี
 รัชสังข์สมเด็จพระนารายณ์ให้หาคนไปยังเมืองลพบุรี ในขณะนั้น
 เค็สฟ้าชยังหาทราบายว่าเกิดเหตุอย่างไรไม่ จึงพานายทหารคึกคัก
 ไปข้างขึ้นไปกับโกษาปาน ครั้นไปถึงกรุงฯ เห็นตระเตรียม
 ขอมคเค็รของศีลตราวุธผิดประหลาด นักแคลงใจระกัลยลงมา
 พวกข้าหลวงไทยหาขอมไม่ ก็พากันขึ้นไปถึงเมืองลพบุรี พระ
 เพทราชาบอกว่า เคยวนกองทัพลไทยทยกไปทางเมืองลาว
 ขอกขอกำลังเพิ่มเติมสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระศวรชโย มี
 รัชสังข์เป็นการสำคัญ จะให้ทหารฝรั่งเศสที่อยู่เมืองธนบุรี
 และเมืองมริครีบไปช่วยจะไต่หรือไม่ได้ เค็สฟ้าชตอบว่า ทหาร
 ทัพวงนพระเจ้าหลุยส์มีรัชสังข์ให้มารักษาการอยู่ในสมเด็จพระ
 นารายณ์ เมื่อโปรดให้ไปรบพม่าทางไหนก็จะต้องไปตามรัชสังข์
 พระเพทราชาจึงว่า ถ้าเช่นนั้นก็ให้เค็สฟ้าชเขียนหนังสือส่งไป
 ยังนายทหารทั้งที่เมืองธนและเมืองมริครีบให้รีบยกไปตามรัชสังข์

(๑) การที่ปลงพระชนม์น้องยาเธอ ๒ พระองค์ หลวงสรศักดิ์
 ประสงค์จะให้พระเพทราชาจำต้องชิงราชสมบัติ เพราะสิ้นเจ้านายที่
 จะรับรัชทายาท

เสด็จพาขบวนไปตั้งเมืองลพบุรีไต่ทราญเรื่องที่เกิดเหตุ จึงตอบว่า
 ทหารเขย่นหนังสือส่งไปยังนายทหารฝรั่งเศสที่เมืองมะริดนั้นก
 ็ควรแล้ว แต่ทหารที่อยู่เมืองฉนวนเป็นทีใกล้ ถ้าเสด็จฟ้าซไม่ลงไป
 ส่งเอง พวกทหารจะเกิดสงสัยเกรงจะไม่ยอมไป พระเพทราชา
 จึงให้เสด็จฟ้าซเขย่นหนังสือถึงนายทหารที่เมืองมะริด เสด็จฟ้าซ
 จะเขียนหนังสือขอความเหตุร้ายให้รู้ตรง ๆ ไม่ไต่ จึงแก่ถึงเขียน
 ใช้ศัพท์แสงให้ผิดสำนวนจดหมายไปมาอย่างสามัญ ประสงค์
 จะให้นายทหาร ฝรั่งเศสที่เมืองมะริดคิดเห็นผิดสังเกดเอาเอง
 แล้วมอบหนังสือให้พระเพทราชา พระเพทราชาจึงยกเอาบุตร
 ชายของเสด็จฟ้าซซึ่งเป็นนายทหารไว้เป็นควำนำ แล้วปล่อยให้
 เสด็จฟ้าซกลับไปลงมาเมืองฉนวน เสด็จฟ้าซกลับไปลงมาเมืองฉนวน ก็ให้
 ทหารฝรั่งเศส ออกขนวนบนใหญ่ทบอมวิชัยประสิทธิ์เสย ทง หมก
 แล้วให้ชนเครื่องคัสตราวุธยุทธภณชกทชยงใช้การไต่ ข้ายมา
 บอมใหญ่ข้างฝั่งตะวันออก ด้วยทหารฝรั่งเศสตั้งแต่มาอยู่ใน
 เมืองไทยเจ็บป่วยล้มตายเสียเป็นอันมาก ที่ยังไปเดินเรือกำปั่น
 หลวงอภัยกัมขาง เหลือทหารอยู่เพียงสัก ๓๐๐ คนไม่พอจะ
 รักษาทาง ๒ บอม จึงมารวมกันคอยค่อสู้รักษาทบอมใหม่แต่แห่ง
 เกยว ครั้นพระเพทราชาไต่ทราญว่าทหารฝรั่งเศสเข้าบอมเตรียม
 จะค่อสู้ที่เมืองฉนวน ก็ให้จับสังฆราชบาทหลวงและพวกฝรั่งทงปวง

เขาไปซังไว้เช่นตัวจำนำทั้งหมก พวกเซอสัยไปรศเกสทอ
 ศาสนาธิโรมันคาทอลิก ก็ให้รวบรวมก้อนไปคุมไว้ที่เกาะ
 แห่ง ๑ แล้วให้กองทัพยกลงมาตั้งขอมที่เมืองฉนวนไว้ และให้
 ตั้งค่ายรายขนทเมืองสมทรปราการและเมืองพระประแดงคักทาง
 เรือกำปั่นมิให้ชนมาช่วยทหารฝรั่งเศสได้ ขณะนั้นเค็ลฟ้าซให้
 นายทหารลงเรือไปบอกนายทหารฝรั่งเศสซึ่งคุมเรือกำปั่นหลวง
 มาทางทะเล ไทยก็จับได้ทั้ง ๒ ลำ

ในเวลากำลังรบกับฝรั่งเศสอยู่ดังกล่าวมานี้ สมเด็จพระ-
 นารายณ์สวรรคตที่เมืองลพบุรี เมื่อฉนวนอาทิตย์เดือน ๘ ขึ้น ๑๑
 ค่ำ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๒๓๑ (ตรงกับวันที่ ๑๑ กรกฎาคม
 ค.ศ. ๑๖๘๘) เสวยราชย์สมบัติมาได้ ๓๒ ปี ว่าพระชันษา
 ๕๘ ปี เวลานั้นหมกสนเจ้านายที่ระวีรัชทายาท ทั้งเป็นเวลา
 กำลังรบพุ่งกับฝรั่ง ข้าราชการที่ปวงก็จำต้องเชิญพระเพทราชา
 ขึ้นครองราชสมบัติ ครั้นจัดการเชิญพระบรมศพลงมายังกรุง
 ศรีอยุธยาแล้วก็รบกับฝรั่งเศสต่อมา ฝรั่งเศสต้องถอยกลับอยู่ใน
 ขอม ๒ เดือนสิ้นเสบียงอาหาร จึงให้มาขอเลิกรบกับนายทัพไทย
 ว่าไม่ได้คิดจะทำร้ายเมืองไทย ประรณนาแต่จะกลับไปบ้านเมือง
 เท่านั้น สมเด็จพระเพทราชาจึงให้ขอยเมเตโลโปลิสที่เป็น
 สังฆราชไปพุดจากกับนายพลเค็ลฟ้าซเป็นอันตกลงกัน ฝ่ายไทย

คนเรือกำปั่นฝรั่งเศสทียคไว้ ให้บรรทมทหารฝรั่งเศสกลับไป
บ้านเมือง แต่ยกตัวส่งพระราชบาทหลวงกับพวกพ่อค้าฝรั่งเศสไว้
เป็นท้าวจ่านำ จนกว่าราชทูตไทยที่ไปอยู่ในเมืองฝรั่งเศสกลับมา
ถึงจึงจะปล่อยไป ทหารฝรั่งเศสที่เหลืออยู่ที่เมืองมริค ๖๐ คน
ก็ปล่อยไปอย่างเดียวกัน ครั้นนั้นนอกจากทหารฝรั่งเศสที่ตาย
ในเวลารบพุ่งกัน และบาทหลวงเยซุอิต ๓ คนซึ่งไปขอขมาพระ
ไทย โดยประสงค์จะลักเพศปลอมสมณศาสนาศรีสังฆ อย่างเคย
ปลอมเป็นพราหมณ์ในอินเดียมาแล้ว ไทยหาได้ฆ่าฟันฝรั่งเศส
คนใดให้ล้มตายไม่เมื่อกำจัดทหารฝรั่งเศสไปแล้ว จึงให้เรือ
ทำลายข้อมีใหญ่ที่เมืองธนบุรีข้างฝั่งตะวันออกเสีย คงไว้แต่
ข้อมีขี้ประตัก ซึ่งสร้างไว้ก่อนแต่ข้อมีเดียว แต่ถนนมาที่
ในกรุง ฯ ก็มีฝรั่งแต่พวกซอลันคาค้าขายต่อมาอีกช้านาน ส่วน
ฝรั่งเศสนั้นปรากฏว่าทศไทยที่ไปคราวที่ ๔ ได้เผาไปยี่อินโน-
ซองตท ๑๑ ทกรุงโรม และเผาพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่เมือง
ฝรั่งเศส แล้วรัฐบาลฝรั่งเศสให้มาส่งที่เมืองมริค ด้วยฝรั่ง-
เศสยังประสงค์จะเป็นไมตรีกับไทยต่อไป ส่วนอังกฤษนั้น เมื่อบ
ทราบว่ายไทยประหารชีวิตวิเชนทร์เสียแล้วก็เลิกวิวาท หันมา
จะค้าขายกับไทยดังแต่ก่อน ก็เป็นเสรีจสันเรือวิวาทกับฝรั่ง
ด้วยประการฉะนี้

พอเสด็จเรือลงฝั่ง ส้มเค็ญพระเจ้าเพทราชาราชาภิเษกแล้ว
 กิตติศัพท์เรื่องทสมเด็จพระนารายณ์ทรงแห่งสาปเมือ เวลาประ-
 ชวรแพร่หลาย ก็มีใ้โกรธแค้นสมเด็จพระเพทราชาและหลวง
 สรรค์กิต ซึ่งใ้ไ้เป็นพระมหากษัตริย์ ว่าเป็นขบถต่อสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ พระยายมราชซึ่งสมเด็จพระนารายณ์โปรดใ้ให้
 ไปสำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา และพระยารามเดโช
 ซึ่งโปรดใ้ให้ไปสำเร็จราชการเมืองนครศรีธรรมราช ต่างตั้ง
 แข็งเมืองไม่ยอมอ่อนน้อมต่อสมเด็จพระเพทราชาทั้ง ๒ เมือง
 ต้องรยพุ่งปรายปรามกันอยู่หลายข้งรบรบคาย แล้วมีมณฑุกคน ๑
 ช่อธรรมเถียรปลอมตัวเป็นเจ้าพาทย์ยศ น้อง ยาเธอของสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ จะเข้ามาชิงราชสมบัติ ก็มีคนเชื้อถ้อไปเข้าช่วย
 เป็นอันมาก จนยกกองทัพเข้ามาไ้ถึงฐานพระนคร แต่มา
 พ่ายแพ้ ทหลังเลยเกิดเหตุสงสัยข้าราชการถึงประหารชีวิตนาย
 ขบถประสิทธิ์ ซึ่งใ้ไ้เป็นกรมพระราชวังหลัง และเจ้าพระยา
 สรรค์สงครามเสียดัง ๒ คน ่วนวายอยู่ช้านานบ้านเมืองจึงเรียบ
 ร้อยเป็นปรกติ

สมเด็จพระเพทราชาครองแผ่นดินอยู่ไ้ ๑๕ ปี สวรรคต
 เมือบมะแม พ.ศ. ๒๒๖๔ พระมหากษัตริย์คือ พระเจ้าเสือ
 ไ้ราชสมบัติ มีสมเด็จพระราชโอรส ๒ พระองค์ ทรงตั้ง

เจ้าฟ้าเพชรพระองค์ใหญ่ให้เป็นพระมหากษัตริย์ ทิ้งเจ้าฟ้า
พรพระองค์น้อยเป็นพระบรมโอรสาธิราช พระเจ้าเสือเสวยราชย์อยู่
ได้ ๗ ปี สวรรคตเมื่อชวต พ.ศ. ๒๒๕๑ พระมหากษัตริย์
คือพระเจ้าท้ายสระได้ราชสมบัติ ทรงตั้งพระบรมโอรสาธิราช
ธิดาเป็นพระมหากษัตริย์ เรื่องพงศาวดารไทยตอนทกล่า
มานี้ ไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพม่า นอกจากที่ปรากฏว่าไทย
ได้จับเรือลวกค้าเมืองพม่าทางอ่าวบังกล่าครั้ง ๑ ก็เป็นเหตุเกี่ยว
ข้องกับอังกฤษ ทั้งอธิบายมาแล้ว เรื่องพงศาวดารไทยตอน
ไปจะจับเกี่ยวของกับพม่าอีก จึงจะตัดเรื่องไปอธิบายตอนหน้า

ส่วนพงศาวดารพม่าในระยนี้ คือในระหว่างตั้งแต่ปี
มะโรง พ.ศ. ๒๒๑๕ จนถึงชวต พ.ศ. ๒๒๗๐ ก็ไม่มี
เรื่องราวแปลกประหลาดที่จะต้องกล่าวด้วยเวลานี้ พระเจ้าองค์
มหากษัตริย์มหาราชโลกาธิปัตย์ คือพระเจ้าแปรที่แย่งราชสมบัติ
ได้เมื่อชวต พ.ศ. ๒๒๑๕ สิ้นพระชนม์ มีจันทรราชบุตร
ได้ราชสมบัติราชาภิเษกทรงพระนามว่า พระเจ้าสิริสรธรรม-
ราชา เสวยราชย์อยู่ ๑ ก็สิ้นพระชนม์ พระเจ้าองค์
ไม่มีราชบุตร ข้าราชการจึงยกเชื้อพระวงศ์องค์ ๑ มีพระนาม
ว่ามังเรกยกขึ้นขึ้นครองราชสมบัติ ราชาภิเษกทรงพระนามว่า
พระเจ้าศิริปวรามหาราชธรรมราชา ในแผ่นดินนี้พระเจ้าพระยาโกษา-

ชุนเหล็กไปคเมืองพม่า พระเจ้าอังวะของคนอยุธยาแผ่นดิน
 สมเด็จพระเพทราชา ปรากฏในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อขง
 พ.ศ. ๒๒๓๘ มีขุนนางไทยคน ๑ ซือสละวุก พาพรรคพวก
 ลัก ๑๐๐ คนไปสามีกักตอภัยพระเจ้าอังวะ เห็นจะเป็นพวก
 ทหนีไปจากเมืองนครราชสีมา หรือมีฉะนนักพวกอายุขรรคมเถียร
 ทเช่นขบถหนีไปนั้นเอง พระเจ้าอังวะศิริปวรมหาจักรวรรราชาสัน
 พระชนม์เมื่อขง พ.ศ. ๒๒๔๑ ทรงในแผ่นดินสมเด็จพระ
 เพทราชา ราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชาไค้ราชสมบัติ
 ราชภิเษกทรงพระนามว่า พระเจ้าศิริมหาสิหสูรสุธรรมราชา
 ในพงศาวดารพม่าว่าในแผ่นดินนี้ไค้เตรียมกองทัพจะยกมาคเมือง
 ไทย เมื่อขง พ.ศ. ๒๒๔๒ แต่จะมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง
 หาไค้ยกมาไม่ และว่าเมื่อขงแม่ พ.ศ. ๒๒๔๖ มีไทย
 อพยพไปจากกรุงศรีอยุธยาไปพึ่งพระเจ้าอังวะพวก ๑ ต่อมาอีก
 ปี ๑ มีไทยอพยพไปอีกพวก ๑ ระยะเวลาค้แผ่นดินสมเด็จพระ
 เจ้าเสือ บางทจะเป็นพวกที่อยู่ใเจ้าฟ้าพระขวัญราชโอรส
 สมเด็จพระเพทราชา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าเสือปลงพระชนม์เสีย
 นั้นทจะเป็นไค้ พระเจ้าอังวะศิริมหาสิหสูรสุธรรมราชา
 สันพระชนม์เมื่อขงแม่ พ.ศ. ๒๒๕๗ ทรงในแผ่นดินสมเด็จพระ
 เจ้าท้ายสระ ราชโอรสที่เป็นพระมหาอุปราชาไค้ราชสมบัติ

ไทยรบพม่า

๕๑

ราชาภิเษกทรงพระนามว่า พระเจ้าศิริปวรมหาธรรมราชาธิบดี
ในแผ่นดินนี้เมื่อขมมะแม^๕ พ.ศ. ๒๒๗๐ เมืองเชียงใหม่
เป็นขยด พม่าปราบปรามไม่ลง เมืองเชียงใหม่จึงกลับ
อิสระต่อมา ระเบียบเรื่องพงศาวดารพม่าไว้เพียงนี้ตอน ๑
ไปตั้งเรื่องที่จะเกี่ยวของกับเมืองไทยในตอนหน้าต่อไป

๕ ๒๑ ๒
เรื่องสงครามครั้งที่ ๒๒ ความพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา

ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องมูลเหตุที่จะเกิดรบกับพม่า

กรุงศรีอยุธยามีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับพม่าชนนอกเมื่อ
แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ ๕ เรื่องพงศาวดารแผ่นดินนมนเอน
ความปรากฏว่า เติมเมื่อพระเจ้าเสือประชวรจะสวรรคต ทรง
พระพิโรธเจ้าฟ้าเพชรพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ซึ่งเป็น
พระมหาอุปราช จึงมอบเวนราชสมบัติพระราชทานเจ้าฟ้าพร
พระราชโอรสองค์น้อย ซึ่งเป็นพระขนิษฐน้อย แต่พระ
ขนิษฐน้อยยอมถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเชษฐา พระมหา
อุปราชจึงเสด็จขึ้นผ่านพิภพ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระภูมินทร
ราชา คนทั้งหลายเรียกกันเป็นสามัญว่า “ชนหลวงท้ายสระ”
เพราะเสด็จอยู่พระที่นั่งข้างท้ายสระ จึงทรงตั้งพระขนิษฐน้อย
ราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราช พระเจ้าท้ายสระครองราชสมบัติ
อยู่ ๒๔ ปี มีเจ้าฟ้าราชโอรส ๓ พระองค์ พระองค์ใหญ่
ทรงพระนามว่าเจ้าฟ้านเรนทร ทรงตั้งเป็นกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์
พระองค์กลางทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าอภัย พระองค์น้อยทรง

พระนามว่าเจ้าฟ้าปรเมศวร์ ทำนองจะมีเหตุอะไรเกิดขึ้นเมื่อ
 ในแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งทำให้พระเจ้าท้ายสระทรงระแวง
 ว่าถ้าพระมหาอุปราชได้เป็นใหญ่เมื่อใด จะทำอย่างไรอย่าง
 หนึ่งซึ่งพระองค์ทรงรังเกียจ พระเจ้าท้ายสระจึงทรงพระราช
 ดำริจะให้เจ้าฟ้านเรนทรราชโอรสเป็นรัชทายาท แต่เจ้าฟ้า
 นเรนทรไม่เต็มพระหฤทัย ด้วยเห็นว่าพระมหาอุปราชควรจะ
 เป็นรัชทายาท เพราะเหตุที่นพพระชนินษาเจ้าฟ้านเรนทรครบ
 อุป สม บท ออก ทรง ผนวช แล้ว ก็ เลยก ทรง เพศ ภิกษุ ภาว ะ อยู่ ทุ ลลา
 ผนวชไม่ ครน ดง ชั ๖ ๖ พ.ศ. ๒๒๗๕ พระเจ้าท้ายสระ
 ประชวรหนักจะสวรรคต จึงทรงมอบเวนราชสมบัติพระราชมหา
 ธานเจ้าฟ้าอภัยราชโอรสพระองค์กลาง เจ้าฟ้าอภัยรู้ว่าพระ
 มหาอุปราชคงไม่ยอม ก็คิดอ่านกับเจ้าฟ้าปรเมศวร์ให้เกณฑ์
 คนตั้งค่ายในพระนครรายตลอดคลองประตูข้าวเปลือก อันเป็น
 ทิศตะวันออกถึงหลวงกับวังหน้า พระมหาอุปราชก็ให้ตั้งค่ายชน
 ทางข้างวังหน้าบ้าง ตรีเตรียมกันมาแต่เวลาพระเจ้าท้ายสระ
 ยังประชวรอยู่ พอสวรรคตลงยังไม่ทันจะได้สรงพระบรมศพ
 ก็เกิดรบกันชนกลางเมือง รบกันอยู่หลายวันพระมหาอุปราช
 จึงมีชัยได้ครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า “สมเด็จพระมหา

ธรรมราชาธิราช(๐)” แต่คนทั้งหลายภายหลังเรียกกันเป็น
สามัญว่า “ขุนหลวงบรมโกษชู” บ้าง “พระเจ้าอยู่หัวใน
พระบรมโกษชู” บ้าง

ศึกกลางเมือง ครึ่งพระเจ้าบรมโกษชูรบกับเจ้าฟ้าอภัย
เจ้าฟ้าปรเมศวร์ครึ่งน ใหญ่หลวงยิ่งกว่าศึกกลางเมืองซึ่งเคย
ปรากฏในกรุงศรีอยุธยาแต่ก่อน ครึ่งพระเจ้าปราสาททอง
รบกับสมเด็จพระเชษฐาธิราชศึก ครึ่งสมเด็จพระนารายณ์รบ
กับสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาศึก เป็นแต่ยกเข้าไปปล้น
พระราชวังหลวง รบกันเพลาเดียวก็เสร็จศึก ครึ่งพระเจ้าปรา-
สาททองได้ข้าราชการเป็นพรรคพวกเกือบหมด ครึ่งสมเด็จพระ
นารายณ์ข้าราชการก็ไม่ทนรเห็นเกวข้องในการรบโดยมาก
แต่ครึ่งหลังนตระเตรียมการที่จะรบพุ่งกันมาหลายวัน ถึงตง
คายคนกลางเมืองโดยเบ็ดเผาะ พวกข้าราชการวังหลวงเข้า
กับเจ้าฟ้าอภัยเจ้าฟ้าปรเมศวร์แทบทั้งนั้น ครั้นพระเจ้าบรมโกษชู
มีชัยชนะ ข้าราชการวังหลวงจึงถูกกำจัดมากกว่าครึ่งไหน ๆ

(๐) ในหนังสือพระราชพงศาวดารขนานพระนามว่า สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชแต่พบหนังสือซึ่งแต่งในครั้งนั้นหลายฉบับ คือ
คำให้การขุนหลวงหาวัดแลศกอักษรที่มีไปเมืองลังกาเป็นต้นไว้พระ
นามว่า มหาธรรมราชาธิราช ชาวลังกาจึงเรียกพระนามว่าพระเจ้า
ธรรมราชา

ที่เคยปรากฏมาแต่ก่อน พวกสมพลขาวไพร่ของมณฑลถูกจำกัด
 กลัวจะต้องเป็นโทษตามนาย เช่นตกเป็นตะพุ่นเกยวหาญ่าข้าง
 เป็น คั้น ตามประเพณีการลงโทษพรรคพวกเป็นศัตรูราชสมบัติ
 ก็พากันหลยหนีกระจัดกระจายไปจากพระนครเป็นอันมากจึงเป็น
 เหตุให้พระนครอ่อนกำลังลง จนเห็นได้ในจดหมายเหตุต่าง ๆ
 ครั้นนั้นซึ่งยังมีปรากฏอยู่ เช่นเมืองงานพระศัพเจ้าฟ้ากรมหลวง
 โยธาเทพพระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์^(๑) เมื่อปีที่ ๔ ใน
 รัชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ ปรากฏว่าคนชาคกระบวนแห่อยู่
 ๖๐ คน ถึงต้องนำความขนกราบบังคมทูลถามว่าจะโปรดให้
 ทำอย่างไร ต้องโปรดให้ถอนเอาคนล้อมพระราชวังไปเข้า
 กระบวนแห่ ความปรากฏอีกแห่ง ๑ ในหนังสือพระราชพง-
 คาวดารว่า ต่อมาไม่ช้าเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท อยู่ข้าง
 หลังมีพวกจีน คมกันเข้าได้เพียง ๓๐๐ บังอาจเข้าปล้นพระ-
 ราชวังหลวง^(๒) ถึงต้องรบพุ่งกันหนักหนาพวกจีนจึงแตกพ่าย
 ไป เหตุเหล่านี้เป็นอุทาหรณ์ให้แลเห็นชัดว่า เกิดเพราะกำลัง
 ไพร่พลในพระนครน้อย ข้าราชการซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ยก
 บัญชาราชการ ตั้งแต่เสนาบดีลงมา ก็ล้วนเป็นแต่ตัวตงชน

(๑) จดหมายเหตุหอสมุดฯ พิมพ์เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๕๕

(๒) พระราชวังหลวงเวลานั้นมิได้เป็นที่ราชฐาน ด้วยเมื่อ

พระเจ้าบรมโกษเสวยราชย์แล้ว ยังประทับอยู่วังจันทร์เกษมต่อมา

แทนผลที่ถูกจำกัดไป ยังไม่คุ้นเคยราชการงานเมือง ถ้าหากว่า
 มัคค สังครามต่าง ประเทศมาในเวลานั้นก็จะลำบากมากทีเดียว
 แต่เฉื่อยในสมัยนั้นนา ๆ ประเทศที่ใกล้เคียงก็กำลังเสื่อมทราม
 ทรวดโทรมอยู่ตามกันดังเช่นกรุงกัมพูชาก็ต้องยอมชนไทย โดย
 ไม่ต้องรบพุ่งปรายปรามประการใด เมืองลังกาก็หมดสิ้นสมณวงศ์
 ต้องมาขอพระสงฆ์ไทยไปให้อุปสมบท แม้พม่าก็ต้องหันมาขอ
 ขอให้ไทยช่วยสังเคราะห์เพราะเกิดจลาจลขึ้นในบ้านเมือง ด้วย
 เหตุดังนี้เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษา จึงปรากฏเกียรติยศ
 กรุงศรีอยุธยา ว่ารุ่งเรืองกว่าประเทศอื่นที่ใกล้เคียงโดยรอบ
 แต่ทว่าจริงนบนเวลากำลังเมืองไทยทรุดโทรม หาเหมือน
 แต่ก่อนไม่(๐)

เหตุที่พม่าจะมาขอเป็นไมตรีกับไทยนั้น ได้ความว่าเดิม
 พระเจ้าอโงกมะหารัชมหาราชธิบดีตั้งขุนนางพม่าคน ๑ ชื่อมัง-
 ล่าอ่องลงมาเป็นเจ้าเมืองหงสาวดี เป็นตำแหน่งเทศาภิบาล
 บังคับขยัญชาหัวเมืองมอญข้างตอนเหนือ ครั้นพระเจ้าอโงกมะ
 มหารัชมหาราชธิบดีเสวยราชย์มาได้ ๕ ปี ถึงปีมะเส็ง พ.ศ.
 ๒๒๘๐ พวกกระแซะเมืองมอญบุระกำเรียบ ลงมาปล้นหัวเมือง

(๐) ความที่กล่าวมาตอนนี้ เป็นกระแสพระราชวิจารณ์ของ
 รัชบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พม่าข้างฝ่ายเหนือ พระเจ้าอังวะให้ไปปรายปราม กองทัพพม่า
 ไปแพ้วกกระแซหลายครั้งไม่สามารถจะปรายปรามได้ กตติศัพท
 เสด็จลอลงมาถงเมืองหงสาวดี มังสาอ่องพม่าเจ้าเมืองหงสาวดี
 เห็นว่าพระเจ้าอังวะเสด็จมเส่นเคชานภาพ กตติชชบตแข็งเมือง
 หมายจะตงตวเป็นใหญ่ชนในรามัญประเทศ มีพวกมอญเข้า
 คุ้มข้าง แต่ทรงเกยว่ามังสาอ่องเป็นพม่าไม่เข้าคุ้มนั้นโดย
 มาก พม่าเจ้าเมืองสรีเยมซึ่งอยู่ในมณฑลหงสาวดียังซอตรง
 ต่อพระเจ้าอังวะไม่ยอมเข้าคุ้มมังสาอ่อง มังสาอ่องจึงให้
 เกณฑ์กองทัพจะยกไปตีเมืองสรีเยม พวกมอญที่ไม่เป็นใจคุ้มก็
 พากันหลบหนีเสีย มังสาอ่องซัดใจให้เกาะกมเขายตรภรรยา
 มาเป็นควาंना พวกมอญจึงพากันกำเรียบจนจับมังสาอ่องฆ่าเสีย
 ฝ่ายพระเจ้าอังวะเมื่อทราบว่ามีมังสาอ่องเป็นชบด ให้มังเร-
 กะยอค่องเป็นแม่ทัพพล ๕,๐๐๐ ยกลงมาปรายปราม
 กองทัพพม่าลงมาถงเมืองหงสาวดีเมษพวก มอญฆ่ามังสาอ่อง
 เสียแล้ว พวกมอญมีความซอชก็ยอมอ่อนน้อมต่อพม่าตั้งแต่
 ก่อน ส่งยตรภรรยามังสาอ่องที่ไต่จับไว้ให้แก่แม่ทัพพม่า
 พม่าจึงให้เจ้าเมืองสรีเยมซึ่งไม่เข้าคุ้มมังสาอ่องมารังราชการ
 มณฑลชยทเมืองหงสาวดี แล้วเลิกกองทัพกลับไปเมืองอังวะ
 เจ้าเมืองสรีเยมมาอยู่เมืองหงสาวดีจะหาความซอช ให้เทยว

สืบสวนจับกุมมอญซึ่งไ้เข้าข้ามิวังสำอองต่อไป พวกมอญถูก
 เจ้าเมืองใหม่จับกุมอีกก็โกรธแค้นพม่าพากันกำเริบขึ้น จับ
 เจ้าเมืองสี่ร้อยมทมาว่าการเมืองหงสาวดีฆ่าเสียอีกคน ๑ แล้ว
 รู้ตัวว่าพม่ากระยกกองทัพลงมาปราบปราม ถ้าไม่ระวีรักษา
 ทั่วให้ตกคงขยับ พวกมอญเมืองหงสาวดีจึงคิดอ่านระวบรวม
 กันเตรียมจะต่อสู้พม่า

ขณะนั้นมกษรูป ๑ ชื่อว่าสระล่า เป็นชาติไทยใหญ่
 ขวชอยทวักบ้านอะเวงในแขวงเมืองหงสาวดี วิชาอาคมมาก
 พวกสำนักศิษย์นิยมว่าเป็นมมุขญ คุณวิเศษของพระสระล่าเลื่อง
 ลือแพร่หลายว่ามีอิทธิฤทธิ์และอยู่คงกระพันชาติตรีเป็นต้น พวก
 กรมการมอญเมืองหงสาวดีกำลังแสวงหาผู้ซึ่งจะเป็นหัวหน้ามา
 ช่วยศึกต่อสู้พม่า ครั้นรข่าวคุณวิเศษของพระสระล่า ให้สืบสวน
 ต่อไป ได้ความว่าเป็นบุตรของเจ้าพุกามอาพระเจ้าอวังรองค
 ก่อน ซึ่งเป็นขบถแล้วหลบหนีสูญไป พวกมอญก็มีความยินดี
 พากันวิงวอนพระสระล่าให้ลาสิกขาบท แล้วเชิญมาว่าราชการ
 เมืองหงสาวดี ชนนานนามว่าสมิงทอ(*) ต่อมาไม่ช้ากองทัพ

(๑) เรื่องสมิงทอ ความในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับ
 พระราชหัตถเลขาฉบับกรมสมเด็จพะประมานุชิต ฯ ไม่ต้องกัน ฉบับ
 กรมสมเด็จพะประมานุชิต ฯ ยึดถือได้บ้างแล้วจารพม่า ข้าบเจ้า
 จึงอนุมัติตาม

ซึ่งพระเจ้าอังวะให้ลงมาปราบปรามก็ลงมาถึง สมิททอปเป็
 หัวหน้ารบพม่าพ่ายแพ้ไป พวกมอญเห็นประจักษ์บุญญา
 ธิคุณหารของสมิททอ ก็เชิญให้ราชาภิเษกเป็นพระเจ้าหงสาวดี
 กิตติศัพท์ทราบถึงหัวเมืองใหญ่น้อยทั้งปวงก็พากันมา อ่อนน้อม
 ยอมเข้าด้วยสมิททอเป็นอันมาก สมิททอจึงตั้งขุนนางกรมต่าง
 คน ๑ ซึ่งเป็นหัวหน้าในพวกได้ไปเสด็จเชิญมาครองเมือง แล้ว
 ยกลกสาวให้เป็นภรรยาด้วยนั้น ให้เป็นที่พระยาทะเลาะ ตำแหน่ง
 อัครมหาเสนาบดี แล้วมีราชสาส์นเข้ามามายังกรุงศรีอยุธยาและ
 เมืองเชียงใหม่ ว่าเดี๋ยวนี้ราชวงศ์ของพระเจ้าหงสาวดีแต่อย่าง
 ก่อนกลับได้ครอบครองเมืองหงสาวดี ตั้งรามัญประเทศเป็น
 อิศระอย่างเดิมแล้ว พระเจ้าหงสาวดีใครจะมีทางพระราชไมตรี
 กับกรุงศรีอยุธยาและเมือง เชียงใหม่ให้เป็นที่ของ แผ่นเดียวกัน
 เพราะฉะนั้นขอราชธิดาไปอภิเษกเป็นมเหสี จะได้เป็นสัมพันธ
 มิตรกันสืบไปภายหน้า พระเจ้าบรมโกษทรงชั่งคิดอง หาตอย
 ราชสาส์นสมิททอไม่ แต่พระยาเชียงใหม่องค์คำฟังดังว่าเป็น
 อิศระมาไม่ช้านัก นิยมยศพระเจ้าหงสาวดี ก็ยอมยกจิตาอันมี
 นามว่านางสองทิพ ให้ไปอภิเษกเป็นมเหสีสมิททอ โดย
 ประสงค์จะเป็นไมตรีกับเมืองหงสาวดีสืบไป

ขณะเมื่อพวกมอญพากันแข็งเมืองนครนั้น นักวาร-
 ทองขุนนางพม่า ซึ่งเป็นเทศาภิบาลบังคับบัญชาหัวเมืองมอญ
 ตอนใต้อยู่ ณ เมืองเมาระตะมะ ก็บังราจอสุพม่าซึ่งเป็นปลัด
 มณฑล เห็นเหลือกำลังที่จะปราบพวกมอญ จะหนกถ
 ษไปเมืองอังวะก็ไปไม่ได้ ด้วยจะต้องผ่านหัวเมืองมอญซึ่ง
 เป็นขบถไปหลายเมือง จะขยู่เมืองเมาระตะมะก็กลัวพวกมอญ
 จะฆ่าเสีย จึงชวนกันอพยพครอบครัวและสมัครพรรคพวกรวม
 คนประมาณ ๓๐๐ ลงเรือหนมายังเมืองตะนาวศรี ขอกแก่
 เจ้าเมืองกรมการว่าจะขอเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์ในกรุงศรีอยุธยา
 หัวเมืองมีโยขกเข้ามากราบทูลพระเจ้าบรมโกษฯ พระเจ้า
 บรมโกษฯ ก็โปรดให้รับพวกพม่าเข้ามายังกรุง ฯ พระราชทาน
 ที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดมณฑลไชยร์ แล้วทรงทำนบารังใหม่
 ความสุขทวักัน ความนันทราบายไปถึงพระเจ้าอังวะ จึงแต่ง
 ทาดานทตให้เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามา
 ยังกรุงศรีอยุธยาเมื่อชวด พ.ศ. ๒๒๘๗ ให้มาขอพระคุณ
 พระเจ้าบรมโกษฯ ที่ให้ทรงทำนบารังชำระราชการพม่าซึ่งหน
 ภัยมาพึ่งพระบรม แต่ทพระเจ้าอังวะให้ทตมาเมืองไทยครั้งนั้น
 ทาใช้มาขอพระคุณแต่อย่างเคี้ยวไม่ มีหลักฐานที่พึงจะเห็น
 ได้ทั้งในพงศาวดารพม่าและในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า

พม่าประสงค์จะชวนให้ไทยช่วยปราบปรามพวกมอญ ถ้าไม่ได้
 ดังอย่างนั้นก็เพียงให้ไทยอยู่เป็นกลาง อย่าให้ไปช่วยออกหนุน
 มอญตั้งแต่ก่อน ทศกัณฐ์ความข้างหลังนี้เป็นมูลเหตุที่พระเจ้าอังวะ
 แค้นทศมา เขาความชอบที่จะมาขอพระคุณชนกล่าวพอกลย-
 เกลจนมิให้ปรากฏความประสงค์แพร่หลายเท่านั้น ด้วยมอญ
 เป็นขบถต่อพม่าครั้งใหญ่หลวงยิ่งกว่าที่เคยปรากฏมา
 แแต่ก่อน เพราะเป็นเวลาพม่ากำลังน้อย และต้องสู้รบพวก
 กระจ่างอยู่อกทางหนึ่งด้วย เพียงแต่โดยลำพังมอญพม่าก็เต็ม
 สู้รบแล้ว ถ้าไทยไปช่วยมอญเข้าด้วย ก็เห็นว่าจะต้องเสีย
 เมืองพม่า พม่าจึงพยายามหน่วงเหนี่ยวไทยมิให้ไปเข้ากับ
 มอญ เหตุอันเป็นท่วงของพระเจ้าอังวะที่จะให้ไทยช่วยพม่า
 หรือที่จะมิให้ไทยไปเข้าข้างมอญนั้น พิจารณาในเวลานั้น
 เห็นมีทางแต่พม่าเข้ามาอยู่ในเมืองไทยมาก ถ้าพวกมอญ
 ทางโน้นเป็นใหญ่ได้สำเร็จก็จะประสงค์ มอญในเมืองไทยก็จะ
 จะกำเริบชนตามกัน ถ้ามิไปชักโยงเขามอญทางโน้นเข้ามาช่วย
 คิกร้ายต่อไทย ก็คงพากันอพยพกลับไปบ้านเมือง ไม่ยอมอยู่
 เป็นข้าของไทย คงอยู่ในไม่เป็นประโยชน์แก่ไทยทั้ง ๓ สถาน
 บ้างที่พระเจ้าอังวะจะยอมสัญญาว่าจะแบ่งปันหัวเมืองมอญให้แก่
 ไทย ทศกัณฐ์การที่ช่วยเหลืออย่างไรก็ยากที่จะเป็นได้ มา

คิดคิดว่าหากว่าครั้งนั้นสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ทรงตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงสาวดีก็
 เสด็จมอพระเจ้าบรมโกษาฯ ไทยก็เห็นจะเข้ากับมอญ หรือมีฉันท
 ก็คงไม่เข้ากับพม่า ถ้ายังเป็นแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร หรือ
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ด้วยแล้ว ก็เห็นจะไปช่วยมอญรบ
 พม่าเป็นแน่ และคงโตเมืองพม่าในคราวนี้เอง แต่การที่
 สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ทรงตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงสาวดี เป็นข้อขัดขวางเหมือนกบขัด
 หนทางเสียมิให้ไทยช่วย เพราะเหตุที่สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ไม่
 ชื่อนั้นอ้อม แต่ฝ่ายข้างพม่ามาวิววนอ่อนโยนไม่ทนง คึกค
 เหมือนแต่ก่อน พระเจ้าบรมโกษาฯ จึงทรงรับทางไมตรีพม่า
 แล้วแต่งตั้งให้พระยายมราชเป็นราชทูต พระอินบุรีเป็นอุปทูต
 พระสรธรรมไมตรีเป็นตรีทูต เชิญพระราชสาส์นและเครื่องราช
 บรรณาการไปเจริญทางพระราชไมตรี ทอขแทนพระเจ้า อังวะ
 พอปรากฏว่าไทยกับทูตพม่าไปด้วยกันก็คิดศัพท กเลอง ลอแพ
 หลายว่า ไทยจะให้กองทัพไปช่วยพม่า ครั้นทูตไทยไปถึง
 เมืองอังวะเมื่อขกาล พ.ศ. ๒๒๘๘ พระเจ้าอังวะก็ทรงขคิด
 โสมนัด ให้บริวารองเลียงขเป็นเกยวคิยศ ทูตตามทูตเผ้าแล้วทูล
 ลากลับมา แต่พระยายมราชราชทูตกับพระอินบุรีอุปทูตช่วย
 ดงอนจกรรวมเสียดกลางทาง ๒ คน กลับมาดงกรง ๗ แต่พระ
 สรธรรมไมตรีตรีทูตคนเดียว เรื่องราวที่ไทยเป็นไมตรีกับพม่า
 เป็นยุคแต่เพียงนี้ตอน ๑

ฝ่ายพวกมอญที่คงเป็นอิสระ เมื่อรวบรวมกำลังรบพลได้
 มากแล้วสมิงทอกับพระยาทะละก็ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองพม่า
 ขึ้นไปไต่จนถึงซานเมืองอังวะ ประจวบเวลาเมื่อทศไทยไปถึง
 สมิงทอได้ข่าวว่ากองทัพไทยไปช่วยพม่า ก็ถอยทัพกลับลงมา
 ท่อมามีเหตุเกิดขึ้นในครัวเรือนของสมิงทอ ด้วยนางมเหสีเดิม
 ซึ่งเป็นธิดาของพระยาทะละหึงหวงกับนางสองทิพธิดาพระยา-
 เชียงใหม่ สมิงทอเข้ากับนางมเหสีใหม่พระยาทะละเคือง
 สมิงทอว่าไม่คิดถึงบุญคุณจึงเอาใจออกหาก แกล้งทำกตริศพิพ
 ท์ให้เลื่องลือว่าช่างเผือกปรากฏขึ้นในแขวงเมืองสะโตง แล้ว
 แกล้งยกยอสมิงทอให้เกิดมานะไปเที่ยวตามช่างเผือกอยู่ในป่า
 ช้านานจนพวกขุนนางในเมืองหงสาวดีเห็นว่า สมิงทอไม่เอาใจ
 ใส่ในราชการบ้านเมือง ก็เลื่อมคลายความนิยมลง ส่วนพวก
 ไพร่พลที่ถูกกระเกณฑ์ไปได้ความเดือดร้อนก็พากันเอาใจออกหาก
 จากสมิงทอ พระยาทะละจึงเกลยกล่อมหาพรรคพวกได้เป็นอัน
 มากพอไต่ทักซึ่งไต่ราชสมบัติเมืองหงสาวดี ฝ่ายสมิงทอเหลือ
 พรรคพวกน้อย สู้พระยาทะละไม่ได้ก็พานางสองทิพหนีมายัง
 เมืองเชียงใหม่ มาขอกำลังไปตีเอาเมืองหงสาวดีคืน พระยา
 เชียงใหม่ก็เกณฑ์กำลังให้ตามประสงค์ สมิงทอจึงให้นาง
 สองทิพอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ แล้วคุมกองทัพกลับไปตีเมือง

หงส์สาวดี ไปเสียดฟ้ายแพ้วพระยาทะเลธิก ส้มิงทอจะกลับไป
เมืองเชียงใหม่มืดละฮายพ้อตา จึงตรงมายังกรุงศรีอยุธยา
หมายจะมาทลชอกกองทัพไทยไปช่วยตีเมืองหงส์สาวดี ส้มิงทอ
คงมาทำท่าเยื่อหยงอย่างใดอย่างหนึ่ง พระเจ้าบรมโกษทรง
ชกเคืองส้มิงทอขงอาจเอิบเออมตเส่มอมาแต่ก่อนแล้ว จึงมี
รับสั่งให้เอาตัวไปจำไว้

ฝ่ายพระยาทะเลธิกเมืองหงส์สาวดีแล้ว กัดงโยน
พระยาหงส์สาวดี ตั้งน้องชายคนใหญ่เป็นอุปราช ตั้งน้อง
คนเล็กเป็นทลชก ครั้นทราบบว่าส้มิงทอหนีมาอยู่ในกรุง-
ศรีอยุธยาเกรงจะมาทลชอกกองทัพไทย ออกไปช่วย จึงมี
ศุภอักษรเข้ามาทลพระเจ้าบรมโกษทรงกล่าวโทษส้มิงทอว่าเป็นคน
อกตัญญูและเซ่อซวกเลวทราม เป็นแต่เทยวหลอกลวงผอน
ไม่สมควรจะทรงชุบเลี้ยงทำนุบำรุง ขอให้ประหารชีวิตเสีย
พระเจ้าบรมโกษทรงไต่ทรงทราบศุภอักษร เห็นจะคลายทรง
ชกเคืองมอญ ด้วยพระยาหงส์สาวดีวางกิริยาอ่อนน้อม ไม่ได้
เส่มอเหมือนกับส้มิงทอ แต่ทรงพระราชดำริว่าส้มิงทอไม่ได้
เป็นข้าศึกศัตรูกับกรุงศรีอยุธยา จะประหารชีวิตเสียหาควรไม่
ครั้นจะเอาไว้ในกรุง ๆ ก็จะเป็นเคืองรำคาญอยู่ไม่อยู่แล้ว จึง
ไปรคให้เอาตัวส้มิงทอส่งลงเรือสำเภาไปปล่อยเสียต่างประเทศ

ลำเนาพาไปปล่อยที่เมืองจีน สมิงทอพยายามกลับมาเมือง
 เชียงใหม่ได้อีก ก็เลยอพยพเมืองเชียงใหม่ต่อมาอีกช้านาน
 เมื่อพระยาหงสาวดีมีศกษัตริย์เข้ามาถวายพระเจ้าบรม-
 โกษุด้วยเรื่องสมิงทอจึงกล่าวมา จะได้โปรดให้มีศกษัตริย์
 เสนายกกรุงศรีอยุธยาตอบไปว่ากระไรหาปรากฏไม่ แต่เมื่อ
 พระยาหงสาวดีทราบว่า พระเจ้าบรมโกษุ มีรับสั่งให้เนรเทศ
 สมิงทอไปเสียด่างประเทศแล้ว เห็นว่าไทยมิได้เป็นศัตรูก็
 สันหวั่ง จึงให้เกณฑ์กองทัพไปตีเมืองพม่า ให้ตั้งระบับคุมทัพ
 ขกจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ อปราชาคมกกองทัพเรือจำนวนพล
 อีก ๒๐,๐๐๐ ยกกันไปพร้อมกันเมื่อปลายขีเมเมย พ.ศ.
 ๒๒๙๓ พม่าต่อสู้กันทางน้ำลงมอญไม่ไหวก็ถอยหนีขึ้นไป
 โดยลำค้ำ จนกองทัพมอญเข้าไปตั้งล้อมเมืองอังวะไว้ พม่า
 สู้รบอยู่จนสิ้นเสบียงอาหารก็เลยเมืองอังวะแก่มอญ เมื่อเดือน
 ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ ขีเมเมย พ.ศ. ๒๒๙๔ อปราชาก็ให้ตั้งระบับ
 คุมกองทัพจำนวนพล ๑๕,๐๐๐ ตั้งอพยพเมืองอังวะเพอะจะได้
 ปรายปรามหัวเมืองพม่าและไทยใหญ่ที่ยังมิได้มาอ่อนน้อมต่อไป
 ส่วนอปราชายังไม่ไวใจไทย เกรงว่าจะยกกองทัพออกไปช่วย
 พม่าจึงถอยทัพกลับลงมาเมืองหงสาวดี | พาเอาพระเจ้าอังวะกับ
 เจ้านายในราชวงศ์พม่าซึ่งจับได้ที่เมืองอังวะลงมาเมืองหงสาวดี

ด้วยจนสิ้นเชิง เมืองอังวะและหัวเมืองพม่าที่อยู่ใกล้เคียงก็
ตกอยู่ในอำนาจมอญในครั้งนั้น

ขณะเมื่อเสด็จเมืองอังวะแก่มอญนั้น มีพม่าคนหนึ่งเป็น
พรานชื่อว่ามีงของใจยะ ไต่เขีนก้านั้นข้ามตโไซโป(๑) ไม่
ยอมอ่อนน้อมต่อมอญครั้นพวกมอญทรมานเมืองอังวะออกไปตั้ง
กองเก็บส่วย ส่งมีงของใจยะให้ต้อนรับราษฎรบ้านมุตโไซโปมาเสด็จ
ช่วยตามประเพณี มีงของใจยะก็รวบรวมสมัครพรรคพวกได้ประ-
มาณ ๔๐ คน ยกมาปล้นกองมอญที่ไปเก็บส่วยฆ่าพวกมอญ
ตายหมดทั้งกอง แต่แรกมอญสำคัญว่าเป็นแต่กองโจรมาปล้น
เงินส่วย ท้าวนายกองจึงเรียกผู้คนพากันยกออกไปหมายว่าจะ
จับมีงของใจยะ ก็ต่อสู้ฆ่าฟันพวกมอญล้มตายแตกหนีมาออก
ความทราบถึงพระที่นั่งรังรักษาเมืองอังวะเห็นเป็นการใหญ่จึงให้
กองทัพยกออกไป แต่ทางโน้นพวกพม่าเห็นมีงของใจยะองอาจ
กล้าหาญ ก็พากันเข้ามาเป็นพรรคพวกมากขึ้น ช่วยกันต่อสู้
ตีกองทัพมอญแตกพ่ายมาออก พวกพม่าก็เกิดเซ่อถอดว่ามีงของ
ใจยะเป็นสมบัตย์จะยกบ้านเมืองไค้ ก็คิดศัพทรรไปถ่งไหนพวก
พม่าก็ยกพากันมาเข้าช่วยมากขึ้นเป็นหลายหมื่น มีงของใจยะ

(๑) คำว่า ออง ภาษาพม่าแปลว่า ชนหะ คำว่า ใจยะ นั้น ก็
คือคำว่า ใจยะภาษาล้านนึ่งเอง บ้านมุตโไซโปแปลว่า บ้านนายพราน
อยู่ข้างฟากตะวันตกแม่น้ำเอราวดี ห่างเมืองอังวะ ๒๐๐ เส้น
เดี๋ยวนี้เรียกว่าบ้าน ชาวเวโบ

จึงให้สร้างเมืองเขมณฑมนชนบทบ้านมุตไซโย ชานานนามว่าเมือง
 รัตนสังค์ แล้วตั้งตัวเป็นใหญ่ใช้นามว่า พระเจ้าอลองมินตยาคยี
 แต่คนทั้งหลายเรียกว่า พระเจ้าอลองพญา แปลว่าพระโพธิ-
 สัตว์ ตั้งชื่อสมรสพลอยู่เมืองรัตนสังคินน ครั้นเห็นว่ากำลัง
 พงจะทำสงครามขุกรกมอญได้ พระเจ้าอลองพญาก็ให้มังระ
 ราชบุตรที่ ๒ บุตรของทัพพม่าเมืองอังวะ เวลานั้นกำลังทรมาน
 เมืองฮ่อแอลง ด้วยพระยาหงสาวดีแย่งกองทัพถล่มลงมาเสีย
 มาก ตละบันสพม่าไม่ไหว ก็เสียเมืองอังวะแก่พม่าเมื่อขัระกา
 พ.ศ. ๒๒๘๖ พม่าได้ทีกเลยตามลงมาตีเมืองแปรอีกเมือง ๑
 พระยาหงสาวดีให้ปราชายกกองทัพมอญขึ้นไปตีเมืองแปรเมือง
 อังวะก็หาได้คนมาออกไม่ ในขณะที่เมือพม่ากลับมารบตอนน
 พระยาหงสาวดีเข้าใจว่าพม่าประสงค์จะตีเอาบ้านเมืองคืนถวาย
 เจ้านายเคิม จึงให้ปลงพระชนม์พระเจ้าอังวะกับเจ้านายเซอ
 พระวงศ์กษัตริย์พม่าซึ่งจับได้มาจากเมืองอังวะเสียทั้งสิ้น การ
 นั้นก็ไปเป็นประโยชน์แก่พระเจ้าอลองพญา ด้วยเมื่อพวกพม่า
 ทราบว่าสูญสิ้นราชวงศ์เคิมแล้ว ก็ยกนบถพระเจ้าอลองพญา
 หนักขึ้น พวกนั้นนิยมว่าพระเจ้าอลองพญาเป็นเจ้าเป็นนายของ
 พวกพม่าทั่วไปทุกแห่ง

ครั้นถึงบกน พ.ศ. ๒๔๙๘ พระเจ้าอลองพญา
 กองทัพยกทเวระลงมาตีไท่ทงเมืองร้าง^(๑) กยเมืองพลิม
 อินฮยปากนาเฮราวคิแล้วไปตีเมืองสิเรียมอินเป็นเมืองท่าค้าขาย
 อยปากนาหงสาวดีไท่เมือยชวค พ.ศ. ๒๒๙๙ ครั้นไท่เมือ
 สิเรียมแล้วก็ยกกองทัพชนไปล้อมเมืองหงสาวดีไว้ ขณะนท
 เมืองหงสาวดีข้าวแพงกำลังอดคคเสี่ยงอาหาร พระยาหงสาวดี
 เห็นว่าจะรักษาเมืองไว้ไม่ได้ จะยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าอลอง
 พญาโดยคิ แต่ขอปราชาทักพระยามอญโดยมากไม่เห็นชอบด้วย
 ก็จำเป็นต้องต่อสู้รักษาเมืองไว้ ครั้นเห็นผู้คนอดอยากหนักเข้า
 พระยาหงสาวดีจึงลอบให้พระสังฆราชาออกไปเจรจากวามเมือง
 กับพม่า ว่าจะขอเป็นไมตรีและจะยอมถวายธิดาแก่พระเจ้าอลอง
 พญาด้วย พระสังฆราชากลับมาแจ้งความว่าพระเจ้าอลอง
 พญาจะยอมเป็นไมตรี พระยาหงสาวดีจึงส่งธิดาออกไปถวาย
 พระเจ้าอลองพญากรียไว้ ครั้นความนั้นทราบถึงอุปราชและ
 พระยามอญทั้งปวงต่างก็ชคใจ พวกนั้นมาต่อว่าพระยาหงสาวดี
 ว่า ไหนได้ตกลงกันไว้ว่าจะต่อสู้ชคค เหตุไฉนจึงลอบไปอ่อน
 น้อมเสี่ยโดยลำพังไม่ปรึกษาหารือก่อน พระยาหงสาวดีทนใจ
 มริทจะตอบโต้ประการใดก็ค้องกลบยอมสัพม่าอก อุปราชาคค

(๑) เมืองนี้เดิมชื่อเมืองตะโก้ง พระเจ้าอลองพญาได้แล้วให้
 สร้างเมืองขึ้นใหม่ใกล้เมืองเดิมอีกเมือง ๑ จึงให้ชื่อว่าเมืองร้างกุง
 พวกถือเงินยังเรียกว่าเมืองตะโก้งจนทุกวันนี้

ว่าพวกพม่าเห็นพระยาหงสาวดีส่งลูกสาวไปถวายพระเจ้าอลอง
 พญาคงจะพากันประมาท จึงยกกองทัพออกไปปล้นค่ายพม่า
 ในเวลากลางคืน ซ้ำพม่าล้มตายเข่นเขนมาก ด้วยพระเจ้า
 อลองพญาเชื่อว่าพระยาหงสาวดีจะยอมอ่อนน้อม จึงยกทัพ
 พม่าให้หยกการรบสงขมาไต่สวน ครั้นมอญยกทัพออกไปจึงเสีย
 ทัพ แต่ทว่าพม่าทลอมเมืองหงสาวดีมากมายหลายทัพด้วยกัน
 ฝ่ายแพ้มอญแต่พวกที่อยู่ที่ค่ายข้างหน้าไม่เข้าเท่าใดพวกกองอินท
 พากันมาช่วยรบรบพุ่งพวกมอญแตกกลบเข้าเมือง พระเจ้าอลอง
 พญาจึงให้กลบเข้าลอมเมืองโดยกวัดขັນ แล้วรีบเร่งให้ตมอญ
 หงสาวดีไต่เมืองเดือน ๗ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๐๐ นี้เป็นเวลาที่มีมอญ
 ๗ เป็นอิสระอยู่ไต่รวม ๗ ปี พระเจ้าอลองพญาซัดเคืองว่า
 มอญไม่มีความสัตย์จึงให้ขยบรรดามอญไม่ว่าใครผู้ใดเขาไปเป็น
 เสนอทั้งสิ้น แม้เงินพระสงฆ์ก็ไม่ปล่อยไว้ ว่าเพราะพระสังฆ
 ราชเป็นผู้ออกไปเจรจาให้พม่าหลงเชื่อฟังแล้วให้เผาเมือง
 หงสาวดีเสียด้วย เมื่อพม่าไต่เมืองหงสาวดีแล้วประเทศพม่า
 รามัญก็รวมอยู่ในอำนาจพระเจ้าอลองพญา แต่พระเจ้าอลอง
 พญากลับไปตั้งเมืองรัตนสิงค์บุรีราชธานี หามาอยู่เมืองหงสาวดี
 หรือเมืองอื่นจะไม่

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ
 บ้านเมืองเข่นสิ้นดีสุขใจไม่มีศึกสงคราม การต่าง ๆ ที่ทรงประ-

พฤติจึงเป็นไปในทางขำเพี้ยนพระราชาบุคคลเป็นพัน เป็นต้นว่า
 บุรณะปฏิสังขรณ์มหาเจดีย์สถานและพระอารามใหญ่น้อย ที่ปรัก
 หักพังอยู่ทั้งในกรุง ฯ และหัวเมืองทั้งปวงมาตลอดรัชกาล เมื่อ
 พระเจ้าอลองพญาารบพุ่งกับมอญในตอนหลัง พวกมอญทพ่าย
 แพ้พม่าพากันแตกหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหลายคราว ก็ไปรค
 ให้อภัยไว้ตามเคย พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในชานพระ
 นครเช่นที่ขานโพธิ์สามต้น เป็นต้น คงไต่ทรงทราบกิตติศัพท์
 ความเป็นไปในเมืองมอญเมืองพม่าจากพวกมอญที่หนีเข้ามาใน
 ตอนหลังน้อยอยู่เนือง ๆ แต่เห็นจะคิดกันในกรุงศรีอยุธยาว่ามอญ
 กับพม่ารบกันพันเผือมาช้านานประเดี๋ยวฝ่ายโน้นชนะ ประเดี๋ยว
 ฝ่ายนี้ชนะ เป็นอันจวนจวนมีควรที่จะค้ำอง หากไต่กันว่ามิบริษพิเศษ
 เกิดขึ้นในพวกพม่าอีกไม่ จึงมีใ้คิดคาคว่าคักพม่าจะมมาถงเมอง
 ไทยอีก

พระบรมโกษผู้มีพระราชโอรสเป็นเจ้าฟ้า ๓ พระองค์
 พระองค์ใหญ่ทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ ทรงสถาปนา
 เป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์ แล้วคงเป็นพระมหาอุปราช พระองค์
 กลางทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าเอกทัศ ทรงสถาปนาเป็นกรมขุนอนุ
 รัชมันตรี พระองค์น้อยทรงพระนามว่าเจ้าฟ้าอภัยมพิพร ทรงสถา
 ปนาเป็นกรมขุนพรพินิต และยังมพระองค์เจ้าชายลูกเชือก

๔ พระองค์ ทรงพระนามว่าพระองค์เจ้าแขกเป็นกรมหมื่นเทพ-
พิพิฑพระองค์ ๑ พระองค์เจ้ามงคล เป็นกรมหมื่นจัตตสุนทร
พระองค์ ๑ พระองค์เจ้ารอด เป็นกรมหมื่นสุนทรเทพพระ
องค์ ๑ พระองค์เจ้าปาน เป็นกรมหมื่นเสวยภักตพระองค์ ๑
พระองค์เจ้าต่างกรม ๔ พระองค์ กรมหมื่นเทพพิพิฑชอภัย
พระมหาอุปราช แต่อก ๓ กรมนี้เป็นอริ ครั้นทรงพระมหา
อุปราชเอาเจ้ากรมปลัดกรม เจ้า ๓ กรมมาลงพระราชอาญา
ว่าเจ้าตั้งชาวไทยให้มบรรดาศักดิ์เกินชั้นกรม ไม่ทูลห้ามปราม
เจ้า ๓ กรมอาฆาต จึงกราบทูลกล่าวโทษพระมหาอุปราชว่า
เป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาล อันเป็นพระชายาองค์ ๑ ของพระเจ้า
บรมโกษาฯ พิจารณาเป็นสัตย์ พระมหาอุปราชต้องรับพระราช
อาญาเลยสิ้นพระชนม์ในระหว่างโทษ แต่นั้นเจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระ
องค์ก็เลยเป็นอริ กับเจ้า ๓ กรมต่อมา อยู่มากรมหมื่นเทพ-
พิพิฑกับเสนาบดีกราบทูลขอให้ทรงตั้งให้เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต
พระราชโอรสพระองค์น้อยเป็นพระมหาอุปราช และเจ้าฟ้ากรม
ขุนพรพินิตนั้น ในจดหมายเหตุของฝรั่งว่าพระธิดาคับฉลาก
เฉลียว แต่เสกไปเป็นภรรยาอักษรมัยอยู่ในสำนักสงฆ์แต่ยังทรง
พระเยาว์ พระเหตุที่นิยมทางข้างพระศาสนาเลยเป็นพน

ขอนนาคจะเป็นความจริง จึงเป็นเหตุให้ทรงมักน้อย เห็นว่าท่วงท
 พระราชวงศ์ไม่ปรองดองกัน เกรงจะเกิดความลำบากในวันหน้า
 จึงทำเรื่องราวขึ้นกราบทูลขอพระองค์ อ้างว่าสมเด็จพระเชษฐา
 เจ้าฟ้ากรมขุนอนรักษ์มนตรีขมอยู่ ขอให้ทรงตั้งเป็นพระ
 มหาอุปราช พระเจ้าบรมโกษทรงขัดเคือง คำว่าเจ้าฟ้ากรม
 ขุนอนรักษ์มนตรีนั้นผิดเวลาหาสติปัญญาและความเพียร มิได้
 ถ้าครอบครองแผ่นดินบ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติหลายเสีย แล้ว
 เลยรับสั่งให้เจ้าฟ้ากรมขุนอนรักษ์มนตรีไปทรงผนวชเสียอย่าอยู่
 ให้กตขวาง เจ้าฟ้ากรมขุนอนรักษ์มนตรีก็คองไปทรงผนวชด้วย
 เกรงพระราชอาญา ส่วนเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตก็ไม่กล้าที่จะขัด
 ขวางคองไป จึงไปรคให้อุปราชภิเษกเจ้าฟ้าอุทุมพรกรมขุนพร
 พินิตเป็นพระมหาอุปราช เมื่อขลุ พ.ศ. ๒๓๐๐

อุปราชภิเษกแล้วไม่ถึงปี พอเดือน ๖ ปีชาล พ.ศ.
 ๒๓๑๐ พระเจ้าบรมโกษซึ่งประชวรหนัก ทรงทราบอยู่ว่า
 ลูกเธอ ๓ กรมไม่เป็นสามีคักกับพระมหาอุปราช จึงมีรับสั่งให้
 หนีไปเฝ้าต่างที่พระบรรทมพร้อมกัน ทรงมอบเวนราชสมบัติ
 แก่พระมหาอุปราช แล้วให้ลูกเธอต่างกรมทั้ง ๔ พระองค์
 กระทำสัตย์ถวายพระมหาอุปราชหน้าพระที่นั่ง เพื่อจะชองกัน
 มิให้เกิดเหตุร้ายฉานในเวลาเปลี่ยนรัชกาลใหม่ แต่ลูกเธอ
 ต่างพระองค์ต่างมีที่สุจริตมานะทั้งนั้น พันวิสัยทพระราชบิดาจะ

ทรงสมัครสมานไต่ ฝ่ายเจ้าฟ้ากรมขุนอนรภิรมณ์มนตรีซึ่งต้องออกไป
ไปทรงผนวชอยู่พอทราบว่าสมเด็จพระราชบิดาประสูริจะไม่คืน
ก็ไต่ ก็ลอบลาผนวชกลับเข้ามาอยู่ในพระราชวัง ฝ่ายเจ้า ๓
กรมก็ตระเตรียมผู้คน แล้วก็เก็บรวบรวมสิ่งของเครื่องราช-
ูปโภคเอาตามผลการ ถ้าหากว่าเจ้าฟ้าอทุมพรซึ่งเป็นรัชทายาท
มิได้เป็นพระมหากษัตริย์ก่อนแล้ว ก็น่าจะได้เกิดรบพุ่งกัน
แต่เพราะคนทั้งหลายไต่ก่อนนั้นยอมยอมตัวอยู่ใน พระมหากษัตริย์
โดยมากแล้ว จึงไม่มีใครจะไปเป็นกำลังข้างฝ่ายอื่น

พระเจ้าบรมโกษผู้เสด็จสวรรคต เมื่อเดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ
ขาล พ.ศ. ๒๓๐๑ เสวยราชย์ไต่ ๒๖ ปี พระชันษา
๗๘ พรรษา เจ้าฟ้าอทุมพรพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นผ่านพิภพ
พอจัดการประเพณีฐานพระบรมศพเสร็จแล้ว ก็ให้จับกรมหมื่น
จิตที่สุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ กรมหมื่นเสด็จยกศักดิ์สำเร็จ
ไทยเสียทั้ง ๓ พระองค์ แล้วจึงทำพิธีปราบดาภิเษก แต่กัทำไต่
เสวยราชย์สมบัติเป็นปรกติไม่ สันความลำบากทางเจ้า ๓ กรม
ก็เกิดความลำบากขึ้นทางเจ้าฟ้ากรมขุนอนรภิรมณ์มนตรี ผู้เป็น
สมเด็จพระเชษฐาที่ลาผนวชออกมา ด้วยเจ้าฟ้ากรมขุนอนรภิรมณ์
มนตรีตั้งพระองค์เป็นอิสระ ขนอขนพระที่นั่งสุริยาภิมุข
เสด็จโดยพลการ แล้วทำท่วงทีอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่ใน
พระราชวังด้วยอีกพระองค์ ๑ ประสงค์จะให้สมเด็จพระอนุชา-

อิราชถวายราชสมบัติเหมือนอย่างเมื่อครั้งพระเจ้าบรมโกษ
 ถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าท้ายสระแต่ก่อนมา พระเจ้าอتمพร
 จะทรงทำประการใดแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี ก็เกรง
 สมเด็จพระชนนันทน์หลวง ในขณะเมื่อพระเจ้าอتمพรพระ
 ชันษาครบอุปสมบท ครั้นเสวยราชย์โตเดือนเศษพอถึงแรม
 เดือน ๘ ก็ทูลถวายราชสมบัติแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี
 แล้วเสด็จออกไปทรงผนวชที่วัดศรีโชนิยา แล้วมาประทับ
 อยู่วัดประดู่โรงธรรม เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีทำพิ
 ราชภิเษก ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราช แต่
 คนทั้งหลายเรียกกันเป็นสามัญหลายอย่าง เรียกว่า “ขุนหลวง
 เอกทิศ” ตามพระนามเดิมบ้าง เรียกว่า “ขุนหลวงสรพยา
 อมรินทร์” ตามนามพระที่นั่งที่เสด็จประทับบ้าง ที่เขาอย่าง
 นามเจ้ากรุงกัมพูชาแต่โบราณมาเรียกว่า “ขุนหลวงชเวอน”
 เพราะเหตุที่เป็นโรคกลากเกลื้อนหรืออย่างไร ประจำพระองค์
 นั้นก็มีบ้าง ส่วนพระเจ้าอتمพรนั้นเมื่อทรงผนวชแล้วคนทั้ง
 หลายเรียกว่า “ขุนหลวงท้าวติ” ในครั้งนั้นจึงเหมือนนมเจ้า
 แผ่นดิน ๒ พระองค์ด้วยกัน

การเปลี่ยนรัชกาลคราวหลังนี้เป็นเหตุร้ายและเป็นต้น
 เหตุที่จะเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เพราะพระเจ้าแผ่นดินซึ่ง
 ขุนปักษีครองบ้านเมืองเสมอได้ถูกสาปสั่งว่าไม่สมควรจะปกครอง

แผ่นดิน แล้วยังมีหน้าข้าความประพฤติพระองค์เวลาก่อนจะ
 ไท่ราชสมบัตกตกและเมื่อไ้ราชสมบัตกแล้วกั ก็ไม่ทำความ
 เลอมีใ้ให้บังเกิดขณลยลังคามวิตกของคนที่บ่วง เพราะ
 เช่นนโนไม่ช่ากเกิดเหตุขณ ทั่วยกรมหมนเทพพิชชงออก
 ทรงผนวชอยู่วัคกระโจม กบเจ้าพระยาอภัยราชา พระยายมราช
 และพระยาเพชรบุรี คบคิกกันเป็นขบด โดยประสงค้จะเชิญ
 พระเจ้าอหุมพรคินมาครองราชสมบัตกิงเกล้า แต่เผอญนำคาม
 ไปทูลหารอพระเจ้าอหุมพร พระเจ้าอหุมพรกลับทูลใ้สมเด็จ
 พระเชษฐาธิราชพระองค้ แต่ขออย่าใ้ฆ่าพันพวกกคกราย จึงใ้
 เนรเทศกรมหมนเทพพิชไปเสียดลังกา ทบแล้ว เหาข้าราชการ
 ทงนั้นจำไว้ พระเจ้าเอกทัศเสวยราชย์ยังไม่ทันไ้ไคตั้งบ้ เวลา
 ข้าราชการกำลังข้อนขันกันตั้งกล่าวมากมคกพม่ามาคคพระนคร
 เหตุทพม่าจะมากเมืองไทยครวณ เกิมเมอพระเจ้า
 อลองพญาคไคเมืองหงสาวคแล้ว กลับขนไปยงเมืองรัตนลังค
 ประสงค้จะไปปรายปรามพวกกระแซชงมาขกรกเขตแดนพม่า
 ช่างฝ่ายเหนือ ขณะนทางเมืองมอญมีขนนางมอญคน ๑ ชง
 เคยเป็นแม่ทัพของพระยาหงสาวค้อยแต่ก่อน ยังหลยหลีกอ้อย
 ไ้ครนเห็นไ้ทวงทงคมีศักรพรวคพวกเข้าปล้นเมืองสิเรียม
 อันอยู่ปากน้ำเมืองหงสาวค ทั่วยเมืองสิเรียมเป็นเมืองท่าค้ำ
 ขายกบต่างประเทศ มีทรพย์สมบัตกิริบูรณ ชาวทรายลงแม่ทัพ

พม่าที่อยู่ไกลเคียง กียก กองทัพมาจะตีเอาเมือง สี่ เรียมคืน
 พระยามอญเห็นว่าจะสู้ไม่ไหว จึงเก็บรวบรวมทรัพย์สมบัติโดย
 ธารเรือกำปั่นฝรั่งเศษหนีไปจากเมือง หมายถึงจะไปอาศัยอยู่ที่
 เมืองปอนดิแชรอันเป็นเมืองชนของฝรั่งเศษในอินเดีย แต่เรือ
 กำปั่นนั้นถูกพายุลใหญ่ซัดมาทางตะวันออก จึงแวะมาอาศัย
 ซ่อมแซม ในแดนไทย ที่เมือง มะริด อันเป็นเมืองชนของเมือง
 ตะนาวศรีพม่ามีหนังสือมาถึงพระยาตะนาวศรีว่าพระยามอญ
 นั้นเป็นขบถฝรั่งพาหนีมา ขอให้ไทยจัดส่งไปให้ทางตัวคนและ
 เรือกำปั่นทรมานนั้น ฝ่ายไทยตอบไปว่าเรือกำปั่นฝรั่งเศษถูก
 พายุซัดมาขออาศัยซ่อมแซมที่เมืองมะริด ไม่มีเหตุอันใดจะ
 จับกุมไว้ ครั้นซ่อมแซมเสร็จแล้วก็ปล่อยยให้ไป ซึ่งว่ามีพวก
 ขบถคดโกงที่เข้ามาในเรือด้วยนั้นก็หาทราบไม่ พระยาอลองพญา
 ใต้ทราบความก็ซัดเคืองไทย (๑) แต่ยังไม่ยอม
 ครั้นถึงฤดูแล้ง ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๐๒ พระเจ้าอลอง
 พญาลงมาฉลองพระเกศาธาตุเมืองร่างกุ้ง ซึ่งส่งให้ลงมือ
 ปฏิสังขรณ์แต่เมือที่เมืองไต เมือการฉลองพระธาตุเสร็จแล้ว
 พระเจ้าอลองพญาให้มังระราชาบุตรที่ ๒ กับมังฆ้องนรธายก

(๑) เหตุที่พม่าจะเกิดรบกับไทยคราวนี้ กล่าวกันเป็นหลาย
 อย่าง ว่าเพราะไทยไปตีเมืองทวายบ้าง เพราะไทยจับเรือของพม่า
 บ้าง ข้าพเจ้าอนุมิตตามความในจดหมายเหตุฝรั่ง เพราะเห็นสม
 เหตุสมควร.

ไทยรบพม่า

๗๗

กองทัพมจำนวนพล ๘,๐๐๐ ลงมาที่เมืองทวายซึ่งยังตั้งแขวง
เมืองอยู่ ครั้นที่โตเมืองทวายแล้ว มังระทราบความว่า เรือ
กำปั่นพวกพ่อค้าพากันหนีจากเมืองทวาย มาอาศัยอยู่ในแดน
ไทยที่เมืองตะนาวศรีและเมืองมะริดหลายลำ รวบรวมเอา
ทรัพย์สินสมบัติขนมาด้วยเป็นอันมาก และสืบได้ความว่าที่เมือง
ตะนาวศรีและเมืองมะริดคนกำลังรพลไทยที่จะบองกันรักษาหาม
เท่าใดไม่ จึงบอกความไปทูลพระเจ้าอลองพญาที่เมืองร่างกุ้ง
พระเจ้าอลองพญาเห็นได้ ท่วงทีก็ยกข้อที่ไทยไม่ยอมส่งตัว
พระยามอญกัยเรือกำปั่นฝรังเศสให้ นั้น ขึ้นอ้างว่าไทยทำให้เสีย
ทางไมตรี จึงให้มังระยกกองทัพเลยลงมาที่เมืองตะนาวศรีและ
เมืองมะริดทั้ง ๒ เมือง กองทัพพม่ายกล่วงแดนไทยเข้ามา
ครั้นนั้นจะเป็นด้วยเหตุใดไทยจึงมิได้ตระเตรียมต่อสู้หาปรากฏไม่
ได้ความแต่ว่าพม่าตีเมืองใดโดยง่ายทั้งเมืองตะนาวศรีและเมือง
มะริด จนพม่าประหลาดใจว่าไทยทำไมจึงอ่อนแอถึงเพียงนั้น
จึงเลยเป็นเหตุให้พม่ากำเริบคิดอยากจะลงดักหัวเมืองไทยต่อ
เข้ามา ในชนนพม่ายังหาใดตั้งใจจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาไม่
ฝ่ายข้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้รับโบายออกพระยาตะนาวศรี
ว่าพม่าจะยกกองทัพมาตีเมืองตะนาวศรีเมืองมะริด พระเจ้า

เอกเทศมรขสงให้เกณฑ์กองทัพ^(๑) ให้พระราชรองเมืองซึ่งได้
 ว่าทพระยายมราชเป็นแม่ทัพถอล ๓,๐๐๐ พระยาเพชรบุรี
 เป็นกองหน้า พระยาราชบุรีเป็นยกรบตรี พระสมุทวงศ์กรม
 เป็นเกยกกาย พระอินบุรีกับพระนนทบุรีเป็นกองหลัง ยกไปรักษา
 เมืองมะริด แล้วให้พระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งว่าทจตุตศกรมวิวง
 กรมกองทัพจำนวนพล ๒,๐๐๐ ยกหนุนไปอีกทัพ ๑ และ
 ครนนนทบุรีรองปลัดชูกรมการเมืองวิเศษไชยชาญ เป็นฝร
 วิทยาคม เข้ามาอาสาราชการสงคราม จึงโปรดให้คุมสมัคร
 พรรวกพรวม ๕๐๐ คนเป็นกองอาทมาคไปในกองทัพพระยา
 รัตนาธิเบศร์ด้วย

กองทัพพระยายมราชยกไปไม่ทันจะรักษาเมืองตะนาวศรี
 เมืองมะริด พอข้ามแนวเขาขันทอออกไปถึงค่านสิงขร ก็ได้
 ความว่าเมืองตะนาวศรีเมืองมะริดเสียแก่พม่าแล้ว จึงตั้งอช
 แก่งคุมปลายนาคะนาวศรี หวังจะรอกกองทัพหนุนหรือจะบอกขอ
 คำสั่งอย่างไรหาปรากฏไม่ ฝ่ายพม่าเตรียมจะยกกองทัพเข้ามา
 ในหัวเมืองไทยอยู่แล้ว ครนรวกกองทัพไทยไปตั้งอยู่ปลายน
 มังระจึงให้มังฆอนนรธายกมาตกองทัพพระยายมราช กองทัพ
 พระยายมราชไม่มีทมนักแตกพ่าย พม่าได้ใจก็คิดตามเข้ามา

(๑) ชื่อแม่ทัพนายกองที่ปรากฏในพงศาวดารต่างฉบับต่างกัน
 ข้าพเจ้าอนุมิตตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพราะ
 คุ้นใกล้จะยุคกับในคำให้การชาวกรุงเก่า

ขณะนั้นพระยารัตนาธิเบศร์ทรงอภัยโทษเมืองกย ให้ชั้นรองปลัดชู
คมกองอาทมาตลงไปตั้งสกัดทางอภัยที่ลาวหว้าขาว^(๑) พม่ายก
มาถล่มในเวลาเช้าตรู่ ชนรองปลัดชูคมกองอาทมาตออกโจมตี
ซำคัก รบกันด้วยอาวุธสังตลงกลมบอน พวกอาทมาตฆ่าฟัน
พม่าล้มตายลงเป็นอันมาก ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
เมื่อพระยารัตนาธิเบศร์ทราบข่าวกองทัพพระยาบมราชแตก ให้
เกณฑ์กำลัง ๕๐๐ คนลงไปหนุนกองชนรองปลัดชู กองหนุน
เห็นจะลงไปไม่ทันชนรองปลัดชูรบกับพม่าตั้งแต่เข้ามาจนเที่ยงก็
สิ้นกำลัง พม่าหนุนกันมามากเข้า ล้อมจับชนรองปลัดชูได้
พวกกองอาทมาตก็แตกพ่ายยับเยินพม่าไล่ลงทะเลจนนำตายก็
มาก ฝ่ายพระยารัตนาธิเบศร์ พอทราบว่ากองอาทมาตแตกก็
ไม่รอคอยต่อสู้ซำคัก รีบถอยทัพหนีมาเมืองเพชรบุรี พม่าก็ชน
มาไต่ลงเมืองเพชรบุรี โดยห้ามฝัดไต่ที่จะต่อสู้ก็ขวางไม่

ในเวลานั้นพระเจ้าอลองพญาลงมาทอดพระเนตรเมือง
ทวาย เมืองมะริดและเมืองตะนาวศรีที่ตกใหม่ มาทราบว่า
กองทัพไทยรบพุ่งอ่อนแอแตกหนีง่าย ๆ จึงเกิดความคึกขุ่นใน
ทอนนนวนานจะเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาด้วยความประมาทไทย จึง

(๑) อ่าวหว้าขาวอยู่ข้างเหนือที่ตั้งจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ทุก
วันนี้ เป็นที่แคบคับชันด้วยมีทรายเป็นทางเดินอยู่แต่คอนริมทะเล
ข้างในมีภูเขาเป็นเทือกติดต่อกันไปจนเขาบันทึดไปรถไฟเคี้ยวนี้ก็
สังเกตเห็น

ให้กระเตรียมกองทัพนเมืองตะนาวศรี นั้นให้มั่งระราชบุตรเป็น
 ทักษิหน้า พระเจ้าอลองพญาเป็นทัพหลวงยกเข้ามาทางค่าน
 สังขร แล้วส่งให้ไปกระเตรียมเกณฑ์ทัพทางเมืองมอญอีก ๒
 ทัพ สำหรับจะให้เข้ามาในภายหลัง

ฝ่ายเมืองกาญจนบุรีได้ยินกิตติศัพท์ว่าพม่าเกณฑ์ทัพจะ
 ยกเข้ามาทางค่านพระเจดีย์สามองค์อีกทาง ๑ ก็มีไชยชอกเข้า
 มายังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าเอกทัศจึงให้เกณฑ์กองทัพ จำนวน
 พลประมาณ ๑๐,๐๐๐ ให้พระยาอภัยมนตรีเป็นแม่ทัพ ยก
 ไปตั้งซัดตาทพอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี แล้วให้พระยาพระคลังคุม
 กองทัพอีกทัพ ๑ มีจำนวนพลประมาณ ๑๐,๐๐๐ ไปตั้งอยู่
 ที่เมืองราชบุรี ประสงค์จะให้ไปเป็นกองหนุนกองทัพพระยา-
 อภัยมนตรีและคอยต่อสู้กองทัพพม่าที่จะยกมาจากเมืองตะนาวศรี
 ด้วย ต่อมาเมืองกำแพงเพชรบอกลงมาว่า ได้ข่าวว่าพม่าจะ
 ยกเข้ามาทางค่านแม่ละเมาอีกทัพ ๑ พระเจ้าเอกทัศก็ให้เกณฑ์
 กองทัพอีกทัพ ๑ ให้เจ้าพระยาอภัยราชา(*) เป็นแม่ทัพ ยก
 ขึ้นไปคอยต่อสู้พม่าที่จะยกมาจากค่านแม่ละเมา

ตามคำผู้หลักผู้ใหญ่กล่าวกันมา ว่าในครั้งนั้นไม่ได้ศึก
 ชานที่จะรวบรวมกำลังต่อสู้ข้าศึกประการใด ลึกแต่ได้ข่าวมาว่า

(*) เจ้าพระยาอภัยราชาคนนี้คั้งขึ้นใหม่ เจ้าพระยาอภัย-
 ราชาคนก่อนเป็นขบถต้องจำอยู่

พม่าจะยกมาทางไหนก็เกณฑ์กองทัพยกไปสกัดทางนั้น เพียง
แต่จะสืบสวนให้ไต่หลักฐานมั่นคงเสียก่อนก็ไม่ดี จึงเอากำลัง
รพลไปช่วยการเสียเปล่า ๆ มากกว่าที่ไต่ต่อสู้ซำคัก ด้วยพม่า
มิได้ยกมาทั้งทางค่านพระเจดีย์สามองค์และค่านแม่ละเมา ยก
มาแต่ทางค่านสิงขรเมืองตระนาวศรีทางเดียว คหะหมื่นหนึ่งว่า
ครั้นนั้นถึงเมืองว่าพม่าคิดไต่เมืองตระนาวศรีแล้ว ทในกรุง ๆ ก็
จะไม่ไต่คาค่าพม่าจะคิดขอเข้ามาอีก จะพมมาอะอะตระเตรียม
รักษายานเมืองต่อเมอพม่าเข้ามาลงเมืองกยเมืองปราณ และ
บางที่จะยังเข้าใจว่าพม่า ทยกมาทางเมืองกยเมืองปราณเป็นแต่
กองโจรหรือกองทัพน้อย ส่วนกองทัพใหญ่จะยกเข้ามาทาง
ค่านพระเจดีย์สามองค์หรือค่านแม่ละเมาเหมือนอย่างพม่าที่เคย
ยกมาเมื่อคราวก่อน ๆ จึงไปมีวระวังแต่ ๒ ทางนั้น ที่จริง
ความคิดเช่นนั้นก็มีหลักฐานอยู่บ้าง เพราะทางค่านสิงขรพม่า
ยกมาแต่เมืองตระนาวศรี(๐) ไม่ใช่แต่เป็นทางอ้อมค้อมห่างไกล
อย่างเดียว ทางซำคักจะต้องเดินทัพขึ้นมา คงแต่ข้ามเขา
บันทักเข้ามาแล้วเป็นทางกันดาร เพราะเทือกภูเขาอยู่ข้างซ้าย
ทะเลอยู่ข้างขวา เหมือนต้องเดินตรงมาในตรอกถอง ๕ วัน
๖ วันจึงจะถึงเมืองเพชรบุรี ถ้าหากไทยเอากองทัพมาลงไป

(๒) ทางนี้ข้ามเขามันทักเข้ามาตรงหลังจังหวัดประจวบ-
คีรีขันธ์ทุกวันนี้ แล้วเดินเลาะฝั่งทะเลมาจนเมืองเพชรบุรี

ตั้งสักค้อยท์เมืองเพชรบุรีสักทัพ ๑ แล้วให้กองทัพเรือกลงไป
 วกหลังทางทะเล จะเลือกล้อมซำคักทตรงไหนก็ได้สะดวกตลอด
 ระยะทางกันการนั้น เพราะเช่นนเมอครึ่งพระเจ้าหงส์ลาวคมาค
 เมือง ไทย แต่ก่อนถึงไม่ได้ให้กองทัพยกมาทางด่านสิงขรเลย
 ทพระเจ้าอลองพญาจะมาครนนั้นกด้วยไม่ริถมแผนท เหมือน
 หลงเข้ามาในเงอมมือไทย ถ้าเวลานนผยญูชาการคักข้างฝ่าย
 ไทยมีความสามารถอย่งกองทัพพม่ากคงขยับย้ แม้อย่างต่ำก็
 จะไม่สามารถล่องเลยเมืองเพชรบุรีชนมาได้ คิคคจึงนำเสียดาย
 นั้ เพราะพม่าหลงแล้วฝ่ายเรายังหลงข่งไปกว่าพม่าเล่า กลาย
 เป็นพม่ายกกองทัพมาในทางทไทยมิได้ตระเตรียมจะต่อสู้ จึง
 ล่องเลยมาถงเมืองราชบุรีได้โดยสะดวกด้วยประการฉะนี้

ได้ความในพงศาวดารพม่าว่า มีกองทัพไทยประมาณ
 พลสัก ๒๐,๐๐๐ ตั้งรบพม่าอยุทเมืองราชบุรี คงเป็นกองทัพ
 พระยาอภัยมนตรีถอยมาจากเมืองกาญจนบุรี มาสมทบกับกอง
 ททัพพระยาพระคลังและกองทัพทหนชนไปจากข้างใต้ ตั้งรวม
 กันอยู่ ณ เมืองราชบุรี กองทัพมังฆ้องนรธามาถงก่อน ได้รบ
 พุงกันเป็นสามารถ ไทยฆ่าพันพม่าล้มตายลงมาก กองทัพ
 มังฆ้องนรธากวนจะแตกอยุแล้ว พอกองทัพมังฆ้องราชบุครยก

สามมาทัน เข้าช่วยรบพุง ระคม ตักกองทัพไทยจึงแตกหนีมา

พระเจ้าอลองพญา มาตั้งรวบรวมพลอยู่ที่เมืองราชบุรี ๔ วัน (๐)
แล้วยกต่อมาเมืองสุพรรณบุรี

ตั้งแตกกองทัพไทยแตกมาจากเมืองราชบุรี ที่ในกรุงศรีอยุธยา ก็เกิดโกลาหล ค่ายคนทั้งหลายเห็นกันเป็นแน่ทีเดียว เพราะผยัญชาการศึกโง่เขลาไม่รู้เท่าถึงการ จะพายบ้านเมืองพินาศฉิบหาย ก็วันวายกันไปต่าง ๆ ถึงคิดกันจะไปทูลเชิญพระเจ้าอโหมพร์ให้ลาผนวชออกมาว่าราชการ พระเจ้าเอกทัศเกรงจะเกิดจลาจลชน จึงมีรับสั่งให้ไปเชิญสมเด็จพระอนุชาลาผนวชแล้วมอบราชการทั้งปวงให้ทรงบังคับบัญชาต่างพระองค์

การที่พระเจ้าเอกทัศให้ไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอโหมพร์ลาผนวชครั้งนั้นจะได้มีรับสั่งสัญญาอย่างไร ความซื่อไม่มียปรากฏในจดหมายเหตุ แต่เห็นได้ในการทั้งปวงที่ปรากฏต่อมาว่าเมื่อพระเจ้าอโหมพร์ลาผนวชครั้งนั้น เข้าพระทัยว่าสมเด็จพระเชษฐาจะคืนราชสมบัติให้ครองกรุงเก่า เพราะฉะนั้นจึงทรงบังคับบัญชาการเต็มอำนาจเหมือนอย่างพระองค์ ทรงครองแผ่นดินยืนยง สมเด็จพระเชษฐาขึ้นไว้ในตำแหน่ง สมเด็จพระเจ้าหลวง ความทกล่าวน พงเห็นได้คงเช่นมีรับสั่งให้จับพระยาราชนนตรีขึ้น ก็ขมื่น ศิริสวัสดิ์เกษมพพระ สนมเอกของ สมเด็จพระเจ้า

(๐) ในพงศาวดารพม่าว่า พักที่เมืองเพชรบุรี แต่ที่จริงต้องเป็นเมืองราชบุรี เพราะกล่าวว่ายออกจากนั้นก็มาถึงเมืองสุพรรณ

เอกทัต ซึ่งเป็นคนเหี้ยมทำให้เกิดวิวาทกันในหมู่ราชการ เขาตัว
 จำเลยทั้ง ๒ คน แล้วให้ปล่อยเจ้าพระยาอภัยราชา กับพระยา
 ยมราช พระยาเพชรบุรี ซึ่งต้องเวรจำมาด้วยเรื่องคดีขบถ ให้
 พันโทษออกมารับราชการตั้งเก่า ด้วยประสงค์จะให้ข้าราชการ
 สัมผัสเสมอกันเหมือนแต่เดิม แล้วจึงดำรัสสั่งให้กวาดต้อน
 ราษฎร แลขนเสบียงอาหารเข้าไว้ในพระนคร ตระเตรียม
 ข้อมปราการระเอาพระนครเป็นท่มน คอสุชาติก็อย่างแต่ก่อน
 ครั้นเห็นว่ากำแพงเมืองข้างด้านเหนือตอน ทรงพระราชวินิจฉัย
 กระจันนัก ให้สร้างกำแพงชนอกแนว ๑ ให้ห่างออกไป ทำ
 ให้ต่ำกว่ากำแพงเดิม ให้ยิงปืนได้ทั้ง ๒ ชั้น ในเวลานั้นทำนอง
 กองทัพเจ้าพระยาอภัยราชาที่ยกขึ้นไปทางเหนือจะกลับลงมาถึง
 จึงมีรับสั่งให้จัดกองทัพชนใหม่อีกทัพ ๑ มีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐
 ให้เจ้าพระยามหาเสนาเป็นแม่ทัพถือนำ และให้พระยา
 ยมราช พระยารัตนาธิเบศร์ พระยาราชบังสุวร เป็นนายกอง
 ยกออกไปตั้งรับซาคักที่คอแค้นที่เมืองสุพรรณ

ฝ่ายกองทัพพม่า พระเจ้าอลองพญายกมาลงเมืองสุพรรณ
 ตั้งพักรวบรวมพลอยู่หลายวัน ทำนองจะรอกำลึงที่เพิ่มเติมเข้า
 มาที่หลัง ด้วยเห็นว่าจำนวนพลยังไม่พอศึกกรุงศรีอยุธยา
 ोनเป็นราชธานี ฝ่ายข้างกรุง ฯ ไท่ของตอนนงมีเวลาที่ไค
 ิจัดการตั้งไคกล่าวมา พอพระเจ้าอลองพญาไครบพลพร้อมมูลก

ให้ยกกองทัพต่อเข้ามา มาพยกกองทัพเจ้าพระยามหาเสนาตั้งค่าย
 รายลึกคือยูริมล่าน้ำจักราช(๐) ในทุ่งศาลานเป็นหลายค่าย
 มังฆ้องนราก็มีงระราชขตรชัยพลพม่าเข้าตีค่ายไทยรบพุ่งกัน
 เป็นสามารด ไทยไล่ล่าเข้าเป็นคูป พม่าต้องข้ามน้ำมาตีค่ายถูก
 ไทยยิงล้มตายลงเป็นอันมาก จนต้องถอยกลับไป ครั้นกองทัพ
 หลวงของพระเจ้าอลองพญาตามมาถึง พม่ามรพลมากกว่าไทย
 ก็แปรกระขวรเข้าตีไทย ตีกองทัพไทยแตกพ่าย เจ้าพระยา
 มหาเสนาถูกอาวุธขาดอกตาย พระยายมราชก็ตองอาวุธขาดอกเจ็บ
 กลับมาตายในกรุง ฯ นายกองรอดมาได้แต่พระยารัตนาคิโยศรี
 กับพระยาราชบังสรว ส่วนไพร่พลถูกพม่าฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก
 พระเจ้าอลองพญาตีค่ายไทยที่ทุ่งศาลานแตกแล้วยก
 กองทัพตามเข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา เมื่อเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ
 ยมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ ตั้งค่ายหลวง ณ บ้านกมขางเหนือกรุงฯ
 ให้มังระราชขตรกับมังฆ้องนราก็ ซึ่งเป็นกองทัพหน้าลงมาตั้ง
 ท้องโพธิ์สามต้น ครั้นนนหลวงอภัยพิพตมน ชนนางจัน พา
 พวกจีนข้านในกำยประมาณ ๒๐๐๐ มาขออาสาตีค่ายขาดอก

(๐) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าตั้งที่ลำนน้ำเอกราช เห็น
 ว่าจะผิด เพราะลำนน้ำเอกราชอยู่ที่ริมป่าโมกไม่ห่างลำแม่น้ำใหญ่
 พงศาวดารพม่าก็ว่ารบกันอยู่ที่ทุ่งศาลาน จะต้องเป็นลำนน้ำจักราช
 จึงจะถูก

โพธิ์สามต้น จึงโปรดให้จมนทพเสนาปลัดกรมตำรวจคุมกำลัง
 ๑,๐๐๐ หนนออกไปด้วย กองทัพนั้นยกออกไปถึงยังมีทันจะ
 ใต้ตงค่าย พม่าก็เข้ามาใกล้โพธิ์สามต้นมาระดมตักกองทัพนั้นแตก
 พาย จมนทพเสนาซึ่งเป็นกองหนนยังตั้งอยู่ทิวทิศเลหญา(๑)
 ทงพเนียดหนนไปไม่ทัน ครั้นเห็นพม่าไล่ฆ่าฟันเงินมากองทัพ
 จมนทพเสนาถอยแตกด้วย ครั้นนั้นเสียดคนไทยเงินถูกพม่า
 ฆ่าฟันเสียเป็นอันมาก มังระเห็นใต้ทักยกกองทัพรุกเข้ามา
 ตงค่ายทัพเนียด ให้มังฆ้องนรธาเป็นกองหน้าเข้ามาตงถึง
 วัดสามวิหาร แต่นั้นก็มีใ้ปรากฏว่าไทยยกกองทัพออกไป
 รบพุ่งพม่าอีก เป็นแต่ให้รักษาพระนครมั่นไว้ ภายนอกพระนคร
 ปล่อยให้พม่าทำตามชอบใจ มีจดหมายเหตุการณ์ค่อนนปรากฏ
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า

เมื่อเดือน ๕ แรม ๘ ค่ำ พม่าประมาณ ๒,๐๐๐ ยก
 ลงไปยังท้ายคูกิ่ง ๒ ฟาก(๒) ขณะนั้นพวกชาวเรือค้าขายถอย
 หนกลงไปจากข้างเหนือไปจอครวบรวมกัน อยู่ท้ายคูกิ่งเป็นอันมาก
 ทงเรือพระที่นั่งศรีพระที่นั่งกรากและเรือกระบวร ซึ่งเอาไว้ใน

(๑) คือวัดบรมวงศ์ทุกวัน

(๒) ที่เรียกว่าท้ายคูกิ่งคือแม่น้ำข้างใต้กรุง ฯ ราวที่ปากคลอง
 ตะเคียน

โรงเรือข้าง เหนือพระราชวัง ก็ถอยเอาลงไปรวมไว้ ทันทันด้วย
พม่าฆ่าฟันผู้คนทั้งชายหญิงเด็กผู้ใหญ่ล้มตายเป็นอันมาก แล้ว
เผารือทท้ายคนนเสี้ยมหมคสัน

ถึงเดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ พม่าเอาปืนใหญ่มาตั้ง ณ
วัดราชบุรี วัดกษัตริยา ข้างกำแพงตะวันตก ยิงเข้าไปในพระนคร
พระเจ้าอู่ทองทรงช้างพระที่นั่งเสด็จไปบัญชาการให้เจ้าหน้าที่
ยิงปืนข้อมตอยโต้พม่า ยิงกันอยู่จนเวลาเย็นพม่าก็เลิกทัพกลับไป
ไปค่าย

ถึงเดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ พม่าเอาปืนใหญ่มาตั้งจงกาท
วัดหน้าพระเมรุและวัดข้าง (หัดดาวาส) ระดมยิงเข้าไปใน
พระราชวังถึงกลางวันและกลางคืน ลูกปืน ถูก ยศตพระที่นั่ง
สุริยาธอมรินทรหักทำลายลง

ในวันพม่ามายังพระราชวังทกล่าวมาน พระเจ้าอลองพญา
มาทรงบัญชาการและจุดปืนใหญ่เอง เสด็จขึ้นแตกถูกพระองค์
ขาดเจ็บสาหัสถึงประชวรหนักในวันนั้น พอวันรุ่งขึ้นถึงเดือน ๖
ขึ้น ๒ ค่ำ (๐) พม่าก็พากันเลิกทัพขึ้นไปทางเมืองเหนือ หวัง

(๐) นัยหนึ่งว่าพระเจ้าอลองพญาประชวรเป็นไข้หัวใหญ่ แต่
ความจริงเห็นจะถูกปืนแตกอย่างกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร
เพราะ มีหลักฐานที่พม่าเลิกกลับไปโดยด่วน มิได้ปรากฏว่ามี เวลา
กระเตรียม

จะกลับออกทางค่านแม่ละเมา แต่ไปยังไม่พ้นแดนเมืองตาก
พระเจ้าอลองพญา^๕กับพระชนม^๕์ในกลางทาง

พม่าเล็กก็พัก^๕กลับ^๕ครั้นนั้นเป็นการ^๕รีบ^๕จะ^๕ไป^๕ใน^๕ทันที^๕ มิ^๕ได้^๕มี^๕
เวลา^๕เตรียม^๕มาถึง^๕ชน^๕ชน^๕ใหญ่^๕ไป^๕ไม่^๕ทัน^๕ต้อง^๕เอา^๕ลง^๕ฝัง^๕ทิ้ง^๕ไว้ใน^๕
ค่าย^๕หลวง^๕ ต่อ^๕มา^๕ไทย^๕ไป^๕ชุก^๕พบ^๕หลาย^๕ลี้^๕กระบ^๕บอก^๕ แต่^๕ใน^๕ชั้น^๕แรก^๕
เมื่อ^๕พม่า^๕กลับ^๕ไป^๕ไทย^๕ยัง^๕ไม่^๕รู้^๕ว่า^๕พระเจ้า^๕อลอง^๕พญา^๕ประ^๕ชวร^๕ สำ^๕คัญ^๕
ว่า^๕พม่า^๕จะ^๕ทำ^๕ถอย^๕ทัพ^๕เป็น^๕กล^๕อุบาย^๕ก็มี^๕ไต่^๕ยก^๕ไป^๕ตาม^๕ตี^๕ ครั้น^๕รู้^๕ว่า^๕
เล็ก^๕ก็^๕พัก^๕กลับ^๕ไป^๕แน่^๕ พระ^๕เจ้า^๕อู่^๕ทุม^๕พร^๕จ^๕ง^๕มี^๕รับ^๕สั่ง^๕ให้^๕พระ^๕ยา^๕ย^๕ม^๕รา^๕ช^๕
กับ^๕พระ^๕ยา^๕ลี^๕ห^๕รา^๕ช^๕เค^๕ไซ^๕ไซ^๕ย^๕ยก^๕กอง^๕ทัพ^๕ไป^๕ติดตาม^๕พม่า^๕ ตาม^๕ไป^๕
จน^๕เมือง^๕ตาก^๕ก็^๕ไม่^๕ทัน^๕ซำ^๕คัก^๕ แต่^๕ถึง^๕จะ^๕ทัน^๕ก็^๕เห็น^๕จะ^๕ไม่^๕เป็น^๕ประโยชน์^๕
อัน^๕ใด^๕ ด้วย^๕เวลา^๕นั้น^๕ครั้น^๕ควม^๕พม่า^๕เสีย^๕มาก^๕แล้ว^๕ พม่า^๕จึง^๕กลับ^๕
ไป^๕ได้^๕โดย^๕สะดวก^๕

๒๑
สงครามครั้งที่ ๒๓ คราวพม่าตีหัวเมืองปักษ์ใต้

ปีวอก พ.ศ. ๒๓๐๗

เมื่อพระเจ้าอลองพญาประชวรหนัก เลิกทัพกลับไปจาก
กรุงศรีอยุธยา มังระราชบุตรที่ ๒ เป็นผู้บัญชาการทัพ ให้มัง
ฉ่องนรธาคุมทัพหลัง ระวังคอยต่อศึกกองทัพไทยที่จะไปติดตาม
แล้วรบถอยกองทัพหลวงกลับไป ไปตั้งค่ายลู่มาเกาะโลกใน
แขวงเมืองตากเมื่อเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำ พระเจ้าอลองพญา
กิดสนพระชนม์ พระชันษาได้ ๔๕ ปี แต่ราชาภิเษกเสวยราชย์
มารวมเวลาได้ ๘ ปี มังระราชบุตรเชิญพระศพพระเจ้าอลอง
พญาไปตั้งบ้านแม่ละเมาให้หยุดทัพ ๓ วัน ประชุมกันปลง
พระศพเสร็จแล้ว เชิญพระอัฐิธาตุกลับไปยังเมืองรัตนสิงค์(*)
มังลอกราชบุตรองค์ใหญ่ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชได้รับราชสมบัติ
ราชาภิเษกเมื่อเดือน ๗ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๐๓ ทรงพระ
นามว่า พระเจ้าปวรมหาธรรมราชา เสวยราชย์ณเมืองรัตน
สิงค์ เป็นรัชกาลที่ ๒ ในราชวงศ์อลองพญาต่อมา

(*) นัยหนึ่งว่าเชิญพระศพไปปลงที่เมืองรัตนสิงค์

ครองนันทมิ่งของนรธา ซึ่งคุมกองทัพหลังครั้งถอยทัพ
 กลับไปจากเมืองไทย เห็นว่าพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์
 แล้ว ก็มีใจกำเริบด้วยถ้อยความฝ้อมแซมแจ้งในการทัพศึก
 คิจะตั้งตัวเป็นใหญ่ในเมืองพม่า พอคุ่มกองทัพกลับเข้าไป
 แตนพม่า มิ่งของนรธาก็ยกกองทัพของตนแยกทางตรงไปยึด
 เมืองอังวะไว้ แล้วตั้งเมืองไม่ยอมชนต่อพระเจ้ามังลอก
 ฝ่ายสะโคะมหาสุริยระอณาชาของพระเจ้ามังลอก ซึ่งพระเจ้า
 อลองพญาตั้งให้เป็นเจ้าเมืองภูกาม ก็ตั้งแข่งเมืองชนด้วยอก
 แห่ง ๑ และทะเลบนของพระยาหงสาวดีซึ่งหนรอดไปไต่เมือ
 ครองพระเจ้าอลองพญาตเมืองหงสาวดี ตามสติงทอมาอาศัยอยู่
 กับพระยาเซียงใหม่ ก็คุมกำลังเข้าไปตีหัวเมืองมอญอีกทาง ๑
 ทงพวกกระแซเมืองมณเฑระพอได้ก็รายงานว่าพระเจ้าอลองพญาสิ้น
 พระชนม์ก็กลยกำเริบชนด้วย เมืองพม่ารามัญจึงกลับเป็นกลาง
 แแต่ราชบุตรของพระเจ้าอลองพญาแซมแจ้งในการศึก พวกคัทร
 สู้ไม่ไต่ ถึงกระนั้นพระเจ้ามังลอกก็ต้องปรายปรามคัทรอยู่
 ๒ ปี บานเมืองจึงรวบรวมเป็นปรกติ

ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อพม่าเลิกทัพกลับไปแล้ว มีความ
 ปรากฏในจดหมายเหตุของฝรั่ง ยุติตั้งกันในหนังสือพระราช
 พงศาวดารว่า รัชกาลความที่ไต่ประมาทมาแต่ก่อน ก็ลงมือซ่อม

แปลงข้อมปรกาการ และสำรวจตรวจตราหาเครื่องอาวุธยุทธ-
ภัณฑ์มาเพิ่มเติมสำหรับรักษาพระนครมิได้ละเลย แต่ทว่ามิได้
รักษาความสามัคคีในข้าราชการไว้โดยคยาว ประหนึ่งว่าเวลา
ภัยจะถึงตัวก็สมัครรักพร้อมกันไปคราวหนึ่ง ครั้นพ้นภัยก็แตก
ค่าง้าวฉานกันไปใหม่ คงเป็นด้วยข่าวปรกาการเข้ามาถึงกรุง ฯ
ว่าทางเมืองพม่า พอพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์แล้วก็เกิด
จลาจลแตกกันเป็นก๊กเป็นเหล่า รบพุ่งชิงบ้านเมืองกันเหมือน
อย่างแต่ก่อน ครั้นความรู้สึกมชนทางในกรุง ฯ ว่าพม่าเห็นจะ
ไม่มาทำไม้ได้อีกแล้ว พวกข้าราชการที่ไม่เข้ากับพระเจ้าอ-
ทุมพรก็คิดอ่านจะหาอำนาจตั้งเก่า พวกนี้ขยงส่งเสิร์มพระเจ้า
เอกทัศให้เกียร้งเกยจกนแห่งพระเจ้าอ-
ทุมพร มี่ปรกาการใน
หนึ่งส้อพระราชพงศาวดารว่า วันหนึ่งเวลากลางคืนพระเจ้า
เอกทัศให้มาเชิญพระเจ้าอ-
ทุมพรไปเฝ้า ครั้นเสด็จไปถึงทอด
พระเนตรเห็นพระเจ้าเอกทัศถือศพระแสงคาบวางพาดไว้บนพระ
เพลา พระเจ้าอ-
ทุมพรก็เข้าพระทัยว่าสมเด็จพะเชษฐาทรง
รังเกยจเสียแล้ว ถ้าชนอยู่ไปก็จะต้องถึงรบพุ่งฆ่าฟันกันเอง
จึงเสด็จออกจากพระราชวังไปประทับ ณ ตำหนักบ้านคำหยาด(๑)

(๑) ตำหนักนี้เป็นตำหนักคัก ยังปรกาการอยู่ที่บ้านคำหยาด
แขวงจังหวัดฉ่างทองจนทุกวันนี้

แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ พอทรงจัดการตระเตรียมพร้อม
แล้วกลับทรงผนวชที่วัดโพธิ์ทองอันอยู่ใกล้คำหนักนั้น แล้ว
เสด็จมาประทับอยู่วัดประดู่โรงธรรมอย่างแต่ก่อน ครั้น
ข้าราชการเข้ากับพระเจ้าอโศกมหาราชเห็นจะตามเสด็จออกบวชเสีย
ด้วยเป็นอันมาก ราชการบ้านเมืองก็กลับหันลงหาทางเสียม
ทราตามอย่างแต่ก่อน แต่รอดด้วยพม่ากำลังรบพุ่งปรายปราย
กันเองวุ่นวายอยู่ ทางเมืองไทยจึงได้ส่งขบถมาหลายปี

ในเวลาที่เมืองพม่าเกิดรบพุ่งกันวุ่นวายอยู่นั้น มีทนาย
เป็นขุนนางเก่าคน ๑ ชื่อหุยทองจา เห็นพม่าเกิดรบกันเอง
ไต่ทวงทักคัมหมัค พรอคพวกเข้างิง เมือง ทวายจากเจ้าเมืองซึ่ง
พระเจ้าอลองพญาตั้งไว้ ไต่สั่มประสงค์ ครั้นต่อมาว่าพระเจ้า
มังลอกราชบุตรของ พระเจ้าอลองพญาปรายปรายบ้าน เมืองวราย
คายไต่ตั้งแต่ก่อน หุยทองจากรอนตัว จึงแต่งทูตให้คัมหมัค
ทองเงินเครื่องราชบรรณาการเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ว่าจะขอ
เป็นข้าขอขณชดสัมา พระเจ้าเอกทัศมีรับสั่งให้มขมนตรีปรึกษา
กันว่าจะควรรับเมืองทวายไว้เป็นเมืองขึ้นหรือไม่ ข้าราชการมี
ความเห็นแตกต่างกันเป็น ๒ พวก พวก ๑ เห็นว่าหุยทองจา
เป็นขบถต่อพม่า รู้ว่าพม่าจะลงมาปรายปรายจึงมาขอพึ่งพระ
บารมี หวังจะให้ไทยไปรบพม่าให้แก้ตัว หาได้มีความสามัคคี

โดยสุจริตไม่ เห็นว่าไม่ควรจะรัยเมือง ทวายไว้ตาม ความ
ประสงค์ของหุยตองจา ข้าราชการอีกพวก ๑ เห็นว่าเมือง
ทวายแต่ก่อนเคยเป็นเมืองชนชองกรุงศรีอยุธยา พม่ามาชิง
เขาไป เมื่อมาขอสามีกักตเช่นน ถ้าไม่รัยไว้ก็เหมือนชลาคร
ร ไปถึงไหนก็จะเสียมเสียดพระเกียรติยศ พวกก็เห็นว่าควรรัย
เมืองทวายมากกว่าพวกที่เห็นไม่ควรรัย พระเจ้าเอกทัศจึงให้
รัยเครื่องบรรณาการ แล้วพระราชทานบำเหน็จตั้งแต่งหุยตองจา
ให้มยศศักดิ์ตามประเพณีแต่ก่อนมา

ฝ่ายเมืองพม่า เมื่อพระเจ้ามังลอกปราบปรามราชศัตรู
ภายในราชอาณาจักรแล้ว ชักเคืองพระยาเซียงใหม่ว่าให้กำลัง
ตระบนมาตีเมืองมอญ จึงให้เกณฑ์กองทัพมาจำนวนพล
๗,๕๐๐ ให้อภัยคามณี(*) เป็นแม่ทัพมังละศิริเขียนปลัดทัพ
ยกมาตีเมืองเซียงใหม่เมื่อขมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๐๔ พวก
เจ้าเมืองในแคว้นแคว้นลานนา ได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพมากก็พา
กันตกใจ พระยาลำพูน ทำนองจะเป็นผลที่ได้ไปช่วยเหลือ
ตระบนเองร้อนตัวมาก พาครอบครัวอพยพหนีมายังเมืองพิชัย

(๐) อภัยคามณี นี้ ที่หลังได้รับกับไทยหลายคราวจนจับได้เมื่อ
ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือเก่าเรียกอาปรกามณีบ้าง
มยิห่วนบ้าง โปมะยง่วนบ้าง

บอกว่าจะขอเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์อยู่ในกรุงศรีอยุธยา พระเจ้า
 เอกทศก็ไปครีหริบเข้ามา แล้วพระราชทานทีให้ตั้งบ้านเรือน
 อยู่ ณ ตำบลบางกลางข้างเหนือพระนคร ฝ่ายพระยาจันท
 รเจ้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นน้องพระยาเชียงใหม่องค์เก่าคนก่อน
 ก็ให้ทูตถือศกัธยิศรคุมเครื่องราชบรรณาการลงมาถวาย
 พระเจ้าเอกทศ ขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ขอพระราชทาน
 กองทัพขึ้นไปรักษาเมืองเชียงใหม่ ขณะนั้นทีในกรุง ฯ ทำนอง
 จะยังประมาทพม่าอยู่ พระเจ้าเอกทศจึงรับเครื่องบรรณาการ
 ของพระยาเชียงใหม่ แล้วมีรับสั่งให้เกณฑ์ทัพหัวเมืองเหนือ
 เป็นจำนวนพล ๕,๐๐๐ ให้เจ้าพระยาพิษณุโลกเป็นแม่ทัพยก
 ขึ้นไปช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ กองทัพไทยยกไปถึงเมืองตาก
 ได้ความว่าเมืองเชียงใหม่เสียแก่พม่าแล้ว ก็เลิกทัพกลับมา
 หาใจช่วยเมืองเชียงใหม่ไม่ อภัยคามณีได้เมือง
 เชียงใหม่ จับได้พระยาจันทรเจ้าเมืองกบตงสัมภทอแล้ว จึง
 แบ่งทหารไปรักษาเมืองพอสัมภทอ แล้วเลิกทัพกลับไปเมือง
 พม่า พระเจ้ามังกลอกป็นข้าน้ำเห็นอภัยคามณีให้มียศเป็นมุขีหวั่น
 กลับมาเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และเลือนยศมังละศิริปลัดทัพ
 เป็นที่มั่งมืหนารธา มีตำแหน่งในกรมทหารม้า ตามสัมภทอ

แก่ความชอบที่มีในครั้งนั้นทั้ง ๒ คน พระเจ้ามังละดงเสวยราชย์
 มาได้ ๔ ปี ถึงขมมะแม พ.ศ. ๒๓๐๖ ประชวรสิ้นพระชนม์
 เมื่อเดือนธันวาคม ๙ คำ พระชนษาได้ ๒๙ ปี มีราชบุตร
 ชื่อมังหม่อง แต่ยังไม่เยาว์อยู่ มังระราชอนงาซึ่งเป็นโอรส
 ที่ ๒ ของพระเจ้าอลองพญาขึ้นเสวยราชย์(๑) ราชธานียก
 ทรงพระนามว่าพระเจ้าศิริธรรมมหาราชาธิบดี เป็นรัชกาล
 ที่ ๓ ในราชวงศ์อลองพญาต่อมา

เมื่อพระเจ้ามังระเสวยราชย์ ศัตรูภายในราชอาณาจักร
 แล้ว แต่พระเจ้ามังระนิยมในการทำศึกสงคราม เพราะได้
 เคยรบพุ่งมาแต่ครั้งพระเจ้าอลองพญา จึงคิดอ่านจะแผ่อำนาจ
 ปรายปรายต่างประเทศที่ใกล้เคียงต่อไป พอราชธานียกแล้วไม่
 ช้ายกกองทัพหลวงไปตีเมืองมณีปุระที่ใกล้เคียงประเทศ จึงย้าย
 ราชธานีกลับมาตั้งที่เมืองอิงวะอย่างเดิม และครั้งนั้นอภัย-
 ความณเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปเฝ้าพระเจ้ามังระ อยู่ข้างหลังพวก

(๑) พระเจ้าอลองพญามีราชบุตร ๑ องค์ ในพงศาวดาร
 พม่าว่า พระเจ้าอลองพญาได้ส่งไว้ให้ราชบุตรรับราชสมบัติก่อน
 ไปทั้ง ๑ องค์ เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงมักแย่งชิงราชสมบัติกัน ดัง
 จะปรากฏในเรื่องราวต่อไปข้างหน้า

ท้าวพระยาตามหัวเมืองในลานนาได้กำลังเมืองหลวงพระ
 ขาง (๐) มาช่วย พวกกันเป็นขบถต่อพม่า พระเจ้ามังระทราบ
 ความจึงให้อภัยความผิดริบคุมกองทัพกลับมากอง ๑ แล้วให้
 เกณฑ์กองทัพให้มีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ให้เนเมียวสีหบดีเป็น
 แม่ทัพยกตามมาอีกทัพ ๑ เมื่อปลายขัณฑ์แม่ พ.ศ. ๒๓๐๖
 ให้มาปราบปรามหัวเมืองในแคว้นแคว้นลานนา แล้วให้กลับไป
 ที่เมืองหลวงพระขางด้วย ต่อมาพระเจ้ามังระปรารภถึงเมือง
 ทวาย ซึ่งหุบของจาเป็นขบถมาแต่แผ่นดินพระเจ้ามังลออกยังหา
 ได้ปราบปรามไม่ ถึงขัณฑ์ พ.ศ. ๒๓๐๗ จึงให้เกณฑ์
 กองทัพอีกทัพ ๑ ให้มังมหานรธาตีความชอบครั้งเป็น
 ปลัดทัพมาตีเมืองเซียงใหม่ในแผ่นดินก่อน เป็นแม่ทัพลงมาตี
 เมืองทวายอีกทาง ๑

เมื่อพม่าลงมาตีเมืองทวายคราวนั้น เมืองตะนาวศรีและ
 เมืองมะริดยังอยู่ในปกครองของไทย เพราะเมื่อพม่าได้ไ
 คราวพระเจ้าอลองพญามาล้อมกรุง ฯ เป็นแต่เก็บบริบทพยับ
 คนเป็นเฉลย แล้ววกทางเมืองไปหาไตรภวาหาเอาไวเป็นของพม่า

(๐) ถึงสมัยนี้เมืองล้านช้างเดิมแยกกันเป็น ๒ อาณาเขต

หลวงพระบางอาณาจักร • เวียงจันทน์อาณาจักร •

ไม่ ไทยจึงกลับไปครอบครองตังเก๊า และเมืองศรีพระเจ้า
 ของพญาเจ้ามาลัมกรุง ฯ นั้น กิตติศัพท์เลื่องลือไปถึง
 ต่างประเทศว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก กรมหมื่นเทพพิพิธ
 ซึ่งถูกเนรเทศไปอยู่ลังกาทวีปทราบความ จึงโดยสารเรือ
 กำนันกลับมาชนที่เมืองมะริด หมายถึงมาคิดอ่านกับบ้านเมือง
 และทำนองเมือกกลับมาจะยังทรงผนวชเป็นสมณะอยู่ เมื่อความ
 ทราบถึงพระเจ้าเอกทัศจึงมีรับสั่งให้ข้าหลวงลงไปคุม กรมหมื่น
 เทพพิพิธไว้ที่เมืองมะริด

กองทัพมังมหานรธา ยกลง ไปถึง เมือง ทวาย เมื่อเดือน
 อ้ายขั้วอก พ.ศ. ๒๓๐๗ หุยของจาทอสู์เหลือกำลังก็พา
 ครัวอพยพลงเรือหนีมาอาศัยอยู่เมืองมะริด มังมหานรธาให้
 มาขอตัวหุยของจาทอสู์ไทยไม่ยอมส่งให้ มังมหานรธาจึงให้
 กองทัพเรือ ๖๐ ลำยกมาตีเมืองมะริด ก็ได้เมืองโดยง่าย
 หุยของจาทอสู์กรมหมื่นเทพพิพิธพากันลงเรือหนีพม่ามายัง เมือง
 กระบุรี มังมหานรธาจึงให้กองทัพหน้าติดตามลงมา ส่วน
 มังมหานรธาขึ้นไปตีเมืองตะนาวศรีได้อีกเมือง ๑ แล้วตั้งรอก
 ทัพหน้าอยู่ที่เมืองตะนาวศรีนั้น ฝ่ายกองทัพพม่าที่ติดตาม
 หุยของจาทอสู์ มาถึงเมืองไหนก็ให้จับผู้คนเขาไปเป็นเชลย แล้ว

เก็บรบเอาทรัพย์สินสมบัติแข่งขันกัน และเผาบ้านเรือนเสียตลอด
 ทางที่มา ด้วยครุงานเจ้าเมืองกรมการไม่มีกำลังจะต่อสู้ พม่า
 จึงโคกโคตงแต่เมืองมลิวัน เมืองกระ เมืองระนอง
 ตลอดมาจนเมืองชุมพร เมืองไชยา แล้วย้อนกลับชนมาก
 เมืองปัตถว เมืองกำเนคนพคน และเมืองคลองวาฬ เมืองกย
 เมืองปราณ ตลอดมาจนถึงเมืองเพชรบุรี แต่เมืองเพชรบุรี
 นั้นกองทัพพระยาพิพัฒน์โกษาทัณฑ์พระยาตากสิน (๑) ยกลงไป
 จากกรุงศรีอยุธยา ไปถึงทันรักษาเมืองเพชรบุรีไว้ได้ พม่า
 ทยกมาเป็นแต่กองโจร ครั้นมาพบกองทัพสกัดอยู่ก็ถอยหนี
 กลับไปเมืองตะนาวศรีทางค่านสิงขร

กรมหมื่นเทพพิพิธก็หุยกองจากเจ้าเมืองทวายที่หนีพม่า
 มาครั้งนั้น พระเจ้าเอกทัศก็มิรับสั่งให้เอากรมหมื่นเทพพิพิธไป
 คุมไว้ที่เมืองจันทบุรี ส่วนหุยกองจานั้นโปรดให้คุมไว้ที่เมือง
 ชลบุรี จะยกความผิดหุยกองจาว่าอย่างไรหาปรากฏไม่

(๑) ที่ได้เป็นพระเจ้ากรุงธนบุรีในเวลาต่อมา

๒๘
สงครามครั้งที่ ๒๔ คราวเสียกรุง ฯ ครองหลัง

ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐

ที่จะเกิดสงครามคราวนี้ไม่ปรากฏเหตุอย่างอื่น นอกจาก
พม่าเห็นว่าไทยกำลังอ่อนแอปลุกเปลี่ยน เป็นช่องที่จะมาปล้นเอา
ทรัพย์สินสมบัติได้ง่าย ๆ ก็ยกมาตีเมืองไทยเท่านั้นเอง เริ่มเรื่อง
สงครามคราวนี้ในพงศาวดารพม่ากล่าวไว้ว่าพระเจ้ามังระประสงค์
จะตีกรุงศรีอยุธยา จึงให้แม่ทัพยี่สิบยกยกกองทัพเข้ามาทาง
เมืองเชียงใหม่ ลงมาตีกรุงศรีอยุธยาทางด่านเหนือทาง ๑
ให้มังฆ่านรธายกกองทัพลงมาทางเมืองทวายเข้ามาตีกรุงศรี-
อยุธยาทางด่านตะวันตก ให้พร้อมยกกองทัพแม่ทัพยี่สิบยก
ทาง ๑ ความที่กล่าวไว้ในพงศาวดารพม่าครั้งนี้ไม่ยุติต้องกับราย
การที่ปรากฏ เห็นว่าเป็นความผิดของผู้แต่งพงศาวดารอ้าง
ต่อภายหลัง เพราะกองทัพพม่าที่ยกมาตีเมืองไทยครั้งนี้
พระเจ้ามังระให้ไปรยพุ่งก่อนก่อนทาง ๒ ทาง กองทัพพม่ายก
มาทางเมืองเชียงใหม่จะต้อง ปรายปราม หัวเมืองที่เป็นขยดใน
แคว้นแคว้นลานนาทั่วไป แล้วจึงจะต้องยกขึ้นไปตีเมืองหลวง
พระบางก่อน ต่อสำเร็จแล้วจึงจะได้มาตีเมืองไทย ฝ่ายกองทัพ

พม่าทยกลงมาเมืองทวาย การที่จะต้องทำก่อนมิแต่เมืองทวาย
 เมืองเดียว ธีระกองทัพทั้ง ๒ ผิดกันเช่นนี้ ทัพจะกำหนดมาแต่
 แรกให้มาตกรงศรีอยุธยาให้พร้อมกันนั้นเห็นจะไม่ไต่ จึงเห็นว่า
 การทัพพระเจ้ามังระ ให้กองทัพเน เมียวสหายกับกองทัพมังมหาน
 นรธามาตีเมืองไทยนั้นเป็นการคิดขุ่นต่อภายหลัง เพราะเหตุที่
 กองทัพทั้ง ๒ นั้นไปทำการสำเร็จไต่เร็วกว่าคาดไว้แต่แรกทั้ง
 ๒ ทาง ซอนเห็นไต่ทัพมังมหานรธามาตีเมืองทวายแล้วมเวลา
 วางจนเลยมาตีหัวเมืองชุกชีไต่แต่ในชวอก พ.ศ. ๒๓๐๗
 คึงกล่าวมาในเรื่องสงครามครั้งที่ ๒๓ นั้นแท้จริงเรื่องทัพเริ่ม
 สงครามคึงเป็นคึงกล่าวต่อไปน คือ

เมื่อต้นขระกา พ.ศ. ๒๓๐๘ กองทัพพม่าเสร็จการ
 สงครามตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ทัพ ๑ ตั้งอยู่ที่เมืองทวายทัพ ๑
 พระเจ้ามังระเห็นเป็นช่องที่จะหาทรัพย์และเสบียงเป็นกำไรในการ
 ทัพไต่มากขึ้นไปอีก บ้างที่จะเป็นเพราะมังมหานรธาออกไป
 ยังเมืองอังวะ ว่ามาตีเมืองไทยไต่ง่าย ๆ พระเจ้ามังระเห็นว่า
 ไทยยังอ่อนแออยู่เหมือนอย่างที่เคยมาเห็นแต่ก่อน จึงสั่ง
 ให้กองทัพยกเลยเข้ามาตีเมืองไทยทั้ง ๒ ทางและการทัพมายก
 กองทัพมาครวณเพราะเหตุตามลักษณะการ เห็นว่าในชั้นแรก
 พม่าตั้งใจเพียงจะมาตีปล้นตามหัวเมืองไทย อย่างที่เรียกใน

ภาษาอังกฤษว่า “เรด” แล้วแต่จะเข้ามาได้เพียงไหนก็จะเข้ามาเพียงนั้น ถ้าเห็นว่าไทยมีกำลังมากนักก็จะถอยกลับไปเหมือนอย่างเมื่อกี๋หรือเมื่อกี้ในคราวที่กล่าวมาแล้ว พม่ามิได้ตั้งใจว่าจะมาตีกรุงศรีอยุธยาเพราะฉะนั้นพระเจ้ามังระจึงมิได้เสด็จมาเองให้เป็นพระเกียรติยศเหมือนอย่างพระเจ้าหงสาวดีและพระเจ้าอลองพญา และกองทัพพม่าที่ยกมาทางข้างเหนือก็ข้างใต้ จึงเป็นอิสระแก่กันมิได้มีใครเป็นแม่ทัพใหญ่ความที่กล่าวขึ้นเป็นวินัยของท่านนักศึกษาโบราณคดีแต่ก่อนได้กล่าวมาแล้ว (๑) แม้ผู้อ่านสังเกตเข้าไปในลักษณะการทัพม่ายกมาตีเมืองไทยในครั้งนั้น ก็น่าจะเห็นเป็นอันเดียวกัน

ลักษณะการทัพของทัพพม่ายกมาตีเมืองไทยครั้งนั้น มิได้รยพ่งตรงเข้ามาอย่างคึกสามัญ ทำการมาโดยลำดับเป็นชั้น ๆ ถึง ๔ ชั้น คือชั้นแรกเมื่อเดือน ๗ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๐๘ เนเมียวสีหบดีให้ฉิบ กงโยนายทัพหน้าคุมกองทัพจำนวนพล ๕,๐๐๐ ยกลงมาจากเมืองเชียงใหม่กองทัพ ๑ มังมหานรธาให้เมชะระโยนายทัพหน้าคุมกองทัพจำนวนพล ๕,๐๐๐ ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์อีกทาง ๑ ในพงศาวดารพม่าว่ากองทัพยกมาครั้งนั้นมีชอชานต้อย่าง ๑ คือฉาทไทหนต้อยู่

(๑) เป็นกระแสพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พม่าคิดไต่ถามเก็บบริบททรัพย์สินยศ และจับผู้คนทั้งเด็กผู้ใหญ่ชาย
หญิงเอาเป็นเชลยส่งไปเมืองพม่า บ้านเรือนทรัพย์สินยศพม่า
ไม่ต้องกราก็ให้เผาทำลายเสียทั้งสิ้น ถ้าที่ไหนผู้คนอ่อนน้อม
ยอมเข้าเป็นพวกพม่า พม่าให้ทำส่วยแล้วก็ไม่ทำร้าย เป็นแต่
กะเกณฑ์เอาแต่สิ่งของที่พม่าต้องการ เช่นเสวยของอาหารและ
พาหนะเป็นต้น และเรียกเอาคนมาใช้การงานต่าง ๆ เหมือน
อย่างเป็นข้าของพม่า ด้วยเหตุนี้ราษฎรตามท้องที่รายทางที่
พม่ายกกองทัพผ่านมายางแห่งก็สรวบ ขางแห่งก็เข้าหาพม่าแต่
โดยดี แต่ที่หลบหนีเข้าป่าไปนั้นมากกว่าอย่างอื่น กองทัพ
พม่าทยกลงมาจาก เมืองเซียงใหม่ต้องรบพุ่งแต่ที่เมืองตากแห่ง
เดียว พัดตเมืองตากไต่แล้วที่เมืองกำแพงเพชรเมืองนครสวรรค์
ก็ไม่มีใครต่อสู้ ด้วยเวลานั้นเจ้าเมืองตกเกณฑ์เข้ามารักษาก
กรุง ฯ เหลือแต่กรมการฝั้นอภัยภักดีอพยพหลบหนีไปโดย
มาก คนที่หนีไม่ทันก็ต้องอ่อนน้อมต่อพม่า พม่าจึงลงมาตั้ง
ชัยที่เมืองกำแพงเพชรแห่ง ๑ ที่เมืองนครสวรรค์แห่ง ๑
ฝ่ายกองทัพพม่าทยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ มาถึง
เมืองกาญจนบุรีพบกองทัพพระพิเรนทรเทพเจ้ากรมตำรวจ มี
จำนวนพล ๓,๐๐๐ ตั้งรักษาเมืองอยู่ พม่ามากกว่าก็
กองทัพพระพิเรนทรเทพแตกยับเยิน พม่าจึงยกตามเข้ามาถึง

ล้านนาราชบุรี มาตั้งค่ายอยู่ที่ค่ายสลกแกแห่ง ๑ ค่ายลตอก
ละธอมแห่ง ๑ ซ้ำมฟากมาตั้งค่ายที่กรุงวังหนของชาวอีกแห่ง ๑

มีเนื้อความปรากฏในจดหมายเหตุของฝรั่งว่า ครึ่งพม่า
มาตีหัวเมืองขุขันธ์โตเมือขวอกทกล้าวมา ในเรื่องสงครามครึ่งที่
๒๓ นั้น ที่ในกรุงศรีอยุธยาเกรงพม่าจะเข้ามาตีกรุงฯ จึง
คราวก่อน จึงให้เกณฑ์คนหัวเมืองขุขันธ์โตฝ่ายเหนือเข้ามารักษา
พระนครเป็นอันมาก ครั้นรู้ว่าพม่าเลิกทัพกลับไปทางด่านสิงขร
แล้ว ทางในกรุงฯ ก็สั่งให้ปล่อยคนกลับไปบ้านเมือง พอได้
ข่าวว่าพม่ายกมาใหม่ ก็ให้เกณฑ์คนหัวเมืองกลับไปเข้าอีก
ความที่ปรากฏในจดหมายเหตุครั้งนี้ พอเป็นเค้าเงื่อนให้คิดเห็น
ได้ว่า ครึ่งนั้นที่กรุงศรีอยุธยานำจะจับขังมาเสียแต่เกณฑ์คน
รักษาพระนครแล้ว คอยเมื่อพม่ายกมาตีหัวเมืองขุขันธ์โตในขวอก
เกณฑ์คน เข้ามารักษาพระนคร คราวแรก เมื่อราวเดือน ๓
เดือน ๔ พม่าเลิกทัพกลับไปทางด่านสิงขรเมื่อราวเดือน ๕
ประภา ก็ปล่อยคนกลับไป พอถึงเดือน ๗ พม่ายกมาใหม่ก็ต้อง
เกณฑ์คนกลับไปอีก ผู้คนคงสับสนอลหม่านทั้งที่ในกรุงฯ
และหัวเมือง คงจะเป็นด้วยเหตุนี้เอง จึงไม่มีกำลังรักษาเมือง
กำแพงเพชรและเมืองนครสวรรค์ และกองทัพพระพิเรนทรเทพ
ก็ให้เร่งรีบไปรักษาเมืองกาญจนบุรี จึงไม่พริกพร้อมพอจะต่อสู้
ข้าศึกได้

อนึ่งสังเกตุการปรากฏ ดูเหมือนตั้งแต่รัฐบาลไทย
ได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพมา ๒ ทางคราวนั้น ก็เข้าใจว่าพม่า
จะมากัดกรุงศรีอยุธยาจึงตระเตรียมรวบรวมกำลังไว้ต่อสู้พระนคร
เป็นข้อสำคัญมาแต่แรก แต่กองทัพพม่าทยกมาตอนนึ่งเป็น
แต่กองทัพโจร พอหาทมันไคแล้ว พวกที่คงอยู่ข้างเหนือก็เที่ยว
ปล้นทรัพย์จับเชลย ตั้งแต่แขวงเมืองนครสวรรค์ลงมาจนถึง
เมืองอินทร์ เมืองพรหม ฝ่ายพวกที่คงอยู่ทางตะวันออกก็เที่ยว
ปล้นทรัพย์จับเชลยไปจนเมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี และเมือง
สุพรรณบุรี ไม่ได้คิดจะเข้ามารบพุ่งถึงพระนครทั้ง ๒ กอง ครั้น
ที่ในกรุงไม่เห็นกองทัพพม่ายกเข้ามา ได้ยินแต่ข่าวไปเที่ยวปล้น
สะดมตามหัวเมือง และหัวเมืองเหนือ (ทางมณฑลพิษณุโลก)
ก็ยังมีไคเสียแก่ข้าศึก พระเจ้าเอกทัศจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยา-
พิษณุโลกกลับไปเกณฑ์กองทัพหัวเมืองเหนือมาตีพม่า (๑)
ทาง ๑ แล้วให้จกกองทัพในกรุง ๖ ยกออกไปตีพม่าด้วยทั้ง
๒ ทาง กองทัพไทยทยกไปทางข้างเหนือปรากฏแต่ว่าพระยา-
ธิเบศร์บริวารเป็นแม่ทัพ (๒) แต่จะได้รบพุ่งอย่างไรบ้างหาได้

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าพระยาพิษณุโลก
ทูลลากลับไปปลงศพมารดา เห็นว่าจะไม่เป็นไค เพราะเป็นเวลา
ศึกสงคราม

(๒) มีหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า แต่รายการที่กล่าว
ตอนนี้อยู่ข้างจะพันเพื่อเอาเป็นยุติไม่ได้หมด

๕,๐๐๐ รวมชาคักซึ่งเข้ามาอยู่ในแดนไทยทั้งสิ้นประมาณ

๑๐,๐๐๐ และชาคักก็ยังมีไต่ต่งหน้าจะเข้ามาต่งราชธานี

แต่คงเป็นในระหว่าง ๖ เดือนเอง ที่พม่ามีความตกลงเป็น

ยุติว่าจะตีให้ถงกรุงศรีอยุธยา เพราะเห็นว่าเพียงทัพหน้าของ

พม่าไทยก็เอาชนะไม่ได้ พม่าจึงเกิดกำเริบ

คราวนเรศวรสงครามฉันท ๒ พอลงเดือน ๑๒ สันฤก

ฝนเนเมียวสี่หทัยก็ยกกองทัพลงมาจกเมืองเชียงใหม่ มรพล

ทั้งพม่าและชาวลานนาล้านช้าง รวมกันเป็นคนประมาณ

๒๐,๐๐๐ แบ่งกองทัพให้เดินลงมาทางเมืองตาก(*) กอง ๑

ตัวเนเมียวสี่หทัยก็แม่ทัพคุมลงมาทางเมืองสวรรคโลกกอง ๑

ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการ ทวีเมืองรายทางเห็นชาคักเหลือกำลัง

ก็พากันหนีเข้าป่า ไม่มีเมืองใดต่อสู้ พม่าก็ไต่เมืองพิชัย

เมืองสวรรคโลก เมืองสโขทัยเป็นลำดับมา และเมื่อพม่า

ต่งอยกเมืองสโขทัยนั้น เจ้าพระยาพิษณุโลกยกเจ้าเมือง-

กรมการทวีเมืองเห็นช่วยกันรวบรวมคนเข้าเป็นกองทัพยกไปตี

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า จำนวนพล ๔๐,๐๐๐ เห็นว่ามากเกินไป ด้วยปรากฏว่ากองทัพที่เนเมียวสี่หทัยคุมมาเอง พล ๑๐,๐๐๐ เท่านั้น เห็นจะเพิ่มเติมมาคือในคอนเมือล้อมกรุงฯ จนถึง ๔๐,๐๐๐

พม่าทเมองสุโขทัย กำลังรบพุ่งกันอยู่ ขณะนั้นเจ้าฟ้าจืด(*)
 เป็นไทยอยู่ที่ในกรุงฯ หลบหนีจากทขงไต ทำนองเจ้าฟ้าจืดจะ
 เกยวคองเป็นญาติกับเจ้าพระยาพิษณุโลกอย่างใดอย่างหนึ่ง จึง
 พาสัควรรคพวกหนขึ้น ไปยังเมืองพิษณุโลก ไปถึงเมื่อเวลา
 เจ้าพระยาพิษณุโลกกับกรมการผู้ใหญ่ไปรบพม่าอยู่ที่เมือง
 สุโขทัย เจ้าฟ้าจืดเห็นเจ้าพระยาพิษณุโลกทงเมืองไว้ คิดว่า
 เป็นโอกาสที่จะตั้งตัวเป็นใหญ่ได้ ก็ทำสำเนาทเข้าเก็บรวบรวม
 สมบัติ และเผารวณเจ้าพระยาพิษณุโลกเสีย แล้วขนนงเมือง-
 พิษณุโลก พวกชาวเมืองเห็นว่าป็นเจ้ากัไม่มีผู้ใดกล้าต่อสู้
 เจ้าพระยาพิษณุโลก ทราบความจึงเลิกทัพกลับมา มาจับ
 เจ้าฟ้าจืดไคให้เอาถ่วงนำเสีย ฝ่ายพม่าเมื่อเจ้าพระยาพิษณุโลก
 เลิกทัพกลับแล้วก็ยกเลยลงมาเมืองนครสวรรค์ทางเมืองกำแพง-
 เพชรทตามไปตีเมืองพิษณุโลกไม่ เมืองพิษณุโลกจึงมิได้
 เสียแก่พม่าซาคักในครั้งน

ในเดือน ๑๒ ปีระกานัน มังมหานราชาภัยกของทพม
 จำนวนพลประมาณ ๓๐,๐๐๐ ทามเข้ามาจากเมืองทวายอีก

(๑) เจ้าฟ้าจืดเป็นลูกพระองค์เจ้าแก้วราชบุตรสมเด็จพระ-
 เพทราชา เจ้าฟ้าเทพราชธิดา สมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นพระ
 มารดา

ทาง ๑ มาตั้งรวบรวมพลอยู่ในแขวงเมืองราชบุรี มังมหานรธา
 คิทะระเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยาทางค้ำไนใต้ สกัถทางมิให้ไทยหา
 เครื่องสัตว์คราวและเสบียงอาหารมาทางทะเลใต้ จึงจัด
 กองทัพเป็น ๒ กองให้แม่พระระโยคุมกองทัพเรือยกมาทาง
 แม่น้ำกลองท่าจีน ตัดเมืองธนบุรี เมืองนนทบุรีขึ้นไปจนถึงกรุง ฯ
 ทาง ๑ ท้าวมังมหานรธาคุมกองทัพยกมาทางเมืองสุพรรณบุรี
 ทาง ๑ ยกเข้ามาในเดือนยี่พระกาพร้อมกัน ฝ่ายพระยา
 รัตนานธิเบศร์ซึ่งคุมพวกพลเมืองนครราชสีมารักษาเมืองธนบุรี
 ยืนัน ครั้นเห็นกองทัพพม่ายกมามากก็ไม่ต่อสู้ ทงเมืองธนบุรี
 หนักลยขึ้นไปกรุง ฯ พวกไพร่พลชาวเมืองนครราชสีมาก็พา
 กันหนักลยไปบ้านเมืองทมค(๑) ขณะนั้นนายเรือกำปั่นของกฤษ
 ลำ ๑ ซึ่งเข้ามาค้าขายอยู่ในกรุง ฯ(๒) รัชอาสาช่วยรบพม่า
 เลื่อนเรือกำปั่นลงมาทอดกทเมืองธนบุรี แล้วเขย่นใหญ่ร้าย
 แคมเรือยิงซำคัก ครั้นกองทัพรักษาเมืองธนบุรีหนีไปหมด

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระยารัตนาธิเบศร์
 หนีแต่เมื่อพม่าเข้ามาคราวก่อน คราวนี้หากกล่าวว่ามีใครรักษาเมือง
 ธนบุรีไม่ พะเดระหัดคุมเหตุการณ์เข้าใจว่าที่จริงพระยารัตนาธิเบศร์
 หนีต่อคราวนี้ เพราะคราวก่อน พม่านำไม่ได้ตีเมืองธน

(๒) ชื่ออลังปุ่น

พม่ากษัตริย์ขอมิวชิยประสิทธิ์
 เชายน์ใหญ่ท ขน ขอม ยิง เรือ
 กำบังอังกฤษต้องถอยหนีกลับไปด้วย

พม่าไต่เมืองธนบุรีแล้วจึงยกกองทัพขึ้นไปตั้งค่ายที่บาง-
 กรวย ตรงวัดเขมาท่ง ๒ ฟากแม่น้ำ หมายถึงเมืองนนทบุรี
 ต่อขึ้นไป ฝ่ายเรือกำบังอังกฤษซึ่งถอยหนีพม่าไปจากเมือง
 ธนบุรี ครั้นขึ้นไปถึงกรุง ฯ ไปขอปืนใหญ่ที่มณฑลจันทบุรี
 รายแถมเรือ เหาลงท่งในเรือสลุก (*) แล้วกลับลงมาตั้งพม่า
 ที่เมืองนนทบุรี ขอเรือยาวบรรทุกพลทหารในกองทัพ พระยา
 ยมราชทรงรักษาเมืองนนทบุรีจึงเรือสลุกเลขนกลงมาในเวลากลางคืน
 พอถึงที่ไต่ทางบันทึกรุกปืนใหญ่ยิงค่ายพม่ารั่วไป จนเวลาจวน
 สว่างจึงถอยเรือสลุกกลับไปเสีย ยิ่งพม่าอยู่อย่างนั้นหลายคืน
 ตกพม่าล้มค่าย จนกองทัพพม่าต้องยิงหยดอยู่เพียงวัดเขมา
 ไม่อาจจะขึ้นไปตีเมืองนนทบุรีได้ ต่อมาพม่าก็ถอยมา พอ
 เรือขึ้นลงไปยิง พม่าทำเป็นแตกหนีไปจากค่าย อังกฤษกับพวก
 กองทัพไทยที่ไปด้วยสำคัญว่าพม่าหนีจริง ก็จอบเรือขึ้นที่ค่าย
 พม่า พวกนักกรุกเข้าค่ายเที่ยวค้นคว้าหวังจะจับเชลย ฝ่ายพม่า
 ใ้กองทัพซุ่มอยู่ในสวนข้างหลังค่าย เห็นไทยหลงละเล็งก็
 ยกกรูกันออกมาล้อมไล่ฆ่าฟันไทยตายลงเป็นอันมาก ลำคำ

(*) เรือสลุกเป็นเรือกำบังขนาดเล็ก สำหรับใช้ลำเลียงสินค้า

อังกฤษก็ตายคน ๑ กองทัพไทยก็แตกหนี นายเรืออังกฤษ
 เห็นว่าจะต่อสู้พม่าไม่ไหวก็ล่องเรือกำปั่นเลยออกทะเลไป ฝ่าย
 พระยายมราชเห็นเรือกำปั่นอังกฤษหนีไป ก็ทิ้งเมืองนนทบุรี พา
 ไพร่พลถอยกลับขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยาทางสถล (๑) เมืองนนท-
 บุรีก็เสียแก่พม่าเข้าศึก กองทัพเมษะระโยโคเมืองธนบุรี เมืองนนท์
 แล้ว ยกทัพขึ้นไปก็ไม่มีฝีมือต่อสู้ ขณะนั้นกองทัพมังมหานรธา
 ชงยกมาทางบก มาตั้งอยู่ที่บ้านสักก กองทัพเรือเมษะระโย
 จงขึ้นไปตั้งอยู่ที่สามแยกบางไทร ฝ่ายกองทัพเนเมียวสีหบดีซึ่ง
 ลงมาทางช้างเหนือ ให้กองทัพยกจากเมืองนครสวรรค์ลงมา
 ทางเมืองชยนาททาง ๑ ทางเมืองอภัยธานี เมืองสวรรค์
 ทาง ๑ ก็ลงมาถึงเขตกรุง ฯ ในเดือน ๓ ปีระกาคราว ๆ
 เกี่ยวกับกองทัพมังมหานรธา จึงมาตั้งอยู่ที่วัดป่ากษณา
 พระประสูติข้างคานเห็นออกฝ่าย ๑

เมื่อกองทัพมังมหานรธาบุกกองทัพเนเมียวสีหบดียกเข้า
 มาถึงเขตกรุงศรีอยุธยาทาง ๒ ทาง ก็เป็นแต่มาตั้งอยู่ห่าง ๆ

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระยายมราชทิ้งเมือง
 นนท์แต่เมื่อเรือกำปั่นอังกฤษถอยมาจากเมืองธน แต่ในรายการที่ปรากฏ
 ว่าพม่าขึ้นไปตั้งค่ายที่วัดเขมา เป็นหลักฐานให้เห็นว่ากองทัพไทยยัง
 รักษาเมืองนนทบุรี เพราะฉะนั้นจึงสันนิษฐานว่าพระยายมราชทิ้งเมือง
 นนท์ต่อเมื่อกำปั่นอังกฤษหนีออกทะเลไป

ยังไม่เข้าประชิดศึกพระนคร ท่านองจะเห็นว่ากำลังยังน้อยอยู่ จึงรอกองทัพทพระเจ้ามังระระสั่งเพิ่มเติมมากทีหลัง ในตอนนั้น พม่าเป็นแต่แต่่งกองโจรออกเที่ยวเก็บ รวบรวมทรัพย์สิน ขี้เสลย ความเขตแขวงน้อยใหญ่รอบจังหวัดพระนคร หาปรากฏว่ากอง ทัพข้างในกรุง ฯ ยกออกไปรบพุ่งอย่างใดไม่

แต่มีเรื่องอัศจรรย์เกิดขึ้นทางหัวเมืองในตอนนั้นเรื่อง ๑ คือเมื่อเดือน ๓ ปีระกา เณเมียวสัหบดีให้พวกพม่ากอง ๑ ไป เที่ยวคนทรพยักจับผู้คนทางเมืองวิเศษไชยชาญ พม่ายังค้ำ ราษฎรที่ยอมอยู่ในอำนาจให้นำไปเที่ยวค้นหาทรัพย์สิน ภายหลัง พม่ารู้ว่าใครมลักสาวจะยังค้ำเรียกเอาลสาวด้วย พวกราษฎรก็ พากันโกรธ จึงคิดจะแก้แค้นพม่า เข้านทงพวกที่ไปยอมอยู่กับ พม่าและพวกที่ยังหลบหลีกซ่อนอยู่ มีตัวหัวหน้า ๖ คน ชื่อ นายแท่นคน ๑ นายโชติ(*) คน ๑ นายอินคน ๑ นาย เมืองคน ๑ ทง ๔ คนนี้เป็นชาวย่านศรีบัวทองแขวงเมืองสังข์ ให้นายคอกบ้านกรับคน ๑ นายทองแก้วบ้านโพธิ์ทะเลคน ๑ ทง ๒ คนนี้เป็นชาวเมืองวิเศษไชยชาญ นัดแนะกันลวงพม่า ให้ไปค้นลักสาวชาวย่านที่บ้านป่าแห่ง ๑ แล้วกลุ่มมรุมกัน ฆ่าพม่าที่ไปตายหมดทง ๒๐ คน แล้วจึงพากันหนีไปยังบ้าน

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า นายโช เข้าใจว่าเพราะ เขียนตกตัวสะกด เดิมเห็นจะเป็น โชติ

ขางระจัน ทั่วเวลานั้นราษฎรชาวเมืองวิเศษไชยชาญและ
 เมืองสิงห์เมืองสรรค์หลบหนีพม่าไปอาศัยอยู่ที่บ้านขางระจัน
 มากด้วยกัน เพราะบ้านขางระจันมีเสบียงอาหารบริบูรณ์ แต่
 เป็นบ้านคอนอภัยทพรหมแดนเมืองวิเศษไชยชาญกับเมืองสรรค์
 และเมืองสิงห์ต่อกัน ข้าศึกจะไปถึงได้ยาก พวกที่หนีไปก็
 หลังไปนิมนต์พระอาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางขวช แขวงเมือง
 สวรรคต ซึ่งพวกชาวบ้านบอกกันว่าเป็นฌรวิฑูรยาคม ให้มา
 อยู่มครองทวดโพธิเถาตั้นในบ้านขางระจันด้วย แล้วชักชวน
 กันตั้งชื่อที่ชื่อพม่า พวกราษฎรก็เห็นชอบพร้อมกัน จึง
 รวบรวมกำลังได้ชายฉกรรจ์กว่า ๔๐๐ คน มีตัวหัวหน้าอีก
 ๕ คน คือชนสรรค์คน ๑ พันเรืองกำนันคน ๑ นายทอง-
 เหม็นคน ๑ นายจันทร์หนวดเขียว(*) คน ๑ นายทอง
 แสงใหญ่คน ๑ ช่วยกันตั้งค่ายขนวงรอบบ้านขางระจันเป็น ๒
 ค่ายแล้วจึงยกกันเป็นหมวดหมู่เตรียมรักษาหนาทพร้อมด้วยเครื่อง
 ศัสตราวุธที่หาได้ในตำบลนั้น แล้ววางกองสอดแนมคอย
 สืบสวนพม่าที่จะติดตามไปมิได้ประมาณ

ฝ่ายพม่าที่เมืองวิเศษไชยชาญรู้ว่าพวกไทยที่ฆ่าพม่าหนี
 ไปอยู่ที่บ้านขางระจัน ก็ยกกันไปประมาณ ๑๐๐ คน หมายถึง

(*) ในสมัยนั้นไทยโดยมากไม่ไว้หนวด ใครไว้เห็นกันว่า
 แปลกเพื่อน

ว่าจะไปจับพวกที่หนน พวกชาวบ้านบางระจันความกล้าแถม
 รักษาค่าย แล้วจึงกินเขนกองรบชนกอง ๑ ให้นายแท่นเขน
 นายใหญ่ พอพม่ายกไปถึงคลองบางระจัน ยั้งหยุดพักอยู่ข้าง
 ผึ่งใต้ นายแท่นก็คุมพวกกองรบ ๒๐๐ คนข้ามคลองมา
 พอถึงก็ตรึงเข้าไล่ฟันแทงพม่า พม่าไม่ทันระวัง พม่ายิงปืน
 ไล่คนก็เที่ยว ไทยก็เข้ากลุ่มรวมแทงฟันกระชั้นถึงตัว ฆ่าพม่า
 ตายเกือบหมด เหลือแต่ตัวนายควมมาหนักกลับมาได้สักสองสาม
 คนเท่านั้น พวกชาวบ้านบางระจันเอาชัยชนะพม่าได้ก็มีใจ

ครั้นกตศัพทกริณแพร่หลายว่า พวกชาวบ้านบางระจัน
 รบชนะพม่า พวกราษฎรที่แตกฉานซุ่มซ่อนอยู่ตามแขวงหัวเมือง
 ที่ไกลเคียงก็พากันมาเข้าส่งของขานทางระจันมากชนทุกที จนรวม
 ใต้กำลังทัพ พวกหัวหน้าก็จัดเป็นหมวดกองควบคุมกัน
 อย่างกองทัพ ยิ่งขาดอภัยแต่ขมนมอภัยจาคองรบพุ่งเข้าศึกแต่ด้วย
 ฮาวุธสั้นเขนพน ถึงกระนั้นเพราะพวกราษฎรนิยมชวทยาคม
 ของพระอาจารย์ธรรมโชติ พระอาจารย์ธรรมโชติลงผ้า
 ประเจียดและตะกรดพิศมรแจกจ่ายให้ทั่วกัน ต่างก็มีใจกล้าหาญ
 จึงเกิดกำลังตั้งต่อสู้พม่าชนทางหัวเมืองด้วยประการฉะนี้

ฝ่ายนายกองพม่าที่คงอยู่เมืองวิเศษไชยชาญ เมื่อรู้ว่า
 พวกชาวบ้านบางระจันควบคุมกันต่อสู้ เห็นจะปราบปรามโดย

กำลังที่มีอยู่ ณ เมืองวิเศษไชยชาญไม่ไหว จึงบอกเข้ามายัง
 เนเมียวสีหบดีแม่ทัพใหญ่ข้างฝ่ายเหนือซึ่งตั้งอยู่ ณ ปากน้ำพระ
 ประสบ แต่แรกเนเมียวสีหบดีสำคัญว่าเป็นแต่อย่างช่องโจร
 จึงให้จ่าขุนหัวนาคกำลัง ๕๐๐ ยกไปปราบปรามพวกชาวบ้าน
 ขางระจัน ชาวบ้านขางระจันรบพุ่งพวกพม่าของจ่าขุนหัวนาค
 กลับมา เนเมียวสีหบดีเกณฑ์กำลังเพิ่มเติมให้มากขึ้น ให้
 ยกหัวนาคยกไปเป็นครั้งที่ ๒ พวกชาวบ้านขางระจันก็แตก
 พายกลับมาอีก เนเมียวสีหบดีจึงให้ตั้งทัพขึ้นเป็นนายทหาร
 มลมีอคมพลยกไปเป็นครั้งที่ ๓ ก็ไปแพ้วพวกชาวบ้านขางระจัน
 กลับมาอีกเหมือนหนหลัง

เนเมียวสีหบดีเห็นว่าพวกชาวบ้าน ขางระจัน มีกำลัง
 เกินกว่าช่องสามัญ จึงให้จัดเป็นกองทัพมีจำนวนพล ๑,๐๐๐
 เศษ สรรทราชซึ่งรับอาสาเป็นนายทัพยกไปปราบปรามพวก
 ชาวบ้านขางระจันเป็นครั้งที่ ๔ สรรทราชซึ่งยกไปถึงทุ่งห้วยไผ่
 ใกล้บ้านขางระจันให้ตั้งค่ายลง ณ ทนณ ฝ่ายพวกชาวบ้าน
 ขางระจันเห็นพม่ายกไปเป็นกองทัพ จึงปรึกษากันให้นายแท่น
 เป็นนายทัพใหญ่ ถิอพล ๒๐๐ เป็นกองกลาง ให้นาย
 ทองเหม็นถิอพล ๒๐๐ เป็นขกขวา ให้พนเรืองกำนันถิอพล
 ๒๐๐ เป็นขกซ้าย รวมพล ๖๐๐ ถิอชนคายนคายนคิลลา

ไทยรบพม่า

๑๑๕

ของชาวข่านบาง ชนของพวกพม่าทเกบไตไวบาง แตกถอ
ชาวฉิ่นนเนนเนนพน นายทัพทง ๓ คนนำพลทหารยกออกไป
พร้อมกันทง ๓ กอง ครั้นไปถึงทสระคอสัตครมคองขางระจัน
เห็นพม่าตั้งอยู่ข้างฝั่งไต พวกไทยก็ตั้งรายรบพม่าอยู่ทางฝั่ง
เหนือ ต่างยิงปืนคอบไตกัน พม่าเห็นว่าไทยน้อยยกกว่าก็พากัน
ระดมยิง หมายว่าจะให้ไทยล้มตายจนต้องแตกหนี แต่ไทยรั
ภูมิแผนทคกว่าพม่า จึงคิดอานให้แยกกันไปทำทางข้ามคลอง
ให้หลายทาง ส่วนพวกกองกลางบังคับยิงพม่าไปพลาง ครั้น
ทำทางแล้วพวกไทยก็แยกกันข้ามคลองเข้าระดมตีพม่าพร้อมกัน
ทง ๓ กอง ขณะนั้นสุนทรจอชองนายทัพพม่าชมากนร่มระย้า
ครองยศอยู่ในหมู่พล กำลังให้คกลองเร่งพลรบ พวกไทย
แลเห็นร่มระย้า รู้ว่าตัวนายทัพพม่าอยู่ตรงนั้นก็ทลวงเข้าไป
จนลงคว ฟันสุนทรจอชองนายทัพพม่าตาย แต่นายแทนท
เป็นผู้นำทัพฝ่ายไทยก็ถูกชนทเขาลมลง ในเวลาทเขาคพมานั้น
พวกพลทหารต้องหามพาเอาตัวกลับมา ไทยกับพม่ารบกันตั้ง
แต่เช้าจนตะวันเที่ยง ต่างเห็นน้อยอ่อนลงด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย
พวกพม่ามากกว่าไทย ไทยตีไม่แตก พวกไทยก็ถอยกลับข้าม
ฟากคลองไปพักทางข้างฝั่งเหนือ ฝ่ายพวกผู้หญิงชาวข่าน
บางระจันก็พากันหาอาหารตามอกมาเลี้ยงพวกทหาร และขณะ

เมื่อกำลังเลียงกันอยู่นั้น พวกกองสวดนมไปบอกว่า เห็นพม่ากำลังพากันตั้งเตาหงษ์ข้าวและจัดการศพนายวุ่นอยู่ไม่ใคร่ระวังตัว นายทัพไทยให้พวกทหารกินอาหารอิ่มหน้าแล้ว ก็รีบยกกลับไป ในทันใดนั้นทั้ง ๓ กอง ตราบตรงเข้าไล่ฟันแทงพวกพม่าฆ่าศก ฝ่ายพม่ากำลังเตรียมหาอาหารสำหรับเวลาเย็น ที่เป็นตัวนายกำลังสาละวนจัดการศพสัตว์รินทรจชช้อย หาได้คิดว่าไทยจะกลับไปรบไทยเร็วเช่นนั้นไม่ ไม่ทันเตรียมตัวก็เสียทีแตกพ่ายมิได้เป็นอันจะต่อสู้ พวกชาวบ้านบางระจันไล่ติดตามฆ่าฟันพม่าตั้งแต่เวลาบ่ายจนกระทั่งค่ำมืด จึงเลิกทัพกลับไป กองทัพพม่าทยกไปครั้งที่ ๔ ผู้คนนายไพร่ล้มตายเสียมากกว่าที่กลับมาได้ เสียทั้งเครื่องศาสตราวุธธภัณฑ์ และเสบียงอาหารพาหนะ ควบเกือบหมด ต่อมาเนเมียวสีหบดีแต่งกองทัพเพิ่มพลให้แยกออกจากยกไปเป็นครั้งที่ ๕ ให้จิกแกปลัดเมืองทวายยกไปเป็นครั้งที่ ๖ พวกชาวบ้านบางระจันก็แตกกลีบมาออกทั้ง ๒ ครั้ง แต่หาปรากฏรายการที่รบพุ่งกันไม่

เนเมียวสีหบดีจึงให้นายทัพนายกองหาทหารสมัคร เลือกรสรวแต่ที่กล้าหาญประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ จัดเป็นกองทัพมัททหารมาและทหารรายให้อาากายันคยเป็นนายทัพ ยกไปเป็นครั้งที่ ๗ ขณะนั้นพวกชาวบ้านบางระจันมีพลมากกว่าแต่ก่อน

ไทยรบพม่า

๑๑๗

แต่นายแท่นควนนายทัพเดิมยังช่วยอยู่คง แต่ถูกขันทพม่าเมือรบ
ครั้งที่ ๔ ครนร่วากองทัพพม่ายกไปอีก และมีทหารม้าไปด้วย
จึงปรึกษากันให้จับศึกกองทัพจำนวนพล ๑,๐๐๐ เศษ ให้นาย
จันทร์หนวดเขี้ยวเป็นนายใหญ่ และให้ชั้นสรรคชงมีผลมอชิงขัน
แม่นเป็นนายทหารขัน เลือกคักเอาแต่คนทมิผลมอชิงขันเข้าไป
กองนั้นประมาณ ๑๐๐ เศษไว้สำหรับสู้ทหารม้า ครนกองทัพ
พม่ายกไปตั้งบ้านขุนโลก นายจันทร์หนวดเขี้ยวสู้รบว่ากำลัง
พม่าทยกไปพอไล่เลยกับกองทัพไทยไม่เสียเปรียบพม่า ก็ยก
เข้าตีพม่าเวลากำลังตั้งค่ายยังไม่ทันแล้ว พม่าต่อสู้เป็นสามารด
นายจันทร์หนวดเขี้ยวแย่งกองทัพให้ วก มา ค้ำข้าง คำน หลังค่าย
พม่าอีกด้าน ๑ กองทัพพม่าถูกตีกระหนาบก็แตกพ่าย ไทยฆ่า
ฟันเสียเป็นอันมาก ทัวอากาศขันคายนายใหญ่ก็ตายในทรบ

แต่พม่าพยายามปรายปรามพวกชาวบ้านบางระจันมาตั้ง
แต่เดือน ๔ ขระกา จนถึงเดือน ๗ ขระอ พ.ศ. ๒๓๐๘ ให้
กองทัพยกไปถึง ๗ ครั้งก็แพ้ไทยมาทุกที เนเมียวสีหบดีก็กรอนใจ
ด้วยสังเกตเห็นพวกชาวบ้านบางระจันมีกำลังมากชนทุกที่ เกรง
จะยกเป็นทัพใหญ่ลงมาตีกระหนาบ จะหาใครอาสาคุมพลไป
ปรายปรามพวกชาวบ้านบางระจันอีกพวกนายทัพนายกอง พม่าก็
พากันครนคร้ามเสียโดยมาก ขณะนั้นมมอญคน ๑ เป็นศก

ไต่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยช้านานแล้ว ไปฝากตัวอยู่กับพม่าไต่
 ช่วยพม่ารบพุ่งแข็งแรง จนเนเมียวสีหบดีตั้งให้เป็นตำแหน่ง
 สุก^(๑) เข้าไปรักษาสระค้ำช่องไทยที่บ้านขางระจันให้แตกจงได้
 เนเมียวสีหบดีจึงเกณฑ์กองทัพรวมทัพพม่ามอญ ให้สุกคุมไป
 รบชาวบ้านขางระจันเป็นครั้งที่ ๘ ฝ่ายสุกได้เคยคุ้นมากก็ไทย
 รู้ว่าไทยใจกล้า ถ้ามรบพุ่งในที่แจ้งสู้ไทยไม่ได้ อภิประการ ๑
 ทนทางที่จะยกไปบ้านขางระจันเช่นข้าเปลี่ยวฝ่ายไทยชำนาญทาง
 อารจะซุ่มซ่อนถ่ายเทในกระบวนรบเอาชัยชนะพม่ามาได้หลาย
 ครั้ง สุกระมัดระวังตั้งแต่แรกยกไป ไปถึงไหนก็ตั้งค่ายทัพ
 เป็นค่ายมั่นทุกแห่ง ค่อย ๆ ยกไปช้า ๆ ไม่เร่งร้อนครึ่งเดือนจึง
 ยกไปถึงเขตบ้านขางระจัน ครั้นพวกไทยยกออกมารบสุกก็รบ
 สู้ยแต่ในค่าย พวกชาวบ้านขางระจันก็ค่ายสุกหลายครั้งก็
 ไม่ได้ด้วยค่ายตั้งมั่นคง ไม่มีชนใหญ่ที่จะยิงทำลายค่าย ไปค
 ท์ไรก็ถกพม่ายิงเจ็ยช่วยล้มตายเปลืองลงไปทุกทีจน มีรที่จะทำ
 อย่างไร วันหนึ่งนายทองเหม็นกำลังเมาสุรานุกราดาณชนมาก
 ชนชกกระบือพาพวกทหารกอง ๑ ตรงตรงากเข้าไปรบแย่งค่ายพม่า
 พม่าเห็นไทยไปนอัยก็ออกต่อรบ นายทองเหม็นชกกระบือนำพล

(๑) คำว่า สุก นี้เรียกตามหนังสือพระราชพงศาวดาร มาแต่
 คำว่า ซุก คยี้ แปลว่า นายกองใหญ่ เพราะฉะนั้นต่อมาไทยจึงเรียก
 ตามความที่แปลว่าพระนายกอง

ไล่ถลำเข้าไปกลางพวกข้าศึก ถูกพม่าทบตีตายพวกไพร่พลก็
 แยกหนีกลายมา เป็นครึ่งแรมกทัพพวกชาวบ้านบางระจันแพ้วพม่า
 จึงปรึกษากันมิใช่บอกเข้ามายังเสนาบดีที่ในกรุง ฯ ขอขยับใหญ่
 กักระสุนดินคำไปยิงค่ายพม่า แต่ข้างในกรุง ฯ ไม่ยอมมิให้ไป
 เพราะเกรงข้าศึกจะชิงเอาไปเสียกลางทาง เป็นแต่พระยารัตนา-
 ภิเศกหรือออกไปที่ขานบางระจัน ไปเรียกรายเคืองของภาชนะทองเหลือง
 ทองขาวของชาวบ้านหล่อขยับใหญ่ชนที่ขานบางระจัน ๒ กระบอก
 แต่หล่อโดยวิธีอันราวรานเสียใช้ไม่ได้ พวกชาวบ้านบางระจัน
 ก็หมดทางที่จะต่อสู้เอาชัยชนะข้าศึกได้ รพลมีแต่ตายเปลืองไป
 ทกท ทงนายแทนผู้นำทัพถูกขยับช่วยมานักตายลง ชนสวรรค์
 ก็นายจันทร์หนวดเขี้ยวซึ่งเป็นผู้นำทัพในชนหล่งออกไปตีค่าย
 พม่าถูกอาวุธข้าศึกตายทั้ง ๒ คน ยังเหลือแต่พันเรืองกำนัน
 ก็นายทองแสงใหญ่เป็นหัวหน้าควบคุมคนอยู่ต่างก็พากันท้อใจ
 การต่อสู้พม่าก็อ่อนแอลง ฝ่ายสักเห็นว่าพวกชาวบ้านบางระจัน
 จวนจะสิ้นกำลังอยู่แล้ว ก็ให้ขลุ่ยโหม่งค์เข้าไปตั้งค่ายประชิด
 บ้านบางระจัน แล้วปลุกทอรบเอาขยับใหญ่ชนตั้งจึงกายังเข้าไป
 ในค่ายไทย จนเห็นว่าผู้คนพากันระล่ำระสายก็ให้ยกกรกันเข้า
 ปล้นค่าย ฝ่ายพวกชาวบ้านบางระจันต่อสู้จนสิ้นกำลังก็เสียค่าย

แกชาคกเมธ ๗ วันจันทร์ เกษ ๘ แรม ๒ ค่ำ ข. พ. ศ. ๒๓๐๘
 รวมเวลาแต่ตั้งต้อสุพม่ามาได้ ๕ เดือน พวกชาวบ้านข้างระจัน
 ตายเสียเป็นอันมาก ที่เหลือตายหนีพม่าไปได้บ้าง พม่าจับเอา
 ไปเป็นเชลยบ้าง แต่พระอาจารย์ธรรมโชติคินนี้เลยหายสูญไป
 จะลงมรณภาพในเวลาเสียค่ายแก่พม่าหรือหนีรอดไปได้หา
 ปรากฏไม่ เรื่องราวของพวกนักรบบ้านข้างระจันมีมาดังนี้ คน
 ทั้งปวงจึงยกย่องเกียรติยศมาจนตราขายเท่าทุกวันนี้

ทหารกลบักกล่าวถึงข้างในกรุงศรีอยุธยาต่อไป ในตอน
 เมื่อพม่าเข้ามาตั้งอยู่ที่บ้านสักกและที่ปากน้ำพระประธมน ปรากฏ
 แต่จะให้กวาดต้อนราษฎรและขนเสบียงอาหารเข้าไปไว้ใน
 พระนครทั้งสิ้น พระเจ้าอภัยมณีซึ่งทรงผนวชอยู่ที่วัดประคู
 โรงธรรม ก็เสด็จเข้าไปประทับอยู่ที่วัดราชประดิษฐาน ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารว่ามีข้าราชการไปทูลวิงวอนให้ลา
 ผนวชออกทรงบัญชาการรักษาพระนครไม่ขาด แม้เวลาเสด็จ
 ออกขึ้นตบาคก็มีราษฎรเขียนหนังสือเชิญลาผนวช ไล่ถวายเป็น
 กับข้าวบาตรทุก ๆ วัน แต่ทำนองจะเห็นสมเด็จพระเชษฐาธิราช
 ทรงเฉยอยู่ก็มีได้ลาผนวชจนตลอดเวลาสงคราม ทั้งในหนังสือ
 พระราชพงศาวดารและพงศาวดารพม่าไม่ปรากฏว่า ใน
 ระหว่าง ๓ เดือน ตั้งแต่เดือน ๓ ปีระกา จนราวเดือน ๖ ปีจอ

นั้น กองทัพไทยได้ยกออกไปรบพม่าเลยสักครึ่งเดียว คิดค
 ก็น่าสงสัยว่าเหตุใดจะนั่งเสียดเดียว แต่เมื่อไม่มีหลักฐานที่จะ
 เห็นว่าได้ไปรบ ก็จำต้องสันนิษฐานแต่ตามเรื่องที่น่าปรากฏทำนอง
 จะเป็นเพราะกองทัพไทยไปแพ้พม่ามาคิด ๆ กันหลายครั้ง ดัง
 แต่ไปรบที่เมืองกาญจนบุรีเป็นต้น มาจนรบกันที่เมืองนนทบุรี
 เมื่อก่อนพม่าจะชนไปลงแขวงกรุง ฯ รัฐบาลเห็นว่าไพร่พลพา
 กันครั้นคร้ามพม่า จึงคิดเพียงจะรักษาพระนครไว้ให้มั่นคง
 เสียชั้น ๑ ให้มีเวลาฝึกฝนปรนปรือผู้คนพลทหารให้เข้มแข็ง
 ในการศึก อีกสถาน ๑ ก็ควรจะถ่วงเวลาไปให้ถึงฤดูฝน พอ
 หนาวเหน้อหลากมา ถ้าพม่าไม่เลิกทัพกลับไปเอง ถึงจะรบพ
 เขาชัยชนะก็ไม่อยากเท่าใดนัก ทำนองจะคิดเห็นเป็นยุคคั้งกล่าว
 มาจนจะมีใครแต่งกองทัพไปรบพม่า ความที่สันนิษฐานนี้มีเค้า
 เงื่อนประกอบด้วยมีเนื้อความในจดหมายเหตของพวกบาทหลวง
 ชงฮยทกรงศรีอยุธยาในเวลานั้น (กล่าวเป็นการตีเตียนไว้
 อย่าง ๑) ว่าเมื่อกองพม่ามาตั้งอยู่ในเขตพระนครครั้งนั้น
 ฝ่ายไทยไม่ได้คิดอ่านที่จะออกไปรบพุ่งเข้าศึกตามวิชัยทล (อย่าง
 ที่ฝรั่งเข้าใจกัน) มัวแต่จะคิดออกไปรบไม่ให้เห็นตัวข้าง
 ศัตรู มิให้เห็นอัน ตราย ด้วยคม อาวุธซ้ำอีกข้าง ความที่ฝรั่ง
 กล่าวข้อนหมายความว่าตั้งพิธทางวิทยาศาสตร์ เพื่อจะให้

ล่องหนหายตัวได้ และจะให้อยู่คงกระพันชาตรีนั้นเองเห็น
 จะทำกันจริง เพราะในสมัยนั้นทั้งไทยเราและชาวประเทศอื่น
 ทางนี้ยังเชือดอกกันมันคงมาก คงเป็นค้ำยเห็นไพร่พลพากัน
 หวากหวนครันคร้ามซำคึก เพราะไปพ่ายแพ้กิต ๆ กันมาหลาย
 คราวถึงกล่าวมาแล้ว จึงคิดจะปลุกใจไพร่พลให้กล้าหาญจะ
 ทำกันเต็มที่ไม่ว่าจะดีกว่าไม่ได้ แต่ที่ระโศกผลึกหรือร้ายประการ
 ไทในสงครามก็ต้องสู้แต่ความสามารถของผีที่เป็นหัวหน้าใน
 การทัพเป็นประมาธจะเห็นได้ในเรื่องราวต่อไปนี้

ครั้นถึงราวเดือน ๖ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘ เมื่อได้ข่าว
 เข้ามาลงในกรุงฯ ว่าพวกชาวบ้านบางระจันรบชนะพม่าหลาย
 ครั้ง พวกไทในกรุงฯ ก็พากันมีใจ พระเจ้าเอกทัศจึงตรัสสั่ง
 ให้จัดกองทัพมีจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ ให้พระยาพระคลังถ
 ษาญาติทูลเป็นแม่ทัพยกไปตีค่ายพม่าที่ตั้งอยู่ปากน้ำพระประด
 ช้างฝ่ายเหนือ กองทัพยกไปคราวนี้ปรากฏว่ามีกองอาทมา
 คคือ ผีชำนานาญวิชาอาคมนำหน้าไป ไทยรบพม่ากล้าหาญเกือบ
 ตีได้ค่ายพม่า แต่แม่ทัพไม่ได้เตรียมเครื่องยิงตัวคนที่จะ
 เข้าไปตงประชิดค่ายซำคึก จึงต้องถอยกลับมาเสียคราว ๑ ต่อ
 มาอีกสองสามวันพอเตรียมเครื่องยิงตัวพร้อมก็ยกไปตีค่ายพม่า
 ที่ปากน้ำพระประดอีก คราวนี้ว่าถึงมีพวกราษฎรชาวเมืองตาม

กองทัพออกไปด้วยเป็นอันมาก (๐) ฝ่ายพม่าเห็นไทยรบพุ่งเข้มแข็งกว่าแต่ก่อนก็ออกครั้นคร้ามจึงคิดกลอุบายพอกองทัพไทยยกไปตั้งคราวหลัง พม่าทำเป็นหนีออกทางหลังค่าย ให้ไทยเห็น พวกกองอาทมาตไม่รู้เท่า สำคัญว่าพม่าหนีจริงก็นำพลเข้าค่ายไล่จับพม่า พวกกองทัพพม่าที่ข่มขู่ก็ออกตีโดยกองทัพไทย แล้วให้กองทหารม้าวกมาตีกระหนาบข้างหลังอีกทาง ๑ กองทัพไทยก็เสียทัพมามากฝ่ายหนึ่งพวกกองทัพและพวกราษฎรที่ตามไปด้วยล้มตายเป็นอันมากกองทัพพระยาพระคลังก็แตกหนีกลับมา แต่ในวันนั้นกองทัพพระยาตากสินมิได้แตกด้วยช่วยรบข้าศึกของกินมาข้างหลัง กองทัพไทยจึงมิได้แตกยับเยิน เนเมียวสีหบดีคินายทัพพม่ามีชัยชนะกองทัพไทยเห็นได้ที ก็ให้กองทัพหน้ายกลงมาตั้งค่ายที่บ้านโพธิ์สามต้น ให้ใกล้พระนครเข้ากว่าแต่ก่อน ฝ่ายมังมหานรธานายทัพพม่าข้างใต้ใต้กองทัพมอญเพิ่มเติมมา ให้กองมอญตั้งรักษาเมือง

(๐) ที่ราษฎรตามกองทัพออกไปคราวนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เพราะไม่เคยเห็นรบพุ่ง อยากจะดูว่าเขารบกันอย่างไรจึงพากันตามไป ข้าพเจ้าเห็นว่าที่จริงนั้นเห็นจะเป็นเพราะเห็นวิหยาคมของกองทัพไทยศักดิ์สิทธิ์ เชื่อว่ายกไปคราวหลังคงจะตีได้ค่ายพม่าเป็นแน่ พวกราษฎรจึงตามไป ประสงค์จะไปช่วยเก็บทรัพย์จับข้าศึกด้วย มิใช่เพียงแต่จะไปดูเขารบกันเท่านั้น

ราชบุรีแทนกองทัพพม่าแล้ว ก็ให้กองทัพหน้ายกขึ้นไปตั้งที่
 ขอนอนหลวงริมวัดโปรกส์ตัวให้ใกล้พระนครทางข้างด้านใต้อีก
 แห่ง ๑ ในพงศาวดารพม่ากล่าวว่พระเจ้าเอกทัศให้พระยา
 ตากสินคุมกองทัพยกออกไปตีค่ายพม่าครั้ง ๑ คงเป็นค่ายที่
 วัดโปรกส์ตัวนั่นเอง ว่าพระยาตากสินตีได้ค่ายพม่า แต่ครั้น
 กองทัพมังมหานรธายกหนุนขึ้นไป พระยาตากสินมีกำลังไม่
 พอที่จะรักษาค่ายไว้ได้ ก็ต้องทิ้งค่ายถอยกลับเข้าไปในพระนคร
 แต่พม่าก็ยังไม่มีบริคเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ทำนองความคึกคักพม่า
 ยังหมายแต่จะบีบคั้นทางลำเลียงเสบียงอาหารมิให้ส่งเข้าไปได้ถึง
 ในกรุง ฯ ประสงค์จะให้ไทยอดอยากอดคักจนสิ้นกำลังเสีย
 ก่อนจึงจะเข้าตีกรุง ฯ ต่อภายหลัง หรือจะเป็นด้วยความไม่
 พร้อมเพรียงกัน ในหมู่พม่าด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งก็เป็นได้
 เพราะกองทัพพม่าที่ยกมาคราวนี้แม่ทัพทางเหนือกับแม่ทัพทาง
 ใต้ต่างเป็นอิสระแก่กัน ด้วยเดิมยกเข้ามาหมายแต่จะมาปล้น
 ชิงกล่าวมาแล้ว ครั้นเมื่อเข้ามาถึงกรุง ฯ แม่ทัพพม่าทั้ง ๒
 ฝ่ายต่างไม่ยอมอยู่ในบังคับบัญชากัน กองทัพทั้ง ๒ ทางจึงมิ
 ใคร่จะพร้อมเพรียงกันไว้ ก็ยังไม่เข้าตีประชิดถึงกรุง ฯ น่า
 จะเป็นด้วยเหตุข้อหลังนี้ยิ่งกว่าด้วยเหตุอย่างอื่น

ครั้นนั้นเมื่อก็คัดทัพท้าวออกไปถึงหัวเมืองที่ห่างไกล ว่า
 พม่ายกกองทัพเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ ฝ่ายกรมหมื่นเทพ-
 พพิชยาเชอซึ่งพระเจ้าเอกทัศให้ส่งไปคุมไว้ที่เมืองจันทบุรี ก็
 หนีมาลาผนวชออกชักชวนพวกชาวเมืองชายทะเลตะวันออกให้
 เข้ามาช่วยแก้กรุงศรีอยุธยา มีพวกกรมการและราษฎรพากันเข้า
 อาสาเป็นอันมาก กรมหมื่นเทพพิชยจึงยกชนมามาทางเมืองระยอง
 เมืองบางละมุง เมืองชลบุรี มาถึงเมืองไทรกมผู้คนเมืองนั้น
 เข้าอาสา เพราะหัวเมืองทางนั้นพม่ามิได้ยกลงไปถึง ผู้คน
 ยังบริบูรณ์ กรมหมื่นเทพพิชยจึงไต่พลเพิ่มเติมมากจนนม
 จำนวนพลกว่า ๑๐,๐๐๐ ก็จัดเป็นกองทัพยกมาตั้งอยู่ที่เมือง
 ปราณบุรีเห็นจะมาถึงเมื่อเดือน ๘ บัซ รว ๗ เวลาทัพมา
 ตีได้ค่ายบางระจันกรมหมื่นเทพพิชยจึงให้หมื่นแก้ว หมื่นศรี-
 นาวา กรมการเมืองปราจีนกับวายุทองอยู่ช่วย (๑) ชาวเมือง
 ชลบุรี ซึ่งเป็นนายช่อคุมพล ๒,๐๐๐ เป็นกองหน้า ยกมา
 ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำโยทะกา แล้วให้คนสันนิทเข้ามารั้งหม่อมห้าม
 และหม่อมเจ้าในกรมออกไปจากกรุง ฯ ครั้นที่ในกรุง ฯ รู้กัน
 ว่ากรมหมื่นเทพพิชยยกกองทัพมาตั้งอยู่ที่เมืองปราจีนกมคน

(๑) นายทองอยู่น้อยคนนี้ บางทีจะเป็นคนเดียวกับที่เรียกว่า นายทองอยู่นกเล็กที่ไปเข้ากับเจ้าตากต่อไปข้างหน้า

หนีออกไปเข้าขักรมหมื่นเทพพิพิธเป็นอันมาก ค้วยในเวลาอัน
 กงทัพพม่าเช่นแต่เที่ยวปล้นสะดมยังมีไค่ล้อมกรง ๆ กวักขึ้น
 คนในพระนครยังเล็ดลอดหนีไปได้ไม่ยาก แม้ถึงข้าราชการที่
 ไม่เป็นใจจะรยพ่องทางในกรง ๆ ก็หนีไปอยู่ขักรมหมื่นเทพพิพิธ
 หลายคน มีพระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งว่าทศศกักรมวังเป็นต้น
 ครั้นมีงมหานรธาแม่ทัพพม่าทางข้างไค้ทราวยว่ามีกองทัพไทยยก
 มาทางตะวันออก จะมาช่วยกรุงศรีอยุธยาจึงให้เมษะระโยกับ
 แนกวนจอโยคุมกองทัพพม่า จำนวนพล ๓,๐๐๐ ยกออกไป
 ไปถึงปากน้ำโยทะกาไค้เขาค่ายกองทัพหน้าของกรมหมื่นเทพ
 พิพิธซึ่งตั้งอยู่ทัน ไค้รบพ่องกันเป็นสามารด จนหมื่นแก้ว
 หมื่นศรีวานายทัพตายในทรบ พวกไทยเหลือกำลังกแตก
 หนีกระจัดกระรายไป เมื่อพม่าตีไค้ค่ายที่ปากน้ำโยทะกาแล้ว
 ทำนอง เมษะระโยจะไค้ความว่ากองทัพไทยที่ตั้งอยู่เมืองปรา
 จินบุรีเป็นทัพใหญ่มีกำลังมาก จึงเลิกทัพกลับมาแจ้งความแก่
 มีงมหานรธา มีงมหานรธาไค้จัดกองทัพพม่าเป็นทัพยก ทัพ ๑
 ทัพเรือทัพ ๑ ไค้ยกไปเมืองปราจีนบุรี ฝ่ายกรมหมื่นเทพพิพิธ
 กับพระยารัตนาธิเบศร์ซึ่งตั้งอยู่ทเมืองปราจีน ครั้นทราวยว่า
 พม่ายกไปทั้งกองทัพยกทัพเรือไค้ไม่คิจะต่อสู้ พาแต่ครอบครัว
 พยพหนีไปเมืองนครราชสีมาทางช่องเรือแตก ครั้นพวก

ชาวหัวเมืองซึ่งอาสามาช่วยเห็นผลที่เป็นหัวหน้าหนีเอาตัวรอดไป
เสียแล้ว ต่างก็พากันแยกย้ายกลับไปยังบ้านเมืองของตน
เรื่องราวการสงครามที่กล่าวมาตอนต้นตั้งแต่ในเดือน ๓ ระยะเวลา
มาจนเดือน ๘ ปีจอ รวมเวลาเป็น ๖ เดือนด้วยกันนับเป็น
ระยะที่ ๒

ทหารกล่าวถึงเรื่องราวการสงครามซึ่งนับว่าเป็นชั้นที่ ๓
ต่อไป ในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อถึงฤดูฝน(เห็นจะราวใน
เดือน ๘ ปีจอ) พวกนายทัพนายกองพม่าพากันไปร้องทุกข์ต่อ
มังมหานรธา ว่าฝนตกชุกแล้วไม่ช้าน่าเห็นอกจะหลวกลงมา
จะรบพุ่งต่อไปเห็นจะเป็นการลำบากนักขอให้เลิกทัพกลับไปเสีย
สักคราวหนึ่ง เมื่อถึงฤดูแล้งจึงกลับมาตกรุงศรีอยุธยาใหม่
มังมหานรธาไม่เห็นชอบด้วย ว่ากรุงศรีอยุธยาชดสนเสียขง
อาหารและกระสุนกินตำจนอ่อนกำลังจวนจะตีได้ขยับแล้ว ฝ่าย
ข้างกองทัพพม่าก็ได้เตรียมทำไว้ในหาหาคัดศึกตั้งใดไม่ ถ้า
เลิกทัพกลับไปเสีย ไทยก็จะได้ช่องหากำลังมาเพิ่มเติม
จะเตรียมรักษาย่านเมืองกวคซันยิ่งช่นกว่าแต่ก่อน ถึงยกมาอีก
ทีไหนจะตีได้ง่ายเหมือนครั้งน มังมหานรธาจึงไม่ยอมให้ถอย
ทัพกลับไป ให้เที่ยวตรวจหาที่คอง เช่นโคกวคซันมีอยู่รอบ
พระนคร แล้วจะยื่นหน้าทีให้กองทัพไปตั้งค่ายสำหรับที่จะอยู่

เวลาฤกษ์น้ำ และให้ผ่อนข้างม้าพาหนะพาไปเลี้ยงตามคอนใน
หัวเมืองที่ไกลเคียง แล้วให้เทยรวบรวมเรือใหญ่น้อยมา
ไว้ใช้ในกองทัพเป็นอันมาก

พอกองทัพพม่าเตรียมการที่จะตั้งทำศึกค้างฤดูฝนเสร็จ
แล้วมังมหานรธา ก็ช่วยลงแล้วดงแก่ความตายที่ข้านค่ายศึกก
แต่เหตุที่มังมหานรธาคายนนั้นกลับเป็นโทษแก่ฝ่ายไทย ด้วย
แต่ก่อนมากองทัพพม่าข้างเหนือก็ข้างใต้มีกเกยงแย่ง ด้วยเป็น
อิสระแก่กัน ครั้นมังมหานรธาคายนเมียวดีหทัยไคเป็นแม่ทัพ
ใหญ่ บังคับขัญจากกองทัพพม่าทั้งหมดแต่สี่เคียว ก็สั่งให้
กองทัพฝ่ายเหนือฝ่ายใต้สมทบกันเข้าดงล้อมกรุงศรีอยุธยา ตัว
เนเมียวดี หทัยไค ย้ายจากค่ายปากน้ำ พระประสยมาอยู่ที่ ค่าย
โพธิ์สามต้น ให้กองหน้าเข้ามาดงค่ายทิวศกเขาทอง แล้วให้
รุกเข้ามาดงค่ายวัดท่ากรรียงอีกแห่ง ๑ ฝ่ายข้างในกรุง ฯ
เห็นพม่าเข้ามาดงค่ายดงวัดท่ากรรียง ทางขุ่นใหญ่จะยิงไคดง
พระนคร ก็ให้กองทัพเรือยกออกไปตีค่ายพม่า มีรายการใน
หนังสือพระราชพงศาวดารว่ากองทัพเรือยกไปครั้งนั้นเป็นพวก
กรมทหารอาสาหกเหล่า แต่ใครจะเป็นตัวนายทัพหาปรากฏไม่
กล่าวแต่ว่ามีนายฤกษ์คน ๑ ถอดบายสองมือเข้าไปข้างหน้าเรือ

พอมายังขบวนมาถกนายฤกษ์ตกล่าลง กองทัพเรือก็ถอยกลับคน
 เข้ากรง ๖ ทงหมด ความทกล่าวมานพเคราะห์ก็เห็นว่าคงเป็น
 ควยเรือเซอถวยทยามนเอง นายฤกษ์คนนั้นเห็นจะเป็นทว
 หารยร่าคายเศกเข้าไประนาทพโดยเซอว่าอาจะคุมครองข้องกัน
 อันตรายกองทัพได้ทงหมด ครนทวหารยรถบ้นตายเอง
 พวกกองทัพก็พากันใจผ้อผทคมทพเห็นว่าถ้าขนั้นเข้าไประบก็เห็นจะ
 เป็นเครื่องแต่สำหรับไปแตกไปตายไม่เป็นการจริงให้ถอยทัพกลับ
 มา ก็เป็นนิตศนอทาทรณ์ ให้เห็นว่าสิ่งใดแม้จะเป็นของดีถ้า
 ไม่รู้จักใช้ก็อาจะกลายเป็นของชั่วไปได้ เหมือนกบการทเซอ
 ถวยทยามงมงายเกินไป คน ๆ เทียวอาจะพาให้คนนัรบอย
 ถอยหนีชาคักมาไถฉน แต่เมือกองทัพกลับเข้ามาในพระนคร
 แล้ว จะทักสิ้นลงโทษผู้นำทัพตามพระอัยการศึกหรืออย่างไร
 หาได้ความต่อไปไม่ แต่การรบพุ่งก็เช่นแต่เขาขนั้นใหญ่ตง
 ยิงกันทั้ง ๒ ฝ่าย พม่าตงค่ายทวทภเขาทอง วัดท่าการ้อง
 แล้วตงค่ายรายต่อลงมาทวคกระชาย วัดพลับพลาชัย วัดเต่า
 วัดสุเรนทร วัดแดง ข้างค่านตะวันตกตงขนั้นใหญ่ยิ่งเข้าไปใน
 พระนคร ฝ่ายข้างไทยก็ให้ข้ามออกไปตงค่ายกันพระนครไว้
 ทกค่าน ค่านเหนือตงทวคหน้าพระเมรุแห่ง ๑ ทเพนยศแห่ง ๑
 ค่านตะวันออกตงทวคมณฑปแห่ง ๑ ทวคพชัยแห่ง ๑ ทวค

เกาะแก้วแห่ง ๑ คำนไตให้หลวงชกยพิพัฒน์ ขนางจันคม
 พวงจันชานายก่าย ๒,๐๐๐ ลงไปตั้งค่ายที่บ้านสวนพลู
 แห่ง ๑ ให้พวกคริสตังตั้งค่ายที่ริมวัดพโธสัตว์รยแห่ง ๑
 คำนตะวันตกให้กรมอาสาทบกเหล่าตั้งค่ายที่วัดไชยวัฒนาราม
 แห่ง ๑ รวมเป็น ๘ แห่งด้วยกัน(๑) การทตั้งค่ายค่อน
 เป็นเวลาจวนนาหลาก กองทเวทาทค่อนตั้งด้วยกันทฝ่ายไทย
 และฝ่ายพม่า แต่ขนิใหญ่ทขงโตค่อนกันนไทยมขนประจำ
 เมืองไคเปริยพม่า จึงคิคอ่านเอาขนขนาดใหญ ๆ ขนตงขง
 ขนข้อม มีเรื่องเล่ากันมา(๒) เป็นอทาทรรณขงความเสคค
 ทรามในครงนนว่า เมอเอาขนชอปรายทงสาขงเป็นอย่งใหญ่
 ทมอข ขนตงขนข้อมมหาชยระขงพม่า แต่แรกเจ้าหนาท
 ไม่กลัยคคินค้ำให้เต็มขนาด กลวแก้วทระแตกค้วยเสยงขน
 ลคคินค้ำลงแล้วขงมคคนขอให้ลคคลงอกเล่า จนทลคคเมอขงไป
 กระจสนขนไปตกไม่ลงคเมอขง เป็นไคลงอย่งน ขางฝ่ายทกล
 กัคตรงกันข้าม ทงปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า

(๑) ที่ตั้งค่ายกันพระนครดังกล่าวมานี้ ตรวจจากหนังสือ
 หลายฉบับ บางที่จะผิดบ้าง

(๒) เรื่องนี้ทั้งในหนังสือพระราชพงศาวดาร และมีกระแส
 รับสั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ในหนังสือจดหมาย
 หลวงอุดมสมบัติ หอพระสมุดฯ พิมพ์แล้ว

พระศรีสุริยพาหะ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าทรรักษาขอมชตักยมมพระนคร
 ช่างตะวันตกเฉียงเหนือเอาขันชอมมหากาลมฤตย ราชชนนขอม
 แล้วเอาลูกกินยักทวชน ๒ เท้า ประสงค์จะยิงให้ถึงค่ายพม่าที่
 ภูเขาทองยิงไต่คนเคียวบันก็เลยร้าวรานใช้ไม่ได้ต่อไป และ
 ยังมีเรื่องเล่ากันเป็นเรื่องเกร็ดอีกหลายอย่าง แต่ยิงโต้ตอบกัน
 ไปมาจนกระสุนกินคำข้างในพระนครบกพร่องลง ถึงต้องเอา
 ดินขมเผาไฟทำเป็นกระสุนขมใหญ่(๑) และต่อมาขันหลังถึง
 กฎประกาศแก่เจ้าหน้าทว่าถ้าใครจะยิงขมใหญ่ต้องให้มายอกขอ
 อนุญาตที่ศาลาลูกขุนเสียก่อน เลยเป็นมูลเหตุเกิดการสำคัญ
 ในเรื่องพงศาวดาร คือพระยาตากสินเป็นเจ้าหน้าทรักษาการ
 บ้านตะวันออกอยู่ทิวทิศเกาะแก้ว (ตรงหน้าวัดสุวรรณข้ามฟาก)
 เห็นพม่ายกเข้ามาก็เอาขมใหญ่ยิงเข้าศึกไม่มายอกศาลาลูกขุนมี
 โจทก์ฟ้องเกือบจะต้องถูกลงโทษ หากว่าได้มีขมเห็นใจความ
 ขอมมาจึงได้รบกรณาเพียงภาคทณฑไทยไว้(๒) แต่นั้น
 พระยาตากสินก็ท้อใจจึงคิดหนีจากพระนคร

(๑) ลูกปืนดินเผาที่ พระยาโบราณฯ ขุดพบ เอามาไว้ใน
 อยุทธยาพิพิธภณฑ์ที่สี่มี

(๒) เรื่องนี้มีในหนังสือพระราชนิพนธ์

ถึงเดือน ๑๒ เวลานั้นทั่วเมืองได้ข่าวเข้ามาในกรุง ฯ ว่า
 พม่ายกทัพเรือลัดทุ่งหนทางบนชนมาจากค่ายทวายไทรและท
 ขนอนหลวงวัดโพธิ์ศรีตัวทำนอง จะมาตรวจเตรียมล้อมกรุง ฯ
 ข้างด้านตะวันออก พระเจ้าเอกทัศจึงตรัสสั่งให้พระยาเพชรบุรี
 คมกองทัพเรือกอง ๑ พระยาตากสินคุมกอง ๑ ยกออกไป
 ตงทวักยาแก้ว (เรียกกันเป็นสามัญว่าวัดใหญ่) คอยสกัดกั
 กองทัพพม่าที่ยกมาทางท้องทุ่ง ครั้นพม่ายกมาอีกคราว ๑
 พระยาเพชรบุรีจะยกทัพเรือออกไปตีกองทัพพม่า พระยาตากสิน
 เห็นว่าเหลือกำลัง พระยาเพชรบุรีไม่ฟัง จึงยกออกรบพม่าที่ริม
 วัดสังฆาวาส กองทัพพม่ามากกว่าก็เข้าล้อมพระยาเพชรบุรีไว้
 แล้วเขาหม้อคินคำทงลงไปในเรื่องพระยาเพชรบุรีคืนระเบคเรือ
 แดก พระยาเพชรบุรีตายในทรพวักกองทัพที่เหลือตายก็แตกหนี
 ส่วนกองทัพพระยาตากสินก็หาเข้ารบกับพม่าไม่ ถอยกลับมาตั้ง
 อยที่วัดพิชัย(๑) แต่นั้นพระยาตากสินก็ไม่เข้าไปในพระนครอีก
 ครั้นถึงเดือนยี่ พอแผ่นดินแห้งก็พาสัตรีพรรคพวกค้ำพม่าหนี
 ไปทางทิศตะวันออก อันเรื่องราวของพระยาตากสินจะมีในสมัค
 เล่มหลังโดยพิสดาร ในทอนจะกล่าวเฉพาะเรื่องทัพพม่าตีกรุง
 ศรีอยุธยาต่อไป

(๑) วัดพิชัยอยู่ที่สถานีรถไฟเดิวนั้น เข้าใจว่าเดิมจะเป็น
 ค่ายที่พระยาเพชรบุรีรักษา พระยาตากสินไปรักษาค่ายนั้นแทน
 พระยาเพชรบุรี

ไทยรบพม่า

คราวนเรองราวการสงครามลงชนัระยะที่ ๔ และเขีนท
 สุก พอนาลดลงถูกแล้ง ฝ่ายพม่าไค้กองทัพเพิมเติมมาอีก ก
 รวยรวมกำลังกลัymarบพังกวคชนชน แต่ฝ่ายกองทัพไทยท
 รัชษาพระนครนตงค่นจบระส่ำระสาย ท้วยรักนว่าหมคชอง
 ทางที่ระเขาชัยชนะพม่าไค้ พวกจันในกองทัพทไปคังค้ายอญ
 ส่วนพลคิจะระเขาตัวรอดก่อน คยคิกกันประมาณ ๓๐๐ คน
 พากนชนไปยงพระพทธบาท ไปลอกของค้ำทหุ่มพระมณฑปน้อย
 และแผ่นเงินทคาคพนพระมณฑปใหญ่มาแย่ง ชนกันเขีนอาฉา
 ประโยชนแล้วเขาไฟเผาณฑปพระพทธบาทเสียหวังจะให้ความ
 สดง ค้อมาไม้เข้าพม่ายกเข้มาคค้ายทเพนยคไค้ ทวันเมี่ยมว
 สหคแม่ทพพม่ากเข้มาคังอญทเพนยค ให้กองทัพพม่าเข้ค
 ค้ายไทยทออกปดงบ้องกนพระนครข้างค่านเหนือแตกกลัเข้
 มาในกรง ๗ หมคทกค้าย แล้วพม่ากเข้มาคังค้ายประชิต
 พระนครข้างค่านเหนือทวคกฎแดง วัดสามพิหาร วัดกระโจม
 วัดศรีโพธิ์ วัดนางชี วัดแม่ นางปลม วัดมณฑป ให้ยล
 ทอรบเขาชนจ้งกายงเข้ไปในพระนครทกวันมิไค้ซาค ส่วน
 พม่าทพข้างไค้ยกชนมาคค้ายไทยทกวคพทใสวรยแล้วไป
 ทค้ายทวคชยวฒนาราม รยกันอญไค้แปดเก้าวนกลเสียค้ายแก่

พม่า ค่ายจันทบ้านสวนพลกเสียบแก้พม่าเหมือนกัน แต่ค่ายที่
วัดพิชัยนั้นพระยาตากสินหนทางไปเสียบแต่ก่อนพม่ายกมาตีแล้ว

ฝ่ายข้างพระนครถูกพม่าล้อมมาช้านาน เสียบขงอาหาร
อดคืดเข้าเกิดเป็นโจรผู้ร้ายแย่งชิงกันชกชวมชนทุกที่ ครั้น ณ
วันเสาร์เดือนยี่ ชน ๔ ค่ำ บจจ เวลากลางคืนเกิดไฟไหม้ใน
พระนครไหม้ตั้งแต่ท่าทรายริมกำแพงข้างบ้านเหนือ ลกลามมา
ทางประตูข้าวเปลือกแล้วไฟข้ามมาตีคบ้านเรือนแขวงบ้านมะพร้าว
ตลอดไปถงแขวงบ้านโพน บ้านถ่าน บ้านตอง บ้านยา ไหม้วัด
มหาธาตุ วัดราชบูรณะไปจนถึงวัดฉัททันต์ ไฟไหม้กุฏิวิหาร
และบ้านเรือนในพระนครรวมกว่า ๑๐,๐๐๐ หลัง ผู้คนพล
เมืองภัยขงอดคืดคยแค้นหนักชน พระเจ้าเอกทัศให้ทัพตออกป่ว่า
กล่าวกับพม่าขอเลิกรบจะยอมเป็นเมืองชนต่อพระเจ้าอังวะ แม่
ทัพพม่าก็ไม่ยอมเลิก ด้วยประสงค์จะต่อเอาทรัพย์สินสมบัติผู้คนไป
ให้สิ้นเชิง ในพงศาวดารพม่าว่าเนเมียวสีหบดีให้เขาตปลัน
พระนครหลายครั้งแต่ตีไม่ได้ด้วยไทยจวนตัวเขาก็เกิดมานะต่อ
สู้แข็งแรง รบพุ่งพม่าแตกถลันออกไปทุกครั้ง จนพม่าต้องตั้งล้อม
นั่งอยออกคราวหนึ่ง แต่ข้างในพระนครผู้คนอดอยากหนักเข้า
ก็พากันขนขามกำแพงหนีไปเป็นอันมาก ที่หนรอดไปได้ก็มท
ไปไม่พ้นตรงไปยอมให้พม่าจับพอไค้อาหารกินก็มี เนเมียว-

สัหฺยคัเห็นว่่าชาวพระนครอ่อนกำลังระส่ำระสายมากแล้ว จึงให้กองทัพพม่าที่ค่ายวัดกุฎีแดง วัดสามพิหาร และทั่วทิศมณฑลสมทบกันยกเข้ามาในเวลากลางคืน มาทำสะพานเรือข้ามน้ำตรงหัวรอข้างมมเมืองคันทวันออกเฉียงเหนือ อันเขินทล่าน้ำแคบกว่าแห่งอื่น เขาไม่คาดมาตั้งเป็นค่ายวัดนี้ทั้ง ๓ ข้าง กันขยชาวพระนครมิให้ยงถูกพวกพล แล้วก็ทำสะพาน ฝ่ายข้างในกรุง ฯ เห็นพม่าทำการล่อแหลมเข้ามาคั้งนั้น พระเจ้าเอกทัศจึงมีรับสั่งให้จมนศรีสรรักษ์(*) คุมกองทัพยกออกไปตีทัพพม่าที่เข้ามาทำสะพาน ในพงศาวดารพม่าว่า คราวนี้ไทยรบพุ่งแข็งแรงมาก ตีพวกพม่าแตก และฆ่าฟันล้มตายเสียมาก แล้วตามไปตีไค้ค่ายพม่าอีกค่าย ๑ แต่ไม่มีกำลังออกหนุนไปพอแก่การ พม่าก็ช่วยกันตีแตกกลับเข้ามา แต่ในนี้ไทยก็มีไค้ยกออกไปรบอีกต่อไป ครั้นพม่าทำสะพานเรือเสร็จแล้วจึงเข้ามาตั้งค่ายที่ศาลาकिनนอกเมือง แล้วขอโหมงค้เคินเข้ามาจนถึงเชิงกำแพง จนเอาฟันมากองไล่ไค้รัวกำแพงเมืองแล้วเตรียมขยในไค้ที่จะพาดกำแพงขยปล้นเมืองไว้เป็นอันมาก

(*) จมนศรีสรรักษ์คนนี้ ชื่อเดิม เป็นน้องพระยาราชนนตรี ขยซึ่งพระเจ้าอหุมพรจับจำเสียเมื่อคราวพระเจ้าอลองพญาล้อมกรุง ฯ พระยาราชนนตรีตายในเรือนจำ จมนศรีหันโทษไค้

ครั้นถึงวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๘ ค่ำ บุกน พ.ศ.

๒๓๑๐ เป็นวันเนาสงกรานต์ เพลาย้าย ๓ โมง พม่าก็จุด
ไฟสู่มารากำแพงเมืองตรงหัวรอทรมข้อมมหาชัย และยิงปืน
ใหญ่ระดมเข้าไปในพระนคร จากบรรดาค่ายที่รายล้อมทุก ๆ
ค่าย พอเพลาลบค้ำกำแพงเมืองตรงที่เขาไฟสู่มทรกลง เวลาค่ำ
๘ นาฬิกา แม่ทัพพม่าก็ยิงปืนสัญญาณให้เข้าขยับสันพระนคร
พร้อมกันทุกค่าย พม่าเข้าขยับโคพาขยับเข้าโคตรงกำแพงทรค
นั้นก่อน พวกไทยทริษนาทเหลอกำลังจะต่อสู้ พม่าเข้า
พระนครได้ในเวลาหัวค่ำนั้นทุกทาง นับเวลาแต่พม่ายกมาตั้งล้อม
พระนครได้ขยับ ๑ กับ ๒ เดือน จึงเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าซาคัก
เมื่อพม่าเข้าพระนครได้นั้นเห็นเพลากลางคืน พม่าไป
ถึงไหนก็เอาไฟจุดเผาเอาเรือนของชาวเมืองเข้าไปจนกระทั่ง
ปราสาทราชมนเทียร ไฟไหม้ลึกลงแสงสว่างถึงกลางวัน ครั้น
พม่าเห็นว่าไม่มีศัตรูต่อสู้แล้ว ก็เที่ยวเก็บรวบรวมทรัพย์ยิบคน
อลหม่านทั่วไปทั้งพระนคร แต่เพราะเป็นเวลากลางคืนพวกชาว
เมืองจึงหนีรอดไปได้มาก พม่าจับได้สัก ๓๐,๐๐๐ ส่วน
พระเจ้าเอกทัศนั้น มหาดเล็กพาลงเรือนขยหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ใน
สุมทุมพุ่มไม้ ที่บ้านจิกวิมวักสังฆาวาส แต่พม่ายังหารไม่
จับได้แต่พระเจ้าอู่ทุมพรซึ่งทรงผนวช กับเจ้านายโคยมาก ทั้ง

ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย และพระภิกษุสามเณรที่หนีไปไม่พ้น
 พม่าก็จับเอาวมไปคุมไว้ที่ค่ายโพธิ์สามต้น ส่วนผู้คนพลเมือง
 ที่จับได้ก็แจกจ่ายกันไป คอยคุมไว้ตาม ค่ายนายทัพนายกอง ทั้ง
 ปวง แล้วพม่าเที่ยวตรวจเก็บบรรดาทรัพย์สินสมบัติ ทั้งสิ่งของ
 หลวงของราษฎร ตลอดจนเงินทองของเครื่องพทธบชาตามพระ
 อารามใหญ่น้อย ไม่เลือกกว่าของที่จะหยิบยกใดหรือที่ไม่พึงจะ
 หยิบยกได้ก็เช่นทองเงินที่แผ่หุ้มพระพุทธรูป มีทองคำหุ้ม
 พระศรีสรรเพชญ์คาญาดเป็นต้น พม่าก็เอาไปส่งพระพุทธรูปให้ทอง
 ละลายเก็บเอามาจนสิ้น เท่านั้นยังไม่พอ พม่ายังจะเอาทรัพย์สินของ
 ราษฎรฝังซ่อนไว้ตามวัดวาบ้านเรือนต่อไปอีก เอารายกวักจับไว้
 ใต้ไปชำระซักถามแล้วล่อลวงให้ล่องกันเอง ใครเป็นโรคภัยบอก
 ทรมณ์ของผู้อื่นให้ไต่ก็ยอมปล่อยตัวไปส่วนผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพย์สิน
 ถ้าไม่บอกให้โดยค้ำ พม่าก็เขม่นค้ำแลทำทัณฑ์ขกกรรมต่าง ๆ เร่ง
 เอาทรัพย์สินจนถึงล้มตายก็มี (๑)

กองทัพพม่าได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็ยกประมาณเก้าวัน
 สิบวัน จะพอรวบรวมเสบียงและทรัพย์สินของเสร็จแล้ว เมื่อพม่า

(๑) มีเรื่องปรากฏ ขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงตั้งพระ
 อาจารย์ค้ำครั้งกรุงเก่าเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์แรก ภายหลังได้
 ความว่าพระอาจารย์ค้ำ เคยบอกทรัพย์สินของผู้อื่นให้พม่าเมื่อเวลาถูกขัง
 อยู่ พระอาจารย์ค้ำเลยถูกลอตจากที่พระสังฆราช

ระเลิกทพกลับไป เนเมียวสีหบดีจึงตั้งให้สุกมอญที่มีความชอบ
 ครองค้าย่านบางระจันเป็นนายทัพ ให้มอญพม่าเป็นปลัดทัพ
 คมพลพม่ามอญรวม ๓,๐๐๐ ตั้งอยุทธยาโพธิ์สามต้น คอย
 สืบจับผู้คนและเก็บทรัพย์สินสิ่งของส่งตามท่อไป แล้วตั้งนายทองอิน
 คน ๑ ซึ่งคนไทยไปเข้าช่วยพม่าให้เขียนเจ้าเมืองฉนวนบุรี แล้ว
 จึงแบ่งกองทัพเป็น ๓ กอง กองทัพข้างเหนือ เนเมียวสีหบดี
 คุมเจ้านายและข้าราชการที่เขินเชลยกับทรัพย์สินสิ่งของทศมราค
 มากยกกลับไปทางด่านแม่ละเมา กองทัพทางใต้ให้เจ้าเมือง
 ภูพานเป็นนายใหญ่คุมพวกเรือบรรทุกทรัพย์สินของอิน เป็นของ
 ใหญ่ของหนักไปทางเมืองฉนวนบุรี และทำเงินแม่กลองกอง ๑
 อักกอง ๑ ยกเป็นกองทัพยกไปทางเมืองสุพรรณบุรี ไปสมทบ
 กับกองเรือที่เมือง กาญจนบุรี รวมกันยกกลับไปทางด่าน
 พระเจดีย์สามองค์ ครั้นนั้นพม่าได้เชลยไป ๓๐,๐๐๐ เศษ
 ขึ้นใหญ่ ๑,๒๐๐ กระบอกล ขึ้นเล็กหลายหมื่น แต่ขึ้นพระ-
 พิธ (แสนห้า) ใหญ่กว่ากระบอกลนั้นพม่าเอาไปไม่ไหวก็เอา
 ขึ้นระเบิดเสี้ยทวดเขมา ขนเอาแต่ทองไป(๑)

(๑) ป็นพระพิธนี้เข้าใจกันอีกนัยหนึ่ง ว่าไทยเอาลงจมไว้
 ในสระแก้วที่ในพระราชวังกรุงเก่า ได้มีผู้ไปขุดค้นกันเมื่อในรัชกาล
 ที่ ๔ แต่ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ว่าพม่า
 ระเบิดเสี้ยทวดเขมา

เมื่อกองทัพพม่ายกกลับไปนั้น มีเจ้านายในพระราชวงศ์
 ที่พม่าจับได้ประจวบอยู่ยังพาไปเมืองพม่าไม่ได้ ค้างอยู่ที่ค่าย
 โพลีสามตันหลายพระองค์ พอกองทัพกลับไปแล้วไม่กี่วัน พวก
 พม่าก็ไปพบพระเจ้าเอกทัศที่บ้านจิก เวลานั้นอดพระอาหารมา
 กว่า ๑๐ วันพอรับเสด็จไปถึงค่ายโพลีสามตันก็สวรรคต ทำนอง
 สุกจะคิดถึงพระคุณของ พระเจ้าแผ่นดินไทยที่ตนได้พึ่งพาอาศัย
 มาแต่ก่อน จึงให้เชิญพระบรมศพมาฝังไว้ที่โคกพระเมรุตรง
 หน้าวิหารพระมงคลพิตร อันเป็นที่ทำพระเมรุของสนามหลวง
 ครั้นทรงเห็นว่าพอว่างราชการจะถวายพระเพลิง ส่วนเจ้านาย
 และข้าราชการที่พม่าจับเอาไปเมืองหงัวย่นั้น ปรากฏว่าพระเจ้า
 มังระให้พระเจ้าอโศกมพราณนวช แล้วให้ตั้งตำหนักอยู่ที่เมือง
 จกกาย ตรงหน้าเมืองหงัวยาม เจ้านายและข้าราชการก็เห็น
 จะรวบรวมอยู่ด้วยกันทนทนโดยมาก ด้วยพม่าให้ถามคำให้การ
 ถึงเรื่องพงศาวดาร และ แขนแผนราช ประเพณีกรุงศรีอยุธยาจก
 ลงจดหมายเหตุ คือที่ไทยเราได้ฉิบขีมาแปลพิมพ์ เรียกว่าคำ
 ให้การขุนหลวงหาวัดหรือคำให้การชาวกรุงเก่า นั้น แต่ส่วน
 พวกราษฎรพลเมืองที่กวาดเอาไปเป็นเชลยพม่าแจกจ่ายไปเที่ยว
 อยู่ตามที่ต่าง ๆ ภายหลังหนคนมาขานเมืองโคกมข่าง แต่ที่
 เลยสูญไปในเมืองพม่านั้นโดยมาก ฉะนั้นแลกรุงศรีอยุธยา

อันบรมกษัตริราชธิราช ไท้ทรงครอบครองสืบกันมา ๓๔ พระองค์
ดำรงศักดิ์เป็นราชธานีของสยามประเทศตลอดเวลา ๔ ๑๗ ปี มา
ถึงความพินาศด้วยภัยพิบัติดังแสดงมา

ก็แต่ความเป็นอิสระของชาติไทยมิได้เสีย ไปกับกรุงศรี-
อยุธยาด้วยในไม่ช้า ไทยก็รวบรวมกัน กลับตั้งสยามประเทศให้
เป็นอิสระภาพได้ดังแต่ก่อน แต่เรื่องราวการสงครามไทยรบกับ
พม่าครั้ง กรุงศรีอยุธยาหมดเพียงเท่านั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า เป็น
หนังสือยาวอยู่แล้ว จึงได้เรียบเรียงเรื่อง ไทยรบกับพม่า ครั้ง
กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์แยกออกเป็นอีกเล่ม ๑ ต่างหาก
ถ้าท่านผู้ใดอยากจะ ทราบเรื่องราวต่อไปก็จง หาหนังสือเล่ม ๒
อ่านต่อไปเทอดบุญ ฯ

อธิบายตนเรื่องรบพม่าครั้งกรุงธนบุรี

มีคำของท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่ก่อน(*) ได้กล่าวไว้
อย่างหนึ่งว่าพม้ามารบครั้งศรีอยุธยาครั้งพระเจ้าหงสาวดีกับพระ
เจ้าองค์ระผดกัณ ครั้งพระเจ้าหงสาวดีมารบพุ่งอย่างกษัตริย์ แต่
ครั้งพระเจ้าองค์ระผดกัณมารบพุ่งอย่างไร คำที่กล่าวนี้เป็นความจริง
จะได้แก่ลัทธิกล่าวเพราะแต่คนพม่านั้นหาไม่ได้ เพราะพระเจ้าหง-
สาวดีมาทำสงครามด้วยมุ่งหมายจะเอาเมืองไทยเป็นเมืองชน
ชยายอาณาเขตพม่าให้กว้างขวางอย่างราชาธิราช เมื่อสมัย
นั้นถึงว่าจะเกยรบทัพพญและจับผู้คนไปเป็นเชลยตามประเพณี
การสงครามในสมัยนั้นก็ยังมิประมาณ ด้วยปรารภจะปกครอง
บ้านเมืองไว้สำหรับประคับประคองสืบต่อไป แต่ครั้งพระเจ้าองค์
ระผดกัณให้กองทัพยกมาตีเมืองไทยนั้น ทนายแต่จะเอาทัพพญกับกวาด
ผู้คนเป็นเชลยไปใส่ล้อยในเมืองพม่า ไม่ได้คิดจะรักษาเมืองไทย
ไว้เป็นเมืองชน ด้วยเหตุคนเมอพม่าตีเมืองไหนได้ จึงเผาเสีย
ทั้งเมืองน้อยเมืองใหญ่ ตลอดจนราชธานีเป็นที่สุด แล้วก็เลิก
ทัพกลับไป เสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งหลังบ้านเมืองจึงไต่
ยบเย็นยิ่งกว่าเมอครั้งเสียแก่พระเจ้าหงสาวดี แต่ทว่าจริงหาได้

(*) มีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้น

เสียประเทศ สยาม ทั้ง หมกเหมือน เมือครั้ง พระเจ้าหงสาวดีไม่
เสียแต่เฉพาะบางมณฑลที่พม่ายกกองทัพไปถึง มณฑลที่
กองทัพพม่ายกไปไม่ถึง บ้านเมืองยังคงเป็นสิทธิแก่ไทยอยู่ทุก
แห่ง แต่หากไม่มีพระราชอาชญาที่ระปลกครอง เมืองไทยจึงได้
เป็นจลาจล

เรื่องพงศาวดารในตอนประเทศสยามเป็นจลาจลนั้น มี
เนื้อความว่าในชั่กน พ.ศ. ๒๓๑๐ เมือกองทัพพม่าที่มาก็คือ
กรุงศรีอยุธยาจะเลิกกลับไป แม่ทัพพม่าให้ส่งพระนายกองเป็น
นายใหญ่คุมกำลังประมาณ ๓,๐๐๐ ตั้งขยท้กายโพลสามตัน
ข้างเหนือพระนครศรีอยุธยาแห่ง ๑ ให้ไทยชื่อนายทองอิน
คุมกำลังตั้งขยท้เมืองฉนวนรอกแห่ง ๑ ส่งให้คอยคนคว่าหา
ผู้คนและสัตว์ทพยสมยที่ซึ่งยังตกค้างรวบรวมส่งตามไปเมือง
พม่า ด้วยเหตุนี้พม่าจึงมีอำนาจอยู่ในจังหวัดกรุงศรีอยุธยา
และหัวเมืองที่ใกล้เคียง ผู้คนในท้องที่เหล่านั้นทพมายังจับไม่ได้
ใครมีกำลังพาหนะหรือว่าเป็นโลคคยแก่ตัว ก็หนีออกไปอาศัย
อยคตมหัวเมืองทยงเป็นสิทธิแก่ไทย พวกที่มกำลังพาหนะน้อย
หรือท่วงโยคยด้วยครอยครว ไม่สามารถจะหนีไปต่างเมืองได้
ก็ซ่มชอนอยกับครอยครวและสมัครพรรคพวกของตน ทพรรค
พวกนั้นอยก็ได้แต่คอยหลบหลีกพอรอคตัวไปวันหนึ่ง ๆ ทมพวก

มากก็ตั้งช่องปักครองกันเป็นหมวกคลุม ช่วยกันต่อสู้ของกัน
 ภายหลังตามกำลัง เป็นกันทั่วไปในบรรดาหัวเมืองที่เสียแก่
 พม่า ส่วนหัวเมืองที่มิได้เสียแก่พม่านั้น เมื่อไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
 ปักครองกรุงศรีอยุธยา ก็กลายเป็นเมืองมีอิสระชนควยกันทั้ง
 นั้น ที่เช่นเมืองนั้นชื่อว่าราชการเมืองเห็นจะปักครองอยู่โดย
 ลำพังไม่ใคร่ ก้ออนนั้นยอมอยู่ในอำนาจเจ้าเมืองใหญ่ที่อยู่ใกล้
 เคียง ผกเป็นเจ้าเมืองใหญ่ หรือทมิฬกลางพาทนะมาก ก็คิด
 ตั้งควยขึ้นเป็นเจ้า ด้วยหวังจะเป็นใหญ่ในประเทศสยามต่อไป
 เพราะฉะนั้นในหัวเมืองไทยที่มิได้เสียแก่พม่า จึงมีผลตั้งควย
 เป็นเจ้าถึง ๕ ก๊กด้วยกัน

ก๊กที่ ๑ คือ เจ้าพระยาพิษณุโลก ตั้งควยเป็นเจ้าชนทเมือง
 พิษณุโลก มีอาณาเขตตั้งแต่เมืองพิษณุลงมาจนเมืองนครสวรรค์
 เจ้าพระยาพิษณุโลกคนนั้น ชื่อเรือง เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ที่มี
 ความสามารถแต่ก่อน ถึงเมื่อรบพม่าคราวหลังนั้นก็ปรากฏว่ามี
 ฝีมือเข้มแข็งไม่แพ้พม่า คงเป็นเพราะเป็นฝีมือเลื่องเกียรติยศ
 ดังกล่าวมานั้น จึงมีผลนิยมขนบถอบมาก แม้ข้าราชการเก่าในกรุง-
 ศรีอยุธยาจะไปเข้ากับเจ้าพิษณุโลกมากด้วยกัน

ก๊กที่ ๒ คือ พระสังฆราชาเมืองสว่างคบุรี อยู่ทวนพระ
 ฝาง ตั้งควยเป็นเจ้าชนทงเป็นพระ เรียกกันว่าเจ้าพระฝาง เจ้า

พระฝางนชอเวธอน เป็นชาวเหนือ เห็นจะเป็นชาวเมืองสวางค-
 ปรนนเอง แรกขวชไค้ลงมาเล่าเรียนอยู่ในกรุงศรีอยุธยาจนไค้
 เป็นที่พระพากุลเดรราชาคณะฝ่ายอริยวาที อยู่ณวัดศรีอโยธยา
 แล้วจึงไค้เล่นเป็นท้พระสังฆราชาเจ้าคณะเมืองสวางคบุรี
 กลยชนไปอภัยท้พระฝางตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ เมือง
 สวางคบุรีอภัยเหนือเมืองพิชัย อาณาเขตต่อแดนเมืองแพร่
 เมืองน่านและเมืองหลวงพระบาง ผู้คนพลเมืองเป็นลาวไทยมาก
 เจ้าพระฝางมีเกียรติคุณในทางวิทยาคม ด้วยเล่าเรียนวิช้ศาสนา
 มาแต่เดิม ผู้คนพากันนับถือว่าเป็นผัวเศษ จึงไค้ตั้งตัวเป็นใหญ่
 ทงเป็นพระ

กตก ๓ คช พระปลัดผรงเมืองนครศรีธรรมราช ตั้งตัว
 เป็นเจ้าท้เมืองนครศรีธรรมราช เรียกกันว่าเจ้านคร มีอาณา
 เขตตั้งแต่คชแดนเมืองมะลายชนมาจนเมืองชุมพร เจ้านคร
 เข้าใจว่าชอหน(๐) เป็นเชื้อสายเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
 เข้ามารอวายท้วท้ราชการอยู่ในกรุง ฯ ไค้เป็นท้หลวงสิทธิธนาย
 เวมหากเล็ก แล้วจึงออกไปเป็นปลัดเมืองนครศรีธรรมราช
 อยู่มาพระยาราชสัฎถาธิซึ่งไค้เป็นเจ้าพระยานคร ฯ มีความผิด

(๐) ในประกาศพิธีตรุษของเจ้านคร ฯ ใช้นามเป็นภาษา
 บาลีว่า มุสิกะ จึงสันนิษฐานว่า เดิมคงจะชื่อหน

ต้องออกจากตำแหน่ง พระปลัดไ้ตั้งราชการอยู่คนเดียวกรุง ฯ
จึงตั้งตัวชนเียนเจ้า

กทก ๔ คช กรมหมื่นเทพพิพิธ ตั้งตัวเียนใหญ่ชนทเมือง
พิมายมณฑลนครราชสีมา เรียกกันว่าเจ้าพิมาย กรมหมื่น
เทพพิพิธนี้ เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระเจ้าบรมโกศ ออกทรง
ผนวชเมื่อในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ แล้วศิครายต่อพระเจ้าแผ่นดิน
คน มีรับสั่งให้เขาไปปล้ออัยเสียดลึงกาทวป เมื่อพระเจ้าอลอง-
พญา มาค้เมืองไทย กรมหมื่นเทพพิพิธได้ข่าวว่ากรุง ฯ เสียแก่
ซาคักจงกลขมาเมืองไทย มาถงเมอพระเจ้าอลองพญาเล็กทพิ
กลขไปแล่ว พระเจ้าเอกทค้จึงมีรับสั่งให้คุมตัวไว้ทเมืองมริค
ครันพมาค้เมืองมริคคราวหล้ง กรมหมื่นเทพพิพิธหนีเข้ามา
เมืองเพชรบุรี จึงไปรค้ให้เขาไปคุมไว้ทเมืองจันทบุรีจนพม่ามา
ล้อมกรุง ฯ กรมหมื่นเทพพิพิธเกลยกล้อมพวกกรมการและชาว
ทวเมืองชายทะเลตะวันออกยกเป็นกองทัพเข้ามาหมายจะช่วย-
รบพม่า เขามาถงอัยทเมืองปราจีนบุรี ให้กองทัพหน้ามาค้อัย
ทปากน้ำโยทระกา พมายกกองทัพออกไปค้ กองทัพหน้าของกรม
หมื่นเทพพิพิธแตก กรมหมื่นเทพพิพิธก็เลยหนีไปทางเมืองนคร-
ราชสีมา ไปค้ตั้งอัยทค้่านโคกพระยาคค้จะค้ตั้งตัวเียนใหญ่ให้ไป
เกลยกล้อมพระยานครราชสีมา พระยานครราชสีมาไม่ยอมเข้า
ค้วยว่าจะจับส่งเข้ามากรุง ฯ ค้วยขณะนั้นกรุงศรีอยุธยายังไม่เสีย

แก่ข้าศึก กรมหมื่นเทพพิพิธจึงคิดอาน้ำให้ลอบเข้าไปฆ่าพระยา-
 นครราชสีมาเสีย แล้วชิงเมืองราชสีมาได้ กรมหมื่นเทพพิพิธ
 นางเมืองฮอยไค่สีกส์ทาวน หลวงแพ่งน้องพระยานครราชสีมาไป
 เกณฑ์คนเมืองพิมายอินเ็นเมืองชนของเมืองนครราชสีมา มา
 ทัพโตเมืองนครราชสีมา จับโตกรมหมื่นเทพพิพิธกับหม่อมเจ้า
 และเข้าในกรม หลวงแพ่งให้ฆ่าหม่อมเจ้าประยง หม่อมเจ้าคารา
 หม่อมเจ้าธรา ภัยพวกหัวหน้าเข้าในกรมเสีย ส่วนกรมหมื่น
 เทพพิพิธนั้น เก็บหลวงแพ่งจะปลงพระชนม์เสียแต่พระพิมาย
 สงสาร เห็นว่าเป็นพระเจ้าลูกเธอของพระเจ้าบรมโกศ จึงขอเอา
 ไปคุมไว้ที่เมืองพิมาย แค้นหลวงแพ่งกษัตริย์เมืองนครราช-
 ธิมา ครนกรง ฯ เสียแก่พม่า ไค่เข้าไปถึงเมืองพิมายว่าข้าศึก
 จับเอาพระเจ้าแผ่นดินกษัตริย์เจ้านายในพระราชวงศ์ไปเสีย หมก
 พระพิมายนบถราชตระกูล จึงยกกรมหมื่นเทพพิพิธขึ้นเป็นใหญ่
 กรมหมื่นเทพพิพิธตั้งพระพิมายเป็นเจ้าพระยาศรีสรียวงศ์ เป็น
 ผู้สำเร็จราชการบ้านเมืองท่งสน และครองนหลวงแพ่งทครอง
 เมืองนครราชสีมาคิดจะตั้งตัวเป็นใหญ่บ้าง ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อ
 กรมหมื่นเทพพิพิธ พระพิมายจึงคิดอุบายจับหลวงแพ่งฆ่าเสีย
 กรมหมื่นเทพพิพิธไค่อาณาเขตตลอดคณฑลนครราชสีมา แต่
 ทงฮอยทเมืองพิมาย หามาฮอยทเมืองนครราชสีมาไม่

กตก ๕ คือ พระยาตาก ซ้อสิน ลงไปตั้งตัวเป็นใหญ่
 อยุทธเมืองจันทบุรี คนทั้งหลายเรียกว่าเจ้าตาก มีอาณาเขต
 กิ่งแต่คอแค้นกรุงกมพูชาขึ้นมาจนเมืองชลบุรี พระยาตากคน
 นั้นเป็นเชื้อจีน เดิมอยู่ในกรุงศรีอยุธยา แล้วชวนไปรับราชการ
 ทางหัวเมืองเหนือ ไปทำราชการมีความชอบได้เป็นเจ้าเมืองตาก
 เมื่อยังเป็นเมืองชนของเมืองกำแพงเพชร ครั้นพม่าเข้ามาล้อม
 กรุง ฯ พระยาตากถูกเกณฑ์ลงมาช่วยรักษาพระนครเมื่อรบ
 พม่าเข้มแข็ง มีข้าเห็นใจความชอบในการสงคราม จึงได้เลื่อน
 ขึ้นเป็นพระยากำแพงเพชร แต่หาทันใดชวนไปครองเมืองไม่
 ครั้นต่อรัชกาลที่รักษาพระนครต่อมา มีเหตุให้พระยาตากเกิด
 ท้อใจหลายครั้ง ครั้ง ๑ พระยาตากออกไปรบชนะศึกไค้ค้ายพม่า
 แต่ผู้บัญชาการรักษาพระนครไม่ให้กำลังไปออกหนุนต้องล่าถอย
 กลับมา อีกครั้ง ๑ พระยาตากถูกเกณฑ์ให้ไปคอยสกัดรบ
 พม่าอยู่หัวทิใหญ่ด้วยกันกับพระยาเพชรบุรี เมื่อเดือน ๑๒ ปีจอ
 พม่ายกทัพเรือลัดทุ่งมา พระยาตากเห็นว่าเหลือ กำลังทัพ
 พม่าอยู่ช้ายชนะได้ พระยาเพชรบุรีไม่ฟังชวนยกไปรบเสียทัพพม่า
 พระยาตากต้องหาว่าทงให้พระยาเพชรบุรีเป็นอันตราย (*) ทหลัง

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พระยาเพชรบุรีเรียกออกกรม
 พม่า พระยาตากแอบคืบไม่ช่วย ถ้าเช่นนั้นคงเป็นโทษเสียแล้ว
 เห็นว่าความจริงคงเป็นเช่นกล่าวในหนังสือนี้

มาอีกครั้ง ๑ เมื่อก่อนจะเสียดวง ๆ สัก ๓ เดือน เวลานั้น
 กระสุนดินดำที่ในกรุง ๆ ชัดคักดัง จึงมีหมายสั่งว่าถ้ากองไหน
 จะยิงปืนใหญ่ให้ช้ออนุญาตที่ศาลาลูกชนกก่อน วันหนึ่งพม่ายก
 เข้ามาพระยาตากเอาปืนใหญ่ยิงพม่าไม่ได้ช้ออนุญาตก่อน ถูก
 ชำระและภาคทัณฑ์เกือบจะต้องเป็นไทย พระยาตากก็เสียใจ
 เห็นว่าคงจะอยู่ช่วยรบรักษากรุง ๆ ต่อไปก็จะไม่เป็นประโยชน์
 อันใด พระนครคงจะเสียเพราะความอ่อนแอของผู้บัญชาการ
 ครั้นถึงวันเสาร์ เดือนยชน ๔ ค่ำปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘ พระ-
 ยาตากเห็นพม่าตั้งล้อมเข้ามาจวนจะถึงคพระนคร จึงรวบรวม
 สมิครพรรคพวกได้ยี่สิบสี่ประมาณ ๕๐๐ คน พอเวลาค่ำมีก
 ภัยออกจากค่ายวัดพิชัย(๑) ที่ฝ่าพม่าหนีไปทางทิศตะวันออก
 พม่าก็ตามไปในวันนั้น ไปทันพระยาตากที่บ้านโพธิ์สังหาร(๒)
 พอเวลารุ่งเช้าพระยาตากก็ออกหน้านำทหารเข้าต่อสู้ฆ่าฟันพม่า
 ล้มตายแตกกลีบเข้ามา แล้วจึงไปตั้งพักอยู่ที่บ้านพรานนก ให้
 พวกทหารไปเที่ยวลาดหาเสบียงอาหารมาเลี้ยงกัน ขณะนั้นมี
 พวกกองทัพพม่าอีกกอง ๑ จำนวนพลชี่ม้าราว ๓๐ ม้า เดิน
 ทางประมาณ ๒๐๐ ยกสวนทางมาจากบางคาง(๓) แขวง

(๑) วัดพิชัยอยู่ใกล้สถานีอยุธยาคันไค้

(๒) นัยหนึ่ง เรียกว่าบ้านโพธิ์สาวหาร

(๓) บางคางอยู่ตรงที่สร้างบ่อนเมืองปราจีนบุรี

เมืองปราจีนบุรี จะเข้ามาแย่งกรุง ฯ มาพบพวกทหารของ
 พระยาตากก็ออกไปเที่ยวหาเสบียงอาหาร พม่าก็ไล่จับ
 พวกทหารก็พากันหนีมาเข้าบ้านพรานนก ครั้นพม่าตามมาพระ-
 ยาตากจึงให้ทหารเดินเท้ารายแฉกเป็นขั้วกาเขาคัดโอบ พม่า
 ทั้ง ๒ ข้าง ส่วนพระยาตากชนชี่ม้ากับทหารอีก ๔ คน ควบ
 ตรงเข้าไล่ฟันพม่าที่ขมาข้างหน้า พม่าไม่ทันระวังก็ถอยหนี
 กลับไปประทะพวกที่เดินเท้า ข้างพวกไทยก็ทักรุกไล่ฟันพม่า
 ล้มตายแตกกระเจี๊ยกกระจายไปหมด

ฝ่ายพวกราษฎรชาวบ้านที่หลบหนีพม่าซ่อนเร้นอยู่ ครั้น
 เห็นพระยาตากมีชัยชนะพม่า ต่างก็จิตใจพากันมาขอเข้าเป็น
 พวก พระยาตากจึงให้พวกชาวบ้านไปเกลี้ยกล่อมผู้คงควเช่น
 หัวหน้านายช่อง ฑมาอ่อนน้อยมอหมเข้ากับพระยาตาก และนำ
 เอาช้างม้าพาหุระเสบียงอาหารมาให้เช่นกำลังก็มี ที่เป็นนาย
 ช่องใหญ่มีค่ายคู ยังตระนั่งตัวตั้งคอยต่อสู้ ไม่มาอ่อนน้อยก็มี
 พระยาตากจึงคุมทหารตรงไปยังค่ายนั้น พวกช่องออกต่อสู้
 ไม่ไหวก็เสียดค่ายแก่พระยาตาก พระยาตากได้ช้างม้าพาหุระ
 และเกลี้ยกล่อมผู้คนไ้ชกมาก จึงยกไปทางนาแเรียงและเมือง
 นครนายกแล้วไปทางด่านบ้านกบแจะ(*) เข้ามัลานาเมืองปราจีน
 ไปตั้งพักอยู่ทางชายฝั่งศรีมหาโพธิ ข้างฟากตะวันออก

(*) บ้านกบแจะนี้ ภายหลังยกขึ้นเป็นเมืองปจันตคาม ขึ้นเมือง
 ปราจีนบุรี.

ฝ่ายพวกพม่าที่พระยาตากตีแตกไปจากบ้านพรานนกพากันถอยไปบอกนายทัพพม่า ซึ่งตั้งอยู่ ณ ปากน้ำเจ้าโล้นข้างใต้เมืองปราจีน นายทัพพม่าจึงแบ่งกำลังกองทัพให้ยกขึ้นไปตามพระยาตากทั้งทางบกทางเรือ พม่าขึ้นไปถึงเมืองปราจีนพอพระยาตากข้ามลำน้ำไปแล้ว ก็ขนที่ท่าข้ามได้ พวกที่ล่าหลังตามติดไป ขณะนั้นเวลาบ่ายประมาณ ๔ นาฬิกา พระยาตากนั่งพักอยู่ที่ชายทุ่งไค้ยินเสียงฆ้องกลองแลเห็นธงทิวก็รู้ว่าพม่ายกกองทัพตามมา แต่จะตั้งค่ายค้ำต่อสู้ก็ไม่ทัน ด้วยพม่าจะวิ่งถอยแล้ว จึงให้กองครัวและพวกที่หาบเสบียงอาหารวิ่งล่วงหน้าไปเสียก่อน แล้วเลิกทัพชัยภูมิเอาพงกำบังแทนแนวค่ายตั้งบนใหญ่น้อยรายไว้หมายเฉพาะทางที่จะเดินเข้ามา แล้วพระยาตากก็นำทหารประมาณ ๑๐๐ คน ออกไปรบพม่าดังที่อ้างถึง รบสู้รบสักพักหนึ่งแล้วแก่งกลายเป็นถอยหนีเข้าไปทางช่องพงทงบนคอกไว้ พม่าไม่ว่าเป็นกลอุบายไล่ตามเข้าไป พอได้ทางขึ้นพวกไทยก็ยิงปืนใหญ่น้อยออกไปพร้อมกัน พม่ากำลังจะเข้าในช่องพงทงก็คิดว่ากัน ก็ถูกปืนล้มตายอยู่ก็ยังไม่อันมาก พวกกองหลังหนีไปจนถึงถูกปืนล้มตายลงไปอีก ถูกยิงไล่ล่ามยกพม่าถอยหนี พระยาตากได้ก็นำทหารออกติดตามไล่ฆ่าฟันพม่าล้มตายอีกเป็นอันมาก ที่เหลือตายก็แตก

กระจัดกระจายไป แต่ณพม่าก็มีไต่ติดตามอีกต่อไป พระยา
 ตากจงยกกองทัพเดินผ่านแดนเมืองตะเชิงเทราเมืองชลบุรีลงไป
 จนถึงบ้านนาเกลือ แขวงเมืองบางละมุง กิตติศัพท์ทพระยา-
 ตากรบพุ่งเข้มแข็งมีชัยชนะพม่าเป็นหลายครั้ง นนทเมืองลือแพร่
 หลาย ทราบไปถึงใหนผู้คนในทนนกพากันนิยมฆ่าเกรง พวก
 นายช่องและราษฎรในระยะทาง ต่างพากันมาอ่อนน้อมยอมเข้า
 เป็นบริวารของพระยาตาก จนได้ไพร่พลมากจนถึงเป็นกองทัพ
 พระยาตากจงยกลงไปเมืองระยองในข้างแรม เดือนยี่จอมน
 หมายจะเอาเมืองระยองเป็นทง รวบรวมกำลังทำการต่อไป
 ฝ่ายพระระยอง ชอขญ เป็นผู้ว่าราชการเมืองระยอง ครั้นรู้ว่า
 พระยาตากยกกองทัพลงไปเกรงว่าจะไปทำร้าย เห็นเหลือกำลัง
 ที่จะต่อสู้ได้ จึงพาพรรคพวกมาต้อนรับอ่อนน้อมกลางทาง
 พระยาตากก็ยกกองทัพเข้าไปตั้งค่ายมั่นอยู่ทวคลุม นอกบริเวณ
 ค่ายเก่าซงตงเมืองระยอง

ขณะเมื่อพระยาตากลงไปถึงเมืองระยองนั้น กรุงศรี-
 อยุธยายังไม่เสียแก่ข้าศึก มีพวกกรมการเก่าในเมืองระยอง
 หลายคน คือหลวงพล ขุนจำเมือง ขุนราม หมื่นชอง เป็นต้น
 เห็นว่าพระยาตากยังมีอาวุธสรรพพลเท่วยกรกรบ้านเมือง เป็น
 การประทุษร้ายต่อแผ่นดิน จึงคบคิดกันจะต่อสู้ พระระยอง

ห้ามปรามก็ไม่เชื่อฟัง ครั้นเมื่อพระยาตากเข้าไปตั้งค่ายอยู่ใน
 ธานีเมืองระยองได้ ๒ วัน พวกกรมการเหล่านั้นจึงลอบรวบรวม
 รวบรวมพลระยกมาปล้นค่ายพระยาตากในเวลาค่ำ พวกชาวเมือง
 จึงทบยรุมมาเข้ากบพระยาตากผู้เรือง จึงบอกให้พระยาตากทราบ
 พระยาตากถามพระระยอง พระระยองปฏิเสธแต่ก็มีรักษาการ
 พิธพระยาตากจึงให้จำพระระยองไว้ที่ในค่าย แล้วสั่งให้ตระ
 เเทวรมรักษาค่ายให้มั่นคงฝ่ายพวกกรมการเมืองระยองไม่ทราบ
 ว่าพระยาตากผู้ตัว พอลงคึกคักมรพลขกออกจากค่ายเก่ามา
 ล้อมค่ายพระยาตาก แล้วให้ร้องขึงขึงระดมเข้าไปในค่าย
 พระยาตากให้ศิษย์ไฟในค่ายเสียให้มิด แล้ววางทหารประจำ
 ไว้ทุกทางที่จะเข้ามาในค่าย กำชับสั่งห้ามมิให้ให้ร้องและขึง
 ขึงตอบ ให้ปล่อยศัตรุเข้ามาให้ใกล้จะถึงค่ายจึงค่อยขึง ฝ่าย
 พวกกรมการเมืองไม่เห็นพวกพระยาตากต่อสู้ สำคัญว่ากำลังตน
 ตกใจ ชนจำเมืองคังคุมทหารประมาณ ๓๐ คนรุกเข้าไปทาง
 บ้านวัดเนินหวังจะเข้าแทรกค่าย พอข้ามสะพานเข้าไป ยังห่าง
 ค่ายประมาณสัก ๕ วา พระยาตากก็ให้ปล่อยขึงขึงยิงถกชน
 จำเมืองกับพวกทหารที่เข้าไปก่อนตกสะพานลง พวกที่ตามเข้า
 ไปข้างหลังก็ตกใจพากันถอยหนี พระยาตากได้ทำให้อีกพวกทหาร
 ให้ร้องออกรุกไล่ซ้ำอีก พวกชาวเมืองระยองพากันหนีกลับค่าย

เก่า พวกทหารพระยาตากก็ไล่ติดตามเข้าไปเอาไฟเผาค่ายขึ้น แล้วไล่ฆ่าฟันพวกข้าศึกแตกกระเจ็ดกระหายไปหมด พระยาตากก็ไต่เมืองระยองเป็นลี้ภัยในคืนวันนั้น

ทรงนจะกล่าวถึงฐานะของตังต้วเป็นใหญ่ เมื่อเวลาบ้านเมืองเป็นรอลาถรงนแตรกลองลี้กหน้อยหน่งก่อน ค้วยตังต้วเป็นใหญ่ทั้ง ๕ ก๊กซงกล่าวมาแล้วมีฐานะผิกกัน เจ้าพิษณุโลกกขเจ้านครเมอตังต้วเป็นเจ้า เป็นผมอานาจรและหนาทปกครองบ้านเมืองเป็นถนฐานอยู่แล้ว การทังต้วเป็นใหญ่ไม่ต้องชวนชววยอย่างหนงอย่างใด ถงแม้จะไม่ตังต้วเป็นเจ้า อาณาเขตทไต่ปกครองกคงอยู่ในอานาจรอยู่ันเอง ส่วนเจ้าพระฝางนนักตังต้วเป็นใหญ่ในถนฐานของถน ไต่อาณาเขตโดยไม่ต้องชวนชววย เพราะพวกพลเมืองพากันกลัวเกรงนยลอว่าเขยคชย ทแท้ไม่ผลคกขผญทมิชชนชนหลัง ๆ มา ทฐิของเจ้าพระฝางกเหมือนอย่างพวกผญ คือเชอว่าอาจปรายปรามใคร ๆ ไต่ค้วยฤทธิเดช พอตังต้วชนแล้วกกาเวียขกลงมาลองฤทธิคเมอของพิษณุโลก ครันคไม่โคกไทยโน่นไทยนพอเป็นเหตุแก่ต้วแล้วกกลยไปตงอยู่อย่างเคิม ส่วนเจ้าพิมายนั้น ถ่าว่าโดยส่วนพระองคเป็นผอรภพ้ออนแอข่งกว่าใคร ๆ หมด ทั้งถนฐานบ้านเมืองทจะตังต้วกไม่มี แต่มิชาคิควมสมบคิอันวิเศษ

รัชการให้ผู้นอญย่องชนเป็นใหญ่ ด้วยความกตัญญูต่อราช
 สกต ชูานะของพระยาตากเสียเปรียบผู้ตงตัวเป็นใหญ่ทุกถลา
 มาแล้วทั้ง ๔ ก๊ก เพราะไม่ได้อาศัยชาติสกตลอกหนนเหมือน
 อย่างเจ้าพิมาย และไม่มิดฐานภูมิลำเนาที่ระตงตัวอย่างเจ้า
 พิษณุโลก เจ้านคร และเจ้าพระฝาง แม้ที่สคนผู้คนที่จะไค
 ไซ้สอยเป็นกำลังในเบองตนก็มีเพียงสักสัห้ารอยคน ด้วยเหตุ
 เมื่อก็คกรังเห็นว่า ขณะเมื่อพระยาตากยกไปจากกรุงศรีอยุธยา
 นั้น ความมุ่งหมายเห็นจะมีเพียงที่จะหนีให้พ้นภัยจากชาติกไป
 คึดหาภูมิลำเนาตั้งรักษาตัวเท่านั้น ยังหาได้คิกระตงตัวเป็นใหญ่
 ในเมืองไทยไม่ การที่ไครับฟังปรายปรามในคอนนิกเพียงแค
 รวพวกพมาชาติก ก็ยพวกนายชองชงตงตนเป็นอิสระนอกกฎ
 หมายเหมือนกยไร พระยาตากพงไปพยปะเกยวชองกยชา
 ราชการอนเป็นเจ้าหนาทรักษาการตามกฎหมายคอเมอลงไปลง
 เมืองระยอง แต่การทพระยาตากไปตงรวรวมรพลเป็นอิสระ
 อยุทเมืองระยองนั้น ชันแรกผู้ว่าราชการเมืองเียนผู้มาเชอเชิญ
 ไปในเวลาชานเมืองเกคยคเชิญ และพระยาตากก็หาไคประพฤค
 ร้ายต่อเจ้าหนาทออย่างหนงอย่างไคไม่ เพราะฉะนั้นในชันต้น
 ชูานะของพระยาตากยังไม่ถึงเป็นคิคประทุษร้ายต่ออริรัฐบาลเกิม
 แต่การทพระยาตากคเอาเมืองระยองเป็นชองตน ทำให้ชูานะ

เปลี่ยนแปลงไปเป็นผู้ละเมียดกฎหมาย ชะรอยพระยาตากก็ระคิด
เห็นเห็นว่า ฝรั่งทวชนเป็นใหญ่ตามเลย แต่ก็ยังระวังมิให้
คนทั้งหลายเห็นว่า เป็นกบฏคอกโท ให้เรียกคำสั่งเพียงพระ
ประศาสน์อย่างเขนเจ้าเมืองเอก พวกบริวารจึงเรียกว่าเจ้าตาก
แต่บัดนั้นมา

เมื่อเจ้าตากตั้งตัวเป็นอิสระชนนั้น มีอาณาเขตเพียง
แดนในเมืองระยอง ส่วนเมืองบางละมุงเมืองชลบุรีที่อยู่ข้าง
เหนืออกค เมืองจันทบุรีและเมืองตราดที่อยู่ข้างใต้ก็ยังไม่หาได้
อ่อนน้อมยอมอยู่ในอำนาจเจ้าตากไม่ แต่เมืองชลบุรีเวลานั้น
เป็นจลาจล เพราะอยู่ใกล้ซำคัก เมืองบางละมุงก็เป็นเมืองน้อย
ผู้คนเบาบาง มีกำลังมากอยู่แต่เมืองจันทบุรี เป็นเมืองใหญ่
กว่าทุกหัวเมืองบรรดาอยู่ทางชายทะเลตะวันออก และยังมีผู้
ว่าราชการเมืองยังปกครอง เป็นปกติอยู่เหมือนอย่างแต่ก่อน
เจ้าตากจะใคร่ทราบว่าพวกเมืองจันทบุรีจะเป็นศัตรู หรืออย่างไร
จึงแต่งให้ทูตถือศอกอักษรไปยังพระยาจันทบุรี ว่าเคยชวนเจ้าตาก
ไปมาตั้งรวบรวมกำลังอยู่ที่เมืองระยอง หมายจะยกเข้าไปรบ
พม่าแก้ไขพระนครให้พ้นจากอำนาจซำคัก ขอให้พระยาจันทบุรี
เห็นแก่บ้านเมือง มาช่วยกันปราบปรามซำคักให้กรุงศรีอยุธยา
เป็นผาสุกเหมือนดังแต่ก่อน ทูตไปถึงเมืองจันทบุรีพระยาจันท

ก็ก่อนรับโดยก็ รับว่าจะมาปรึกษาหารือกับเจ้าตากที่เมืองระยอง
 และมอบเสบียงอาหารให้ทัชชศรมาช่วยเจ้าตากก่อน ครั้นทัชชศรมา
 แล้วพระยาจันทบุรีก็กลับไม่ไว้ใจเจ้าตาก เกรงว่าจะคิดกลอุบาย
 ซึ่งเขาย่านเมืองก็หามาไม่ เจ้าตากคอยพระยาจันทบุรีเห็นหาย
 ไปก็คิดว่าพระยาจันทบุรีคงแคลงใจจึงไม่มา ขณะนั้นนาย
 บุญเรืองมหาดเล็กซึ่งเป็นบุตรเมืองบางละมุงคุมไพร่ ๒๐ คน
 ถอนหนึ่งลือพม่าจะเอาลงไปให้พระยาจันทบุรี เดินผ่านมาใน
 แขวงเมืองระยองพวกทหารเจ้าตากจับได้ ชักถามไถ่ความว่า
 เนเมียวสีหบดีแม่ทัพพม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้น มีหนังสือออกมา
 บอกให้พระยาจันทบุรีเข้าไปอ่อนน้อมเสียโดยก็ พม่าสั่งให้ผู้
 รังเมืองบางละมุงถอนหนึ่งลือลงไปเองจึงได้ลงมา พวกนายทัพ
 นายกองทูลเจ้าตากว่า ผู้รังเมืองบางละมุงเป็นพวกพม่า ขอให้
 ประหารชีวิตเสีย เจ้าตากไม่เห็นชอบด้วย ว่าผู้รังเมืองบาง
 ละมุงตกอยู่ในอำนาจพม่าก็ต้องยอมให้ใช้มาด้วยจำเป็น จะว่า
 เอาใจไปเผื่อแผ่แก่ข้าศึกหากควรไม่ ชักประการหนึ่งผู้รังเมือง
 บางละมุงยังมีไต่เคียบมาเป็นข้าของเรา จะว่าทำความผิดต่อเรา
 ก็ยังไม่ไต่ ทัพพม่ามีหนังสือมายังค้ำพระยาจันทบุรีอย่างนุกก็
 แล้ว พระยาจันทบุรีจะไต่ลือเอาอย่างหนึ่งว่าจะไปเข้ากับพม่า
 หรือจะมาเข้ากับไทยด้วยกันเอง ไม่เพิกเฉยต่อไป ขณะนั้น

เจ้าตากกำลังปรารถนาจะไปชวนพระยาราชานครศรีอยุธยาเมือง
 บันทายมาศ^(๑) มาเข้าพวกด้วยอีกเมืองหนึ่ง เห็นเป็นโอกาส
 ที่จะทำให้พระยาจันทบุรียำเกรง จึงแต่งทูตให้ถือศภอักษรไป
 ลงพระยาราชานครศรีอยุธยา เป็นเนชความว่า เมื่อแรกพม้ามาล้อม
 กรุงศรีอยุธยา ในกรุง ฯ ไทมีท้องตราให้พระยาราชานครศรี
 อยุธยาเจ้าเมือง และเสียบงอาหารเข้าไปช่วยพระยาราชานครศรี
 อยุธยา เจ้าเมือง และเสียบงอาหารเข้าไปช่วยพระยาราชานครศรี
 อยุธยา เจ้าเมือง แต่ไปติดกองทัพพม่าตั้งสกัดอยู่ที่เมืองธนบุรี จึงขึ้นไป
 ไม่ได้ถึงกรุง ฯ ลงกระหนกเป็นความชอบความดีมากขอ เที่ยวน
 เจ้าตากได้ลงมาตั้งรวบรวมพลอยู่ที่เมืองระยอง ได้กำลังมาก
 แล้ว ขอให้พระยาราชานครศรีอยุธยากองทัพชนมาสมทบช่วยกัน
 แยกกรุงศรีอยุธยาให้พินมื่อข้าศึกเกิด ครั้นแต่งศภอักษรแล้ว
 จึงส่งผู้รณเมืองบางละมุงให้ไปเชิญเจ้าพระยาจันทบุรีด้วย แล้ว
 จักเรือให้ทอดที่จะลงไปเมืองบันทายมาศ รัชผู้รณเมืองบางละมุง
 ไปยังเมืองจันทบุรีด้วยกัน

ทูตเจ้าตากลงไปถึงเมืองบันทายมาศ พระยาราชานครศรี
 อยุธยาเจ้าเมืองเป็นทางไมตรี แล้วแต่งทูตให้ถือศภอักษรขึ้นมายัง
 เมืองระยองขอฝากว่าขอให้สันถุมรสแล้ว จะยกกองทัพชน

(๑) เมืองบันทายมาศนี้ เป็นหัวเมืองเขมรอยู่ต่อกับแดนญวน
 สมัยนั้นขึ้นกรุงศรีอยุธยา

มาช่วยเจ้าตากตามประสงค์ แต่พระยาจันทบุรีนั้นยังหาตอบว่า
ประการใดไม่

ครั้นเดือน ๕ ปีนั้น พ.ศ. ๒๓๑๐ พอข่าวปรากฏออกไปว่ากรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึก พม่าจับเอาพระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายเชื้อพระวงศ์ไปหมด ความคิดของสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ พระยาจันทบุรีก็ทูลมาเป็นไมตรีกับเจ้าตากตามสัญญาไม่ ฝ่ายขุนรามหมื่นชองกรมการเก่าเมืองระยอง ซึ่งปล้นค่ายเจ้าตากแล้วหนีไปนั้น ไปตั้งชองอยู่ในเขตเมืองแกลง อันเป็นเมืองขึ้นของเมืองจันทบุรี ก็คิดสมัครพรรคพวกมาปล้นแย่งข้างม้าพาหนะของเจ้าตากในหมื่นนั้นด้วย เจ้าตากเห็นว่าไม่มีทางที่จะทำได้อีกอย่างอื่นเสียแล้ว มีแต่จะตั้งใช้กำลังปราบปรามพวกที่จะเป็นศัตรูอย่างเคียดแค้นจะตั้งตัวอยู่ได้ จึงยกกองทัพลงไปรบพวกขุนรามหมื่นชองที่เมืองแกลงก่อน ขุนรามหมื่นชองสู้ไม่ได้ก็พาสมัครพรรคพวกหนีไปอยู่กับพระยาจันทบุรี เจ้าตากจะยกกองทัพตามลงไปเห็นกำลังรพลยังน้อย และยังเป็นห่วงหลังทางเมืองชลบุรี ด้วยได้ข่าวว่านายทองอยู่ยกเล็กตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ในแขวงเมืองชลบุรี กำลังรวบรวมรพล ผู้คนใครจะลงมาเข้ากับเจ้าตากนายทองอยู่ยกเล็กก็ยกเอาไว้เสีย จึงรีบกลับ

ไทยรบพม่า

จากเมืองแกลง แล้วยกกองทัพชนมายุังเมืองชลบุรี มาตั้งอยู่ที่
 ทนของมนต์ต่อแควนเมืองยางละมุง ให้สืบสวนไต่ความว่า นาย
 ทองอยู่นกเล็กยังมีกำลังไม่มากมายนัก เจ้าตากจึงยกกองทัพ
 ตรงเข้าไปยังเมืองชลบุรี ไปตั้งอยู่ทิวค้หลวง แล้วให้เพื่อนฝูง
 ของนายทองอยู่นกเล็กที่ไต่มาขอเข้าด้วย ไปเกลี้ยกล่อมนาย
 ทองอยู่นกเล็กให้มาอ่อนน้อมเสียโดยค้ นายทองอยู่นกเล็ก
 เห็นว่าจะสู้รบไม่ไหวก็มาอ่อนน้อมยอมเป็นข้าเจ้าตาก เจ้าตาก
 จึงชนทรงช้าง ให้นายทองอยู่นกเล็กนำเลียบเมืองชลบุรี ให้
 ปรากฏแก่คนทั้งหลาย ว่าเมืองชลบุรีเป็นสิทธิ์ของเจ้าตากแล้ว
 จึงตั้งนายทองอยู่นกเล็กให้เป็นทนายอนนราบุรี ตำแหน่งผู้
 ว่าราชการเมืองชลบุรี แล้วเจ้าตากก็เลิกทัพกลับลงไปยังเมือง
 ระยอง

ฝ่ายพระยาจันทบุรีคิดว่าเจ้าตาก คงซัดเคืองว่าไม่ไปเข้า
 คุย และบางทีจะหาเหตุยกลงไปตีเมืองจันทบุรี จึงปรึกษากัน
 ขุนรามทมนชองเห็นว่าควรจะรยพงเจ้าตาก ชง หน้า นั้น ยากนัก
 คุยว่าเจ้าตากมีฝีมือเข้มแข็งทงรพลก้โตเคย ทำค้กช้านาญการ
 รยพง จะต้องค้ค้เป็นกลลอบยล่อเอาเจ้าตากเข้าไปไว้ในเมือง
 จันทบุรีเสียก่อน จึงจะค้ค้ก้าจค้ค้โดยง่าย ค้ค้ค้กันเช่นนั้นแล้ว
 พระยาจันทบุรีจึงนิมนต์พระสังฆ ๔ รูป ให้เป็นทค้มาเชิญ

เจ้าตากลงไปเมืองจันทบุรี พระสงฆ์ที่ตามมาถึงเมืองระยองเวลา
 เจ้าตากอยู่ที่เมืองชลขยร์ จึงรอกอขอยยอนเจ้าตากกลับไปลง
 เข้าไปทูลว่า พระยาจันทบุรีมีความเจ็บแค้นด้วยข้าศึกมาช้านาน
 กรงศรีอยุธยาเต็มใจที่จะช่วยเจ้าตากปราบขคเข็ญให้บ้านเมือง
 เป็นสุขสำราญดังแต่ก่อน เห็นว่าที่เมืองระยองเป็นเมืองเล็ก
 จะเอาเป็นทวารรวมกองทัพใหญ่ขนยาก ขอเชิญเจ้าตากไปตั้ง
 ที่เมืองจันทบุรีอันเป็นที่มีเสบียงอาหารบริบูรณ์ จะได้ปรึกษากัน
 ตระเตรียมกองทัพที่จะเข้าไปรบพุ่งพม่าที่เฮากรุงศรีอยุธยาคนมา
 จากข้าศึกให้จงได้ เจ้าตากได้ทราบความตามถ้อยคำของ
 พระสงฆ์ที่ถกกันนี้(๑) ให้หยุดพักทัพพลพอหายเหนื่อยแล้ว
 ให้พระสงฆ์ที่คนำทางยกลงไปทางเมืองจันทบุรี เมื่อเจ้าตากไป
 ถึงทางกระจะหัวแหวน(๒) ทางยังห่างเมืองจันทบุรี ๒๐๐ เส้น
 พระยาจันทบุรีให้หลวงปลัดมารย และบอกว่าพระยาจันทบุรีได้
 จกทไวให้ตั้งทำเนียบทัพภักทรมนาซางปากใต้ตรงเมืองข้าม ให้

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เจ้าตากรู้เท่าความคิด
 พระยาจันทบุรี แต่เมื่อพิเคราะห์ดูตามเรื่องที่น่าปรากฏต่อไป เห็นว่า
 ในตอนนี้เห็นจะยังไม่รู้ว่าพระยาจันทบุรีก็ครี้อย

(๒) เดียวนี้เรียกบางกระจะตำบล • เขาพลอยแหวน
 ตำบล • อยู่ไม่ห่างกัน แต่โบราณเรียกรวมกันว่า บางกระจะ
 หัวแหวน

หลวงปลัดมานำกองทัพไปยังที่ทำเนียบ เจ้าตากก็ส่งกองทัพให้
 ยกตามหลวงปลัดไป แต่ไปยังไม่ทันจะถึงเมืองจันทบุรี มีผู้
 บอกให้เจ้าตากทราบว่าพระยาจันทบุรีคบคิดกับขุนรามหมื่นซอง
 เรียกกระคมคนเตรียมไว้ข้างในเมือง จะออกโจมตีกองทัพ
 เจ้าตากเมื่อเวลากำลังข้ามน้ำข้างใต้เมือง เจ้าตากจึงให้รีบไป
 ห้ามกองทัพมิให้ตามหลวงปลัดไปข้ามน้ำ ให้เลี้ยวกระบวนไป
 ทางเหนือ ตรงเข้าไปดงทิวคักแก้ว ห่างประตูท่าช้างเมืองจันทบุรี
 ประมาณ ๕ เส้น พระยาจันทบุรีเห็นเจ้าตากไม่ข้ามปากไปตาม
 ประสงค์ และกลับเข้ามาตั้งประชิดพลอยทรมเมืองก็ตกใจ รีบ
 ให้ไพร่พลชั้นรักษานาที่เชิงเทิน แล้วให้ขุนพรหมนิบาลซึ่ง
 เป็นพระท้าวหน้า(๑) ก็ย่นมือออกไปหาเจ้าตาก ให้ไปพบจา
 ช้างแรง ขอเชิญเจ้าตากเข้าไปพบปะกับพระยาจันทบุรีที่ในเมือง
 เจ้าตากจึงส่งขุนพรหมนิบาลให้กลับไปบอกพระยาจันทบุรีว่า
 เกิมพระยาจันทบุรีให้พระสงฆ์เป็นทูตไปเชิญเราให้มาปรึกษา
 ทว้อ เพื่อจะช่วยกันศึกชานักกรุงศรีอยุธยา เราเข้าใจว่าเป็น
 การเชื่อเชิญโดยสุจริตจึงไ้มาตามประสงค์ ตัวเราก็มักได้เป็น

(๑) ผู้ที่พระยาจันทบุรีให้ออกไปคราวนี้ ก็จะเป็นผู้ที่รู้จัก
 กันเคยกับเจ้าตากมาแต่ก่อน และขุนพรหมนิบาลอันเป็นที่พระท้าวหน้า
 นั้น เห็นจะเป็นข้าราชการในกรุง ๆ ที่หนีเข้าศีกออกไปได้

เจ้าเมือง (กำแพงเพชร) ถัดคีตกินาหมื่น มียศใหญ่เป็น
 ผู้ใหญ่กว่าพระยาจันทบุรี^(๑) ครั้นมาถึงเมืองพระยาจันทบุรีก็
 มีใต้ออกมาทูลต้อนรับตามฉันทนุญยกย่องผู้ใหญ่ กลับเรียกกระคม
 คนเข้าประจำรักษาหน้าท่งเชิงเทิน และคบหาขุนรามหมื่นซ่อง
 ซ่งโตทำร้ายเราถึง ๒ ครั้งเข้าไว้เป็นมิตร พระยาจันทบุรีทำ
 เหมือนหนึ่งว่าเป็นข้าศึกกับเราตงนี้ จะให้เราเข้าไปหาตงใน
 เมืองอย่างไร ถ้าจะให้เราเข้าไปก็ให้พระยาจันทบุรีออกมาหา
 เราก่อน หรือมีฉันทนุญส่งตัวขุนรามหมื่นซ่องออกมา ให้มา
 ทำสัจย์สาขาสให้เราวางใจไว้ก่อน ถ้าทำได้เช่นนั้นแล้วเราก็จะ
 เห็นความสุจริตของพระยาจันทบุรี จะรักใคร่นับถือเหมือนกับ
 เป็นพี่เป็นน้องกันต่อไป ขุนพรหมธิบาลนำความกลับเข้าไปบอก
 พระยาจันทบุรี พระยาจันทบุรีก็หาออกมาไม่ ขุนรามหมื่นซ่องก็
 ไม่ส่งออกมา เป็นแต่ให้หาสำรับเครื่องเสวยออกมาส่งและให้
 มาทูลเจ้าตากว่า ขุนรามหมื่นซ่องมีความกลัวไม่ยอมออกมา
 พระยาจันทบุรีมีรับจะทำอย่างไรให้ออกมาได้ เจ้าตากก็ซัดเคือง
 สั่งให้กลับเข้าไปบอกพระยาจันทบุรีว่า เมื่อไม่เห็นแก่ไมตรีแล้ว

(๑) เมืองกำแพงเพชรเป็นชั้นหัวเมืองโท จันทบุรีเป็นชั้น
 หัวเมืองตรี

ก็รักษาเมืองไว้ให้เด็ก ฝ่ายพระยาจันทบุรีเห็นวารพลของ
ตนมากกว่าเจ้าตากก็ให้ขศประกรรักษาเมืองมณฑลไว้

ขณะนั้นเจ้าตากคกอยู่ในทศกัณฐ์ เพราะเข้าไปตั้งอยู่ใน
ชานเมือง ซากกอยู่ข้างในเมืองมีกำลังมากกว่า เป็นแต่ซาก
ครันคร้ามเกรงผมอไม่กล้ายกออกมาโจมตีซ่งหน้า แต่เจ้าตาก
เจ้าตากล่าถอยออกไปเมื่อใดก็อาจจะออกล้อมไว้คักคักได้หลาย
ทาง เพราะเป็นถนของซากก จะตั้งอยู่อย่างนั้นต่อไปไม่มี
เสี้ยงอาหาร เหมือนหนึ่งคอยให้ซากกเลอกเวลาทำเอาตาม
ซอขใจ เจ้าตากมือปนิสัยเป็นนักรบ ก็แฉเห็นทันทีว่า ค้องซิง
ทำซากกก่อนจึงจะไม่เสียที จึงเรียกนายทัพนายกองมาสั่งว่า
เราจะคเมืองจันทบุรีในค้ำวนนี้ เมอกองทัพทงชาวเย็นกินเสีร
แล้วทงนายไพร่ให้เททงอาหารที่เหลือและค้อยหม้อเสี้ยงให้หมค
หมายไปกินข้าวเส้าด้วยกันทีในเมืองเอาพรงน ถ้าคเอาเมือง
ไม่ไคในค้ำวนนักระไคตายเสี้ยงด้วยกันให้หมคทีเคียว นายทัพ
นายกองเคยเห็นอาชญาสิทธิ์ของเจ้าตากมาแต่ก่อน ก็ไม่มีใคร
กล้าซคซน ค้องกระทำตาม ครันเวลาค้ำเจ้าตากจึงกระหนาท
ให้ทหารไทยจีนลอบไปซ่มอ้อมีให้พวกชาวเมืองรัทว สั้งให้
ค้อยพังเสี้ยงขันสญญาณเข้าปลนเมืองให้พรอมกัน แต่อย่าให้
ออกปากเสี้ยงอองจันพวกไทนเข้าเมืองไคจึงให้ไพร่ของขน

เป็นสำคัญให้พวกทางคานอนรุ ครั้นตระเตรียมพร้อมเสร็จพอ
 ใ้ฤกษ์เวลาอีก ๓ นาฬิกา เจ้าตากกษัตริย์ทรงคองข้างฝั่งซ้าย
 ให้ยิงปืนสัญญาณบอกพวกทหารให้เข้าปล้นพร้อมกันทุกหนทุก
 ส่วนเจ้าตากก็ซบข้างท่งเข้าพึ่งประเทศเมือง ขณะนั้นพวกชาว
 เมืองซึ่งรักษาหน้าที่ขงปืนใหญ่ในอยุธยาเป็นอันมาก นาย
 ท้ายข้างท่งเห็นลูกปืนพวกชาวเมืองทนนัก เกรงจะมาก
 เจ้าตาก จึงเกี่ยวข้างท่งให้ถอยออกมา เจ้าตากชัก
 พระทัยชักพระแสงหันมาจะฟัน นายท้ายข้างตกใจร้องทูลขอชีวิต
 ไว้ แล้วไล่ข้างกลับเขารอยานประเทศเมืองพังลง พวกทหารก็
 กรกันเข้าเมืองไค พวกชาวเมืองรววซำคักเข้าเมืองไคแล้ว
 ต่างถลันหนีห่างกันแตกตื่น ส่วนพระยาจันทบุรีกับ
 ครอบครองวิ่งเรือหนีไปยังเมืองบันทายมาศ เมื่อเจ้าตากตีเมือง
 จันทบุรีไคนั้น เป็นวันอาทิตย์ เดือน ๗ ปีชุน (๑) พ.ศ. ๒๓๑๐
 เดียวกรุงศรีอยุธยาแล้วไ้ ๒ เดือน
 เจ้าตากตีเมืองจันทบุรีไคแล้ว ก็ให้เกลี้ยกล่อมผู้คนให้
 กลับคืนมายังภูมิภาคตามเดิม แลตั้งเมตตาคารให้ปรากฏว่า
 มิได้ถือโทษผู้ที่ไคเป็นศัตรูต่อสู้มาแต่ก่อน ครั้นเห็นว่าเมือง

(๑) สอดกับปฏิทินไคความว่าเดือน ๖ นั้น ชิม ๔ คำ ชัน

๑๑ คำ แรม ๑ คำ แรม ๑๐ คำ เป็นวันอาทิตย์ทั้ง ๔ วัน

จันทบุรีเรียบร้อยอย่างเกษมแล้ว จึงยกกองทัพเรือลงไปยัง
 เมืองตราด พวกกรมการและราษฎรก็พากันเกรงกลัวยอมอ่อน
 น้อมโดยคึกทวาท้องเมือง และขณะนั้นมีลำเภาริมนาทอศอยท
 ปากน้ำเมืองตราดหลายลำ เจ้าตากให้ไปเรียกนายเรือมาเฝ้า
 พวกจีนซึกซันแล้วกลบขังเอาเข้าหลวง เจ้าตากทราบกลางเรือทรง
 คมเรือรบลงไปแล้วล้มลำเภาริมนาทไว้ แล้วให้บอกพวกจีนมาอ่อนน้อม
 โดยดี พวกจีนก็หาฟังไม่กลบเอาปืนใหญ่ร้อยกระบอกยิง รบกันอยู่
 ครึ่งวันเจ้าตากก็คิดได้เรือลำเภาริมนาททั้งหมด ไทก็รบพยสังของเขน
 กำลังการทัพเป็นอันมาก เจ้าตากจัดการเมืองตราดเรียบร้อย
 แล้ว ก็กลบขังมาตงอยู่ ณ เมืองจันทบุรี แค้นไปเจ้าตากก็มี
 อำนาจสิทธิ์ขาดตลอดทุกหัวเมืองชายทะเลตะวันออก จึงตั้งคน
 ตระเตรียมการที่จะเข้ามาทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา ทั้งจะ
 กล่าวต่อไปในตอนข้างหน้า

เรื่องไทยรบพม่ากรุงธนบุรี
สงครามครั้งที่ ๑ คราวตีค่ายพม่าที่โพธิ์สามต้น
ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐

เจ้าตากคเมืองธนบุรีได้เมืองเดือน ๗ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐
แล้วยกลงไปเมืองตราด พอใกล้เมืองตราดก็พอเข้าฤดูฝน
เป็นเวลาลมรสตกลงทางทะเลตะวันออก ต้องหยุดยั้งการรบฟัง
แต่เจ้าตากไม่นั่งอยู่เปล่าให้ลงมือต่อเรือรบและรวบรวมเครื่อง
ศาสตราวุธที่เกณฑ์เตรียมกำลังในฤดูฝนนั้น หมายถึงยกชน
มาชิงกรุงศรีอยุธยาจากพม่าในฤดูแล้ง ทั้งนี้เพราะเจ้าตากคิด
เห็นการขานเมืองลกซง ทั่วในเวลานนั้นมีผดุงตัวเป็นใหญ่
หลายก๊กด้วยกัน ถ้าใครจะเป็นใหญ่ให้ได้ทั่วทั้งประเทศสยาม
จำเป็นจะต้องทำลายอำนาจพม่าที่อยู่ในเมืองไทยอย่าง ๑ และจะ
ต้องทำอะไรให้พวกก๊กอื่นยอมอยู่ในอำนาจด้วยอีก อย่าง ๑
จึงจะใหญ่ ใหญ่ ความชอบก่อกองคิดเห็นเหมือนกันหมดทุกก๊ก
ผิดกันแต่ความคิดที่จะทำการ พวกก๊กอื่นยังเห็นชัดของ จะต้อง
หาโอกาสและเล่ห์ห้อยบายให้เหมาะแก่การและเวลาจึงรุ่ง รออยู่
มีแต่เจ้าตากผู้เดียวเห็นว่าถ้าจะทำต้องรบทำก่อนผู้อื่น แม้จะรอ

ไปให้กองทัพทำศึกก่อนกระตองเป็นข้าเขา จึงมุ่งหมายจะยกมา
 รบพม่าซึ่งเอากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีให้โตก่อนพวกกษัตริย์
 ในการทตงตัวเป็นใหญ่ เจ้าตากเสียเปรียบกษัตริย์อย่างไร
 ใ้โตกล่าวมาแล้ว แต่ข้อที่เจ้าตากได้เปรียบกษัตริย์หลายอย่าง
 นัยเป็นเบื้องตนแต่ที่เจ้าตากขณมาอยู่ยังหนุ่มกว่าหัวหน้ากษัตริย์หมก
 เจ้าตากสมภพเมื่อชกาล พ.ศ. ๒๒๗๗ คิคคเวลาเมื่อจะเข้า
 มากกรุงศรีอยุธยา อายุพออย่างเข้า ๓๔ ปี เป็นเวลาว่างไว
 ทงกำลังกายและกำลังปัญญา อีกอย่าง ๑ เจ้าตากเป็นชาว
 กรุงศรีอยุธยา และเจริญวัยทีในกรุง ฯ ใ้โตคุ้นเคยคบหาเป็นมิตร
 สหายกับข้าราชการชั้นขุนเวยกนมี พระยาท สมเด็จ พระพุทธ-
 ยอดฟ้าฯ ฟ้าโลกและกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เป็นต้น
 เป็นเหตุใ้ใ้โตข้าราชการชั้นหนุ่มเหล่านั้น มาเข้า ใ้โตช่วย ช่วย เป็น
 กำลังโดยมาก อีกอย่าง ๑ เมื่อรบพม่ารักษากรุง ฯ
 เจ้าตากก็มีชื่อเสียงปรากฏว่าฝีมือรบพุ่งเข้มแข็ง แม้พวกพม่า
 ซาคักก็ยกย่องว่าเป็นนายทหารสำคัญคนหนึ่งในกรุง ศรี อยุธยา
 ซอนเหมือนเป็นอำนาจออยู่ในพระองค์ อีกอย่าง ๑ ตั้งแต่
 เจ้าตากพยายามตั้งตัวมาใ้โตมีโอกาสรบพุ่งหลายครั้ง เสมอใ้โต
 ฝักซ้อมหทหารในกองทัพอยู่เนอง ฯ ทหารของเจ้าตากมียุทธ-
 วินัยและชำนาญกระบวนยุทธ์ยิ่งกว่าพวกอื่น ฯ แต่ที่เขินซ้อ

สำคัญยิ่งกว่าอย่างอื่นนั้น ที่เจ้าตากเป็นนักรบโดยชอบนิสัย เขา
พระองค์ออกหน้านำทหารฝ่าฝืนภัยอันตรายทั้งปวงเป็นนิจ พวก
พลทหารก็พากันจงรักภักดี คนน้อยจึงอาสาสู้คนมากไม่เคยแพ้
ใครมาจนเวลานั้น

อนึ่งเมื่อเจ้าตากเตรียมกองทัพอยู่ที่เมืองจันทบุรีนั้น มี
ข้าราชการเก่าในกรุงศรีอยุธยาที่หลบหนีพม่ามาได้ ทราบว่า
เจ้าตากรวบรวมพลจะมากำกับคนพม่าก็ลงไปเข้าด้วย หลายคน
มีหลวงศักดิ์นายเวรมหาเล็ก และนายสุกจินดาหุ้มแพรมหา-
เล็ก (คือกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) ทั้ง ๒ นั้นเป็นต้น
ครั้นเจ้าตากได้นายทัพนายกองเพิ่มเติมมากขึ้น พอถึงเดือน ๑๑
ปีกุน พ.ศ. ๒๓๑๐ สันมรสุมเจ้าตากต่อเรือรบได้ ๑๐๐ ลำ
รวบรวมทหารทั้งไทยจีนได้ประมาณ ๕,๐๐๐ ก็ยกกองทัพ
เรือออกจากเมืองจันทบุรีในเดือน ๑๑ นั้น เมื่อมาถล่มเมือง
ชลบุรีพวกราษฎรพากันกล่าวโทษนายทองอินเล็ก ซึ่งเจ้าตาก
ตั้งให้เป็นพระยาอนุราชอุรุรักษาเมืองชลบุรี ว่าประพฤติเป็น
โจร ให้สมัครพรรคพวกเที่ยวฉกปล้นเรือลูกค้าเก็บเอาทรัพย์สิน
สมบัติชำระใต้ความเป็น สัตย์เจ้าตากก็ให้ประหารชีวิต นาย
ทองอินเล็กเสีย พงศกการเมืองชลบุรีเรียบร้อยแล้ว เจ้าตาก
ก็ยกกองทัพเรือมาเข้าปากน้ำเจ้าพระยาในข้างขึ้นเดือน ๑๒

ฝ่ายนายทองอินซึ่งพม่าให้ตั้งรักษาเมืองธนบุรี รั้วว่า
 เจ้าตากยกกองทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำ ก็ให้รบชนะไปบอก
 แก่สีกแม่ทัพพม่าค่ายโพธิ์สามต้น แล้วเรียกคนจีนรักษาขอมวิชัย
 ประสพทิศ และหนานกึ่งเงินเมืองธนบุรีคอยระต่อสู ครั้น
 กองทัพเจ้าตากยกชนมาลง พวกกรพลรักษาหนาทเห็นว่า
 เป็นกองทัพไทยยกมากไม่เป็นใจที่จะต่อสู รบพุ่งกันหน้อยหนึ่ง
 เจ้าตากก็ตีไท่เมืองธนบุรี จับตัวนายทองอินไท่ให้ประหารชีวิต
 เสีย แล้วให้เร่งกองทัพขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายสีกแม่ทัพ
 พม่าที่ค่ายโพธิ์สามต้นได้ทราบความจากคนทนายทองอินให้ ไป
 บอกข่าวไม่ช้าพวกที่แตกหนีไปจากเมืองธนบุรีก็ตามไปถึง
 บอกสีกว่าเสียเมืองธนบุรีแก่ไทยแล้ว สีกได้ทราบก็ตกใจ ให้รีบ
 เตรียมรักษาค่ายโพธิ์สามต้น และเวลานั้นเป็นเวลาฤดูหนาว สีก
 เกรงว่ากองทัพไทยจะขึ้นไปถึงเสียก่อน เตรียมต่อสูพร้อม
 จึงให้มอญ่านายทัพรองคุมพลพวกมอญและไทยที่ไปขอมอญช่วย
 ยกเป็นกองทัพเรือลงมาตั้งสกัดคอยต่อสูอยู่ที่เพนียด เจ้าตาก
 ยกขึ้นไปลงกรุง ฯ ในคำวันนั้นได้ความว่ามกกองทัพข้าศึกลงมา
 ตั้งอยู่ที่เพนียด ยังไม่ทราบว่ากำลังข้าศึกจะมากน้อยเท่าใด
 ก็ขงขอย ฝ่ายพวกไทยที่มาในกองทัพมอญย่ำว่ากองทัพไทย
 คุ้มกันยกขึ้นไปก็รวนเรระหลบหนีข้าง จะมาเข้ากับเจ้าตากข้าง

มองย่าเห็นพวกไทยไม่เป็นใจต่อสู้ซำคัก เกรงจะพากันกบฏขึ้น
 ทรยศหนีเอาตัวรอกกลับไปค่าย โปธิสามตันในค้ำวันนั้น พอรุ่ง
 เช้าซันเจ้าตากทราวยความจากพวกไทยที่หนีพม่ามาเข้าค่าย ว่า
 ซำคักถอยหนีจากเพนียดหมดแล้วก็รบยกตามชนไป และค่าย
 พม่าที่โปธิสามตันนั้นตั้งข้างฟากตะวันออกค่าย ๑ ข้างฟาก
 ตะวันตกค่าย ๑ ตัวสกัดแม่ทัพอยู่ค่ายข้างฟากตะวันตก ค่าย
 นั้นพม่ารอเอาอิฐตามวัดมาก่อกำแพงทำเชิงเทินมั่นคงมาแต่ครึ่ง
 เนินเมียวสีหบดีแม่ทัพใหญ่อยู่เมอล้อมกรุง ฯ จึงเป็นทัพของ
 สักค้อมา เจ้าตากยกตามมองย่าขึ้นไปถึงโปธิสามตันเวลาเช้า
 ก็ส่งให้ทหารเข้าระดมตีค่ายพม่าข้างฟากตะวันออก พอเวลา
 ๘ นาฬิกาก็ตีค่ายนั้น เจ้าตากจึงให้เขาดังรักษาค่าย แล้ว
 ให้ทำบันไดสำหรับระพาดขึ้นค่ายพม่าข้างฟากตะวันตก แต่เวลา
 เช้านั้น ครั้นพร้อมเสร็จพอเวลาค่ำก็ให้พระยาพิพิธ พระยา
 พิชัย นายทหารจันทุมกองทหารจีนไปตั้งประชิดค่ายสักทาง
 ค้ำวันวัดกลาง พอรุ่งเช้าก็ให้กองทหารไทยจีนเข้าระดมตีค่าย
 สักพร้อมกัน รบกันแต่เช้าจนเที่ยง กองทัพเจ้าตากก็เข้าค่าย
 พม่าได้ ชำสัดแม่ทัพพม่าตายในทรบ พวกไพร่พลที่เหลือตาย
 มองย่าพาหนีไปไคย้าง แต่ที่จับไค้และที่เขียนไทยยอมอ่อนน้อม
 ไค้ยคินนเขียนอันมาก เจ้าตากตีไค้ค่ายพม่าที่โปธิสามตันก็ไค้
 กรุงศรีอยุธยากลับคืนมาเป็นของไทย

เมื่อเจ้าตากมีชัยชนะพม่าแล้ว ทรงพักกองทัพอยู่ที่ในค่าย
 พม่าที่โพธิ์สามต้น ขณะนั้นผู้คนและทรัพย์สินมีค่าสิ่งใด
 ส่งไปเมืองพม่าเอารวบรวมรักษาไว้ในค่ายแม่ทัพ มีพวกข้าราชการ
 การทัพมาจับเอาไปไว้หลายคน คือ พระยาธิเบศร์กับคางวาง
 มหาศเล็กเป็นต้น ต่างพากันมาเฝ้าถวายบังคมเจ้าตาก ทูลให้
 ทราบถึงพระเจ้าเอกทัศสวรรคต สึกให้ฝังพระบรมศพไว้ที่ใน
 กรุง ฯ และทูลว่ายังมีเจ้านายซึ่งพม่าจับได้ต้องกักขังอยู่ใน
 ค่ายนั้นหลายพระองค์ ที่เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าบรมโกศ
 คือเจ้าเจ้าฟ้าสุริยาพระองค์ ๑ เจ้าฟ้าพันทวักพระองค์ ๑ เจ้าฟ้า
 จันทวักพระองค์ ๑ พระองค์เจ้าพักทองพระองค์ ๑ รวม ๔
 พระองค์ ที่เป็นชนหลานเธอ คือ หม่อมเจ้ามิตร ธิดาของ
 กรมพระราชวังบวรมหาเสนาพิทักษ์ (เจ้าฟ้ากุ้ง) องค์ ๑
 หม่อมเจ้ากระจาด ธิดากรมหมื่นจิตรสุนทรองค์ ๑ หม่อมเจ้า
 มณี ธิดาของกรมหมื่นเสด็จก้ององค์ ๑ หม่อมเจ้าฉิม ธิดา
 เจ้าฟ้าทององค์ ๑ รวม ๔ องค์ เจ้านายทั้ง ๘ องค์นี้เมื่อพม่า
 จับได้ประหารอยู่ จึงยังมีใครส่งไปเมืองอังวะ เจ้าตากทราบก็
 มีความสงสาร และแต่ก่อนมาเมื่อเจ้าตากได้เมืองจันทบุรีนั้น
 ก็ได้พบพระองค์เจ้าทขิมาธิดาพระเจ้าเสือพระองค์ ๑ ซึ่ง
 พวกข้าพหาหนีไปเมืองจันทบุรี เห็นจะเป็นเพราะเจ้าจอมมารดา

เป็นญาติกับพระยาจันทบุรี เจ้าตากก็อุปการะทำนุบำรุงไว้ จึงสั่งให้รักที่โตเจ้านายประทับตามสมควร และให้ปล่อยคนทั้งปวงที่ถูกพม่ากักขังไว้ แล้วแจกจ่ายทรัพย์สินของเครื่องอุปโภคบริโภคประทาน ให้พันทุกซ์ทรมานด้วยกันทั้งนั้น แล้วจึงให้ปลุกเมรุภาคผ้าขาวที่ท้องสนามหลวง และให้สร้างพระโกศกับเครื่องประทีปสำหรับงานพระบรมศพตามกำลังที่จะทำได้ ครั้นเตรียมการพร้อมเสร็จ เจ้าตากจึงเสด็จเข้ามาตั้งพลับพลาอยู่ในกรุงฯ ให้ซกพระบรมศพพระเจ้าเอกทัศ เชิญลงพระโกศประดิษฐานที่ในพระเมรุที่สร้างไว้ให้เทวหาพระสงฆ์ซึ่งยังมีเหลืออยู่ นิมนต์มาบริกรรมจานปลุกเสกและสัจจกรรมตามประเพณี แล้วเจ้าตากกับเจ้านายในพระราชวงศ์เดิมและข้าราชการทั้งปวง ก็ถวายเพลิงพระบรมศพ และประสูติพระอัฐิธาตุตามเยี่ยงอย่าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนมา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อเจ้าตากทำการพระบรมศพพระเจ้าเอกทัศเสร็จแล้ว ก็จะไปปฏิสังขรณ์พระนครที่รื้อขยายตั้งเป็นราชธานีแต่ก่อน จึงขนทรงช้างทองเทวทอกพระเนตรในบริเวณพระราชวัง และประพาสตามท้องที่ในพระนคร เห็นปราสาทราชมนเทียรตำหนักใหญ่น้อย ทั้งอาวาสวิหารและบ้านเรือนชาวพระนคร ถูกข้าศึกเผาทำลายเสีย

เป็นอันมากที่ยังคอยนั้นน้อย ก็ถึงเวรสลกพระเหตุภัย ในวัน
นั้นเสด็จเข้าไปประทพแรมอยู่ที่พระที่นั่งทรงปืน อันเป็นที่
พระโรงที่เสด็จออกข้างท้ายวังมาแต่ก่อน เจ้าตากทรงพระสติ
ว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนมาชัยไล่มิให้อยู่ ครั้นรุ่งเช้า
จึงเล่าพระสติให้ข้าราชการฟัง แล้วคำรับว่า เภิมเราคิกระ
ปฏิสังขรณ์พระนครให้คืนก็ถึงแก่ แต่เมื่อเจ้าของเคิมท่านยัง
ทวงแหนดอยู่ฉะนี้ เราชวนกันไปสร้างเมืองธนบุรีอยู่เถิด แล้วเจ้า
ตากก็ให้อพยพผู้คนลงมาตั้งราชอาณาจักรณอยุธยาแทนนั้นมา

เมื่อมาพิเคราะห์ที่คตามเหตุการณ์ปรากฏในเรื่องพระราชพง-
ศาวดารต่อมา เห็นว่าทเจ้าตากลงมาตั้งเมืองธนบุรีเป็นราชธานี
ครั้งนั้นเหมาะแก่ประโยชน์ทุกอย่าง ถ้าหากว่าสมเด็จพระอัคร
มหาราชได้มาชัยไล่เจ้าตากมิให้ตั้งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาอีกชัยไล่
ด้วยไมตรีจิต ตกเดือนมิให้พลาดพลั้งไปด้วยเห็นแก่เกียรติยศ
เพราะกรุงศรีอยุธยาดีเป็นทมีชัยภูมิด้วยลานาล้อมรอบ และ
เป็นเมืองมีข้อมปราการมั่นคงก็จริง แต่รพลของเจ้าตากทมีอยู่
ไม่พอจะรักษากรุงศรีอยุธยาต่อศึกศึก และขณะนั้นศัตรูก็ยัง
มีมาก ทั้งพม่าและไทยกก่อนอาชยกมาย้ายในเมือหนึ่งเมือโค
กรุงศรีอยุธยาอยู่ในทางทิศใต้จะมาถึงได้สะดวก ทั้งทางบกและ
ทางน้ำ ถ้ามีกำลังไม่พอรักษาจนถึงอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาอีกคงเป็น

อินทราย การตกลงมาตั้งอยู่เมืองธนบุรีก็ไม่ห่างไกลกับกรุงศรีอยุธยา มีอำนาจอยู่เหมือนเมืองธนบุรีเหมือนอนมีอำนาจอยู่ในกรุงศรีอยุธยา แต่ได้เปรียบที่เมืองธนบุรีตั้งอยู่กลางน้ำใกล้ทะเลแม่น้ำคึกมาทางบกไม่มีที่พเรือเป็นกำลังด้วยแล้วรักษาที่จะมาตีเมืองธนบุรี ถึงจะมีข้าศึกมา เมืองธนบุรีก็มีข้อมปราการและเป็นเมืองขนาดข้อม พอกำลังกองทัพยกทัพเรือของเจ้าตากจะรักษาไว้ได้โดยที่สุกดีจะรักษาไว้ไม่ไ้จริง ๆ ก็อยู่ใกล้ปากน้ำ อารจะลงเรือล่ำทัพกลับไปเมืองจันทบุรีอย่างเดิมได้โดยสะดวก ลงมาตั้งอยู่เมืองธนบุรี เหมาะแก่ยทุทวิธกิจกล่าวมานประการ ๑ และยังมีเหมาะ ในทาง การเมือง อันเป็น ชัย สำคัญ อีก อย่าง ๑ เมือง ธนบุรี ตั้ง ขัดปากน้ำทาง ทิศเหนือของ เหนือของ ปวงจะไปมากับต่างประเทศ เช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา เป็นที่กักกันมิให้หัวเมืองเหนือตกตั้งตัวเป็นใหญ่อยู่กกัน หาเครื่องคัสตราวุธยุทธภัณฑ์มาจากต่างประเทศได้ แต่เจ้าตากเองอาจะหาได้โดยง่ายด้วยเหตุนี้เจ้าตากตั้งอยู่เมืองธนบุรีก็เหมือนอนมีฉายาอำนาจข่มชนไปถึงหัวเมืองฝ่ายเหนือของปวง จะเป็นด้วยแลเห็นประโยชน์ดังกล่าวมาน เจ้าตากจึงลงมาตั้งเมืองธนบุรีเป็นราชธานี ความคำวิธถูกต้อง ก็จะเห็นผลที่ปรากฏในเรื่องราวต่อไปข้างหน้า

๒๑ ๒๒ ๒
สงครามครั้งที่ ๒๒ คราวรบพม่าทางทุ่ง

บิกน พ.ศ. ๒๓๑๐

เจ้าตากได้ทรงศรีอยุธยาคนจากชาติกรุงนน กิตติศัพท์
ทราบไปถึงไหน เกียรติยศของเจ้าตากก็แพร่หลายตลอดไปว่า
เป็นผู้สามารถกู้แผ่นดินไทยให้พ้นจากอำนาจพม่าเข้าได้ เพราะ
ฉะนั้นพวกไพร่บ้านพลเมืองทั้งหลายโดยลำพัง ทั้งที่ใน
แขวงจังหวัดกรุง ฯ และหัวเมืองใหญ่น้อยก็พากันนิยมยินดี มี
ผู้คนมาอ่อนน้อมยอมเป็นข้าเจ้าตากเป็นอันมาก ถึงพวกชาว
ต่างประเทศก็มาค้าขาย คือพวกจีนเป็นต้น เห็นว่าเจ้าตาก
ได้เป็นใหญ่ในราชอาณาจักร ก็นับถือว่าเป็นพระเจ้าแผ่นดินไทย
เจ้าตากลงมาตั้งอยู่ที่เมืองธนบุรี จึงทำพิธีราชาภิเษกในบิกน
พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น ประการที่พระเกียรติยศเป็นพระเจ้า
กรุงศรีอยุธยามหากษัตริย์แทนโบราณราชแต่ก่อน (๑) แล้วปูน

(๑) ในหนังสือพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
ชานพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชา นับเป็นที่ ๔ แต่ในหนังสือ
เก่า ๆ เรียกว่า “ขุนหลวงคอก” บ้าง “เจ้ากรุงธนบุรี” บ้าง
“พระเจ้ากรุงธนบุรี” บ้าง มีคำกล่าวกันแต่ก่อนมาว่า เมื่อ
เจ้าตากทำพิธีราชาภิเษกหาพราหมณ์ทำพิธีไม่ได้ เห็นเป็นการ
บกพร่องไม่ต้องตามราชประเพณี จึงไม่ใช้พระราชโองการจนตลอด
รัชกาล แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ ในหนังสือตั้งเจ้านคร ฯ
ซึ่งพบสำเนาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ใช้พระนามว่าสมเด็จพระศรีสรร-
เพ็ชญ์ และมีพระราชโองการตามแบบพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า
หมดทุกอย่าง

ข้าเห็นนายทัพนายกองที่มีความชอบ ทั้งแต่งตั้งให้มียศศักดิ์
 ตามที่ระเบียบข้าราชการครั้งกรุงเก่า ครั้งนั้นนายสุภจินคาได้
 เป็นที่พระมหามันตรีเจ้ากรมตำรวจ แล้วไปชวนหลวงยกกระบัตร
 เมืองราชบุรีเป็นพี่ (คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงคราช) เข้ามารับราชการ ก็ได้เป็นที่พระราชวังหน้าเจ้ากรม
 ตำรวจด้วย

ราชอาณาจักรของพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อราชาภิเษก มี
 ประมาณ สี่ครึ่ง ราชอาณาจักรครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
 หรือถ้ากล่าวโดยนามตามที่กำหนดในพระขุณิน คือ มณฑล
 กรุงเทพ ฯ ๑ มณฑลอยุธยา ๑ มณฑลราชบุรี ๑ มณฑล
 นครชัยศรี ๑ มณฑลนครสวรรค์ (แต่ปากน้ำโพลงมา) ๑
 มณฑลปราจีน ๑ มณฑลจันทบุรี ๑ แต่หัวเมืองทั้ง ๗
 มณฑล ครั้งนั้นนับว่าเป็นยกย่องแต่ มณฑลจันทบุรีมณฑล
 เกียว อีก ๖ มณฑลถูกพม่าย้ายขยับเขยื้อนเป็นเมืองร้างอยู่แทบ
 ทงน เพราะผู้คนพลเมืองที่เหลือพม่ากวาดเอาไปพากันอพยพ
 ไปอยู่เสียดังประเทศและต่างก๊กมาก ที่ยังคงอยู่ในดินเดิม
 ก็แตกกระจัดพลัดพรากเที่ยวซุ่มซ่อนอยู่ตามป่าตามดงโดยมาก
 จะต้องเกลี้ยกล่อมผู้คนให้กลับคืนมา จึงจะกลับเป็นบ้านเป็น
 เมืองได้ พระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งเมืองธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแล้ว

จึงให้เทยวเกลสยกส่งมผู้คนให้กลับมาย้ายบ้านเมือง ครั้นราษฎร
 ที่เทยวแตกฉานอยู่แต่ก่อพากันกลับเข้ามาพองพระเจ้ากรุงธนบุรี
 มากขึ้น ไม่ช้าก็เกิดอดคักคักเสียดายอาหารผู้คนกลับพากันออกอยาก
 ภัยบ้านเมืองมิได้ทำไรร่นามาถึง ๒ ปี แต่พระเจ้ากรุงธนบุรี
 มีอุปนิสัยทรงสามารถแก้ไขความซัดซังของอันเป็นปัจจุบันทันด่วนค
 ึ่งในเวลาสงบ และเมื่อเขาทศยชน ในเวลาอันตั้งโคกถั่วมา
 แล้ว ก็ทรงแก้ทัพภิกษยภัยไ้โดยวิธีทำนองเดียวกัน ปรากฏ
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พอทรงทราวยว่าเกิดความ
 อดอยากก็ให้จ่ายพระราชทรัพย์ซื้อข้าวสารที่พ่อค้าต่างเมืองเอา
 มาขาย เรียกราคาถ่วงถ่วงละ ๔ บาท ๕ บาทก็ยอมซื้อ และซื้อ
 ึ่งผ้าพรรณเครื่องนุ่งห่มเอามาแจกจ่ายพระราชทานชาว
 พระนครที่อดอยากและขาดแคลนเครื่องนุ่งห่ม การทศยชน
 ก็เกิดผลเป็น ๒ สถาน คือสถาน ๑ พวกชาวต่างเมืองต่างก
 ็รู้ว่าขายข้าวของที่กรุงธนบุรีไ้ราคาดี ต่างก็บรรทกข้าวเปลือก
 ข้าวสารและสิ่งของมาขายมากขึ้น ไม่ช้านานพวกพลเมืองก็ทำ
 อาหารไ้พอค้องการ ภัยของมีขายมากขึ้นราคาก็ย่อมเยาเยา
 ลงตามธรรมดาการค้าขาย อีกสถาน ๑ พวกราษฎรที่แตกฉาน
 ึ่งเทยวระชาคอยู่ ครั้นทราวยว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทำนุบำรุง
 ราษฎรโดยเมตตาปรานี ต่างก็พากันกลับเข้ามาอยู่ตามภูม

ลำเนาบ้านเมือง เป็นเหตุให้พระเจ้ากรุงธนบุรีมีไพร่บ้าน
พลเมืองเป็นกำลังชนอีกมาก

ส่วนการปกครองหัวเมืองทั้งปวง ในหนังสือพระราช
พงศาวดารกล่าวไว้ว่า เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีราชาภิเษกแล้ว ทรง
ตั้งข้าราชการออกไปรักษาหัวเมืองใหญ่่น้อยทั้งปวง แต่หัวเมือง
ในสมัยนั้น ประมาณคืบตามเรื่องราวที่ปรากฏในพงศาวดาร
จะมีผู้คนพอรวบรวมตั้งเป็นเมืองได้ โดยเร็วเห็นจะมีไม่กี่เมือง
ถ้าจะลองคะเนนับหัวเมืองข้างเหนือกรุงเก่า ๑ เมืองลพบุรี ๑
เมืองอ่างทอง ๑ หัวเมืองข้างตะวันออกมีเมืองฉะเชิงเทรา ๑
เมืองชลบุรี ๑ เมืองระยอง ๑ เมืองจันทบุรี ๑ เมืองตราด ๑
หัวเมืองข้างตะวันตกมีเมืองนครชัยศรี ๑ เมืองสมุทร-
สงคราม ๑ เมืองเพชรบุรี ๑ รวม ๑๑ เมืองนั้นเห็นจะมีผู้คน
เหลืออยู่พอจะตั้งเป็นเมืองได้ ถึงกระนั้นถ้าเป็นทศกัณฐ์
ปกครองใหม่คงแต่ก่อนทั่วทุกเมือง เพราะจะต้องเกลี้ยกล่อม
พวกพลเมืองที่แตกฉานกระจัดกระจายอยู่ให้รวบรวมกัน ตั้งเป็น
ภูมิภาคเนา และคอยปราบปรามพวกคนพาลที่ยังตั้งซ่องเป็นโจร
ผู้ร้ายอยู่ตามหัวเมืองที่ห่างไกลออกไป พระเจ้ากรุงธนบุรีต้อง
แบ่งทหารให้ออกไปเป็นกำลังตั้งประจำอยู่ตามหัวเมืองหลายแห่ง
จะไปตั้งอยู่กันแห่งทรายไม่ได้ห่มก ปรากฏในหนังสือพระราช-

พงศาวดารแต่ว่า ให้ทหารจีนไปตั้งค่ายอยู่ที่ตำบลบางกุ้งที่
 แคนเมืองสมุทรสงครามต่อแดนเมืองราชบุรีแห่ง ๑ จึงเชื่อว่า
 คงจะมีกำลังตั้งรักษาอย่างเดียวกันทางนอก ดังเช่นกองด่าน
 รักษาปากน้ำและที่ทางต่อแดนกับพวกก๊กอื่นเป็นต้น แต่ไม่มี
 เหตุเหมือน เช่นที่บางกุ้ง จึงมิได้กล่าว ในหนังสือพระราชพง-
 ศาวดาร

ตรงนี้จะย้อนไปกล่าว เป็นข้อวินิจฉัยถึงเรื่อง พม่า ตักกรุง
 ศรีอยุธยาอีกสักหน่อย ได้กล่าวมาแต่ก่อนแล้วว่าพม่ามาตักกรุง
 ศรีอยุธยาครั้งหลังนี้ ประสงค์แต่จะเก็บเอาทรัพย์กับกวาดคน
 เป็นเชลยไปใช้สอยในเมืองพม่า มิได้ตั้งใจจะรักษาเมือง
 ไทยไว้เป็นเมืองชนเหมือนเมื่อก่อนพระเจ้าหงสาวดี เข้าใจว่า
 คงเป็น เพราะพม่าคิดเห็นว่าจะเอาไทยไว้ในอำนาจพม่า มิได้
 พระเจ้าหงสาวดีพยายามจะเอาไทยไว้ในอำนาจจึงเลยเสียบ้าน
 เมือง ความชอบมีปรากฏอยู่ในพงศาวดารพม่า พระเจ้าอังวะ
 จึงคิดจะทำลายเมืองไทยเสียมิให้เขียนบ้านเป็นเมืองมีกำลังต่อสู้
 ทั่วไปได้ทีเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อตักกรุงศรีอยุธยาได้แล้วพม่าจะ
 เลิกทัพกลับไป จึงเป็นแต่ให้ศึกพระนายกของเป็นแม่ทัพอยู่ที่
 ค่ายโพธิ์สามต้น ให้คอยค้นคว้าหาทรัพย์สมบัติคนที่ยังตก
 หล่นส่งตามไปเมืองพม่า หาได้ตั้งฉหนึ่งผู้ใดให้เป็นเจ้านาย

ผ่านเมือง หรือทิวาวงวิธิการปกครองเมืองที่ตกไปอย่างหนึ่ง
 อย่างใดไม่ สักตั้งอยู่เหมือนอย่างพม่าตกหางปล่อยไว้ เมื่อ
 พระเจ้ากรุงธนบุรีขึ้นมาที่กรุงศรีอยุธยา ทางเมืองพม่าพระเจ้า
 อังวะระไค้ทรายขาวไปจากพวกนายทัพ นายกองที่ค่าย โปธิสาม
 ต้นข้างหรืออย่างไรก็หาปรากฏไม่ มีในพงศาวดารพม่าแต่ว่า
 เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเมืองเวียงจันทน์ซึ่งฝากใฝ่อยู่กับพม่าใน
 สมัยนั้น บอกไปทูลพระเจ้าอังวะว่า ไค้ทรายว่าที่ในเมืองไทย
 พระยาตากตั้งตัวเป็นใหญ่กลับตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานี
 ฝ่ายพระเจ้าอังวะเวลานั้นกำลังกังวลด้วยจะเกิดสงครามกับจีน
 ไม่เชื่อว่าเหตุการณ์ทางเมืองไทยจะเป็นการใหญ่โตมากมาย
 ด้วยเห็นว่าเมืองไทยขยับเป็นผู้คนพลเมืองก็เหลือน้อยน้อย จึงเป็น
 แต่ให้มโหฬารสั่งแม่กรมการหน้าเจ้าเมืองทวาย ให้คุมกำลัง
 เข้ามาตรวจตราในเมืองไทย ว่าจะยังรายคาบอยู่หรืออย่างไร
 ถ้ามีใครกำเริบตั้งตัวขึ้นก็ให้ปราบปรามเสียให้เรียบร้อย พระยา
 ทวายจึงเกณฑ์กำลังยกเป็นกองทัพ (๐) เข้ามาทางเมือง
 ไทรโยคเมื่อฤดูแล้งปลายชุกัน พ.ศ. ๒๓๑๐

(๐) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า กองทัพพระยาทวาย
 ยกมามีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ เห็นจะมากเกินไป สังเกตตามท้องเรื่อง
 เห็นว่าคงไม่เกิน ๑,๐๐๐ เป็นอย่างมาก

ขณะนั้นเมือง กาญจนบุรี และเมือง ราชบุรี อัน อยู่ในทาง
พม่าเดินทัพยั้งร้างอยู่ทั้ง ๒ เมือง เรือรบของพม่ายังอยู่ทเมือง
ไทรโยค และค่ายคชของพม่าที่คงตามรณนาเมืองราชบุรีก็ยัง
ไม่มีใครไปรื้อถอน พระยาทวายก็ยกกองทัพมาตามสหาย
ครั้นมาถึงบาง กุ้งเห็นค่ายทหารจีนของ พระเจ้ากรุง ธนบุรีตั้งอยู่
พระยาทวายก็ให้กองทัพเข้าล้อมไว้ กรมการเมืองสมุทร
สงครามขอกเข้ามายังกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบ
ก็รีบจัดกองทัพไปในกรุง ฯ ให้พระมหามันตรี (คือกรมพระราช
วังขวรมหาสุรสิงหนาท) คุณทัพหน้า พระเจ้ากรุงธนบุรีทรง
คุมทัพหลวงเอง รีบยกเป็นกระบวนทัพเรือออกไปยังเมือง
สมุทรสงคราม เมื่อไปถึงได้ทรงทราบว่าค่ายทบางกุ้งจนจะเสีย
แก่ข้าศึกอยู่แล้ว จึงมีรับสั่งให้ทัพหน้ายกเข้าโจมตีข้าศึกในวัน
นั้น กองทัพหลวงก็ยกตามเข้าไป พวกไทยใช้อาวุธสั้นเข้าไล่
ตะลุมบอนพันแทงข้าศึกล้มตายลงเป็นอันมาก ทที่เหลือตายก็พา
กันแตกหนี พระยาทวายเห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็รวบรวม
ไพร่พลกลับไปเมืองทวายทางด่านเจ้าชัวว(๑) กองทัพไทย
ได้เรือรบของพม่าทั้งหมดและได้เครื่อง สัตราวุธเสวยยังอาหาร
ด้วยเป็นอันมาก

(๑) ด่านเจ้าชัววเป็นด่านเมืองราชบุรี ตั้งอยู่ริมลำน้ำพาชี

๑๘๒ ประชุมพงศาวดาร
 ๑๘๖
 ๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๑๑ พอเข้าฤดูฝน ฝนเวลาที่จะมี
 สงครามมาทางเมืองพม่า พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ให้ตระเตรียม
 เรือรบและรพพลหมายจะตีเอาเมืองพิษณุโลกในชั้นนั้น ครั้นถึง
 (เดือน ๑๑) ฤกษ์นำพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกกองทัพเรือชน
 ไปเมืองเหนือ เรืองพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองเหนือคราวนั้น ใน
 หนังสือพระราชพงศาวดารมีรายการแต่ว่า เจ้าพิษณุโลกเรื่อง
 ทราบข่าวว่ากองทัพกรุงธนบุรียกขึ้นไป จึงให้หลวงโกษาช้อย
 คุมกองทัพลงมาตั้งรับที่ตำบลเกษชัย กองทัพพระเจ้ากรุง
 ธนบุรียกขึ้นไปถึงไพร่รบพุ่งกันเป็นลำมาถูก ซากก็ยกขึ้นมาถูก
 ทพระสงฆ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ถอยกองทัพกลับคืนมาพระ
 นคร ข้อความกล่าวถึงการรบมีในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 เพียงเท่านั้น แต่เมื่อพิเคราะห์ดูโดยภูมิแผนที่ เห็นพอจะคาด
 เคาะของการรบครั้งนั้นให้กว้างออกไปได้อีก ด้วยตำบลเกษชัย
 อยู่ในแขวงเมืองนครสวรรค์ อยู่เหนือปากน้ำโพไปไม่มากนัก
 ในสมัยนั้นลำน้ำแควใหญ่ คือลำน้ำที่ตมเมืองพิษณุโลก ปาก
 น้ำออกที่ตำบลเกษชัย ถ้าขึ้นไปจากปากน้ำเกษชัยทางลำน้ำ
 แควใหญ่ต้องผ่านแขวงเมืองพิริตรจนตลอด แล้วจึงจะเข้า
 แคนเมืองพิษณุโลก เวลาเดินเรือแต่ตำบลเกษชัยกว่า ๓ วัน
 จึงจะถึงเมืองพิษณุโลก เพราะฉะนั้นตำบลเกษชัยที่รบกันอยู่

ปลายแดนที่เคย ^{๓๓}ที่เจ้าพิษณุโลก ^{๓๓}เรื่องให้กองทัพลงมารบ ^{๓๓}พม
 จนถึงที่ตำบลเกยชัยครั้นนั้น ^{๓๓}เขาใจว่าหลวงโกษา ^{๓๓}ยังนั้น ^{๓๓}เห็น
 จะ ^{๓๓}เป็นเจ้าเมือง ^{๓๓}พิศตร ^{๓๓}หรือมี ^{๓๓}คณะ ^{๓๓}นัก ^{๓๓}เป็น ^{๓๓}นาย ^{๓๓}ทหาร ^{๓๓}คน ^{๓๓}หนึ่ง ^{๓๓}ซึ่ง
 เคย ^{๓๓}มี ^{๓๓}ฝีมือ ^{๓๓}เข้ม ^{๓๓}แข็ง ^{๓๓}เจ้าพิษณุโลก ^{๓๓}เรื่อง ^{๓๓}ให้ ^{๓๓}คุม ^{๓๓}กำลัง ^{๓๓}ลงมา ^{๓๓}อย่าง
 กอง ^{๓๓}โจร ^{๓๓}คง ^{๓๓}จะ ^{๓๓}ให้ ^{๓๓}ลงมา ^{๓๓}คอย ^{๓๓}ตัด ^{๓๓}ท้าว ^{๓๓}แล ^{๓๓}ยง ^{๓๓}กอง ^{๓๓}ทัพ ^{๓๓}พระ ^{๓๓}เจ้า ^{๓๓}กรุง
 อนุ ^{๓๓}บุรี ^{๓๓}มิ ^{๓๓}ใช่ ^{๓๓}ทัพ ^{๓๓}ชน ^{๓๓}ที่ ^{๓๓}ให้ ^{๓๓}ลงมา ^{๓๓}คอย ^{๓๓}สกัด ^{๓๓}รบ ^{๓๓}พม ^{๓๓}เวลานั้น ^{๓๓}เป็น ^{๓๓}ฤดู ^{๓๓}
 หนาว ^{๓๓}ท่ว ^{๓๓}ม ^{๓๓}ป่า ^{๓๓}แคว ^{๓๓}นั้น ^{๓๓}หมด ^{๓๓}พวก ^{๓๓}กอง ^{๓๓}โจร ^{๓๓}ใช้ ^{๓๓}เรือ ^{๓๓}เพ็ ^{๓๓}ริ้ว ^{๓๓}จะ ^{๓๓}แล่น
 ลัด ^{๓๓}ไป ^{๓๓}มา ^{๓๓}หรือ ^{๓๓}ซุ่ม ^{๓๓}ซ่อน ^{๓๓}อยู่ ^{๓๓}ที่ ^{๓๓}ใด ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}สะ ^{๓๓}ทว ^{๓๓}ทั้ง ^{๓๓}พวก ^{๓๓}เมือง ^{๓๓}เห็น ^{๓๓}อ
 ชำ ^{๓๓}นา ^{๓๓}ฉุ ^{๓๓}ที่ ^{๓๓}หลวง ^{๓๓}โกษา ^{๓๓}ยัง ^{๓๓}จึง ^{๓๓}ลง ^{๓๓}มา ^{๓๓}ดัก ^{๓๓}จน ^{๓๓}ถึง ^{๓๓}ปลาย ^{๓๓}แดน
 ฝ่าย ^{๓๓}พวก ^{๓๓}กอง ^{๓๓}ทัพ ^{๓๓}พระ ^{๓๓}เจ้า ^{๓๓}กรุง ^{๓๓}อนุ ^{๓๓}บุรี ^{๓๓}ชน ^{๓๓}ไป ^{๓๓}จาก ^{๓๓}ข้าง ^{๓๓}ใต้ ^{๓๓}ไม่ ^{๓๓}รู้ ^{๓๓}เบ ^{๓๓}าะ ^{๓๓}แ ^{๓๓}ล
 ของ ^{๓๓}ท ^{๓๓}สำคัญ ^{๓๓}ว่า ^{๓๓}ยัง ^{๓๓}ห่าง ^{๓๓}ไกล ^{๓๓}บ้าน ^{๓๓}เมือง ^{๓๓}ของ ^{๓๓}ข้า ^{๓๓}ค ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}อยู่ ^{๓๓}มาก ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}ไม่
 ระวัง ^{๓๓}ตัว ^{๓๓}ใน ^{๓๓}ที่ ^{๓๓}เปล ^{๓๓}ยว ^{๓๓}พวก ^{๓๓}หลวง ^{๓๓}โกษา ^{๓๓}ยัง ^{๓๓}ได้ ^{๓๓}ท ^{๓๓}จึง ^{๓๓}เข้า ^{๓๓}ปล ^{๓๓}้น
 ทัพ ^{๓๓}ฝ่าย ^{๓๓}พระ ^{๓๓}เจ้า ^{๓๓}กรุง ^{๓๓}อนุ ^{๓๓}บุรี ^{๓๓}เห็น ^{๓๓}ข้า ^{๓๓}ค ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}เข้า ^{๓๓}ปล ^{๓๓}้น ^{๓๓}ท ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}เอา ^{๓๓}พระ ^{๓๓}องค์
 ออก ^{๓๓}หน้า ^{๓๓}เข้า ^{๓๓}รบ ^{๓๓}พม ^{๓๓}เอง ^{๓๓}ตาม ^{๓๓}เคย ^{๓๓}จึง ^{๓๓}ได้ ^{๓๓}ถูก ^{๓๓}กล ^{๓๓}ย ^{๓๓}ชน ^{๓๓}ข้า ^{๓๓}ค ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}เข้า ^{๓๓}ใจ ^{๓๓}ว่า
 การ ^{๓๓}รบ ^{๓๓}กัน ^{๓๓}ที่ ^{๓๓}เก ^{๓๓}ย ^{๓๓}ชัย ^{๓๓}เห็น ^{๓๓}จะ ^{๓๓}เป็น ^{๓๓}ท่า ^{๓๓}น ^{๓๓}อง ^{๓๓}เช่น ^{๓๓}ก ^{๓๓}ว่า ^{๓๓}มาน ^{๓๓}ฝ่าย
 ข้า ^{๓๓}ค ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}เพ ^{๓๓}ระ ^{๓๓}เป็น ^{๓๓}แต่ ^{๓๓}ก ^{๓๓}อง ^{๓๓}โจ ^{๓๓}ร ^{๓๓}จึง ^{๓๓}ไม่ ^{๓๓}มี ^{๓๓}กำลัง ^{๓๓}ที่ ^{๓๓}จะ ^{๓๓}ด ^{๓๓}ก ^{๓๓}อง ^{๓๓}ทัพ ^{๓๓}พระ ^{๓๓}เจ้า
 กรุง ^{๓๓}อนุ ^{๓๓}บุรี ^{๓๓}ให้ ^{๓๓}แตก ^{๓๓}พ ^{๓๓}่าย ^{๓๓}ฝ่าย ^{๓๓}กอง ^{๓๓}ทัพ ^{๓๓}กรุง ^{๓๓}อนุ ^{๓๓}บุรี ^{๓๓}เพ ^{๓๓}ระ ^{๓๓}เจ้า ^{๓๓}นาย ^{๓๓}ค ^{๓๓}อง
 ชาว ^{๓๓}อ ^{๓๓}ข้า ^{๓๓}ค ^{๓๓}ก็ ^{๓๓}เห็น ^{๓๓}ว่า ^{๓๓}จะ ^{๓๓}รบ ^{๓๓}พม ^{๓๓}ต่ ^{๓๓}ไป ^{๓๓}ไม่ ^{๓๓}สำ ^{๓๓}ร ^{๓๓}จะ ^{๓๓}ถ ^{๓๓}อย ^{๓๓}ท ^{๓๓}พ ^{๓๓}กล ^{๓๓}ย ^{๓๓}ลง ^{๓๓}มา
 หา ^{๓๓}ไ ^{๓๓}ใคร ^{๓๓}รบ ^{๓๓}พม ^{๓๓}กัน ^{๓๓}ด ^{๓๓}ง ^{๓๓}ซ ^{๓๓}บ ^{๓๓}เค ^{๓๓}ย ^{๓๓}ว ^{๓๓}อย่าง ^{๓๓}ไร ^{๓๓}ไม่

ฝ่ายเจ้าพิษณุโลกเรื่องนั้น ทำนองระหวาคหวนมาตั้งแต่
 ได้ยินว่าพระยาตากตีไค้กรุงศรีอยุธยา ครั้นได้ทราบว่างองทัพ
 ของตนมีชัยชนะจึงถูกพระเจ้ากรุงธนบุรี ฆ่าศึกของลำที่พลิกกลับ
 ไปก็ไค้ใจท้วยเซอว่าขรราชศัตรูที่สำคัญพ่ายแพ้แล้ว คงจะไค้
 เป็นใหญ่ทั่วทั้งเมืองไทย จึงตั้งพิชิตราชภิเษกตั้งทวชนเป็นพระ
 มหากษัตริย์ ใช้พระราชโองการเหมือนอย่างสมเด็จพระเจ้า
 แผ่นดินซึ่งครองกรุงศรีอยุธยามาแต่ก่อน พอราชาภิเษกแล้ว
 ไค้ ๗ วันก็เผอญเกิดโรคพิษในลำคอดังพิราลัย พระอินทร์
 อากกรเป็นนงชายเจ้าพิษณุโลกชนครองเมืองแทน ครั้นคร้าม
 เกรงจัญไร หาดังทวชนเป็นเจ้าไม่ แต่ ننมากำลงเมือง
 พิษณุโลกก็ฮอนแกลง ท้วยพวกไพร่บ้านพลเมืองไม่นิยมนับ
 ถอพระอินทร์อากกรเหมือนกับเจ้าพิษณุโลกเรื่อง ก็คิดศัพทนน
 ทราบไค้ถึงเจ้าพระฝางก็ยกกองทัพลงมาตีเมืองพิษณุโลก ตัง
 ล้อมเมืองอยู่ ๒ เดือน พอพวกชาวเมืองฮตฮอยากก็เกิดเป็นไส้
 คักเบคประตุมองรับกองทัพเจ้าพระฝางเข้าในเมือง เจ้าพระฝาง
 ไค้เมืองพิษณุโลก จัยพระอินทร์อากกรไค้ให้ประหารชีวิตเสีย
 แล้วให้เก็บรวบรวมรวบรวมทรัพย์ สมบัติบรรดา มีในเมือง พิษณุโลก
 กับทงเครื่องสำตราวุธ และกวาดต้อนราษฎรพลเมืองพากลับ

ไทยรบพม่า

๑๘๕

ไปเมืองสว่างคบุรี

พวกราษฎรชาวเมืองพิษณุโลกและเมือง

พิจิตรทันทไต่

พากันอพยพครอบครัวลงมาพึ่งพระเจ้ากรุง

ธนบุรีครึ่งนเป็นอันมาก.

๒๘
สงครามครั้งที่ ๓ ความพม่าตมืองสวรรคโลก

ปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๓

สงครามครั้งนี้เกิดเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีขยายราชอาณาจักร
เขตขึ้นไปถึงแดนพม่าข้างเมืองเหนือ จะต้องเล้าเรือรบพงศาวดาร
ไทยก่อนพระเจ้ากรุงธนบุรีขยายราชอาณาจักรเสียก่อน จึงจะ
เข้าใจความเรื่องสงครามครั้งนี้.

เดิมเมื่อกองทัพพม่ามาตมึงล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น ทาง
เมืองพม่าพระเจ้ามังระเกิดวิวาทกับจีนด้วยเรื่องชิงหัวเมืองประ-
เทศราชลือเซิน มีเมืองเซียงตงเป็นต้นที่อยู่ในระหว่างแดน
พม่ากับแดนจีน พอพม่าเสร็จสงครามทางเมืองไทย ก็พ้อตจีน
ยกกองทัพมาตมึงเมืองพม่า พระเจ้ามังระต้องทำสงครามอยู่กับ
จีนถึง ๓ ปี ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นหัวศึกพม่า จึงพยายาม
ขยายราชอาณาจักรในเวลาที่มีโอกาสนั้น.

ในปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๑ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นไป
ตมึงเมืองพิษณุโลกเมื่อฤดูหนาว แต่ไปถูกขิ่นซาคักตองเล็กทัพ
กลับลงมาตมึงบรรยายมาแล้ว ครั้นเสด็จกลับมาตมึงกรุงธนบุรี
รักษาพระองค์หายขาดแล้วได้ข่าวว่า เจ้าพิษณุโลกเรื่องตมึง

พิราลัย และเมืองพิษณุโลกเกิดรบกับพระเจ้าฝาง พระเจ้า
กรุงธนบุรีเห็นเป็นโอกาส พอสันตฤกษ์ณกษัตริย์ไปตั้งเมือง
นครราชสีมาในชวคนัน

กระบวนทัพกรุงธนบุรีทยอยไปครั้งนักษัตรเป็น ๒ ทัพ จำนวน
พลเท่าโคหาปรากฏไม่ ให้พระมหามนตรีกับพระราชรินทรคุม
กองทัพน้อยยกไปทาง ๑ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จคุมทัพหลวง
ยกไปทาง ๑ แต่จะเดินทัพทางไหนหาได้กล่าวไว้ในหนังสือ
พระราชพงศาวดารไม่ ปรากฏแต่ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีได้รบ
กับข้าศึกที่คานจ้อหอ พระมหามนตรีพระราชรินทรได้รบกับข้าศึก
ที่คานชนบท และข้าศึกกองคานชนบทแตกหนีลงไปเมือง
เสียมราฐครั้งนี้ จึงสันนิษฐานว่ากองทัพพระมหามนตรีพระราช-
รินทรเห็นจะยกไปทางเมืองนครนายก ไปชนเขาทางช่องเรือ
แตกทิศใต้เมือง นครราชสีมาทาง ๑ พระเจ้ากรุงธนบุรี
คุมกองทัพหลวงยกไปทางเมืองสระบุรี ชนเขาทางช่องพระยา-
ไฟ(๑) ทิศตะวันตกเมืองนครราชสีมาทาง ๑ เมื่อกองทัพ
กรุงธนบุรียกขึ้นไปไม่ปรากฏว่ากองทัพข้างเจ้าพิมายมาตั้งรักษา
เมืองนครราชสีมา เห็นจะเป็นควยกำลังรพลน้อย เห็นว่า

(๑) เมื่อเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นกบฏ ได้ตีเมืองนครราชสีมา
กองทัพครั้งรัชกาลที่ ๓ ก็เดิน ๒ ทางนี้เหมือนกัน

ไม่พอที่จะรักษาข้อมปรกาการเมืองนครราชสีมาให้มั่นคงได้
 ครั้นรู้ว่ากองทัพกรุงธนบุรียกขึ้นไป ๒ ทาง เจ้าพระยาศรี-
 สิริวงศผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน คือพระพิมายคนเดิม จึงจัด
 กองทัพเป็น ๒ ทပ် ทပ် ๑ ตัวเจ้าพระยาศรีสิริวงศกับพระ-
 มหามนตรีสาลกชายคนใหญ่ และมองย่าพม่าปลัดทัพของ
 สักขงหนไปช่วยด้วย คุมมาตั้งค่ายสกัดอยู่ที่ด่านจอหอเหนือ
 เมืองนครราชสีมา อีกทပ် ๑ ให้พระยาวรวงศาธิราชลูก
 คนเล็ก ของ เจ้าพระยาศรี สิริวงศ ซึ่ง เป็น คน เข้ม แข็ง การศึก
 สงคราม คุมมาตั้งค่ายสกัดอยู่ที่ด่านกะโทก^(๑) ข้างใต้เมือง
 นครราชสีมา

พระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพไปถล่มด่านจอหอเห็นข้าศึกตั้ง
 สักขงหนใหญ่กองทัพเขาค่ายเจ้าพระยาศรีสิริวงศ ได้รบพุ่ง
 กันเป็นสามารรถ กองทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ค่ายข้าศึก
 จับได้ตัวเจ้าพระยาศรีสิริวงศกับพระมหามนตรีสาลกชายและ
 มองย่าพม่า คำนวณให้ประหารชีวิตเสียทั้ง ๓ คน ฝ่าย

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าด่านขุนทด ด่านขุนทด
 อยู่เหนือด่านจอหอขึ้นไปมิใช่ทางเดินทัพครั้งนั้น อนึ่งเมื่อพระยา
 วรวงศาธิราช เสียค่าย หนีไปเมืองเสียมราฐเช่นนี้ต้อง อยู่ทาง ทิศใต้
 จึงเห็นว่าเป็นด่านกะโทกจึงจะถูกต้อง

กองทัพพระมหารามทรวิชัยพระราชอินทร์ยกขึ้นไปถึงค่ายกะโทก
ก็เข้าตีค่ายขาดก็ พระยาวรรวงศาธิราชต่อสู้แข็งแรง ต้องรบ
กันอยู่หลายวันจึงตีค่ายกะโทกได้ พระยาวรรวงศาธิราชก็
หนีลงไปเมืองเสียมราฐในแดนกรุงกัมพูชา

ฝ่ายเจ้าพิมายรู้ว่ากองทัพกรุงธนบุรีตีค่ายจอหอและค่าย
กะโทกได้ ก็ไม่คิดที่จะต่อสู้ต่อไป จึงพาครอบครัวหนีออกจาก
เมืองพิมายหมายจะไปอาศัยเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตอยู่เมือง
เวียงจันทน์ ขุนชนะกรมการเมืองนครราชสีมา ท่านองจะ
เป็นพรรคพวกของพระยานครราชสีมา คนที่เจ้าพิมายฆ่าเสีย
นั้น รัชสาครผู้สมัครพรรคพวกติดตามไปจับเจ้าพิมายได้
เอาตัวมาถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงตั้ง
ขุนชนะให้เป็นพระยานครราชสีมา แล้วเลิกทัพกลับคืนมา
พระนคร อยู่น้ำเห็นเจ้านายที่พ้นภัยกองทัพความชอบในการ
สงครามครั้งนั้น พระราชอินทร์ผู้ไทเลื่อนเป็นพระยาอภัยธรณ-
ฤทธิ พระมหารามทรผู้องก็ไต่เลื่อนเป็นพระยาอนชิตราชา
ตำแหน่งจางวางพระตำรวจทั้ง ๒ คน ส่วนเจ้าพิมายนั้นเดิม
พระเจ้ากรุงธนบุรีหมายจะเลี้ยงไว้ ด้วยเห็นว่ามิได้มีความผิด
ต่อพระองค์ ครั้นให้พาตัวเข้าไปเฝ้า เจ้าพิมายแสดงกิริยา

อากาศระค้ำงกระเคื่องโดยขัตติยมานะไม่ยอมอ่อนน้อม พระ-
เจ้ากรุงธนบุรีจึงตรัสประภาสว่า (๑) “ทวหาญวณาสนาบรมี
มิไค้ ไปอย่ทไไหนกัฟพวกัณคนทนขบัถอพลอยพินาศฉิบหาย
ทนน ครันจะเลียงไวกระพาคนทเชอถอบญพลอยลัมตายนเสย
ควยอิก เจ้าอย่าอยู่เลียงตายนเสยครนทเคียวเดิก อย่าให้
เก็ทลารลในแผ่นดินสืบไปข้างหน้าอิกเลย” แล้วจึงตรัสสั่ง
ให้เอาเจ้าพิมายไปสำเร็จโทษเสย

ในปลายรัชกาล พ.ศ. ๒๓๑๑ เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี
ไค้เมองนครราชสีมา ขยายราชอาณาจักรทางทิศตะวันออก
ไค้ขยรรณเหมือนเมอครังกรุงเก่าแล้ว ก็ให้เตรียมทัพที่จะให้
ลงไปตเมองนครศรีธรรมราช (๒) ในต้นรัชกาล พ.ศ. ๒๓๑๒
แต่เมองจันทบุรีมีโยชอกเข้ามาว่า ไค้ข่าวว่าญวนยกกองทัพเรือ
ชนมาทเมองขันทายมาศ เลาลอกนวาจะเข้ามาตกรุงธน ฯ

(๑) คำคำรัสันต์ตมาจากหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับ
พระราชหัตถเลขา

(๒) เรื่องพงศาวดารตอนพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองนครศรีธรรม-
ราช มีเรื่องสงครามทางเมืองเขมรเกิดขึ้นในคราวเดียวกัน รายละเอียด
การในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียบเรียงไม่ยุติค้องกับระยะเวลา
ความทักถ้าวในหนังสือนี้ไค้แก้ไจรายการให้เข้ากับระยะเวลา จึงผิด
กับในหนังสือพระราชพงศาวดารไปบ้าง

พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ไว้พระทัยจึงให้เตรียมรักษาปากน้ำทาง ๔ ทาง และให้พระยาพิชัย นายทหารจันทราหลวงเดิมเล่นซ่อนเป็นพระยาโกษาธิบดี บังคับการรักษาปากน้ำ แต่ไม่ซ้ากักไต้ความว่า กองทัพญวนหาไต้คงใจจะมาคู่เมืองไทยไม้ ทักษมาครั้งนั้น เหตุด้วยในกรุงกัมพูชานักองคันท (๑) ซึ่งเ็นพระรามราชา ซึ่งราชส่มขัติกษนกงคันท ซึ่งเ็นส่มเค็จพระนารายณราชา เจ้ากรุงกัมพูชา เจ้ากรุงกัมพูชาขอกำลังญวนมาช่วย พระรามราชาสไม้ไต้กหนเขามาพงพระเจ้ากรุงธนบุรี ขอให้ช่วยของกัน คนเ็นชาชอขบชนิสมาเหมอนเมือครั้งกรุงเกา ขณะนั้นพอ กองทัพ ไ้เตรียม จะ ไป ไ้ เมือง นคร ศรีธรรมราช พร้อม เสรีจ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงให้เจ้าพระยาจักรี คอชเ็นหลวงนายศึกค ครั้งกรุงเกาและเ็นเชอแซกเ็นแม่ทัพใหญ่ พระยายมราช พระยาศรีพพคมนตรี พระยาเพชรบุรี เ็นนายกองคุมทัพยกม จำนวนพล ๕,๐๐๐ ยกลงไปไ้เมืองนครศรีธรรมราชเมือ (ราวเดือน ๕) ปีฉลุ พ.ศ. ๒๓๑๒ แล้วพระเจ้ากรุงธนบุรี จึง ให้ ม ศก อักษร ลง ไป ยิง องค์ ส่มเค็จ พระนารายณ ราชาวา เคยวนกรุงศรีอยุธยากลับตงเ็นปกติเหมอนแต่ก่อนแล้ว ให้

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกนักองคันทโนน แต่ในหนังสือราชพงศาวดารกรุงกัมพูชาเรียกนักองคันท

กรุงกัมพูชาส่งคนไม่ทองเงินกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย
ตามประเพณีตั้งแต่ก่อน สมเด็จพระนารายณ์ราชาตอบมาว่า
พระเจ้ากรุงธนบุรีมีไช้ เชื้อพระวงศ์ของ สมเด็จพระมหาโกษาธิบดี
ราชาซึ่งครองกรุงศรีอยุธยา หายอมถวายคนไม่ทองเงินไม่
พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ชดเคือง จึงมีรับสั่งให้จกกองทัพยกไปเมือง
เขมรอีก ๒ ทพ ให้พระยาอภัยภทรฤทธิ กับพระยาอนุชิตราชา
คุมพล ๒,๐๐๐ ยกไปจากเมืองนครราชสีมา (๑) ลงทาง
ช่องเสม็ดไปตีเมืองเสียมราฐทาง ๑ ให้พระยาโกษาธิบดีคุมพล
๒,๐๐๐ ยกไปทางเมืองปราจีนบุรี ไปตีเมืองพระตะบองอีก
ทาง ๑ กองทัพทั้ง ๒ นทานองจะได้รบกระแสนับสั่งไปว่า
เมือตีเมืองพระตะบองเสียมราฐได้แล้ว ถ้าสมเด็จพระนารายณ์
ราชายัง คอติง ไม่มาอ่อนน้อม ก็ให้ยกเมืองทั้ง ๒ นั้นไว้รอ
กองทัพหลวงเสด็จจะยกตามลงไปตีกรุงกัมพูชาในฤกษ์แล้ง ด้วย

(๑) ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่า พระเจ้ากรุงธนบุรี
ให้พระยาทั้ง ๒ แต่เมือยังเป็นพระมหามนตรีและพระราชรินทร์
ยกตามพระยาวรวงศาธิราชไปตีเมืองเสียมราฐครั้ง ๑ แล้ว ครั้น
ยกไปตีเป็นครั้งที่ ๒ พงสาวดารกรุงกัมพูชาว่าตีครั้งนี้เป็นครั้งแรก
ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเมือพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองนครราชสีมา เห็นจะ
ให้พระยาทั้ง ๒ ตั้งจัดการเมืองนครราชสีมาอยู่ด้วยฟังก์ได้ใหม่ รับ
สั่งให้ตีเมืองเสียมราฐคราวนี้เป็นคราวแรกจึงยกไปจากนครราชสีมา

เวลานั้น พระเจ้ากรุงธนบุรี ประสงค์จะรื้อฟื้น กวาทิเมืองนครศรีธรรมราชก่อน

ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยาจักรียกลงไปถึงเมืองชุมพร เมืองไชยาพวกกรมการเก่าก็เข้ามาอ่อนน้อมโดยที่ไม่ต้องรบพุ่ง แต่ข้าราชการที่เป็นแม่ทัพใหญ่กับนายกองที่ยกไปครั้งนั้นไม่เป็นสามัคคีกัน ครั้นยกเข้าไปในแดนเมืองนครศรีธรรมราชข้ามแม่น้ำแม่หลวง (๑) ไปถึงท่าหมาก แขวงอำเภอลำพูนพบข้าศึกตั้งค่ายสกัดอยู่ กองทัพกรุงธนบุรีเข้าตีค่ายไม่พริกพริ้มกันก็เสียทีข้าศึก พระยาศรีพพตน์ พระยาเพชรบุรี ตายในทัพรบ และข้าศึกก็ยหหลวงลักขมานายตรเจ้าพระยาจักรีไปได้ เจ้าพระยาจักรีก็ถอยทัพกลับมาตั้งอยู่ที่เมืองไชยา พระยายมราชมีใบบอกกล่าวโทษเจ้าพระยาจักรีเข้ามาว่ามีเป็นใจด้วยราชการ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบทรงพระดำริเห็นว่าลำพังกองทัพข้าราชการเห็นจะตีเอาเมืองนครศรีธรรมราชไม่ได้ ขณะนั้นกองทัพหลวงที่จะเสด็จไปตีกรุงกัมพูชาเห็นจะได้ตระเตรียมอยู่แล้ว พอได้ข่าวเข้ามาถึงกรุงธนบุรีว่ากองทัพไทยตีได้เมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรี

(๑) เดี่ยวนี้เรียกว่าแม่น้ำตาปี จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ทรงพระดำริเห็นว่า โอกาสที่จะตั้งเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ใน
 ในฤดูฝน มีเวลาพอที่จะทำการสงครามทางเมืองนครศรีธรรมราช
 ให้เสร็จทันในฤดูแล้ง ที่กำหนดว่าจะเสด็จไปตั้งกรุงกัมพูชาได้
 จึงเสด็จโดยกระบวน เรือ ออก จาก กรุงธนบุรีเมื่อเดือน ๘ ปีฉลู
 พร้อมด้วยกองทัพหลวงมีจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ ลงไปตั้งเมือง
 นครศรีธรรมราช กระบวนทัพหลวงไปถูกพายุกองทัพบางทะเลหลวง
 เมืองเพชรบุรี (๑) ต้องหยุดพักซ่อมแซมเรือกองทัพเสียคราว
 หนึ่ง แล้วจึงยกไปถึงเมืองไชยา มีรับสั่งให้รวบรวมพลจาก
 กองทัพยกให้พระยายมราชเป็นกองหน้า ให้เจ้าพระจักรีกับพระยา
 พิษณุราชาคุมทัพหลวงยกลงไปทาง ๑ พระเจ้ากรุงธนบุรีคุม
 กองทัพเรือลงไปทาง ๑ กำหนดให้เข้าตั้งเมืองนครศรีธรรมราช
 พร้อมกันทั้ง ๒ ทาง ครั้นนั้นเจ้านครสำคัญว่ากองทัพกรุงธนบุรี
 ยกลงไปแล้วทางบกทางเดียวเหมือนนครราชก่อน หาได้เตรียม
 คอส์กองทัพเรือไม่ กองทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีไปถึงปากพญา
 อันเป็นปากน้ำเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อ ๗ วันพฤหัสบดี เดือน
 ๑๐ แรม ๖ ค่ำ เจ้านครทราบก็ตกใจ รีบกระเกณฑ์ผู้คนให้

(๑) เดี่ยวนี้เรียกหาดเจ้าสำราญ

อุปราชจันทร์^(๑) ตั้งค่ายคอยต่อสู้อยู่ที่ท่าโพธิ์^(๒) อันเป็นที่
 ขนเมืองนครศรีธรรมราชห่างเมืองประมาณ ๓๐ เส้น พระเจ้า
 กรุงธนบุรียกขึ้นไปตั้งค่ายท่าโพธิ์แตกจับอุปราชจันทร์ได้ เจ้านคร
 ถิ่นความคึกคักจะต่อสู้ จึงทงเมืองพญาทิวังค์หนีลงไปเมือง
 สงขลา พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ได้อำเมืองนครศรีธรรมราชโดยง่าย
 ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยาจักรีซึ่งยกลงไปทางบก พระยาอมราช
 กองหน้าได้ค่ายซำคักกัท่าหมากแล้วยกต่อลงไป พยค่าย
 ซำคักกัตั้งอยู่ที่เขาหัวช้างอกแห่ง ๑ ยังไม่ทันรบกันซำคักก็แตก
 หนี ด้วยได้ข่าวว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองนครศรีธรรมราช
 แล้ว เจ้าพระยาจักรีจึงยกกองทัพตรงเข้าไปยังเมืองนคร
 ศรีธรรมราช ไปถึงภายหลังพระเจ้ากรุงธนบุรีได้เมืองได้ ๘ วัน
 พระเจ้ากรุงธนบุรีก็มีรับสั่งให้ภาคทัณฑ์ โทษ ทมิได้ไปตั้ง
 กำหนด และให้เจ้าพระยาจักรียกพระยาพิชัยราชาคุมกองทัพยก
 ทัพเรือลงไปตามจับเจ้านครแก้ว แล้วพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ก็ยกกองทัพหลวงจากเมืองนครฯ เมื่อวันที่ ๑๑ เดือน ๑๑
 ขัน ๖ คำ ตามลงไปยังเมืองสงขลา

(๑) อุปราชจันทร์นี้ เป็นบุตรของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ และเป็นหลานเขยของเจ้านคร เดิมเป็นที่หลวงนายฤทธิในกรุงเก่า ครั้นกรุงเสียหนีลงไปอยู่กับเจ้านครจึงได้เป็นอุปราช ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๑ ได้เป็นที่เจ้าพระยาสุรินทราชา เป็นต้นสกุลจันทโรจวงศ์

(๒) บ้านอุปราชจันทร์ตั้งอยู่ที่ท่าโพธิ์นั้น

กองทัพเจ้าพระยาจักรีกับพระยาพิชัยราชาลง ไปถึงเมือง
 สงขลาได้ความว่าพระยาพิทลง กับหลวง สงขลา พาเจ้า นคร หนี
 ลงไปข้างใต้ ก็ยกตามลงไปถึงเมืองเทพา อันเป็นเมืองชน
 ของเมืองสงขลาอยู่ต่อกับแคว้นเมืองมลายู สืบตามไต่ความว่า
 เจ้า นคร หนีลง ไปอาศัย พระยา ยัตตาน ศรี สัต ต่าน อยู่ ที่เมือง
 ยัตตาน เจ้าพระยาจักรีจึงมีศกัณษรลงไปยังพระยา ยัตตาน ว่า
 เจ้า นคร เป็นศัตรูของพระเจ้ากรุงธนบุรี มีรับสั่งให้มาติดตาม
 เอาตัว ให้พระยา ยัตตาน ส่งตัว เจ้า นคร กับพรรคพวกทหน้าไป
 อยู่ในแคว้นเมือง ยัตตาน มาถวายเสียโดยคิ ถ้าไม่ส่งมาก็จะ
 ต้องยกกองทัพเข้าไปในแคว้นเมือง ยัตตาน เห็น ว่า พระยา
 ยัตตาน จะไต่ความเคียดชังอื่นเปล่า ๆ พระยา ยัตตาน มีความ
 กลัวกองทัพไทยก็ให้จับเจ้า นคร เจ้าพิศบุตร เขยกับเจ้ากลาง
 และพระยาพิทลง หลวงสงขลา ทั้งสี่สมัครพรรคพวกส่งมา
 ยังกองทัพเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาจักรีก็เลิกทัพกลับมาเฝ้า
 พระเจ้ากรุงธนบุรีที่เมืองสงขลา พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงจัดการ
 เมืองสงขลาและเมืองพทลง เรียบร้อยแล้วก็เสด็จกลับมายังเมือง
 นครศรีธรรมราช มาถึงเมื่อ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น
 ๒ ค่ำ พอ暮ส่มลงทางชายทะเลขี้เกียด ลมกลาคลนใหญ่
 ฝนก็ตกชุก จะเสด็จกลับกรุงธนบุรียังไม่ได้ จึงต้องขยับยั้งอยู่

ทเมืองนครศรีธรรมราช ให้กองทัพช่วยกันทำการปฏิสังขรณ์
 พระอารามมิวคัมหาธาตุเป็นต้น จนตลอดเวลามรสุม ส่วนเจ้า
 นครนลกลุขนปรึกษาว่าไทยถึงสิ้นชีวิต แต่พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่
 ทรงเห็นชอบด้วย คำริสว่าเวลาย่านแตกเมืองเสีย ต่างคนต่าง
 ตั้งตัวหมายจะเป็นใหญ่ด้วยกัน เจ้านครยังไม่เคยเป็นข้ามาแต่
 ก่อน ทรงฟังต่อสัระเอาเป็นความผิดไม่ได้ ครั้นจับตัวมาได้เจ้านคร
 ก็อ่อนน้อมยอมจะเป็นข้าโดยดี ควรเอาตัวเข้าไปไว้รับราชการ
 ที่ในกรุง ฯ พระยากรุงธนบุรีปรึกษายกเมืองนครศรีธรรมราช
 จนถึงเดือน ๔ บดลู ครั้นสิ้นมรสุมแลวางทรงตั้งเจ้ารา-
 สัตริยวงศ์หลานเธอให้ครองเมืองนครศรีธรรมราช แล้วให้เด็ก
 ที่พลกลับคนมาพระนคร

ฝ่ายพระยาอภัยรณฤทธิ พระยาอนุชิตราชา ต่เมือง
 เสียมราชูได้เมื่อต้นฤดูฝน สมเด็จพระนารายณ์ราชาเจ้ากรุง
 กัมพูชาให้ออกญาเวลาโหม ซออย่าง คุมกองทัพเขมรยกมาตี
 เมืองเสียมราชูคืน พระยาทง ๒ กิตกกองทัพเขมรแตกยับเยิน (๐)

(๐) ในหนังสือพระราชพงสาวดารว่า สมเด็จพระนารายณ์
 ราชายกทัพเรือมา ด้รบกันในทะเลสาบยังไม่แพ้ชนะกัน ในราช
 พงสาวดารกรุงกัมพูชาว่า ให้กองทัพมาตีเมืองเสียมราชูแล้วก็แตก
 กลับไป เห็นว่าตรงด้วยราชการ

ออกญาภลาโหมปางตายในทริยแต่่นนเขมรก็ไม่รบกวน ครั้น
 พระยาทั้ง ๒ ได้รับทงศรว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีจะเสด็จไป
 เมือง นคร ศรีธรรมราช ในฤดูฝน ถึงฤดูแล้งจะเสด็จยก
 กองทัพหลวงออกไปตีกรุงก็มีพญา กิ่งรชคชยกกองทัพหลวง
 อยู่ทเมืองเสียมราฐ ครั้นถึงฤดูแล้งไม่ได้ยินข่าวว่ากองทัพ
 หลวงยกไปก็แคลงใจ เพราะไม่ทราบว่พระเจ้ากรุงธนบุรีคิด
 มรสุมอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชเสด็จกลับมายังไม่ได้ ฝ่ายที่
 ในกรุงธนบุรีได้ทราบกัน อยู่แต่ก่อนว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีได้
 เมืองนครศรีธรรมราชตั้งแต่เดือน ๑๐ ครั้นเห็นหายไปไม่เสด็จ
 กลับมาหลายเดือนก็เกิดลอกกันชนว่า พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จ
 ไปสิ้นพระชนม์ที่เมืองนครศรีธรรมราช ก็คิดศัพททราบออกไป
 ไปถึงพระยาทั้ง ๒ ก็ตกใจ เกรงจะเกิดกลางลชนในกรุง
 ธนบุรีจึงปรึกษากัน ให้เลิกทัพกลับมาทางเมือง นคร ราชสีมา
 ฝ่ายพระยาโกษาธิบดี ทง อยู่ทเมืองพระตะบอง ทราบว่าพระยา
 ทั้ง ๒ เลิกทัพกลับมาจากเมืองเสียมราฐจะอยู่ที่พเคียวก็เกรง
 เขมรจะยกทัพมาทำร้าย จึงถอยทัพกลับมาเมืองปราจีนบุรี
 ย่าง แล้วมีใบบอกกล่าวโทษเข้ามายังกรุงธนบุรีว่าพระยาทั้ง ๒
 หนตาทัพ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จกลับมาถึงพระนคร ได้ทราบ
 ความตามใบบอกพระยาโกษาธิบดีทงชด์เคอง ฝ่ายพระยา

ทั้ง ๒ ยกกองทัพกลับมา พระยาอนุชิตราชาผาดอง เมือง
 ลพบุรีก่อน พระยาอภัยรณฤทธิ์ยังอยู่ที่เมืองนครราชสีมา
 พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้ข้าหลวงไปหาตัวพระยาอนุชิตราชา
 เข้ามาเฝ้า แล้วมีพระกระแสถามว่า ให้ไปทัพยังมีได้มีตราให้หา
 เหตุใดจึงยกทัพกลับมาโดยอำเภอใจ พระยาอนุชิตราชา
 กราบทูลความตามจริงว่า รอคอยกองทัพหลวงไม่เห็นยกออกไป
 ไปตามกำหนด แล้วได้ข่าวเล่าลือออกไปว่าพระเจ้ากรุงธนบุรี
 สิ้นพระชนม์ที่เมืองนครศรีธรรมราชก็ตกใจ เกรงว่าจะมีข้าศึก
 ศัตรูมาข้ายัพระนคร จึงปรึกษากันยกกลับมาหวังว่าจะรักษา
 แผ่นดินไว้ไม่ยอมเป็นข้าผอง พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงฟังก็
 หายกริ้ว ตรัสสรรเสริญว่าสมควรแล้ว จึงตรัสสั่งให้หา
 กองทัพพระยาโกษาธิบดียกกองทัพ พระยาอภัยรณฤทธิ์ กลับคืน
 มาพระนคร การก็จะตกรงก็มีพยานให้รับสั่งไว้ก่อน.

ถึงบขาล พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้ากรุงธนบุรีกำลังทรง
 ปรารภที่จะตีหัวเมืองเหนือ พอได้ข่าวมาถึงกรุงธนบุรีว่า เมื่อ
 เดือน ๖ ขาล เจ้าพระฝางให้กองทัพลงมาลาดตระเวนถึง
 เมืองอภัยธานี และเมืองชัยนาทเป็นทำนองจะคิดลงมากับกรุง
 ธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้เตรียมกองทัพจะยกไปตี
 หัวเมืองเหนือในขาลนั้น ขณะนั้น (ฮอลันดา) เมืองยะเกะ

ตราสั่งขึ้นใหญ่มาถวาย และแขกเมืองตรังกานูก็เอาขึ้นถวาย
 คีลาเข้ามาถวาย ๒,๐๐๐ กระบอก^(๑) พอเหมาะแก่พระราช
 ประสงค์ พระเจ้ากรุงธนบุรีก็เสด็จโดยกระบวนทัพเรือ ยกออก
 จากพระนครเมื่อ ณ วันเสาร์เดือน ๘ แรม ๑๔ ค่ำ จะไป
 ประชุมพลที่เมืองนครสวรรค์หรือเมืองไทรทอง ปรากฏไม่
 ปรากฏแต่ว่ากระบวนทัพยกขึ้นไปตีหัวเมืองเหนือคราวนั้นจัดเป็น
 ๓ ทัพ ทัพที่ ๑ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จโดยกระบวนเรือเป็น
 ทัพหลวงจำนวนพล ๑๒,๐๐๐ เวลานั้นพระยายมราชที่เคย
 เป็นนายทัพคราวตีเมืองนครศรีธรรมราชถึงอัสสัมกรรม
 พระยาอนันตวิเศษ (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท)
 ใต้เดือนขึ้นเป็นพระยายมราช ถิรพล ๕,๐๐๐ เป็นทัพ
 ที่ ๒ ยกขึ้นไปทางบกข้างปากตะวัน ออกลำน้ำแควใหญ่

(๑) การถวายเครื่องศัตราวุธอย่างนี้ ที่จริงเป็นการขาย
 โดยทางอ้อม เพราะเมื่อทรงรับไว้แล้วเป็นประเพณีที่คงพระราช-
 ทานของตบแทนถึงราคาของถวาย พระราชทานข้างบ้าง คืบก
 บ้าง ฝ่ายบ้าง คิดตามราคาซื้อขายในประเทศนี้ ผู้ถวายของได้กำไร
 ทั้งในราคาของที่ลงทุนซื้อมาถวาย และในราคาของพระราชทาน
 ตบแทนเมื่อเอาไปขายประเทศอื่น ด้วยเหตุนี้พวกพ่อค้าทราบว่
 ต้องพระราชประสงค์สิ่งใดจึงพอใจหามาถวาย

ไทยรบพม่า

พระยาพิชัยราชาถือนพล ๕,๐๐๐ เป็นทัพที่ ๓ ยกขึ้นไป

ทางบกข้างฟากตะวันตก

ฝ่ายเจ้าพระฝางรู้ว่ากองทัพกรุงธนบุรียกขึ้นไป จึงให้
 หลวงโกษาอังคังเคยเป็นนายทัพมารบกับพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ทัพค่ายลเกยไชย เมื่อดูครั้งยังเป็นนายทหารของเจ้าพิษณุโลก
 เรืองนันทกุมภกกองทัพลงมาตั้งรับอยู่ที่เมืองพิษณุโลก กองทัพ
 หลวงของพระเจ้ากรุงธนบุรียกขึ้นไปถึงเมืองพิษณุโลก เมื่อ
 วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ มีรับสั่งให้ปล้นเมืองในค่ำ
 วันนั้นก็ได้เมืองพิษณุโลก หลวงโกษาอังคังหนีออกจากเมืองไป
 รวบรวมพลตั้งค่ายหมายจะคอยต่อสู้อยู่ที่บ้านกะโทก แต่ไพร่พล
 แยกหนีกระจัดกระจายไปเสียมาก หลวงโกษาอังคังเห็นเหลือ
 กำลังก็ทิ้งค่ายหนีกลับไปยังเมืองสว่างคบุรี พระเจ้ากรุง
 ธนบุรีได้เมืองพิษณุโลกแล้วกองทัพยกยกลงไปไม่ถึงทาง ๒ ทัพ
 ทัพเป็นเหตุฝนหนทางบกเดินลำบาก จึงประทับรออยู่ที่เมือง
 พิษณุโลก ๘ วัน กองทัพพระยาอมราชจึงขึ้นไปถึง ต่อมา
 อีก ๒ วัน กองทัพพระยาพิชัยราชาขึ้นไปถึง มีรับสั่งให้
 จ่ายเสบียงอาหาร แล้วให้กองทัพกรีบบกตามซำศึกที่แตกหนี
 ขึ้นไปยังเมืองสว่างคบุรีพร้อมกันทาง ๒ ทาง แต่กองทัพเรือ
 ยังไม่ยกขึ้นไป ทัพทรงพระราชดำริว่าเวลานั้นน้ำในแม่น้ำ

ยั้งน้อย หนทางค่อนข้างไปลำน้าแคบตลิ่งสูงทั้ง ๒ ฟาก ถ้า
 ซ้ำคึกมากก็ทาง ทิวเรือจะรยพุงยังเสียดเปรียบ แต่คำริสว่า
 ไม่ซ้ำคึกน่าเห็นคองหลากมา คงได้ยกขึ้นไปตามกัน พอ
 สองสามวันน้ำก็หลากคิงทรงพยากรณ์ พระเจ้ากรุงธนบุรีก็
 เสด็จยกกองทัพขึ้นไปจากเมืองพิษณุโลก

ฝ่ายกองทัพพระยายมราช พระยาพิชัยราชา ยกขึ้นไป
 ไปถึงเมืองสว่างบุรีก็เข้าล้อมเมืองไว้ พวกชาวเมืองเห็น
 กองทัพกรุงธนบุรีกำลังสามารถ ฤทธิเดชของเจ้าพระฝาง
 ท่านทานไม่ไหว ก็พากันครั้นคร้ามไม่กล้าหาญตั้งแต่ก่อน
 เจ้าพระฝางเห็นเหลือกำลังที่จะรยพุงเอาชัยชนะ ก็ได้แต่
 รักษาเมืองมั่นไว้ ขณะนั้นข้างของเจ้าพระฝางตกลงเป็นข้าง
 แฉกตัว ๑ เจ้าพระฝางคิดเห็นว่าข้างแฉกเกิดขึ้น ใน เวลา
 ซ้ำคึกล้อมเมือง เป็นของเกิดสำหรับบุญบารมีซ้ำคึกก็ยกกองทัพ
 ค่อยอยู่ได้ ๓ วัน ก็พาสัมครพรรคพวกยกออกจากเมืองใน
 เวลากลางคืน คึกหนีไปข้างทิศเหนือ กองทัพติดตามหาได้
 ตัวเจ้าพระฝางไม่ ได้แต่ข้างแฉกมาถวายพระเจ้ากรุงธนบุรี
 เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีได้หัวเมืองเหนือแล้ว ก็ได้เมือง
 ขนของกรุงศรีอยุธยาในราชอาณาจักรเขตทั้งหมด ยังขาดแต่
 เมืองตะนาวศรี และเมืองมะริดที่ตกอยู่กับพม่า ก็ยกกรุง

กัมพูชาและเมืองมลายูประเทศราชยังตั้งแขวงเมืองอยู่ พระ
 เจ้ากรุงธนบุรีประทัษัฏ การ ปก ครอง หัว เมือง เหนือ อยู่ ตลอด
 ฤดูน้ำ ให้เกลี้ยกล่อมราษฎรที่แตกฉานชานเช่นให้กลับมายู่
 ตามภูมิลำเนาเดิม แล้วสำรวจจำนวนไพร่พลเมืองเหนือทางปวง
 เมืองพิษณุโลกมีพลเมือง ๑๕,๐๐๐ คน เมืองสวรรคโลก
 มี ๗,๐๐๐ คน เมืองพิชัย (รวมทั้งเมืองสว่างคบุรี) มี
 ๘,๐๐๐ คน เมืองสุโขทัยมี ๕,๐๐๐ คน เมืองกำแพง-
 เพชรกับเมืองนครสวรรค์มีเมืองละ ๓,๐๐๐ คนเศษ จึงทรง
 ตั้งข้าราชการซึ่งมีอำนาจเห็นใจความชอบ ในการ สงคราม ครอง นน
 คือพระยายมราช (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท) ให้
 เป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิษณุวาธิราช อยู่สำเร็จราชการเมือง
 พิษณุโลก(*) ให้พระยาพิชัยราชาเป็นเจ้าพระยา สำเร็จ
 ราชการเมืองสวรรคโลก ให้พระยาสิทธิราชเดโชชัย เป็น
 พระยาพิชัย ให้พระยาทำนน้ำเป็นพระยาสุโขทัย ให้พระยา
 สूरบดินทร์เมืองชัยนาทเป็นพระยากำแพงเพชร ให้พระยา
 ขนรักษ์ภูธรเป็นพระยานครสวรรค์ และเจ้าพระยาจักรีแฉกนั้น
 ชื่อนแอในการสงครามครั้งนั้น มีรับสั่งให้เขาออกเสียจาก

(*) ผู้สำเร็จราชการเมืองเอก คือเจ้าพระยาพิษณุโลกและ
 เจ้าพระยานครศรีธรรมราช แต่ก่อนมียศสูงเสนาบดีชั้นจตุสดมภ์

ตำแหน่งสมุหนายก คงเป็นแต่เจ้าพระยาจักรี แล้วทรงตั้ง
พระยาอภัยภทรณฤทธิ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)
เป็นพระยายมราช และให้บัญชาการกระทรวงมหาดไทยแทน
สมุหนายกด้วย ครั้นจัดการหัวเมืองเหนือเสร็จแล้ว จึงเสด็จ
กลับลงมายังกรุงธนบุรี

ในเวลานั้นพม่าปกครองเมืองเชียงใหม่อยู่ พระเจ้าอังวะ
ตั้งให้อภัยคามณีซึ่งโตเลือนยศชนเป็นไปมะยง่วน (*) เป็น
เจ้าเมืองเชียงใหม่มาแต่กรุงเก่ายังไม่เสีย เมื่อกองทัพกรุง
ธนบุรีขึ้นไปตีเมืองสวรรคบุรี มีพวกเจ้าพระฝางหนีไปพึ่งพม่า
ทางเมืองเชียงใหม่ ไปมะยง่วนได้ท่วงทีที่จะแผ่อาณาเขตคืบ
ลงมา เพราะไทยพวกเมืองสวรรคบุรีไปเข้าด้วย จึงยก
กองทัพลงมาตีเมืองสวรรคโลกเมื่อเดือน ๓ ปีชวด พ.ศ. ๒๓ ๑๓
ขณะนั้นเจ้าพระยาพิชัยราชาพึ่งไปอยู่ เมือง สวรรคโลก ยัง ไม่
ถึง ๓ เดือน กำลังรบพลยังม่นอย แต่เมืองสวรรคโลกมีขอม

(*) ไปมะยง่วนคนหนึ่งในหนังสือเก่าเรียกชื่อหลายอย่าง ที่
จริงเดิมเป็นท้าวภัยคามณี เรียกกันว่าอาปรกามณีก็มี ครั้นเมื่อเลื่อน
ยศเป็นมะยง่วน ก็เรียกกันว่ามะยง่วนก็มี เอาคำไป อันแปลว่า
นายทัพต่อเข้าข้างหน้าชื่อ เรียกไปมะยง่วน จึงกลายเป็น
ไปมะยง่วนก็มี ข้าพเจ้าเรียกไปมะยง่วนให้ตรงกับหนังสือ

พระราชพงสาวดาร

ปรากฏสร้างไว้แต่โบราณมั่นคง เจ้าพระยาพิชัยราชาจึง
 รักษาเมืองมั่นไว้ แล้วบอกหัวเมืองใกล้เคียงชอกำลงไปช่วย
 รบพม่า ทพพม่าที่ยกมาตีเมืองสวรรคโลกคราวนั้นเป็นแต่ทพ
 พม่าเมืองเชียงใหม่วรพลเป็นคนพนเมืองโดยมาก เป็นแต่พม่า
 ควบคุมมา เห็นพวกชาวเมืองสวรรคโลกไม่สู้กลัวเมืองไว้
 ครั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาพิชัย พระยาสุโขทัย ยก
 กองทัพไปตั้งเข้าตีกระหนาบ กองทัพพม่าก็แตกพ่ายหนีไปหมด
 ในคราวหน้าของร้อนถึงกองทัพกรุงธนบุรีไม่

๒๕
สงครามครั้งที่ ๔ คราวไทยตีเมืองเชียงใหม่ครั้งแรก
ปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๓

เรื่องพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ พิศุทธิ์
ศุภมิตรในรายวันการทัพปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร เห็น
ได้ว่าเป็นการต่อเนื่องกับเรื่องพม่าตีเมืองสวรรคโลกที่กล่าวมา
แล้ว ด้วยปรากฏว่าไปมะยง่วนมาล้อมเมืองสวรรคโลกเมื่อ
เดือน ๓ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๑๓ ถึงเดือน ๔ ปีชวดนั้น
พระเจ้ากรุงธนบุรีก็เสด็จยกกองทัพออกจากพระนครไปตีเมือง
เชียงใหม่ รายการในระหว่างนั้นจะพอสันนิษฐานได้ว่า เมื่อ
เจ้าพระยาพิชัยราชาได้ทราบข่าวว่าพม่าจะยกกองทัพมา คงมี
ใบบอกลงมาแจ้งกรุงธนบุรี ครั้นเมื่อพม่ายกกองทัพมาลงเมือง
สวรรคโลกก็คงบอกตามลงมาอีกครั้งหนึ่ง ใบบอกเห็นจะมา
ถึงกรุงธนบุรีในเดือน ๓ ขณะนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยก
กองทัพหลวงกลับลงมาจากเมืองเหนือ พม่าลงกรุงธนบุรีไม่ช้า
นัก ผู้คนและพาหนะกองทัพเห็นจะยังไม่ทันกระจัดกระจายไป
ครั้นได้ทราบความตามใบบอกว่า ไปมะยง่วนเจ้าเมืองเชียงใหม่
ยกมาเองก็ทรงพระวิตก ด้วยหัวเมืองเหนือพงทิไคใหม่ ๆ ผู้คน

พลเมืองยังไม่เป็นขกแผ่นและยังไวใจไม่โททเคียว เพราะเป็น
 ซาคักกันมาไม่ซ่านัก ด้วยเหตุนี้จึงรวบรวมผู้คนเข้ากองทัพ
 หลวงเสด็จยกกลยชนไปอกในเคอน ๔ ปีซาล เมอเสด็จชนไป
 ดงกลางทางเห็นจะเกอบดงเมืองนครสวรรค์ จึงทรงทราบายว่า
 พวกเจ้าเมืองเหนือไคช่วยกันรบพุ่งค้พม่าแตกหนีไปหมดแล้ว
 พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่เสด็จยกกลยลงมาพระนคร เลยยกกองทัพ
 หลวงชนไปเมืองพิชัย เรยกกองทัพหัวเมืองเข้าสมทบแล้ว
 เสด็จเลยไปค้เมืองเชียงใหม่ ร่ายการเห็นจะเป็นคังกล่าวมาน
 เหตุที่พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปค้เมืองเชียงใหม่ครั้น
 ทำนองจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า กำลังพม่าทเมือง
 เชียงใหม่ไม่ค้มากมายใหญ่หลวงนัก ทางเมืองอังวะก้กำลัง
 ค้คักกันยังจะส่งกำลังมาช่วยไม่ไค พม่าเมืองเชียงใหม่แตก
 ไปจากเมืองสวรรคโลกใหม่ ๆ กำลังครันคร้าม ถ้าค้คตามชน
 ไปทันทบางทีจะค้เมืองเชียงใหม่ไค อนงกองทัพที่จะไปค้เมือง
 เชียงใหม่ทงทัพหลวงและทัพหัวเมืองก้พร้อมอ่ยแล้ว ไม่ค้ของ
 ภาวะณท้ผู้คนมาใหม่เป็นแต่จะส่งให้ยกค้ชชนไป ถ้าค้เมือง
 เชียงใหม่ไคสำเร็จก็จะเป็นประโยชน์อย่างค้สำคัญ เหมือนกับ
 ค้คกำลังพม่ามิให้มาทำร้ายไคเหมือนเมื่อครั้งกรุงเก่า โดย
 ทาการค้เมืองเชียงใหม่ไม่ไค ก็ยังเป็นประโยชน์ที่จะไคโรภมิ
 ๒๒

ศรีอยุธยาว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ใดเสด็จไปตีเมืองเชียง-
ใหม่ครั้งแรกคงตีไม่ไ้ คองตีครั้งที่ ๒ จึงจะไ้คองนี้ กองทัพ
ทยกขนไปครั้งนั้นกรัรบรวรรวมยกไปโดยขั้จจุบันทันก่อน ทั้ง
จำนวนพลและเสบียงอาหารไม่พอจะทำการ ขยับเคียวตเอาเมือง
เชียงใหม่ไ้ ก็สมกับคำพยากรณ์อยู่แล้ว เสด็จประทับอยู่ที่
เมืองเชียงใหม่ไ้ ๘ วันจึงดำรัสสั่งให้ถอยทัพกลับมา

ครั้งนั้นไปมะยง่วนเห็นไทยถอยทัพ ไ้ก็ทักให้กองทัพ
ออกติดตามตี พวกพม่าก้าวสก็ยงกองทัพหลังระตั่วระสาย
ทันแตกมาจนถึงกองทัพหลวง พระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นกองทัพ
หลังเสบียงข้าศึกก็เสด็จลงไปคุมกองหลัง ทรงพระแสงดาบเข้า
สู้รบข้าศึกเอง พวกนายไพร่พลทหารก็กลับใจไ้ เข้ากรบ
ข้าศึกองครดมยอน ข้าศึกตันทานไม่ไหวก็ถอยหนีกลับไป
แต่ันนกองทัพกรุงธน ๗ ก็กลับมามาไ้โดยสะดวก พระเจ้ากรุง
ธนบุรีเสด็จกลับลงมาเรือพระที่นั่งที่เมืองพิษย แล้วกลองลง
มายังพระนคร

ฝ่ายกรุงกัมพูชา ทั้งแต่กองทัพไทยถอยมาจากเมือง
พระตะบองและเมืองเสียมราฐ เมื่อกันขาล พ.ศ. ๒๓๑๓
สมเด็จพระนารายณ์ราชาเจ้ากรุงกัมพูชาเข้าพระทัยว่า คงมี
เหตุการณอย่างไ้เกิดขึ้นในเมืองไทยก็คอยตรียั้งอยู่ ครันต่อ

มาได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพลงมาทางเมืองเหนือ ก็คิดว่าไทยคงจะแพ้พม่าอีก เห็นเป็นท่วงท่าจึงให้นักพระโสภคเจ้าเมืองเขมมยกกองทัพมาตีเมืองตราดเมืองจันทบุรีเมื่อปลายปีชวด(*) เวลาที่พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่กองทัพเมืองจันทบุรีตกกองทัพเขมรแตกกลับไป พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จกลับลงมาจากเมืองเชียงใหม่ ทรงซัดเคืองเขมร ครั้นพิกรพลหายเหนื่อยแล้วถึงปลายฤดูฝนก็ให้เตรียมทัพไปตีกรุงกัมพูชา ครั้นนั้นเจ้าพระยาจักรีแยกไปตามเสด็จเมืองเหนือกลับมาถึงอัสสัมกรรม จึงทรงตั้งพระยายมราช (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ซึ่งรงตำแหน่งสมหนายก เป็นเจ้าพระยาจักรีเต็มตำแหน่ง และตั้งพระยาราชบงส์บุตรเจ้าพระยาจักรีแยกเป็นพระยายมราช แล้วดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพยกคุมพล ๑๐,๐๐๐ ยกไปทางเมืองปราจีนบุรีพาพระรามราชาไปในกองทัพสำหรับจะไต่เกลี้ยกล่อมพวกเขมรด้วย ให้กองทัพยกตีเมืองพระตะบองเมืองโพธิสัตว์เข้าไปจนถึงเมืองบันทายเพชร ซึ่งเป็นราชธานีของกรุงกัมพูชา ส่วนกองทัพเรือมีจำนวนเรือรบ ๑๐๐ ลำ เรือทะเล ๑๐๐ ลำ จำนวน

(*) เรื่องเขมรมาตีเมืองตราดเมืองจันทบุรี มีในราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา แต่หาในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่

พล ๑๕,๐๐๐ ให้พระยาโกษาธิบดีเป็นกองหน้า พระเจ้า
 กรุงธนบุรีเสด็จเป็นจอมพลในกองหลวง ยกออกจากพระนคร
 เมื่อแรมเดือน ๑๑ ไปประทับที่ปากน้ำเมืองจันทบุรี ให้พระยา
 โกษาธิบดีกองหน้ายกลงไปตีเมืองกำแพงไสมก่อน ต่อมาอีก
 ๖ วันพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยกกองทัพหลวงตามลงไป เสด็จไป
 ถึงปากน้ำเมืองบันทายมาศเมื่อ ๗ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒
 ขึ้น ๘ ค่ำ ให้เกลยกล้อมพระยาราชานครศรีเจ้าเมืองบันทาย-
 มาศให้มาอ่อนน้อมโดยดี พระยาราชานครศรีไม่มาอ่อนน้อม
 จึงมีรับสั่งให้ตีเมืองบันทายมาศก็ได้เมืองเมื่อ ๗ วันขึ้น ๑๐ ค่ำ
 เดือน ๑๒ นั้น พระยาราชานครศรีเจ้าเมืองลงเรือหนีออก
 ทะเลไปได้ ครั้นตีเมืองบันทายมาศแล้วจึงเสด็จยกกระบวน
 ทหารเรือเข้าคลองซุดไปยังเมืองพนมเปญ

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรียกกองทัพยกลงไป ตีได้เมืองพระตะ
 ของ เมืองโพธิสัตว์ และเมืองบริบูรณ์เข้าไปโดยล้าคืบ ยิ่งแต่
 จะถึงเมืองบันทายเพชร สมเด็จพระนารายณ์ราชาเห็นว่าจะสู้
 รบกันนานไม่ไหว ก็ทิ้งเมืองบันทายเพชรอพยพครอบครัวหนี
 ไปเมืองยาพนม เจ้าพระยาจักรีตีเมืองบันทายเพชร ให้พระ
 รามราชาตั้งเกลยกล้อมผู้คนอพยพกันแล้ว ก็ลงไปเฝ้าพระเจ้า
 กรุงธนบุรีที่เมืองพนมเปญ จึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาจักรียกกอง

ทัพตามไปยังเมืองยาพนม แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงตามไป
 ไปได้ความว่าสมเด็จพระนารายณ์ราชาหนีลงไปเมืองญวนแล้ว
 ก็เสด็จกลับมาประทับอยู่ที่เมืองพนมเปญ

ฝ่ายพระยาโกษาธิบดีก็ได้เมืองกำแพงโสมแล้ว จะไปตี
 เมืองกำแพงก่อก่อไป แต่พระยาข่งกลีมาเจ้าเมืองกำแพงมาขอม
 อ่อนน้อมโดยดี จึงพาพระยาข่งกลีมามาเฝ้า ณ เมืองพนมเปญ
 ฝ่ายเจ้าพระยากรียกไปตั้งเมืองยาพนมไม่มีใครต่อสู้ ครั้นจัก
 ทรายนเมืองเรียขรอยแล้ว ก็กลับมาเฝ้าที่เมืองพนมเปญ
 เหมือนกัน พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมอบกรมทัพสาแก่พระราม
 ราชาแล้ว ก็เลิกทัพกลับคืนมาพระนครในเดือนอ้าย ปีเถาะ

พ.ศ. ๒๓๑๔

ครั้นกองทัพกรุงธนบุรีกลับมาแล้ว สมเด็จพระนารายณ์
 ก็ขอกำลังญวนช่วยกันตัว กลับชนมาตั้งอยู่ที่แพรกศรีประทักษิ
 แต่กลัวไทยไม่กล้ามาอยู่เมืองขันทายเพชรอย่างเดิม ฝ่ายพระ
 รามราชาที่ตั้งอยู่ ณ เมืองกำแพง ไม่กล้าขึ้นไปอยู่เมืองขันทาย
 เพชรด้วยกลัวญวน หัวเมืองในกรุงก็พสาจึงแยกกันเป็น ๒ ฝ่าย
 ฝ่ายไทยกับสมเด็จพระนารายณ์ ฝ่ายเหนือชนแก่พระราม-
 ราชา เป็นต้นมาจนพวกไทเขินเป็นกบฏขึ้นในเมืองญวน ราช-
 วงศ์ญวนเสียด้านเมืองแก่พวกกบฏ สมเด็จพระนารายณ์ไม่ได้

อำนาจญวนออกหนุนกัว่าเหว่ จึงให้ม่าวากล่าวกับพระรามราชา
 ขอประนีประนอมจะยอมให้พระรามราชาครองกรุงกัมพูชา ส่วน
 สมเด็จพระนารายณ์จะลดลงมาเป็นก ๒ พระรามราชาก็ยก
 เข้ามายังกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบก็ทรงพระ
 โสมนัส จึงไปรื้อให้อภิเษกนกกองคันทที่เป็นสมเด็จพระรามราชา
 พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงตั้งนกกองคันท ซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 นารายณ์ให้เป็นทมหาดปโยธา และให้นกกองคัธรรมเป็นท
 มหาดปโยธา แต่นนกรุงกัมพูชาก็เป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุง
 ธนบุรี งามอนอย่างเมอครงกรงศรีอยุธยาแต่ก่อนมา

๒๘ ๒๘ ๒๘
สงครามครั้งที่ ๕ คราวพม่าตมืองพชัยครั้งที่ ๑

ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕

สงคราม ๒ ครั้งต่อไป รบกันแต่เล็กน้อย พิเคราะห์
ดูเค้าเงื่อนดูเหมือนจะเกิดชนเพราะนายทัพพม่าทรงใจ มีใช้
พม่าตั้งใจจะทำศึกสงครามโตใหญ่อย่างใด

เรื่องราวมูลเหตุของการสงครามครั้งนี้ปรากฏว่า เมื่อ
เถาะ พ.ศ. ๒๓๑๔ ในแคว้นแคว้นกรุงศรีสัตนาคณหุต เจ้า
สุริยวงศ์ซึ่งเป็นเจ้าเมืองหลวงพระบางเกิดวิวาทกับเจ้าบุญสาร
ซึ่งเป็นเจ้าเวียงจันทน์ เจ้าหลวงพระบางยกกองทัพลงไปตีเมือง
เวียงจันทน์ เจ้าเวียงจันทน์เกรงจะสู้พวกเมืองหลวงพระบางไม่
ไหว ให้ไปทูลพระเจ้าอังวะขอกำลังมาช่วย ขณะนั้นพอเสด็จ
ศึกขึ้นพระเจ้ามังระจึงให้ชุกชิงโยเป็นกองหน้า ไปสัพล่าเป็น
แม่ทัพคุมกองทัพพม่า รวมจำนวนพล ๕,๐๐๐ มาช่วยเมือง
เวียงจันทน์ เจ้าหลวงพระบางลงไปล้อมเมืองเวียงจันทน์อยู่
ทราบว่าพม่ายกกองทัพมาช่วยเจ้าเมืองเวียงจันทน์ ก็ต้องถอย
ทัพกลับไปรักษาเมืองหลวงพระบาง ด้วยเมืองหลวงพระบางอยู่
กันทางพม่าจะยกไปเมืองเวียงจันทน์ ไปสัพล่าจึงยกกองทัพ

ไปค้เมืองหลวงพระบาง เจ้าสุริยวงค์สุไม้ไค้กยอมอ่อนน้อมต่อ
 พม่า พระเจ้าอังวะไค้เมืองหลวงพระบางแล้วยังไม่ให้กองทัพ
 ไปสพลากลับไปเมืองพม่า สั่งให้ลงมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่
 คอยขบงกันเมืองเฝอไทยระยกชนไปค้อก ไปสพลาจึงเดินทัพ
 มาทางเมืองน่าน ครั้นมาใกล้แดนไทย ท่านองระเป็นเพราะ
 ไปสพลาอยากระไคร่ขอค้ฝีมือทหารของตน ช่มไปมะยง่วน
 เจ้าเมืองเชียงใหม่ ค้วยระว่าไปมะยง่วนเคยมาเสียดไทยที่เมือง
 สวรรคโลก จึงแบ่งกองทัพพม่าให้ชิกชิงโบนายทัพหน้า(๐)
 คุมมาค้เมืองไทยที่ปลายแดน ชิกชิงโບยกเข้ามาค้เมืองล้แล
 ไม่มีใครระค้ต่อสู้ ก็ไค้เมืองล้แลโดยง่าย พม่าเก็บทรัพย์ข้
 ฝคนไค้ท้เมืองล้แลไม่พอค้ต้องการ จึงยกเลยเข้ามาค้เมือง
 พชัยเมื่อฤดูแล้งปลายข้มะโรง พ.ศ. ๒๓๑๕ ทัพล้เมือง
 พชัยเวลานนยงมนอย พระยาพชัยจึงรักษาเมืองมนไว้ยง
 ไม่ออกไปรบ ขอกมาชอกำลังเมืองพิษณุโลกชนไปช้วย เจ้า
 พระยาสรส้หกริบเกณฑ์กองทัพยกชนไปยงเมืองพชัย ขณะ
 นนพมาค้ค้กายอยุทวค้เอกา กองทัพเมืองพิษณุโลกชนไปค้
 ก้เขาค้ค้ายพม่า ฝ่ายพระยาพชัยก็ยกออกมาค้กระหนวยชก

(๐) ที่ว่าชิกชิงโບค้ครั้งนี้ เป็นการคาดคะเน

ก้าน ๑ ไค้รบพุ่งกันถึงใช้ฮาวุฮันพันแวงเป็นตระกูลมขน กง
ทัพพม่าบ้านทานไมไหวก็แตกหนีไปเมืองเชียงใหม่

เรื่องสงครามครั้งนหามี่ในพงศาวดารพม่าไม ใน
หนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าตัวไปสุพลายกมาเอง ข้าพเจ้า
พิจารณาการรบ เห็นว่าแพ่งายนัก คงมิใช่ทัพใหญ่ จึง
เข้าใจว่าจะเป็นแต่ไปสุปลาแบ่งกำลังให้นายทัพรองยกมา มา
เสียที่ตัวไปสุปลาจึงยกมาเองอีกคราว ๑ ซึ่งจะปรากฏต่อไป
ข้างหน้า

๒๘
สงครามครั้งที่ ๒ คราวพม่าตีเมืองพิษณุครั้งที่ ๒
ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖

เรื่องสงครามครั้งนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ปรากฏแต่วันรบหามีรายการพิสดารไม่ ะต้องกล่าวโดยคาค
คะเน ตั้งแต่เหตุที่เกิดสงครามเป็นต้นไป

มีความปรากฏว่า เมื่อก่อนปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖ พวก
เมืองเวียงจันทน์เกิดวิวาทกันตนเอง เมืองเวียงจันทน์เคยขอ
กำลังพม่ามาช่วยเมื่อคราวเจ้าหลวงพระบางมาล้อมเมืองเมือข
ก่อน คราวนั้นพวกหนึ่งจึงให้ไปออกไปสุพลากเมืองเชียงใหม่
ขอกำลังพม่าไปช่วยอีก ไปสุพลากกองทัพไประงับวิวาทค้ำ
ถูกฝอยยู่กเมืองเวียงจันทน์ เกิดไม่ไว้ใจเจ้าบุญฮาดเจ้านคร
เวียงจันทน์ จึงบังคับให้ส่งบุตรธิดากับเสนาบดีผู้ใหญ่ไปเป็นตัว
จําอาศัยเมืองอังวะ ครั้นสิ้นถูกฝอย ไปสุพลากกองทัพกลับ
มาจากเมืองเวียงจันทน์จึงเลยมาตีเมืองพิษณุ

เหตุที่ไปสุพลากเลยมาตีเมืองพิษณุคราวนี้ อาจจะเป็น
ด้วยเหตุ ๒ ประการคือ ประการที่ ๑ ทำนองไปสุพลากจะได้
ทราบความมาจากเมืองอังวะว่า พระเจ้ามังระกระทำให้เป็นแม่ทัพ

ยกลงมาตั้งกรุงธนบุรีทาง ๑ กิ่งเรือจะปรากฏต่อไปข้างหน้า
 ไปสู่พลาประสงคจะลงมือไทยที่วาระพุง เข้มแข็งชนกว่าแต่
 ก่อนอย่างไร ด้วยเชื่อว่ารพลของตนไ้รบพุงชำนาญศึก เคย
 มีชัยชนะได้เมืองหลวงพระบางมา อย่างไร ๆ ก็คงจะสู้ไทย
 ที่เมืองพิษยไ้ ถ้ามีไ้เป็นด้วยเหตุคงกล่าวมานี้ บางทีจะ
 เป็นเพราะไปสู่พลาที่มีความอภัยคอคสู ทรพลของตนมาแตกหนี
 ไปจากเมืองพิษยเมื่อขมะโรง จึงยกมาแกมือเองก็เช่นไ้

ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พยสนฤคุณในขมะเส็ง
 พ.ศ. ๒๓๑๖ ไปสู่พลาที่ยกกองทัพมาหมายจะมาตีเมือง
 พิษยอีก แต่คราวนี้ฝ่ายไทยรู้ตัวก่อน ด้วยเจ้าพระยาสุรสีห์
 พระยาพิชัยคาคว่าพม่าคงจะยกมาอีก ให้ค้อยระวังสืบสวน
 อยู่มิไ้ประมาท ครั้นรู้ว่าไปสู่พลายกกองทัพมา ก็ชวนกันยก
 กองทัพไปตั้งขุ่มสกัดค้อย ณ ที่ชัยภูมิในกลางทาง กองทัพ
 พม่ายกมาถึง เจ้าพระยาสุรสีห์กับพระยาพิชัยออกกระคมตี
 ไ้รบกันเป็นสามารถ ฝ่ายไทยไ้ที่ชัยภูมิไ้เปรียบพม่า ก็
 ตีทัพไปสู่พลาแตกกลับไปเมื่อ ณ วันอังคาร เดือนยแรม ๗ ค่ำ
 ขมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖

รกัณครงน เมื่อเข้าประจัญบานพระยาพิชัยยกดาบ ๒
 มือเข้าไล่ฟันพม่าจนตายหก เลืองลือชื่อเสียงดังเรียกชอกกันว่า
 พระยาพิชัยดาบหักแต่คนมา เรืองพม่ามาตีเมืองพิชัยหมด
 เพียงเท่านั้น

สงครามครั้งที่ ๗ คราวไทยตีเมืองเชียงใหม่ครั้งที่ ๒
ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗

พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปตีเมืองเชียงใหม่ครั้ง เพราะ
ทราบว่าพม่าเตรียมจะมากตีกรุงธนบุรี แท้จริงตั้งแต่พระเจ้ามังระ
ได้ทราบว่าพระยาตากคงตัวเป็นกษัตริย์ชนในเมืองไทยก็คิดจะมา
ปราบปราม แต่มีศึกกันมากตีเมืองพม่า พระเจ้ามังระต้องทำ
สงครามกับจีนจึงได้รอกมาครั้นเสร็จศึกจีนเมื่อยเถาะ | พ.ศ.
๒๓๑๔ และได้ทราบว่าพระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพขึ้นไปตี
เมืองเชียงใหม่ พระเจ้าอังวะเห็นว่าถ่วงรอกออกไปไทยจะกำเริบ
นัก จึงตั้งตนคิดการที่จะมากตีเมืองไทย หมายจะทำเสียให้ช
เย็นอย่างคราวตีกรุงศรีอยุธยาอีกสักครั้ง ๑ ความคิดของ
พระเจ้าอังวะที่จะมากตีเมืองไทยครั้ง นี้ ใ้ประโยชน์อย่างเกี่ยว
กอบเมือครั้งตีกรุงศรีอยุธยาได้ ก็ขอให้กองทัพยกลงมาจาก
เมืองเชียงใหม่ทาง ๑ และให้ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สาม
องค์ อีกทาง ๑ ต่หวนเมืองเข้ามาประจบกันที่กรุงธนบุรี ครั้นถึง
ปีมะโรงเจ้าหลวงพระบาง กับเจ้าเวียงจันทน์วิวาทกัน เจ้าเวียง-
จันทน์ให้ไปขอกำลังพม่ามาช่วย พระเจ้าอังวะให้ไปสุพลายก

กองทัพมาช่วยเมืองเวียงจันทน์ ดังกล่าวมาแล้วก่อนแล้ว ครั้น
 ไปสพลาหมื่นไชโยเมืองหลวงพระบาง พระเจ้าอังวะเห็นเป็นท่วงที่
 ทระกิดอ่านคี่เมืองไทยค่อไป จึงสั่งให้ไปสพลา (*) ลงมาตั้งอยู่
 ที่เมืองเชียงใหม่ เพื่อกะกิดกันมิให้กองทัพไทยยกขนไปตีเมือง-
 เชียงใหม่เสียชนหนึ่งก่อน แล้วจะส่งกำลังเพิ่มเติมเข้ามา
 ให้ไปสพลาเป็น คัวแม่ทัพ ทระ ยก ลง มา ตี กรุง ธนบุรี ทาง เมือง
 เชียงใหม่ ส่วนกองทัพทระยกมาทางด่านพระเจดีย์สามองค์นั้น
 พระเจ้าอังวะให้ปะกันห่วน (๒) ซึ่งไต่เลือนชนเป็นเจ้าเมืองเมาะ
 ตะมะ ตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลหัวเมืองมอญฝ่ายใต้เป็นแม่ทัพ
 ปะกันห่วน ได้รบสังจิงให้ลงมือตระเตรียมการแต่ในขั้มมะเส็ง
 พ. ศ. ๒๓๑๖ ให้เกณฑ์มอญตามหัวเมืองที่ค่อแดนไทย

๓,๐๐๐ คนมอญให้แพกจากยัททหารพม่า ๕๐๐ คนมาทำทาง
 ที่กองทัพทระยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เพราะทางนั้น
 ที่ตอนจะข้ามเขาบรรทัดเป็นทางกันดาร จึงคิดจะตั้งยุ้งฉางวาง

(๑) พงศาวดารพม่าเรียกไปสพลาว่า เนเมียวสีหบดี ซ่อน
 เหมือนกับแม่ทัพที่ตีกรุงศรีอยุธยาได้ แม่ทัพคนนั้นเมื่อพระเจ้าอังวะ
 ปุนบำเหน็จไต่เลือนให้เป็นที่ศรีอยุธยาห่วน เพราะฉะนั้นคงเลือนไป
 สพลาเป็นเนเมียวสีหบดีเมื่อไต่เมืองหลวงพระบาง แต่ข้าพเจ้าจะ
 เรียกในหนังสือว่าไปสพลาตามพระราชพงศาวดารต่อไปมิให้ยาก
 แก่ผู้อ่าน

(๒) คือเจ้าเมืองพุกาม

เสียบงไว้ตามระยะทางตั้งแต่เชิงเขาช้างแกนม้ามาจนตำบลสามชัยท่าดินแดงในแดนไทย มีให้กองทัพต้องขนเสียบงอาหารมาด้วยในคอนั้น

ฝ่ายพวกมอญไม่ชอบพม่าอยู่โดยธรรมชาติ เพราะเหตุที่ถูกพม่ากดขี่ข่มเหงมาช้านาน เมื่อพม่าเกณฑ์มาทำทางคราวนั้น ต้องมาด้วยจำใจ มีพระยามอญเป็นหัวหน้ามาด้วย ๔ คน คือ พระยาเจ่งเจ้าเมืองเตริน(*) เป็นใหญ่กว่าเพื่อนคน ๑ พระยาฮูคน ๑ ทละเซียงคน ๑ ทละเกล็บคน ๑ ขณะเมื่อมอญพวกนี้มาทำทางอยู่ในป่า ทางเมืองเมาระตะมะประกั้นห่วนเกณฑ์มอญเข้ากองทัพอีกพวก ๑ มีคนหลบหนีพม่าจับคนในครัวเรือนเป็นทวจำนำ ถูกลูกหลานญาติพี่น้องของพวกมอญมาทำทางพม่าเอาไปจำจองเร่งรัดลงอาญา ได้ความเดือดร้อนกันเป็นอันมาก ทบางคนหนีไปตามมายอกแก่พวกมอญที่ทำทาง ต่างก็โกรธแค้นว่าพม่าใช้ตัวมาแล้วยังข่มเหงครอบครวัซึ่งอยู่ข้างหลังด้วยอีกเล่า พวกมอญจึงคบคิดพร้อมใจกันตั้งนายไพร่จับแพกจากับทหารพม่าฆ่าเสียที่ท่าดินแดงในแดนไทยทั้งหมด แล้วรวมกันยกเป็นกองทัพกลับไป ฝ่ายพวกมอญที่อยู่ตามหัวเมือง

(*) พระยาเจ่งนี้เป็นต้นสกุลดชเสนี และเมืองเตรินนั้นทุกวันนี้ยังกฤษเรียกว่าเมืองอัครัน

ราชทางรวเรือง ก็พากันมาเข้ากับพวกพระยาเจ่งเป็นอันมาก พวก
 มอญก็เห็นว่ากำลังมากก็ยกตรงไปตีเมืองเมาระตะมะ เข้า
 ปล้นเมืองเวลากลางคืน แกล้งให้ร้องเป็นเสียงไทยให้พม่า
 สำคัญว่ากองทัพไทยยกไป ฝ่ายประกันห่วนกับพวกกรมการพม่า
 ทั้งปวงไม่รั้ตัวก็ตกใจไม่สู้รบ พากันทิ้งเมืองเมาระตะมะลงเรือหนี
 กลับไปเมืองร่างกุ้ง พวกมอญยกเข้าตีเมืองเมาระตะมะแล้วพระยา
 มอญที่เป็นหัวหน้าปรึกษากันเห็นว่า เป็นที่ว่างที่พระสงฆ์ เขาเมือง
 มอญทั้งปวงได้ จึงประกาศเกลี้ยกล่อมผู้คนในเมืองเมาระตะมะ
 และพวกมอญตามหัวเมืองที่ใกล้เคียง ก็มีผู้คนพากันมาเข้าด้วย
 อีกเป็นอันมาก จนพวกพระยาเจ่งมีพลด้วยคนเป็นกองทัพ
 ใหญ่ ยกเข้าไปตีเมืองสะโตงและเมืองหงสาวดีที่โคกทอง ๒
 เมือง เพราะพวกพลเมืองเป็นมอญไม่มีใครต่อสู้ จึงยกเลยไป
 ตีเมืองร่างกุ้งรบพุ่งกับพม่าตีคพันกันอยู่

ฝ่ายข้างกรุงธนบุรีตั้งแต่ได้ทราบกิตติศัพท์ว่า พม่าเตรียม
 ทหารมาตีเมืองไทย พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงพระราชดำริการที่
 จะต่อสู้อยู่แล้ว พอได้ข่าวมาว่ามอญเป็นกบฏต่อพม่าลูกตาม
 ใหญ่โต เห็นว่าพม่าจะต้องศึกปรายปรามพวกมอญอยู่ช้านาน
 จะยกเข้ามาตีเมืองไทยยังไม่ได้ มีช่องควรจะชิงตีเมืองเซียงใหม่
 ตัดกำลังพม่าเสียก่อน จึงมีรับสั่งให้เกณฑ์กองทัพหัวเมืองฝ่าย

เห็นมีจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ให้ยกไปคอยรับเสด็จอยู่ที่บ้าน
ระแหงแขวงเมืองตาก แล้วให้เกณฑ์คนในกรุง ฯ และหัวเมือง
ชั้นในเป็นกองทัพหลวง มีจำนวนพล ๑๕,๐๐๐ พระเจ้า
กรุงธนบุรีเสด็จโดยกระบวนเรือออกจากพระนครเมื่อวันอังคาร
เดือน ๑๒ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๑๗ ขุนทาง
เมืองกำแพงเพชร ได้ประชุมทัพที่บ้านระแหงตรงที่ตงเมืองตาก
ทกวอนน

ขณะเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีประชุมกองทัพอยู่ที่เมืองตาก
นั้น ได้ข่าวเข้ามาว่าพระเจ้าองวะให้ระแหงหัวนกเซอพระวงศ์เป็น
แม่ทัพใหญ่ลงมาปราบพวกมอญกบฏที่ขึ้นไปเมืองอย่างกุง พวก
มอญสู้ไม่ได้แตกหนีพม่าลงมาแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ทรงพระ-
วิตก คว้ยเห็นว่าโอกาสที่จะตีเมืองเชียงใหม่นั้นมีเวลานอภัยเสียแล้ว
เพราะถ้าพม่าคิดตามพวกมอญลงมาจนถึงเมืองเมาระตะมะ พวก
มอญคงหนีเข้ามาอาศัยเมืองไทยเหมือนเมืองศรีกรุงเก่า พม่า
ก็เห็นจะยกกองทัพตามเข้ามาในไม่ช้า แต่จะระงับการตีเมือง
เชียงใหม่นั้นเสียก่อนเสียเสีย ค้วยกองทัพไทยยกขึ้นไปใกล้ถ
เพียงนั้นแล้ว ถ้าตีเมืองเชียงใหม่นี้ได้ก่อนพม่ายกเข้ามาทาง
ข้างใต้ จะสู้รบก็คงค่อยเขามือ เพราะตีกำลังข้าศึกเสียได้
ทางหนึ่งแล้ว แต่ถ้าไปตีเมืองเชียงใหม่นี้ไม่สำเร็จ หรือว่าได้
เมืองเข้าไปก็อาจจะถูกข้าศึกยกเข้ามาตีตักข้างหลัง ทงมาตีกรุง-

อินบุรีทางเมืองกาญจนบุรี และมาตเมืองตากคักทางคมนาคม
 กัยราชธานี จำเป็นจะต้องตักสินเฉียบขาดในขณะนั้นว่าจะทำ
 อย่างไรก็ เห็นจะลงประชุแม่ทัพนายกองผู้ใหญ่ปรึกษากัน และ
 เห็นว่ามีเวลาพอจะตมืองเชียงใหม่ไค้ พระเจ้ากรุงอินบุรีจึง
 ค้ำรัสสั่งให้พระยาจักรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฟ้า-
 โลก) เป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพหัวเมืองเหนือยกขึ้นไปตี
 เมืองเชียงใหม่กับเจ้าพระยาสรสิทธิ์ ส่วนกองทัพหลวงนั้นตงรอ
 ฟังข่าวทางเมืองเมาระตะมอຍတเมืองตาก กองทัพเจ้าพระยา
 จักรีเจ้าพระยาสรสิทธิ์ยกขึ้นไปทางเมืองนครลำปาง

ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อไปสพลาทรายว่า
 กองทัพไทยยกขึ้นไปตงนั้น ให้ไปมะยง่วนซึ่งเป็นเจ้าเมือง
 เชียงใหม่อยู่รักษาเมือง แล้วจกกองทัพให้พระยาจำบ้านกับพระยา
 กาวีละคุมพวกชาวเมืองมีจำนวน ๑,๐๐๐ เป็นกองหน้ายกตง
 มาก่อน แล้วตัวไปสพลาคุมกองทัพมีจำนวนพล ๘,๐๐๐ ยก
 ตามตงมาหมายจะมาตงตอสูทเมืองนครลำปาง พระยาจำบ้านกับ
 พระยา กาวีละเป็นไทยชาวลานนา ตั่งอยู่กับพม่าด้วยความจำใจ
 ครึ่งนครนตงมาตงเมืองนครลำปาง รู้ว่าไทยข้างเมืองไค้มีกำลัง
 พอจะเป็นทพงไค้แล้วก็พาพวกกองหน้ามาสามิกกตคตเจ้าพระยา
 จักรี เจ้าพระยาจักรีให้พระยาจำบ้านพระยา กาวีละถอนักกระทำ

สค์แล้ว จึงให้คุมพลชาวลานนา กลับนำทัพไทยขึ้นไปเมือง
 เชียงใหม่ ฝ่ายไปสุพลายกลงมาถึงกลางทางรู้ว่าพระยาจำบ้าน
 พระยาภาววิละกลับมาเข้ากับไทยก็ตกใจ รีบถอยทัพกลับไปรักษา
 เมืองเชียงใหม่ให้กองทัพพม่ามาตั้งค่ายสกัดทางอยุธยาฝั่งแม่น้ำ
 พิงเกล้าข้างเหนือเมือง นครลำพูนกอง ๑ ส่วนตัวไปสุพลายกับ
 ไปมระยง่วนนันตระเตรียมต่อสู้ขยทเมืองเชียงใหม่ มีเนอความ
 ในหนังสือพระราชพงศาวดารดังนี้

เรื่องพระยาจำบ้าน กับพระยาภาววิละมาเข้ากับไทยครั้งนั้น
 ปรากฏในพงศาวดารพม่ากับหนังสือตำนานโยนกมธิ์เรื่องพิศดาร
 กว่าในหนังสือพระราชพงศาวดาร และความทกล่าวประกอบ
 กันชอบกล ว่าเมื่อพระเจ้าองค์วงให้ไปมระยง่วนมาเป็นเจ้าเมือง
 เชียงใหม่ นั้น มีท้าวพระยาเมืองเชียงใหม่เป็นผู้อยู่ ๕ คน
 คือ พระยาแสนหลวงคน ๑ พระยาสามล้านคน ๑ พระยา
 จำบ้านคน ๑ และพระยาภาววิละเจ้าเมืองนครลำปางคน ๑

จะกล่าวถึง วงศ์สกุลของพระยาภาววิละ แทรกลง ตรงนี้สัก
 หน่อยหนึ่งก่อน พระยาภาววิละนเป็นบุตรเจ้าชายแก้ว ซึ่ง
 พระเจ้าองค์วงตั้งให้เป็นเจ้าฟ้าเจ้าเมืองนครลำปาง จึงเรียกกัน
 มาว่าเจ้าฟ้าชายแก้ว เจ้าฟ้าชายแก้วมีบุตร ๗ คน (เรียกกันว่า
 “เจ้าเจ็ดคน”) ดิศา ๓ คน รวม ๑๐ คน มีลำดับดังนี้ คือ

ที่ ๑ บุตรช่อกาวิละ เมื่อไปมเยยง่วนมาเป็นเจ้าเมือง
 เชียงใหม่ ทำนองจะไม่ไว้ใจเจ้าฟ้าชายแก้ว ส่งให้เจ้าฟ้า
 ชายแก้วไปอยู่ช่วยราชการที่เมืองเชียงใหม่ พระยาภาวดีจึง
 ใ้ว่าราชการเมืองนครลำปางแทนบิดา พระยาภาวดีนั้นได้เป็น
 พระยาเชียงใหม่เมื่อรัชกาลที่ ๑ แล้วไปรบ ฯ ให้เลื่อนยศขึ้น
 เป็นพระเจ้าเชียงใหม่

ที่ ๒ บุตรช่อคำโสม ได้เป็นพระยานครลำปางเมื่อ
 รัชกาลที่ ๑

ที่ ๓ บุตรช่อน้อยธรรม ได้เป็นพระยาเชียงใหม่ใน
 รัชกาลที่ ๒ เรียกกันว่าพระยาเชียงใหม่ข้างเผือก เพราะได้พระ
 เศวตไอยรามาลวาย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ที่ ๔ บุตรช่อดวงทิพ ได้เป็นพระเจ้านครลำปางใน
 รัชกาลที่ ๒

ที่ ๕ บิดาช่อศิริวงษา (ชวามณฑลพายัพเรียกกันว่า
 เจ้าศรีอินท) ได้เป็นพระอัครราชาในกรมพระราชวังบวรมหา
 สุรสิงหนาท

ที่ ๖ บิดาช่อศรีบุญญา

ที่ ๗ บุตรช่อหมูล่า ได้เป็นพระยาอุปราชมืองเชียงใหม่

ในรัชกาลที่ ๒

ที่ ๘ บุตรชอคำพัน ไต่เป็นเจ้าเชียงใหม่ในรัชกาลที่ ๒
 ชาวเชียงใหม่ เรียกกันว่า “เจ้าหลวงเศรษฐี”

ที่ ๙ อิตาชอศรีบุญทัน

ที่ ๑๐ บุตรชอบุญมา ไต่เป็นพระเจ้าลำพูนในรัชกาล

ที่ ๓

มีเรื่อง รวบรวมปรากฏว่า เมื่อ ไปมะยง่วน มาเป็นเจ้าเมือง
 เชียงใหม่มาตักครอนอำนาจและผลประโยชน์ของพวกท้าวพระยา
 ลงกว่าแต่ก่อน พวกท้าวพระยาพากันไม่พอใจ แต่มีฤทธิ์ทำ
 ประการใด ค้วยเกรงอำนาจพม่าก็ตงนังอยู่ ครั้นมีศึกจึงมา
 คิดเมืองพม่า พระเจ้าจึงจะเกณฑ์กำลังเมืองเชียงใหม่ไปช่วย
 รักษาเมืองพม่า พระยาจำบ้านพระยาภาววิละคุมกำลังไปคราว
 นั้น ครั้นเสร็จสงครามจึงทูลขอต่อพระเจ้ามังระให้ให้มีอำนาจ
 ว่ากล่าวผู้คน และมีผลประโยชน์เหมือนอย่างแต่ก่อน พระ
 เจ้ามังระเห็นว่าพระยาทั้ง ๒ มีความชอบในครั้งนั้นก็ประทาน
 อนุญาตให้ตามประสงค์ เสนายกจึงทำสาทรกราตามกระแสน้ำสั่ง
 ให้พระยาจำบ้านถอยกลับมา ครั้นพระยาจำบ้านถอยมาถึงเมือง
 เชียงใหม่ให้น้องชายเสด็จสาทรกราไปวางไว้ที่สนามหลวง ฝ่าย
 ไปมะยง่วนไม่พอใจอยู่แล้วก็ไม่ยอมรับสาทรกรา ว่าพระยาจำบ้าน
 ไม่ไปวางตราเองผิดธรรมเนียม เป็นการลบลู่พระเกียรติยศ

ของพระเจ้าอังวะ ไปมะยง่วนให้หาตัวพระยาจำบ้าน พระยาจำบ้านก็ชักขึ้นเสียไม่ไป ไปมะยง่วนจึงให้ทนายไปจับตัวพระยาจำบ้าน พวกพระยาจำบ้านไม่ยอมให้จับ เกิดต่อสู้กับทนายของไปมะยง่วน ฆ่าฟันล้มตายทั้ง ๒ ฝ่าย พระยาจำบ้านจึงหนีออกจากเมืองเชียงใหม่ตามไปหาไปสุพลแม่ทัพพม่า ซึ่งตั้งค่ายณอัยตหมองเวียงจันทน์ เมื่อมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๑๖ ไปเล่าความที่ไปมะยง่วนกดขี่ข่มเหงให้ไปสุพลฟัง ฝ่ายไปสุพลนั้นไม่ชอบกับไปมะยง่วนอยู่แล้ว ก็รับพระยาจำบ้านไว้ในกองทัพจนยกกลับมาเมืองเชียงใหม่ (ในพงศาวดารพม่ามีออกกล่าวถึงเรื่องตอนวิวาทกันนี้ ไม่ได้บอกชื่อพระยาภาวิลละ แต่คงเกี่ยวข้องกับตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะเป็นพวกพระยาจำบ้านมาแต่เดิม) ไปมะยง่วนบอกกล่าวโทษพระยาจำบ้านกับพระยาภาวิลละออกไปยังเมืองอังวะ ว่าคงแตกลับจากเมืองพม่ามาก่อการกำเริบต่างๆ ครั้นกองทัพไทยยกขึ้นไปคราวนี้ ไปสุพลแม่ทัพให้พระยาจำบ้านคุมคนลงมาชำระแค้นแค้นทางน้ำ สำหรับกองทัพเรือจะล่องลงมาเมืองตาก ไปมะยง่วนเจ้าเมืองเชียงใหม่ชักชวนอ้างว่าพระยาจำบ้านมีความผิดคดีด้วยอยู่ ขอให้ไปสุพลส่งตัวไปให้ ฝ่ายไปสุพลไม่ยอมส่ง อ้างว่าพระยาจำบ้านจะคงคุมคนลงไปชำระแค้น พวกไพร่พลที่เกณฑ์ลงไปล้วนแต่ชาวเมือง

จะหาผู้อื่นไปยังคัชฌ์ฐาแทนไม่ได้ โปมะยง่วนก็งานใจมิรู้ที่จะ
 ทำประการใด ครั้นพระยาจำข้านยกลงมาแล้ว ทางโน้นพ้อม
 ท้องตรามาจากเมืองอังวะ คอขยไชยชอกที่โปมะยง่วนกล่าวโทษ
 พระยาจำข้านพระยาภาววิระไปแต่ก่อน สั่งว่าให้ส่งพระยาทั้ง ๒
 ไประพิจารณาาคคที่เมืองอังวะ โปมะยง่วนจึงให้ไปขอตัวพระยา
 ทั้ง ๒ ที่ไปสุพลลา ไปสุพลลา ก็ไม่ยอมส่งให้ ว่าพระยาจำข้าน
 คมคนไปเสียแล้ว พระยาภาววิระนั้นก็ให้ช่วยนายทัพพม่ารักษา
 เมืองนครลำปางอยู่ จะไปลดอนตัวกลับมาเกรงจะเสียราชการ
 สงคราม โปมะยง่วนก็ซัดใจ เห็นว่าจะเอาตัวพระยาจำข้านกับ
 พระยาภาววิระไม่ได้ จึงให้จับเจ้าฟ้าชายแก้ววิดาพระยาภาววิระ
 กับบุตรภรรยาพระยาจำข้านเป็นตัวจ่านำคุมส่งไปเมือง อังวะ
 ขณะนั้นพระยาจำข้านอยู่ที่เมืองชอด ทราบความจึงให้รีบไปบอก
 พระยาภาววิระนัดหมายกันแล้ว พระยาจำข้านก็ฆ่าพวกพม่าที่
 กำกับเสียทั้งสิ้น แล้วพาพรรคพวกลงมาสามภักคคขอเจ้าพระยา
 จักรี นำกองทัพไทยขึ้นไปเมืองนครลำปาง ฝ่ายพระยาภาววิระ
 ครั้นทราบว่าพม่าจับคาไป ก็ฆ่านายทัพพม่าที่ขยเมืองนคร-
 ลำปางเสีย แล้วคุมพรรคพวกรีบตามไปชิงเอาบิดาของตนกับ
 ครอบครัวยของพระยาจำข้านกลับมาได้ ครั้นกองทัพเจ้าพระยา
 จักรียกขึ้นไป พระยาภาววิระก็ออกมาสามภักคครบกองทัพไทยเข้า

เมืองนครลำปางแล้ววีรยาศาจะช่วยรบพม่าต่อไป เรื่องพระยา
จำข้านกับพระยาภาวดีละมาสามีกักค้อไทยไว้ความตามพงศาว-
ดารพม่าและตำนานโยนกประกอบกันตั้งกล่าวมานี้

ขณะเมื่อเจ้าพระยาจักรีไต่เมืองนครลำปางนั้น พระเจ้า
กรุงธนบุรีประทับอยู่ที่บ้านระแหงแขวงเมืองตาก มีครุวมอญหนึ่ง
พม่าเข้ามาทางด่านเมืองตากพวก ๑ ขุนอินทศิรนายด่านพา
ทวนายครุวชอสมิงสรุ่ยยกกลับมาเฝ้า คำนวณถามไต่ความว่า
มอญเสียดกแตกหนีพม่าลงมาจากเมืองร่างกุ้ง อะแซห่วนกยก
กองทัพตีตีตามลงมา พวกมอญกำลังอพยพครอบครัวจะเข้ามา
อยู่เมืองไทยเป็นอันมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นจะได้ทรงทราบ
ข่าวอันนพพร้อม ๆ ก็ได้รับข่าวจากเจ้าพระยาจักรี ว่าพระยาจำข้าน
กับพระยาภาวดีพาพวกชาวเมืองเชียงใหม่เมืองนครลำปาง
มาเข้ากับไทย ทรงพระราชดำริเห็นว่าการสงครามทางเมือง
เชียงใหม่ได้ก็ขอยิ่งคำนวณส่งลงมายังกรุงธนบุรีให้พระยายมราช
แขกคุมกองทัพออกไปตั้งกักด่านที่ตำบลท่าดินแดง แขวง
เมืองท่าขนุน ในลำน้ำไทรโยคคอยรับครุวมอญที่จะเข้ามาทาง
ด่านพระเจดีย์สามองค์ทัพ ๑ ให้พระยากำแหงวิหิตคุมกองทัพ
จำนวนพล ๒,๐๐๐ ตั้งอยู่ที่บ้านระแหงคอยรับครุวมอญที่
จะเข้ามาทางด่านเมืองตากอีกทาง ๑ แล้วเสด็จยกกองทัพหลวง

จากบ้านระแหงเมื่อ ๗ วันศักร์ เดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ บรมเมษ
 พ.ศ. ๒๓๑๗ ตามกองทัพเจ้าพระยาจักร์ชน ไปยังเมือง
 เชียงใหม่

ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยาจักร์ยกชนไปจากเมืองนครลำปาง
 ไปถึงเมืองลำพูน พบกักองทัพพม่ามาตั้งค่ายสกัดทางอุยธรรม
 ลำนำพงเก่าข้างเหนือเมืองลำพูน ก็ให้เขาค่ายพม่า รบพุ่ง
 ตีตพันกันอยู่หลายวัน กองทัพหลวงพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไป
 ถึงเมืองลำพูน เมื่อ ๗ วันอังคาร เดือนยชน ๒ ค่ำ พอเจ้า
 พระยาจักร์เจ้าพระยาสุรสีห์และเจ้าพระยาสุวรรคโลกตีทัพพม่า
 ทัพมาตั้งสกัดทางอุยธรรมแม่น้ำพงเก่าแตกหนีกลับไปเมืองเชียง-
 ใหม่ ก็ตั้งกองทัพหลวงอุยธรรมเมืองลำพูน ส่วนกองทัพเจ้าพระยา
 จักร์ยกติดตามไปล้อมเมืองเชียงใหม่ไว้ ให้ตั้งค่ายล้อมเมือง
 ๓๔ ค่าย ศึกยกกาตลตกันถึง ๓ วัน ยังแต่ค้ำเห็นอิน
 เป็นหน้าทเจ้าพระยาสุวรรคโลก ลงมือทหลังค้ำยังไม่แล้ว
 ตลตค้ำ เจ้าพระยาจักร์บอกลงมายังกองทัพหลวง ว่าพอ
 ตั้งค้ำค้ำเห็นแล้วจะให้เขาปล้นเมืองเชียงใหม่พร้อมกันที่
 เคยว พระเจ้ากรุงธนบุรีมิขลังห้ามไปว่าพม่าตั้งค้ำรบอยู่ใน
 เมือง ซึ่งจะกรเข้าไปพร้อมกันนั้นไม่ชอบกล ถ้าทางไหน
 เสียทีก็จะพาทางอินเสียทีไปตามกัน อย่าให้เขาตีพร้อมกันเลย

ถ้าตั้งค่ายล้อมเมืองมั่นคงแล้ว จะทำทางค้ำไหนดก็ทำเข้าไป เฉพาะค้ำนั้นให้ซัดคั่ววางขวางและวางขุ่นจากช่องเตรียมไว้ทุก ค่าย แล้วให้ซัดคั่วทางเดินเข้าไปประชิดเมืองให้คนเดินขึงทาง ขุ่นเข้าไป ถ้าหากว่าซัดคั่วยกออกมาตัดก็ให้ไล่คลอกคลัดคั่วตาม เข้าเมืองทีเดียว เจ้าพระยาจักรีก็เร่งตระเตรียมการตามวิธีตั้ง

ฝ่ายไปสพลไปมะยง่วนนายทัพพม่าที่รักษาเมืองเชียงใหม่ เห็นไทยไปตั้งค่ายล้อมเมืองก็คุมพลออกมาตั้งค่ายประชิด แล้วให้ม้าปล้นค่ายไทยหลายครั้ง ถูกไทยยิงไฟรพหล่มม้าย ต้องถอยกลับเข้าค่ายทุกที จนไฟรพหล่มม้ายก็ไ้แต่รักษาค่าย ของกันเมืองมั่นไว้ ขณะนั้นพวกชาวเมืองเชียงใหม่ที่แตกฉาน ไปเที่ยวซุ่มซ่อนอยู่ในป่า เห็นไทยไปตั้งค่ายล้อมพม่าชุกก็พากันออกมาเข้าค่ายกองทัพไทยเป็นอันมาก ทั้งพวกที่อยู่ในเมืองก็พากันไล่คลอกหลบหนีออกมาหาไทยเนือง ๆ ได้ครอบครัวชาว เชียงใหม่มาเข้าค่ายกองทัพไทยมีจำนวนกว่า ๕,๐๐๐ คน

เรื่องสงครามถึงตอนนั้น เหตุการณ์ข้างเหนือก็ต่างไ้เกิด ภาระขึ้นกันเข้าทุกที พอพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปตั้งเมืองลำพูน แล้วไม่ช้า ก็ไ้ชาวชนไปจากเมืองตาก ว่าพม่ายกกองทัพตาม คราวมอญเข้ามาทาง ค่าน บ้านนาเกาะดอกเหล็กแขวงเมืองตาก กอง ๑ ประมาณพลสัก ๒,๐๐๐ จึงดำรัสสั่งให้แบ่งพลใน

กองทัพหลวง ๑,๘๐๐ คนให้เจ้ารามลักษณ์หลานเธอคุมยก
ลงมาทางบ้านจอมทอง มาต่อสู้ทัพพม่าซึ่งยกเข้ามาทางด่าน
บ้านนาเกาะคอกเหล็กเมืองตาก ครั้นต่อมาได้รบไชยชอกเมือง
ตาก ว่าสุวรรณเทวะกับทามมวยคุมครอบครัวมอญเมืองเวียง
เข้ามาถึงเมืองตากให้การว่าเดิมครอบครัวมาด้วยกันประมาณ
๑,๐๐๐ เศษ มาถึงค่ายลชวาวพม่าตามมาทัน พวกครัวต่อสู้
ยิงจิกกายวชซึ่งเป็นแม่ทัพพม่าตายแล้วพากันแตกหนีมาทาง
บ้านนาเกาะคอกเหล็ก ไต่ทรงทราบทรงพระราชดำริเห็นว่าพม่า
จะมาตามครอบครัวเห็นจะไม่แข็งแรงตั้งเมืองตากออกไปครั้งก่อน
จึงไต่หากองทัพเจ้ารามลักษณ์กลับไปช่วยรบทางเมืองเชียง-
ใหม่ แล้วดำรัสสั่งให้มตราถึงพระยากำแพงวิชัยให้แบ่งกำลัง
ทัพเมืองตากออกไปตั้งรักษาที่ด่านบ้านนาเกาะคอกเหล็ก คอยรับ
ครอบครัวมอญที่จะตามเข้ามาที่หลังต่อไป

ถึงณวันเสาร์เดือนยชน ๓ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จ
ยกกองทัพหลวงจากเมืองลำพูนไปประทัยทัพค่ายหลวงริมน้ำใกล้
เมืองเชียงใหม่ แล้วไปทอดพระเนตรค่ายทัพตั้งล้อมเมืองเชียง-
ใหม่ หวังจะเร่งให้ตีเมืองเชียงใหม่ให้ได้โดยเร็ว ในวันนั้น
เจ้าพระยาจักรียกกองทัพเขาค่ายพม่า ซึ่งออกมาตั้งรับอยู่

นอกเมือง ข้างบ้านโตกกับบ้านตะวันตกแตกหมกตกค่าย (๑)
 เจ้าพระยาสุรสีห์ ก็ยกเขาค่ายพม่าที่ออกมาตั้งรับตรงประตูท่า-
 แพร่บ้านตะวันออกโตกทั้ง ๓ ค่าย ในค้ำวันนั้นไปสูบลากยไปมะ-
 ย่งวัน กิ่ง เมืองเชียงใหม่อพยพผู้คนหนีออกไปทางประตูข้าง-
 แผลอกข้างค้ำวันเหนือ ซึ่งเป็นหน้าด่านเจ้าพระยาสุวรรคโลก
 เจ้าพระยาสุวรรคโลกตั้งค่ายล้อมเมืองยังไม่เสร็จ จึงตั้งหักออกไปได้ กองทัพไทยไล่ติดตามฆ่าฟันพม่าล้มตายและชิงครอ-
 ครัวพลเมืองกลับคืนมาได้เป็นอันมาก

รุ่งขึ้นวันอาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรี
 เสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราเข้าเหยียบเมืองเชียงใหม่ แม่ทัพ
 นายกองและพวกท้าวพระยาชาวเมืองมาเฝ้าพร้อมกัน จึงทรง
 ตั้งพระยาจำบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการเจ้าเมืองเชียงใหม่
 ให้พระยาภาวิไลเป็นพระยานครลำปาง (๒) ให้พระยาลำพูน

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าด้านตะวันออก ที่ถูก
 ต้องเป็นด้านตะวันตกกับด้านใต้ เพราะประตูท่าแพที่เจ้าพระยา-
 สุรสีห์ คืออยู่ด้านตะวันออก

(๒) เมื่อพระยาภาวิไลมาสามีภักดิ์ ยังเป็นแต่ผู้รั้งเมืองนคร-
 ลำปาง น่าจะยังไม่ได้เป็นพระยาค้วยซ้ำไป จึงทรงตั้งเป็นพระยา
 คงมีราชทินนามแต่หากไม่ปรากฏ ปรากฏแต่ว่าเมื่อทรงตั้งเป็นพระ
 เจ้าเชียงใหม่ในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ มีนามว่าพระบรมราชา

ซึ่งทำนองจะสามีกักตมเออเสด็จประทับขยับมืองลำพูนเป็นพระยา
ไวยวงศ์ คงเป็นเจ้าเมืองตามเดิม

พระเจ้ากรุงธนบุรีไ้เมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น ไ้พาพระ
และเครื่องศัสตราวุธของข้าศึกเป็นอันมาก มีปรากฏจำนวนแต่
ปืนใหญ่น้อยรวม ๒,๑๑๐ กระบอก กับม้า ๒๐๐ ม้า แต่
คงจะทรงปัตโตสมมัตถ์เสด็จสงครามไ้ทันพระประสงคั้นยิ่ง
กว่าอย่างอื่น ด้วยการทชนไปตเมืองเชียงใหม่ครั้งนั้น เมอ
คิดโดยทางไ้ทางเสี่ย เสี่ยเปรียบข้าศึกถองเอาหนังกอ
ถาไปแพชาคกัก หรือแม่แต่เพียงไปรบพุงคิตพินอย่นานวัน
ไม้ไ้เมืองเชียงใหม่ก็ กองทพพม่ากระยกเข้ามาตคตหลังทง
ทเมืองตากและทกรุงธน ฯ ในเวลากำลังของไทยชนไปตคอย
เสี่ยทางเมืองเชียงใหม่โดยมาก การทชกชนไปตเมืองเชียงใหม่
ครั้งนั้น กลายกไปอย่างเค็ดเคียว โดยเชอเน่นว่าจะชนะ และ
เชอว่าจะชนะไ้ก่อนข้าศึกทางข้างไ้เข้ามาถงค้วย พระเจ้า
กรุงธนบุรีคงจะทรงเป็นห่วง หลังรอนพระราชหฤทัยอยู่ตลอด
เวลาทชกไม้ไ้เมืองเชียงใหม่ เพราะเหตุนี้จึงปรากฏใน
หนังสือพระราชพงศาวดารและจดหมายเหตุเก่าว่า วันเมอเจ้า
พระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกเข้าตค้ายพม่าทรักษาเมือง
เชียงใหม่ นั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีรบสั่งให้ชาหลวงไปลี้บราย

การมารายทูลเฝ้าฯ พอดีข้าหลวงคนหนึ่งกลับมาทูลว่า เจ้าพระยาจักรีได้ไต่ค้ายพม่าข้างบ้านโคกและบ้านตะวันตกหมดแล้ว ข้าหลวงอีกคนหนึ่งก็มาแจ้งในขณะนั้นทูลว่า เจ้าพระยาสุรสีห์ได้ไต่ค้ายประท้าแพบ้านตะวันออกโคกหมดแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงฟัง ยกพระหัตถ์ตบพระเพลาทาง ๒ ข้าง ออกพระโอษฐ์ว่า “น่ะว่าพหรอนของศึกกว่ากันไหนในครั้งน” กงน ก็เพราะรู้สึกสันนิษฐานว่าพระหฤทัยในทันที ด้วยเห็นว่าพม่าหมดทางต่อสู้ คงได้เมืองเชียงใหม่ในวันสองวันนั้นเป็นแน่ก็ได้จึงทูลพระราชประสงค์ พอได้เมืองเชียงใหม่แล้ว ต่อมาในวันสองวันนั้นเองไชยอกเมืองตากก็ขึ้นไปถึง ว่ามีกองทัพพม่ายกตามครัวมอญล่องแควนเข้ามาออกทัพหนึ่ง พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาจักรีคุมกองทัพออกจัดการบ้านเมืองเชียงใหม่ให้เรียบร้อย ส่วนพระองค์เองประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่พอได้ ๗ วันถึงวันศุกร์ เดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ ก็เสด็จยกกองทัพหลวงรีบกลับลงมายังเมืองตาก

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีตั้งอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ให้พวกท้าวพระยาไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมไพร่บ้านพลเมืองที่แตกฉานไปเที่ยวชุมนุมกันอยู่ตามหัวเขาข้างที่ต่าง ๆ ให้กลับคืนมาอยู่ตาม

สงครามครั้งที่ ๘ คราวรบพม่าทางแควเมืองราชบุรี
ปีมะเมีย พ. ศ. ๒๓๑๓

สงครามคราวนี้ เกิดคิดต่อจอแจกับไทยไปตีเมือง
เชียงใหม่ ซึ่งกล่าวมาในตอนก่อน มูลเหตุเกิดแต่เรื่องมอญ
เป็นกบฏชนในเมืองพม่าจึงได้บรรยายมาแล้ว พระเจ้ามังระ
ให้ระแชนกัณฑ์ยกกองทัพลงมาจากเมืองอังวะ ๓๕,๐๐๐ พวก
มอญกบฏซึ่งจะไปล้อมเมืองร่างกุ้งสู้พม่าไม่ได้ก็ถอยหนี
ระแชนกัณฑ์พม่าติดตามลงมา พวกมอญกบฏจึงอพยพ
ครอบครัวพากันออกจากเมืองมอญจะหนีมาอยู่ในเมืองไทย
ระแชนกัณฑ์กองทัพยกมาตามจับครัวมอญที่หนีนั้น พม่า
จึงมาเกิดรบชนกับไทย

ครัวมอญที่หนีพม่าเข้ามาเมืองไทยครั้งนี้มีหลายพวก
และมาหลายทางด้วยกัน ครัวพวกสมีงส์ห่วยกลันเข้ามาทาง
ค่านเมืองตากก่อน สมีงส์ห่วยกลันตัวนายได้เฝ้าพระเจ้ากรุง
ธนบุรีที่เมืองตาก ก่อนเสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ทูลให้
ทรงทราบว่าพวกมอญจะพากันเข้ามาอยู่ในเมืองไทยมาก พระ

เจ้ากรุงธนบุรีทรงคาคการว่าพม่าเห็นจะยกกองทัพตามครว
มอญเข้ามา จึงตรัสสั่งให้พระยากำแหงวิชิตคุมพล ๒,๐๐๐
ตั้งคอยรบครวมอญอยู่ที่บ้านระแหงแขวงเมืองตากทาง ๑ และ
ให้พระยายมราชแขกคุมกำลังไปตั้งซัดดาทัพอยู่ที่ท่ากินแดงใน
ลำน้ำไทรโยค คอยรบครวมอญที่ระเข้ามาทางด่านพระเจดีย์
สามองค์อีกทาง ๑ แล้วจึงเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมือง
เชียงใหม่ ด้วยประมาณการว่าคงจะตีเมืองเชียงใหม่ได้ทัน
กลับลงมาต่อทัพพม่าที่ยกเข้ามาทางข้างใต้

ด้วยเหตุนี้พม่าตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ๗ วัน พระเจ้า
กรุงธนบุรีก็เสด็จยกกองทัพหลวงกลับลงมา มาถึงเมืองนคร
ลำปางก็ได้ทรงทราบว่ามีกองทัพพม่ายกล้อมด่านแม่ละเมาเข้า
มาในแดนเมืองตาก จึงรีบเสด็จกลับลงมา พอถึงท่าเมือง
ตากเมื่อ ๗ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ ก็พอกองทัพ
พม่าที่ยกเข้ามาทางด่านแม่ละเมานั้น มาใกล้จึงจะถึงเมือง
ตาก ทำนองในเวลานั้นรีบเสด็จลงมาโดยลำลอง มีแต่กอง
ทัพสำหรับรักษาพระองค์ กองอื่นยังตามมาไม่ถึง จึงตรัสสั่ง
ให้หลวงมหาเทพกับขมไวยวรรณารุคุมทหาร ๒,๐๐๐ ยก
ไปตีทัพพม่า ยกไปก็ได้รับกันในวันนั้นเอง แต่พม่าพม่าก็
ถอยหนีกลับไป ขณะนั้นขมไวยวรรณารุคุมทหาร

ค่ายหลวงบ้านระแหง ไต่เมืองตากลงมาระยะทางที่เดินวัน ๑
 ด้วยเดิมกำหนดว่าจะเสด็จกลับทางบกจนถึงบ้านระแหง หาได้
 คาดว่าจะต้องมารบพุ่งกับข้าศึกที่เมืองตากไม่ ครั้นทรงทราบว่า
 ว่าหลวงมหาเทพกษัตริย์มนโวยวรรณารถทัพมาถอยหนีกลับไป ทำ
 นองพระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงพระราชดำริว่า พม่าที่ถอยหนีไป
 เป็นแต่กองหน้า กองหลังยังจะตามมาอีก จะวางใจไม่ได้
 ถ้าไม่รีบตีให้แตกไปให้หมด ซ้ำไปพม่าจะรวมกำลังกันยกกลับ
 เข้ามาเป็นกองใหญ่ จึงมีรับสั่งให้กองทัพยกยกสวนทางพม่า
 ลงมา แล้วเสด็จทรงเรือของจมนจกรมวังรับสั่งลงมายังบ้าน
 ระแหง ในเวลา ๓ ยามค่านั้น เรือลำที่ทรงมาโดนคลื่นม
 ลง ต้องว่ายนาชนหาททรงพระดำเนินมาจนถึงค่ายหลวงที่
 บ้านระแหง มีรับสั่งให้พระยากำแหงวิหิต รัยยกกองทัพออก
 ไปกำวสกัดกั้นหลังกองทัพพม่าที่ยกตามเข้ามาทางด่านแม่ละ-
 เมาให้ถอยหนีไปให้สิ้นเชิง พระเจ้ากรุงธนบุรีประทับรอฟังอยู่
 ที่บ้านระแหง ๗ วัน และในระหว่างนั้นททรงธน ๗ มีไชยออก
 ขนไป ว่ามีครัวมอญเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์เป็นอัน
 มาก ก็เข้าพระทัยว่าคงจะมีกองทัพพม่ายกติดตามครัวมอญ
 เข้ามาทางนั้นอีก พอได้ทรงทราบว่ากองทัพพระยากำแหงวิหิต
 ทัพพม่าที่เข้ามาทางด่านแม่ละเมาถอยหนีกลับไปหมดแล้ว ก็

เสด็จยกกองทัพหลวงโดยทางชลมารค ลงมาจากบ้านระแหง
เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๙ ค่ำ ริมมาทั้งกลางวัน
กลางคืน ๕ วันถึงกรุงธนบุรี

เวลานั้นครว้มอญทอพยพเข้ามา มาถึงกรุงธนบุรีแต่
เวลาพระเจ้ากรุงธนบุรียังไม่เสด็จกลับ โดยมากที่มาจากท่าน
พระเจ้ายสามองค์ ผู้คนมากมายกว่าที่จะเข้ามาทางอื่น พระยา
มอญที่เข็นหัวหนาคิดการยกกองทัพมาก็ค้วยในหมื่น ๔ คน
คือ พระยาแจ้งคน ๑ พระยากลางเมืองคน ๑ ทละเสียง
คน ๑ ทละเกล็ดคน ๑ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
พระยามอญ ๔ คนนี้ เคยหนีเข้ามาอยู่ในเมืองไทยครั้งเมื่อ
พระเจ้าอลองพญาตีเมืองมอญ ครั้นพม่าตีไต่กรงเก่า
เอาตัวกลับไปอีก (*) ครั้นจึงรวบรวมสมัครพรรคพวกมา
ค้วยเข็นอันมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้ครว้มมอญไปตั้ง
ภูมิลำเนาอยู่ที่ปากเกร็ดในแขวงเมืองนนทบุรีข้าง ที่สามโคก
ในแขวงเมืองปทุมธานีข้าง ตำรวจไต่ซ้ายฉกรรจ์เข้ามาคราว
นั้น ๓,๐๐๐ เศษ จึงทรงตั้งพระยาขำเรอภักดีกรงเก่า

(*) เห็นจะไม่ใช่ทั้ง ๔ คน ค้วยพระยาแจ้งนั้นพม่าเคยตั้งให้
เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ มีลูกได้สมพงศ์กับสกุล ณ ลำปางสายหนึ่ง
จึงนับเป็นญาติกับสกุลคชเสนีในกรุงเทพฯ

ซึ่งเป็นเชลยมอญให้เป็นที่พระยารามมอญวงศ์ มยศเสมอ
รุตศตมภัก(๑) เห็นหัวหน้าครอบครัวของมอญทั่วไป ส่วนพระยามอญ
และพวกหัวหน้ากัทรังตงให้มยศศักดิ์เป็นข้าราชการทุกคน(๒)

ฝ่ายข้างเมืองพม่า อชะแซห่วนกยกกองทัพพม่าตาม
พวกมอญกบฏลงมาถึงเมืองเมาระตะมะเมื่อเดือนธันวาคม
พ.ศ. ๒๓๑๗ ครั้นรู้ว่าพระยาเจ่งกับพวกหัวหน้ามอญกบฏ
พาครอบครัวหนีจะมาเมืองไทยทางด่านพระเจดีย์สามองค์ จึงให้
งยอคงห่วนถอพล ๕,๐๐๐ ยกเป็นกองทัพตามมา และ
งยอคงห่วนในพงศาวดารพม่าว่า เมื่อครั้งพม่าตีกรุงศรี-
อยุธยาเป็นทีดักขังไป ไค้มาในกองทัพมังมทานรธา ใน
หนึ่งสี่อพระราชพงศาวดารก็มีชื่อปรากฏครั้งเป็นนายทัพยกไปตี
ค่ายกองทัพหน้าของกรมหมื่นเทพพิพิธปากน้ำโยทะกา
อชะห่วนกเห็นว่างยอคงห่วนเคยรบพุ่งชนะไทยมาแต่ก่อน เข้า
ใจว่าไทยคงจะเกรงฝีมือจึงให้เป็นนายทัพยกมาครวณ ครั้นยก

(๑) เรียกกันว่าจักรีมอญ

(๒) ในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนนี้ปรากฏแต่ชื่อทะเลกลับ
ว่าไค้เป็นพระยาพระราม เข้าใจว่าพระยาเจ่งเห็นจะได้เป็นพระยา
มหาโยธาในคราวนี้ ถึงรัชกาลที่ ๑ จึงได้เป็นเจ้าพระยามหาโยธา
ตละบันหรือพระยากลางเมืองนั้น เห็นจะได้เป็นพระยาเกียรติคน ๑
และอีกคน ๑ ก็คงได้เป็นที่อันใดอันหนึ่งในกองมอญ

มาดงทำกินแดงเห็นไทยดงค้าขายอยู่ ฝั่งยอคงหวุ่นกับซบพลเขาค
ค้าขาย กองทัพพระยายมราชแซกรพลน้อยกว่าพม่าสู้รบต้านทาน
ไม่ไหวก็แตกหนีมา

พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่มาดงพระ
นครเมื่อ ๓ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ พอถึงกัได้อ่าว
ว่ากองทัพพม่ายกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ คักกองทัพ
พระยายมราชแซกชิ่งไปดงอัยททำกินแดงแตกหนีกลับเข้ามาอยู่
ที่ปากแพรก(*) ในขณะนั้นกองทัพหลวงติดตามเสด็จไปดงเมือง
เชียงใหม่กำลังลงเรือล่องกลับลงมา ยังไม่ถึงกรุงธนบุรีโดย
มาก จึงมรยสั่งให้รบเกณฑ์กองทัพในกรุง ฯ ให้พระองค์เจ้า
ยัยลูกเรือ กับพระยาธิเบศร์บัญชาวางมหาตเล็กถอพพล ๓,๐๐๐
ยกออกไปดงรักษาเมืองราชบุรีทัพ ๑ แล้วให้เจ้ารามลักษณ
หลานเรือถอพพล ๑,๐๐๐ ยกหนุนออกไปอีกทัพ ๑ และให้มีตรา
ชิ่งไปยังกองทัพหัวเมืองเหนือสั่งให้ยกลงมาด้วย เพราะยังไม่
รู้ว่ากองทัพพม่าจะยกมามากน้อยสักเพียงไร แล้วมรยสั่งให้
เรือเร็วชิ่งไปเร่งกองทัพกรุง ฯ ที่ยังกำลังอยู่กลางทางให้รบ
ลงมาโดยเร็ว

(*) เมืองกาญจนบุรีเดิมอยู่ที่เขาชนไก่ ที่ปากแพรก คือ
ตรงที่ตั้งเมืองกาญจนบุรีทุกวันนี้.

ครั้น ณ วันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ทรงทราบว่า กองทัพกรุงฯ จะลงมาถึงในเวลานั้น จึงเสด็จลงประทับอยู่ที่ตำหนักแพ แล้วให้ตำรวจเร่งรีบขึ้นไปคอยส่งกองทัพให้ เลยออกไปเมืองราชบุรีทีเดียว อย่าให้ฝนหนึ่งเม็ดแหวะบ้านเรือน เป็นอันขาด เรือกองทัพบรรดาที่มาลงใต้ทราบกระแสน้ำรีบส่งก เลยมาหน้าตำหนักแพ ถวายบังคมลาแล้วเลยเข้าคลองบาง กอกใหญ่ไปทุกลำ มีพระเทพโยธาคณหนึ่งแหวะเข้าที่ขานใต้ ทรงทราบว่าทรงพระพิโรธ ตรัสสั่งให้ไปเอาตัวพระเทพโยธามา แล้วให้มัดเข้าขยเส้าตำหนักแพ ทรงพระแสงดาบตวัดศีรษะ พระเทพโยธาค้วยพระหัตถ์ในขณะนั้น แล้วให้เอาศีรษะไปเสียบ ประจานไว้ที่ขอมวิชัยประสิทธิ์ พวกกองทัพทั้งปวงก็เกรงพระ- ราชอาญาพากันรีบยกกองทัพไปเมืองราชบุรีตามรีบสั่ง

ความปรากฏในพงศาวดารพม่าว่า อะแซห่วนก็ให้ขย- คองห่วนยกกองทัพเข้ามาในเมืองไทยคราวนั้น ประสงค์แต่จะให้ ความมาค้อนครวมอญกลับออกไป ถ้าได้ครวมอญก็หรือหาก ว่าติดตามครวมอญไม่ทันก็ ก็ให้เลิกทัพกลับไป มิได้ประสงค์ จะให้ขยคองห่วนเข้ามาตั้งทำสงครามขยเคียวกับไทย เพราะ อะแซห่วนยังไม่ไครบสั่งของพระเจ้าองวะที่จะให้ยกกองทัพเข้า มาคเมืองไทย แต่ขยคองห่วนถือว่าตัวเคยปราบไทยมาแต่ก่อน

เมื่อตกกองทัพพระยายมราชแตกแตกหนีเข้ามาจากท่าดินแดงแล้ว
 ก็ยกตามเข้ามาถึงปากแพรก ฝ่ายพระยายมราชแซกรวบรวม
 ใต้กำลังไม่พอจะต่อสู้พม่า ก็ทิ้งค่ายหนีมาตั้งอยู่ที่กรุงรัตนอง
 ฆาวง ยอคงหวุ่นเห็นไทยไม่ต่อสู้ เข้าใจว่าไทยกลัวฝีมือก็
 เลยกำเรียกกันว่าไหน ๆ ก็ตามไม่ทันครั้นร่วมอยู่แล้ว จะกลับไป
 มือเปล่าทำไมควรจะหาทรัพย์ยกยงไปเป็นกำไร ให้เหมือน
 ภัยเมื่อคราวตีกรุงศรีอยุธยาอีก จึงแบ่งกองทัพเป็น ๒ กอง
 กอง ๑ จำนวนพล ๒,๐๐๐ ให้มองจายกิตตวศมตั้งค่ายอยู่
 ที่ปากแพรก เทียวปล้นทรัพย์จับผู้คนในแขวงเมืองกาญจนบุรี
 เมืองสุพรรณบุรีและเมืองนครไชยศรี อีกกอง ๑ จำนวนพล
 ๓,๐๐๐ ค่ายยอคงหวุ่นคุมยกลงมาทางฝั่งตะวันตก หมายจะ
 มาเทียวปล้นทรัพย์จับเชลยในแขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทร-
 สังครามและเมืองเพชรบุรี ครั้นยกลงมาถึงบางแก้วโคกทราย
 ความว่า มุกกองทัพไทยยกออกไปตั้งอยู่ที่เมืองราชบุรี ยอ-
 คงหวุ่นก็ให้ตั้งค่ายมั่นลงที่บางแก้ว ๓ ค่าย

เหตุนี้กองยอคงหวุ่นจึงตั้งค่ายอยู่บางแก้ว อันเป็นทิศตอนอยู่
 ชายป่าทางตะวันตก ไม่ลงมาตั้งที่ริมแม่น้ำ เช่นที่บ้านลูกแก
 หรือตอกละครดงพม่าเคยตั้งค่ายเมื่อคราวตีกรุงศรีอยุธยา ซื่อ
 นึกคิดว่าเห็นว่าจะเป็นค่ายยอคงหวุ่นเห็นว่า กองทัพของตนยก

มาแต่กองทัพเรือเป็นทำนองของกองโจร ทั้งอยู่ชายป่าจะเดินลักทาง
ในแดนไทย หรือไปมาทางแดนพม่า และสงสัยเสียติดต่อกับพวก
พม่าที่ปากแพรกใต้สระควก และจะเลียงช้างม้าพาหระไค้ไม่
ซัดสน ถึงกองทัพไทยจะยกไปรยพ่งก็ต้งเดินขกลำบาก จะใช้
กองทัพเรือเป็นกำลังไม่ได้ ความคึกคักของงุยอคงหวุ่นเหมือน
หมายจะตั้งอยู่จนเข้าฤดูฝน พอหาทรัพย์สมบัติได้มากแล้วก็จะ
เลิกกลับไป และในระหว่างนั้นถ้ากองทัพไทยยกขึ้นไป พอที่
กองทัพไทยแตกก็จะเลิกติดตามลงมาที่เอาเมืองราชบุรีและเมือง
สมุทรสงครามที่หมายไว้ ถ้ากองทัพไทยตั้งมั่นอยู่เมืองราชบุรี
ไม่ยกขึ้นไป ก็จะแต่งกองโจรให้ลัดป่าไปเที่ยวปล้นทรัพย์จับ
ผู้คนตามประสงค์ก็ได้ยกลงมา ความคึกคักของงุยอคงหวุ่นเห็น
จะเป็นเช่นว่ามาน จึงไม่ลงมาตั้งที่รณนา

ฝ่ายพระองค์เจ้าจุยตั้งอยู่ที่เมืองราชบุรี ก็ทำนองจะได้
กระแสน้ำของพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแนะนำไปว่า ถ้ากองทัพ
ซาคักยกมาไม่ใหญ่หลวงเหลือกำลัง ให้ชิงทำก่อนอย่าให้
โอกาสแก่ซาคัก ซอนเป็นวิสัยทรของพระเจ้ากรุงธนบุรีมาก
คราว เมื่อพระองค์เจ้าจุยทราบว่ามีมาตั้งค่ายอยู่ที่ข้างแก้ว
ประมาณสัก ๓,๐๐๐ คน เห็นว่าพอจะต่อสู้ได้ และกองทัพ
กรุงฯ ก็กำลังตามเพิ่มเติมออกไป จึงยกกองทัพขึ้นไปตั้งที่

ทำบลโคกกระท้ายในทุ่งธรรมเสน ห้างค้ายพม่าลงมาประมาณ
๘๐ เส้น แล้วให้หลวงมหาเทพคุมกองหน้าไปตั้งค่ายโอบพม่า
ข้างค้ำนตะวันตก และให้กองทัพเจ้ารามลักษณะยกไปตั้งค่าย
โอบข้างค้ำนตะวันออก แล้วบอกความเข้ามายังกรุงธนบุรี

ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเร่งรี้กกองทัพให้ยกออกไป
เมืองราชบุรีหมกแล้ว ถึง ณ วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ
เมืองนครไชยศรีบอกมาว่าพม่าเข้ามาเที่ยวปล้นทรัพย์จับผู้คน
ถึงแขวงเมืองสุพรรณ เมืองนครไชยศรี จึงมีรับสั่งให้พระยา
พิชัยโชควรยศว่าที่โกษาธิบดีคุมกำลัง ๑,๐๐๐ ยกไปรักษา
เมืองนครไชยศรี แล้วให้เตรียมกระบวนทัพหลวงมีจำนวนพล
๘,๐๐๐ พอพร้อมก็ออกไปทรงทราบว่ากองทัพพม่ามาตั้งค่าย
อยู่ในแขวงเมืองราชบุรี ขณะนั้นเสด็จมาประทับอยู่ในพระนคร
ไว้ ๑๓ วันและกรมพระเทพามาตย์ราชชนนีก็กำลังประชวรหนัก
หักพระหฤทัยเสด็จยกออกจากพระนครไปเมื่อ ณ วันอาทิตย์
เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ บรมเมฆ พ.ศ. ๒๓๑๗ ครั้นเสด็จ
ไปถึงเมืองราชบุรี พระองค์เจ้าสุขมาเฝ้ากราบทูลว่า ครั้น
พม่าค้ำหมั้นไทยยงนัก เมื่อหลวงมหาเทพไปตั้งค่ายโอบ พม่า
พากันเล่นแล้วร้องถามออกมาจากค่ายว่า ตั้งค่ายแล้วหรือยัง
ให้ตั้งค่ายเสียให้เสร็จ พม่าจะรอให้ไทยไปพร้อมกันจึงจะยก

ออกมาที่จะไ้จ้ยเฮลยไ้มาก ๆ ในคราวเคี้ยว พระเจ้ากรุงธนบุรีไ้ไ้ทรงฟังกัชคเคือง ไ้แต่เวลานั้นทรงพระวิตกกังกกองทัพพระยายมราชแซกทถอยลงมาตงอชยทตงรังหนองชาว เกรงจะค้ำทานพม่าไมไ้ไหว ไ้ยไ้ไ้ข่าวมาว่ามิกกองทัพพม่าเพิ่มเติมมาทปากแพรอกอีก ๑,๐๐๐ จึงมีรับสั่งให้พระยาสิทธิราชเทโชไชยกับพระยาวชิไชยชาญ คุมพล ๒,๐๐๐ ยกขึ้นไปช่วยพระยายมราชแซกทหนองชาว แล้วจึงเสด็จยกกองทัพหลวงจากเมืองราชบุรีไปคามทางปากตะวันตก ไปตั้งค่ายหลวงที่ค่ายลเขาพระเหนือค่ายโคกกระ ต่ายขึ้นไปประมาณ ๔๐ เส้น ขณะนั้นมีโยชอกขึ้นไปจากเมืองราชบุรีว่า มิกกองทัพพม่ายกเข้ามาทางค่านประตูสามบาน ค่านเจ้าขว้าวอกทาง ๑ พม่าจับเอาชาวค่านไปหลายคน(๐) พระเจ้ากรุงธนบุรีไ้ทรงทราบ ทรงระแวงว่าพม่าจะมากตคคทางลำเลียงข้างหลัง จึงมีรับสั่งให้กองทัพพระองค์เจ้าุย กับกองทัพเงินพระยาราชานครมูยกลงมารักษามืองราชบุรี ให้รชค้ายเก๋าเฮอลงไปตั้งริมน้ำให้หมก แต่ทจริงกองทัพพม่าหามีมาทางนั้นไม

พม่าที่ไปคค่านประตู

(๐) ค่านประตูสามบานค่านเจ้าขว้าวออยู่ริมลำน้ำพาร้ทางตะวันตก ห่างเมืองราชบุรีทางเดิน ๒ วัน

สามยานก้านเจ้าชวาวเห็นจะเป็นพวกกองโจรทยกไปเที่ยวจับคน
ทำนองจะไปจากค่ายทบางแก้วนั่นเอง

ครั้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้นค่ำ ๑ พระเจ้ากรุง
ธนบุรีเสด็จไปทอดพระเนตรค่ายทั้งโอบพม่าที่บางแก้ว ทรง
พิจารณากฎมีแผนที่เสร็จแล้ว มีรับสั่งให้นายทัพนายกองคุม
กำลังไปตั้งค่ายล้อมพม่าเพิ่มเติมขึ้นอีกจนรอบ แล้วให้เจ้าพระยา
อินทรธัญย์ไปตั้งรักษาหนองน้ำเขาชวพราน อันเป็นทซากัก
อาศัยเลี้ยงช้างม้าพาหนะ และเป็นทางเดินลำเลียงเสบียง
อาหารของข้าศึกแห่ง ๑ ให้พระยารามัญวงศ์คุมกองมอญที่
เข้ามาใหม่ไปรักษาหนองน้ำเขาชวพรานซึ่งมอญอยู่ในทางลำเลียงของ
ข้าศึกข้างเหนือขึ้นไป ระยะทางประมาณ ๑๒๐ เส้นด้วยอีก
แห่ง ๑

ฝ่ายงุยกองหวุ่นแม่ทัพพม่า เห็นไทยตั้งล้อมแข็งแรงขึ้น
เห็นว่าระงับเฉยต่อไปไม่ได้ คำนวณจึงให้มาปล้นค่ายเจ้าพระ-
ยาอินทรธัญย์ที่หนองน้ำเขาชวพราน ไทยตีพม่าแตกกลับไปงุยก-
องหวุ่นซัดใจให้เพิ่มเติมกำลังยกกลับมาปล้นอีกก็แตกกลับไปอีก
ที่ลี้ภัยให้เนมิโยแมงละนรทาทวันายรองคุมพล ๑,๐๐๐ มาปล้น
เป็นครั้งที่ ๓ ในคืนเดียวกันก็แตกกลับไปอีก เสียรพลล้ม
ตายเจ็บป่วยเป็นอันมากที่ไทยจับเป็นได้ก็มี งุยกองหวุ่นเห็นไทย

มีกำลังมากและรยพุ่งกล้าหาญกว่าที่ใดคาดไว้ก็ออกวิตก จึง
 แต่งคนเร็วให้เลิกสอดไปบอกกองทัพที่ปากแพรกให้ยกมาช่วย
 ขณะนั้นพระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้ถามพม่าที่จับมาได้
 พวกพม่าให้การว่า ทั้งยอคงหวุ่นพยายามที่ค้ายเจ้าพระยา
 อินทรธยานนเพราะไทยไปตั้งคักทางทะเลลำเลียงเสบียงอาหาร
 เสีย พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบก็พระทัย ทรงพระราช-
 คำริว่า ถ้าลอมค้ายขางแก้วไว้ให้พม่าสนเสบียงอาหาร ทน
 ออกอยากไม่ได้คงต้องออกมาให้จับเป็นเชลยหมดทั้งนายไพร่
 จะทำให้สมนาหนาทมนเยอหยังให้จึงได้ จึงมีรับสั่งทามนาย
 ที่พนายกองบรรดาที่คงลอมมิให้เข้าค้ายพม่า เป็นแต่ให้คง
 ลอมไว้ให้มัน ถ้าพม่ายกออกมากให้รยพุ่งเอาแต่ให้ถอยกลับ
 ไปอย่างเคียว คำริว่า “ก็มันไว้ให้ไซแล้วเอาข้าวล่อเอา
 เด็ด” แล้วทรงปรารภจะเสด็จไปคุมกองทัพที่ทางลำเลียงเอง
 แต่พระยาเทพอรชุนพระดำเกิงรณภพทูลขอรับอาสา จึงมีรับสั่ง
 ให้พระยาเทพอรชุนกับพระยาคำเกิงรณภพคุมกองอาจารย์และ
 ทนายเล็กรวม ๗๔๕ คนเป็นกองโจร ไปช่วยเจ้าพระยา
 อินทรธยานนคักลำเลียงข้าศึกที่เขาหัวพรานอกกอง ๑

ขณะนั้นอะแซหวุ่นกคอยอยุทเมองเมาะตะมะ เห็นกอง
 ที่พยอคงหวุ่นหายไปเกินกำหนด เกรงว่าจะมีเหตุการณ

อย่างใดในเมืองไทยจึงให้ตะแคงมรหน่อง^(๑) เป็นเชอพระ
วงศ์พระเจ้าอองวะ คมพล ๓,๐๐๐ ยกตามเข้ามาอีกกอง ๑
ตะแคงมรหน่องยกมาลงค่ายพม่าที่ปากแพรก ได้ทราวย่างยอ-
คงห่วนมาถูกไทยล้อมไว้ที่บางแก้ว จึงให้มองจายิก^(๒) คุม
กำลัง ๒,๐๐๐ ลงมาช่วยยอคงห่วนที่บางแก้ว ส่วนตะแคง-
มรหน่องยกมาตีค่ายพระยายมราชแตกที่หนองขาว ใ้รบพุ่ง
กันเป็นสามารด พม่าตีกองทัพไทยไม่แตก ตะแคงมรหน่อง
ก็ถอยกลับไปตั้งอยู่ที่ปากแพรก

ฝ่ายกองทัพมองจายิกก็ยกมาช่วยยอคงห่วน มาถึงเขา
ซ่งมุกของมอญพระยารามัญวงศ์ตั้งค่ายอยู่ เห็นกองมอญ
น้อยกว่าก็เข้าล้อมไว้ ในวันนั้นท่านองจะมีคนในกองทัพมอง-
จายิกเล็กตลอดเข้าไปของยอคงห่วนให้รู้ว่ามิกกองทัพลงมาช่วย
พอค่ำลงเวลาประมาณ ๘ นาฬิกา ยอคงห่วนก็ยกออกปล้นค่าย
หลวงมหาเทพ หมายจะหักออกไปกองทัพไทยสู้รบกันทัน
เป็นสามารด ยอคงห่วนจะหักออกไปไม่ได้ก็ต้องถอยทัพกลับไป

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ตะแคงมรหน่องมาคราว
เดียวกับยอคงห่วน แต่พงศาวดารพม่าว่ามาทีหลัง พงศาวดารพม่า
เรียกตะแคงมรหน่องว่ามังเรรานคอง

(๒) ที่ว่ามองจายิกเป็นคนคุมกองทัพนั้น เป็นการคาดคะเนของ
ข้าพเจ้า

เข้าค่าย ฝ่ายพระยาธิเบศร์ยกตั้งค่ายคานเหนือ รั้วกาทพิพม่า มาล้อมค่ายกองมอญที่เขาชะงุ้มไว้ ก็ยกไปช่วยรบพุ่งแก้เอาของ มอญออกมาจากที่ล้อมได้ แต่กำลังไม่พอจะต่อสู้พม่าได้ก็พากันถอยลงมา มองจายาก็เข้าตั้งอยู่ในค่ายที่เขาชะงุ้ม ในวันนั้นกองทัพระยานครสวรรค์ยกออกไปลงเมืองราชบุรี จึงมีรับสั่งให้พระยานครสวรรค์ขึ้นไปช่วยพระยาธิเบศร์ยกในค้ำวันนั้นขึ้นไปพบพระยาธิเบศร์ยกกับพระยารามัญวงศ์ถอยลงมา แล้วบอกมารายทูล จึงมีรับสั่งให้ถอยมาตั้งที่ค่ายล้อมพม่าข้างคานเหนือของ ๓ กองด้วยกันอย่าให้พม่าทาง ๒ พวกเข้าถล่มกันได้

ถึงเดือน ๔ เมืองคลองวาฬ^(๑) บอกมาว่า พม่ายกมาจากเมืองมะริดประมาณ ๕๐๐ คน มาปล้นบ้านทัพสะแกในแขวงเมืองกำเหนิดนพคุณ เกรงจะขึ้นมาตีเมืองคลองวาฬ กำลังในพื้นเมืองเห็นจะต่อสู้ไม่ไหว ขอกองทัพออกไปช่วย มีรับสั่งให้ตอบไปว่า ทางในกรุงฯ ยังมีการสงครามคิดพันยอกเมืองราชบุรี ให้ผู้รุกรมการเมืองคลองวาฬคิดอ่านรักษาเมืองไปโดยลำพังก่อนเถิด

(๑) เมืองคลองวาฬ คือเมืองประจวบคีรีขันธ์ชั้นต้น ครั้งนั้นเมืองตั้งอยู่คลองวาฬได้อ่าวมะนาว

ในเดือน ๔ นั้น เจ้าพระยาจักรียกกองทัพกลับจากเมือง
 เชียงใหม่ตามออกไปถึง พากคเมืองน่านที่ม้าวายคืนไม้ทอง
 เงินเครื่องราชบรรณาการของเจ้าพ้าเมืองน่าน ซึ่งอ่อนน้อม
 ขอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาออกไปเฝ้าด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีทรง
 พระยศโสมนัส ครุสัตว์สรรเสริญความชอบของเจ้าพระยาจักรี
 และพระราชทานพระแสงดาบฝักทองกับพระขำมรงค์เพชรวง ๑
 เป็นขำเห็นฯ แล้วมริยสั่งให้เจ้าพระยาจักรีถอยมาประทับที่ค่าย
 ขันขากการล้อมพม่าที่บางแก้ว เจ้าพระยาจักรียกไปตั้งค่ายมั่น
 ออชทนอพระมหาธาตุเจ้าพระ เห็นค่ายหลวงขึ้นไป ส่วน
 พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จถอยมาประทับที่ค่ายโคกกระต่าย ซึ่ง
 พระองค์เจ้าบุษยองค์แยกกัน ด้วยเหมาะแก่ที่จะตรวจการทัพวง
 ไคทวไปทุกด้าน แล้วมริยสั่งให้หลวงบำรุงเรือยกทัพมาทหารกอง
 นอก ๔๐๐ เป็นกองโจรไปคอยสกัดกั้นแกมพม่าที่ค่ายเขา
 ชะงุ้ม อย่าให้ออกลาคหาอาหารและตักน้ำใช้ได้สะดวก

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีขึ้นไปบัญชาการล้อมพม่าที่บางแก้ว
 ให้ตั้งค่ายล้อมเพิ่มเติมจนอก มีใหม่ทางทัพมาจะตีหักออก
 ไปไค คันวอนหน่งในข้างขึ้นเดือน ๔ นั้น เวลา ๑๑ นาฬิกา
 พม่าในค่ายที่บางแก้วยกออกปล้นค่ายพระยาพิพัฒน์โกษา แล้ว
 ไปปล้นค่ายพระยาเพชรบุรี ประสงค์จะตีหักออกไป พวกกอง

ทัพไทยระดมยิงถูกพวกพม่าล้มตายเจ็บป่วยจะตีหักออกไปไม่ได้
ก็ต้องถอยทัพกลับไปเข้าค่าย ต่อมาพม่าออกปล้นค่ายหลวงราช-
นิกุลอีกครั้ง ๑ เวลา ๓ นาฬิกาหักออกไปไม่ได้ต้องถอยกลับไป
เข้าค่ายเหมือนหนหลัง ไทยทัพม้ารี้บเอาไปเป็นเชลย หนักกลับ
มาหากองทัพไทยได้ ๒ คน มาบอกว่าพม่าที่ในค่ายข้างแก้ว
ซึกสันเสบียงอาหารมาลี้ก ๗ วันแล้ว เคยวนกินเนื้อช้างมา
พาหนะเป็นอาหาร แต่ข้าบ่ที่ในค่ายยังมีอยู่ หนึ่งขบวนใหญ่
น้อยที่ไทยระดมยิงเข้าไปในค่ายพม่านั้น ถูกพม่าเจ็บป่วยล้มตาย
เส่มอ จนพม่าต้องซึกหลมลงอาศัยกันโดยมาก พระเจ้า
กรุงธนบุรีได้ทรงทราบว่าพม่าที่ถูกล้อมอดโรยลงดังนั้น ถึง ณ
วันพฤหัสบดี เกือน ๔ ขน ๑๕ คำ เวลาบ่าย ๓ นาฬิกา
ก็เสด็จทรงม้าไปตีค่ายหลวงมหาเทพซึ่งตั้งล้อมพม่าอยู่ทางคาน
ตะวันตก คำรัสสั่งให้จกกายเทวะมอญเข้าไปร้องบอกพม่าที่ใน
ค่ายว่า(๐) พม่าอย่าคิดหนีไปเลย ไปไม่ได้แล้ว ให้ออกมา
ยอมอ่อนน้อมเสียโดยคิเถิด ญยอคงห่วนให้ร้องตอบออกมาว่า
ซึ่งท่านล้อมไว้ครั้นนี้ เรากรืออยู่แล้วว่าจะหนีให้รอดไปไม่ได้

(๐) ถ้อยคำที่พูดกับพม่า แต่งไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร
ความค้นกับปลายไม่ลงกัน เห็นได้ว่าเป็นของแต่งทีหลัง มิใช่คำ
มาแต่ตัวจดหมายเหตุ จึงเอาแต่เนื้อความมากล่าวในหนังสือ

ตัวเรากับพวกนายทัพนายกองจะตายก็ตามทีเถิด... ส่งสารแต่พวกไพร่พลจะมาพลอยตายเสียด้วย... อย่างไรขอให้เราไปพบกับ...
 ตละเกลีบ^(๑) สักหน่อยเถิด... พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้...
 ตละเกลีบซึ่งโตเป็นพระยาพระราม... ขมากรนมระยาอย่างขุนนาง...
 ออกไปเฝ้าจากขัณฑ์มา... ขอบอกหัวน้เชียนหนังสือใส่ในใบลาน...
 ขคทงออกมาจากในค่าย... ความในหนังสือว่า พระเจ้าปราสาท...
 ทองกรุงศรีอยุธยาแก่พระเจ้าข้างเมืองกรุงอังวะ^(๒)... มีบุญญา...
 ภิหารเป็นใหญ่ในชมพูทวีปด้วยกัน... และพระมหากษัตริย์...
 ทั้งสองฝ่ายเป็นเวรกัน... พระเจ้าข้างเมืองกรุงอังวะใช้ให้ข้าพเจ้า...
 กษนายทัพนายกองทั้งปวงมาทำสงครามกับท่านผู้เป็นเสนาบดีใน...
 กรุงศรีอยุธยาครั้น... ข้าพเจ้าเสียทีแก่ท่านท่านล้อมไว้จะพากัน...
 หนีไปก็ไม่ได้แล้ว... ถ้าท่านล้อมไว้อย่างนั้นก็แต่จะตายอย่าง...
 เดียว... ไม่ใช่จะตายแต่พวกข้าพเจ้าเท่านั้นแม่ทัพนายกองเท่านั้น...
 ถึงไพร่พลทั้งปวงก็จะพลอยตายด้วยกันทั้งสิ้น... เมื่อชวตของ

(๑) ตละเกลีบเป็นหัวหน้ามอญกบฏคน •

(๒) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พม่าเรียกพระเจ้าข้างเมืองกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าปราสาททองกรุงอังวะ กลับกันไป...
 ที่จริงพม่าเรียกพระเจ้ามังระว่า พระเจ้าข้างเมือง เรียกพระเจ้า...
 ใหญ่แผ่นดินสยามว่าพระเจ้าปราสาททอง จนในรัชกาลที่ ๕ เมื่อเสด็จ...
 ไปประพาสถึงเมืองพม่า พม่ายังเรียกพระเจ้าปราสาททอง

ข้าพเจ้าทั้งหลายตายไปแล้ว ใ้ว่าสังครามของพระมหา-
 กษัตริราชทั้งสองฝ่ายจะเป็นอันเสร็จสิ้นกัน เพียงนั้น ก็หามิได้
 ท่านผู้เป็นเสนาบดีไทยได้ถือนำทำราชการสนองพระเดชพระคุณ
 ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ของพระเจ้าปราสาททองกรุงศรี-
 ออยุธยาฉนั้นใด ข้าพเจ้ามาทำสังครามก็ด้วยได้ถือนำทำราชการ
 ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ของพระเจ้าข้างเมืองกรุงอังวะ
 อย่างเดียวกัน อุปมาเหมือนเป็นแต่เครื่องศีลตราวุธซึ่งพระ-
 มหากษัตริราชทรงใช้สอยทั้งสองฝ่าย พระพุทธองค์ก็ได้
 โปรดประทานพระสถิตธรรมเทศนาไว้ว่า อันจะได้เกิดมาเป็น
 มนุษย์แต่ละคนนั้นยากนัก ฉนั้นใดข้าพเจ้าทั้งหลายจะได้รอดชีวิต
 ขอขณุญาตท่านผู้เป็น อัครมหาเสนาบดีจง ช่วย พิเคราะห์ คิด ด้วย
 เทอญ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้เขียนหนังสือเสนาบดีคอบ
 พม่ามเนอความว่า ถ้าพวกพม่าออกมาถวายขังคมยอมอ่อน
 น้อมเสียโดยคิจะทลขอชีวิตให้ ถ้าขังต่อสูหรือไม่ออกมาอ่อน
 น้อมโดยคิจะฆ่าให้หมด ฝ่ายพวกพม่าหมายจะให้ไทยปล่อย
 กลับไป ก็ยังไม่ยอมออกมาอ่อนน้อม

ในหมื่นนี้เจ้าพระยาสุรสีห์กับพวกผู้ว่าราชการหัวเมือง
 ฝ่ายเหนือคุมกองทัพหัวเมืองออกไปถึง พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมี
 รับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพหัวเมืองทั้งปวงไปตั้งประชิด

ต่อมาพระยารามัญวงศ์กับหลวงขำเรอภักดี ซึ่งคุม กองโจรกักทางลำเลียงอยู่ที่เขาหัวพรานจับพม่าได้ ๒ คน ส่ง ความเป็นภัยค่ายหลวงตามพม่า ๒ คนนั้นให้การว่าเป็นพวกกอง ลำเลียง นายทัพพม่าที่เขาชะงุ้มให้เลิกลอบคนเสียบขมาส่ง พม่าในค่ายบางแก้ว และซักถามได้ความต่อไปว่า นายทัพ พม่าที่เขาชะงุ้มได้บอกไปยัง ตะแคงมรหน่อง ขอ ก่าลัง กองทัพ เติมเติมลงมาที่เขาชะงุ้มอีก หมายถึงจะตีตกลงมาแก่พวกพม่า ที่ค่ายบางแก้วกลับไปให้จึงได้ ได้ทรงทราบ จึงมีรับสั่งให้ เติมเติมกองโจรที่คอยตัดคดลำเลียงให้มากขึ้น แล้วให้หลวง ภักดีส่งกรมนายทหารกองนอก ซึ่งอยู่ในกองเจ้าพระยา อินทรธัญย์ คุมคนกองนอกลอบขึ้นไปทำลายหนองและบ่อน้ำ ในระยะทางที่จะมาจากปากแพรกเสีย อย่าให้ข้าศึกเพิ่มกำลัง มาได้ และบอกไปยังเจ้าพระยาสุรสีห์ให้คอยต่อส่งพม่าที่ค่าย เขาชะงุ้มให้ดี อย่าให้ตีตกลงมาช่วยพม่าที่บางแก้วได้เป็น อันขาด

ต่อมาไม่ช้าพม่าในค่ายเขาชะงุ้มก็ทำค่ายวิหคันยังตัว ออกมาปล้นค่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ในเวลาเที่ยงคืน ถูกไทยยิง ล้มตายเจ็บช้ำววย จะหักค่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ทำไมไม่ได้ จึงแปร ไปปล้นค่ายจมนครสวรรค์กตกมาไม่ได้ ต้องถอยกลับเข้าค่าย

ต่อมาถึงวันอังคารเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ พม่าทศายเขาชะงุ้ม
 ยกออกมาอีกครั้ง ๑ คราวนคเหมือนจะรวมกำลังมาก
 เข้าปล้นค่ายพระยานครสวรรค์ทางค่านใต้ รบกันแต่เวลาตก
 ๓ นาฬิกาจนรุ่งสว่าง พม่าหนุนกันออกมาหมายจะหักออกมา
 ทางข้างแก้วไห้ได้ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบก็รีบเสด็จ
 ขึ้นไป ให้ออกอาจารย์และทนายเลอกเข้าช่วยรบ จนเวลาเช้า
 ๘ นาฬิกา พม่าจึงถอยหนีกลับไปค่าย

ฝ่ายขอมคงหวุ่นแม่ทัพพม่าที่ไทยล้อมไว้ในค่ายข้างแก้ว
 คอยพวกพม่าทศายเขาชะงุ้มจะมาช่วย เห็นมาไม่ได้ก็ท้อใจ
 จึงให้บอกออกมาถึงกองทัพไทยว่า จะขอพุดจากกับท่านผู้ใหญ่
 พระเจ้ากรุงธนบุรี มีรับสั่งให้ไปร้อง บอกว่าจะพุดก็ให้แต่งใคร
 ออกมาเถิด แล้วจึงไปรคให้พระเจ้าหลานเธอเจ้ารามลักษณ กับ
 เจ้าพระยาจักรีเป็นผู้เจรจาว่ากล่าวกับพม่าขอมคงหวุ่นให้นายทัพ
 คน ๑ กับไพร่ ๕ คนออกมาหาพระยาราม พระยารามจึง
 พาไปท้เจ้ารามลักษณและเจ้าพระยาจักรี พม่าพุดจาวิงวอน
 จะขอให้ปล่อยกลับไปบ้านเมือง ท่านทั้ง ๒ หายอมไม่ ว่าถ้า
 พม่ารักชีวิตก็ให้ออมอ่อนน้อม ซึ่งจะให้ทำอย่างอื่นนั้นไม่ได้
 นายทัพพม่าว่าจะขอเข้าไปปรึกษากันคก่อน ฝ่ายไทยก็ปล่อย
 ให้ออมเข้าไปในค่าย ครั้นถึงวันศุกร์เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ

งุยอคงหวุ่นให้พม่าตัวนาย ๗ คนออกมาเจรจาอีก พวกพม่า
 ว่าระยอมอ่อน น้อม ถวาย บัง คม และ ถวาย ช้าง ม้า พาหนะ และ
 เครื่องศาสตราวุธหมดทุกอย่าง แต่เมื่อไ้ก่อนน้อมแล้วขอให้
 ปล่อยตัวกลับไป เจ้ารามลักษณะกับเจ้าพระยาจักรีตอบว่า ถ้า
 พม่าอ่อนน้อมโดยค้ำจะทลขอชีวิตให้ แต่ที่จะปล่อยไปนั้นไม่ได้
 ความชอบโดยออกหนหนึ่งแล้วก็จะชนะให้ปล่อยอยู่ร่ำไป ระพค
 กันไปอย่างนั้นระมัทสทไททน ครวาก่อนไ้ปล่อยพม่ากลับไป
 หมด ครวามจริงของเอาไว้เป็นตัวจำนำข้าง พม่าจะไ้รัอนใจ
 ไม่เพิกเฉยเหมือนแต่ก่อน แล้วจึงให้ปล่อยพม่ากลับไป
 ในค่ายแต่ ๕ คน ในวันนั้นอุตมสังหอรจวัลลภพิฆของ
 งุยอคงหวุ่นกับพยานายทวมคนนายกองพม่ารวม ๑๔ คน เขา
 เครื่องศาสตราวุธของตนมัดแบกออกมาส่งให้ไทย บอกว่าระยอม
 อ่อนน้อมโดยค้ำ เจ้ารามลักษณะกับเจ้าพระยาจักรีจึงให้ส่งตัว
 มายังค่ายหลวง ไ้เข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงธนบุรีอุตมสังหอรจวัล
 กรายทลว่า จะขอถือน้ำทำราชากรในกรุงศรีอยุธยาต่อไปจนหา
 ชีวิตไม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีตรัสว่า ในเวลายังไม่ไ้ตัวพม่าที่
 ในค่ายทั้งหมดอย่างนั้น จะไว้ใจเชื่อฟังก็เคียวยังไม่ไ้ จะต้อง
 ให้คุมตัวไว้ก่อนจนกว่าจะไ้ตัวพวกพม่ามาพร้อมกัน แล้วจึง
 คำรัสสั่งให้พระยารามคุมตัวอุตมสังหอรจวัลลภพิฆกับพวกที่มาด้วยกันไป

ร้องบอกพวกพม่าที่ถูกล้อมว่าได้มาสามภักดิ์ต่อพระเจ้าปราสาททอง พระเจ้าปราสาททองทรงพระกรุณาโปรดให้รอกชีวิตแล้วให้พากันตามมาเถิด พวกพม่าร้องตอบออกมาว่าจะปรึกษากันก่อน ข้าหลวงก็พาอุตมสิงหราชจวกกลับมา อุตมสิงหราชจวกออกมาขอมอ้อนน้อมครั้งนั้นจะได้ไหว้ผู้ใดก่อนนั้นหามิได้ ต่อได้ถวายบังคมพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้วจึงขอมไหว้ผู้นั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีตรัสสรรเสริญว่า อุตมสิงหราชจวมนมเสวยททเป็นนายทหาร แพ้เขาแล้วยังรักษาขนบธรรมเนียมของคนไว้โดยของฮามิได้ยอต่อ(๑)

ถึงวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๙ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรับสั่งให้พระยานครราชสีมา ซึ่งคุมกองทัพมาลงในหมื่นนยกไปตั้งค่ายประชิดพม่าที่เขาชะงุ้ม ในวันนั้นขุยกองหวุ่นให้ร้องบอกออกมาจากค่ายว่าจะขอพบอุตมสิงหราชจวกสักหน่อย

(๑) เรื่องตรงนี้ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ขุยกองหวุ่นไม่วางใจว่า ถ้าขอมอ้อนน้อมต่อไทย ไทยจะฆ่าเสียหรือจะให้ชีวิตตั้งว่า จึงให้ปลัดทัพออกมาอ้อนน้อมลงคุกก่อน พิเคราะห์ดูตามเรื่องที่ปรากฏเห็นว่าจะไม่เป็นเช่นนั้น คงเป็นด้วยเมื่อนายทัพพม่าปรึกษากัน ขุยกองหวุ่นไม่ไว้ใจ ยังไม่ยอมออกมาอ้อนน้อม แต่ปลัดทัพเห็นว่าไม่มีช่องทางอย่างอื่นแล้ว ไม่ควรจะรังไรต่อไป จึงพาพวกของตัวออกมาอ้อนน้อม ความจริงคงเป็นอย่างนี้

จึงไปรุดให้คุ้มตัวไป อุตมสังหารจิวรียงของงุยกงหวุ่นว่าเรา
 ออกมาสามีกักคตอพระเจ้าปราสาททองก็ทรงชบเลียงมิไคฆ่าพัน
 จงพากันออกมาสามีกักคตอเถิก อย่าหวาดหวุ่นตอไปเลย งุยกง
 หวุ่นร้องตอขออกมว่าตัวท่านมาขนอยุทนน อยู่ใน อำนาจ ขาคัก
 ชงพุคว่าว่ากระไรจะเชอพงยังมิไคได้ ถ้าจะให้เราเชอพงก็ให้
 ใครเข้ามาพคกัยเราที่ในค้ายจึงจะควร อุตมสังหารจิวตอขว่า
 พวกเราไคมาสามีกักคตอเป็นข้าของพระเจ้าปราสาททองแล้ว จะ
 ให้ใครกลบขเข้าไปในค้าย ถ้าท่านฆ่าเสียหรือเอาตัวกักไว้เสีย
 เราก้จะไม่พันความผิด งุยกงหวุ่นก็ให้สคยสัญญาว่าจะไม่
 กักขังหรือทำร้ายอย่างหนงอย่างใด ข้าหลวง จึงให้ปล่อย
 แยะละคน ๑ กับแยะขงจอกคน ๑ เข้าไปในค้ายพม่า ครั้น
 คนทั้ง ๒ นั้นกลับออกมา มาให้กักรว่า งุยกงหวุ่นพคว่า
 ถึงจะทรงพระกรุณาแก่ผู้นอย ส่วนตัวงุยกงหวุ่นนั้นคงจะถูก
 ประหารชีวิต ยังหาไว้ใจไม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีมรยสังถาม
 ความคิตขงข้าราชการว่าจะเห็นควรทำอย่างไรตอไป พวก
 ข้าราชการพากันกราบทลว่า ไคทรงพระกรุณาให้ว่ากล่าว
 โดยคักหลายคราวแล้วพม่าในค้ายก็ขงขคคขนอยุ ขอให้เอาขน

ลูกไม้(*) ยิ่งกระหน่ำเข้าไป พม่ากลัวความตายก็จะต้อง
ออกมา พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ทรงเห็นด้วย คำว่าระฆัง
ให้ตายนั้นง่าย แต่ข้าศึกสันความคึกคักงั้นแล้ว ฆ่าเสีย
ก็ยาปลกรรมเปล่า ๆ จับเข็นเอาเถิด

แล้วจึงทรงชักใช้ข้อคมสังหารจ้วงกกองทัพพม่าที่ยัง อยู่
ในแดนพม่าว่าจะมารบนนแต่เพียงเท่าที่ยกมาแล้วน หรือจะยัง
ยกตามกันเข้ามาอีกข้อคมสังหารจ้วงกราบทูลว่า อะแซห่วนก
คุมกองทัพใหญ่อยู่ที่เมืองเมาระตะมะ ว่าจะเข้ามาตีเมืองไทย
แต่จะยกตามเข้ามาคราวนี้ หรือจะยกมาที่หลังคราวหนึ่งต่าง
หากหาทราบไม่ จึงมรยสั่งปรึกษาแม่ทัพนายกองผู้ใหญ่ว่า จะ
ควรเกณฑ์กองทัพหัวเมืองชายทะเลยกยู่ใต้และฝ่ายตะวันออกเข้า
มาหรือยัง เจ้าพระยาจักรีทูลว่า พม่าเห็นจะยังไม่ยกกองทัพใหญ่
มาในชั้น ค่ายจวนจะถึงฤดูฝนอยู่แล้ว มาตราว่าอะแซห่วนก
ทราบดีว่าตระแคงมรหนอง ไม่สามารถจะแก่งยุดคง ห่วน ให้พ้น
จากที่ล้อมได้จะให้กองทัพยกมาอีกก็คงเป็นกองทัพน้อย เห็นว่า
กำลังทัพอยู่คงจะพอสู้ได้ โดยจะเกณฑ์กองทัพหัวเมืองมาอีก

(๐) ปันลูกไม้นี้ปรากฏแต่ว่าเมื่อรัชกาลที่ ๑ ครั้งรบพม่าที่ลาดหญ้า
กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะทำลายค่ายพม่า ให้เข้ามาเอาปืน
ลูกไม้ครั้งกรุงธน ฯ ออกไปยิง จึงสันนิษฐานว่าเป็นปืนใหญ่อย่าง
ปากกระบอกกว้าง ใช้ยิงด้วยไม้ท่อนแทนกระสุนปืนสำหรับทำลายค่าย

ก็เห็นจะมาไม่ทัน พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นชอบด้วย จึงเป็นแต่
ใหม่ตราเกณฑ์ชาวสาธ เมือง นคร ศรี อรรคมหาไชย ๖๐๐ เกวียน
เมืองไชยา เมืองพัทลุงและเมืองจันทบุรี ๓ เมืองเป็นชาวสาธ
เมืองละ ๕๐๐ เกวียน ให้ส่งมาขึ้นฉางไว้สำหรับราชการ
สงคราม ถ้าทำข้าวไม่ได้ครบจำนวนเกณฑ์ขาดเท่าใดก็ให้
ส่งเงินแทนคิกราคาข้าวสาธเกวียนละ ๕๐ บาท ข้าวเปลือก
เกวียนละ ๒๐ บาท

ถึงปลายเดือน ๔ มีรับสั่งให้อัครมโหสถหรือจวมโหสถเข้าไป
ไปถึงนายทัพพม่าทั้ง ๓ ค่ายว่า พระเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งว่าไค้ทรง
พระกรุณาโปรดให้กองทัพหลวงตั้งรับรอมากี่ช้านานแล้ว หวัง
จะให้พวกพม่ามาขอมออ่อนน้อมเสียโดยคึกกึ่งชดชื่น ไม่ออกมา
ขัดกันจะโปรดให้กองทัพเข้าค่าย ถ้ายังชดชื่นต่อไประพากัน
ตายหมด ให้เร่งออกมาอ่อนน้อมอย่าให้ไพร่พลพลอยตายเสีย
ด้วยเลย ในวันหนึ่งยกกองทัพหนึ่งตั้งคอบขอกออกมาว่า ขอผู้
สักวันหนึ่งเถิด(*) พรุ่งนี้จะออกมาสำนึกกักโทษ

ครั้นถึงวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ มีขบวนยก
ปลับเลขนายทัพพม่า และพม่าที่เป็นตัวนายรองอีก ๑๒ คน พา

(*) ทั้งขอกองห่วนเผ่าอิคเขื่อนมิไคร้ออกมาอ่อนน้อมนั้น
เป็นด้วยเกรงว่าไทยเกลียดชังเฉพาะตัว เพราะเมื่อยังเป็นฉมัง
มาตีกรุงศรีอยุธยาได้ทำทรมานแก่ไทยไว้มาก

กันรวบรวมเครื่องศีลตราวอของตนมีค้แยกออกมาอมส่ามีภักดี
 อตมสิ่งหจอจัวพาคัวเข้าเผ่าทค้ายหลวง นายทพพม่าทั้ง ๒ คน
 นั้นถูกรับอาสาจะเข้าไปพาคัวงขอกงหวุ่น ออกมา อ่อน น้อม (๐)
 ก็ไปรคประทานอนุญาตให้กลับเข้าไป ในวันนั้นขอกงหวุ่น
 แม่ทัพกับเนมโยแมงละนรธา ขุยของโย่ขอกงหวุ่นมุงโยะ และ
 พวกนายทพนายกองพม่าทใน ค่ายข้าง แก้ว ก็ออกมา ยอม อ่อน
 น้อมทั้งหมด แต่ลัอมค้ายพม่ามาได้ ๕๗ วันก็ไคค้ายพม่าทั้ง
 ๓ ค่าย ไคเศลยทงตัวแม่ทัพนายกองทกล่าวมาแล้วและไพร่
 พลทที่เหลือค้ายรวม ๑,๓๒๘ คน หลึง ๒ คน พม่าตายเสีย
 เมื่อถูกลัอมกว่า ๑,๖๐๐ คน
 พอไคค้ายพม่าทข้าง แก้ว รังชน ณ วันเสาร์ เดือน ๕
 ขุนคำ ๑ บัมะแม พ.ศ. ๒๓๑๘ พระเจ้ากรุงธนบุรีกรมขัง
 ให้พระยาอนชิตราชาถอพล ๑,๐๐๐ ยกขึ้นไปทางริมน้ำปาก
 ตะวันตก ให้หลวงมหาเทพถอพลอีก ๑,๐๐๐ ยกขึ้นไปทาง
 ริมน้ำปากตะวันออก ให้ไปค้ายพม่าทปากแพรกพร้อมกัยกของ
 ทพพระยายมราชแขก แล้วมริขังให้เจ้าพระยาจักรยกขึ้นไป
 ค้ายพม่าทเขาชะงุม ในคาวนนั้นเวลาเที่ยงคืน พม่าในค้าย

(๐) พม่าพวกนี้เห็นจะอยู่ต่างค่ายกับขอกงหวุ่น ด้วยค้าย
 พม่าทข้างแก้วถึง ๓ ค่ายด้วยกัน

เขาซึ่งมีขลุ่ยมาวิหลินออกมาปล้นค่ายพระมหาสงคราม หมาย
 จะหักมาช่วยพม่าที่ค่ายบางแก้ว คราวนั้นพม่ารบพุ่งแข็งแรง
 กว่าคราวก่อน ๆ เห็นจะโตที่รายข่าวเพียงว่า ค่ายที่บางแก้ว
 จะเสียแก่ข้าศึกจึงพยายามจะลงมาช่วยให้ได้ พม่าเอาไฟ
 เผาค่ายพระมหาสงคราม หนีชนผู้คนหนีไฟทั้งค่ายถอยมา
 เจ้าพระยาจักรีไปช่วยทัน ห้ามปรามมิให้คนถอยหนี พันคนที่
 ไม่ฟังห้ามเสีย ๒ คน แล้วเขารบพุ่งชิงเอาค่ายคืนได้ พม่าจะ
 หักออกมาไม่ได้ก็ย้ายไปปล้นค่ายเมืองศรีสวัสดิ์ไป ถูกไทยยิง
 ล้มตายเจ็บป่วยลงอีกเป็นอันมาก เหลือกำลังพม่าก็พากันถอย
 กลับเข้าค่าย ต่อมาถึงวันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ เวลา
 กลางคืนพม่าในค่ายเขาซึ่งมกพากันทั้งค่ายหนีไปทางเหนือ
 เพราะไทยไม่ได้ตั้งค่ายล้อมหมกทุกค่ายเหมือนกับที่ค่ายบางแก้ว
 กองทัพไทยไล่ติดตามฆ่าฟันพม่าล้มตายไปตามทางและจับเป็น
 ไปได้เป็นอันมาก กองทัพพม่าก็แตกกระจัดกระจายคุมกันไม่ติด
 ค้างพวกต่างพากันหนีเร่รอนไป บางพวกไปพบกองทัพหลวง
 มหาเทพ กองทัพพระยาอนชิตราชาและกองโจรหลวงภักดี
 สงคราม ก็ถกกระหน่ำฆ่าเค็ม ฆ่าฟันพม่าล้มตายและจับได้ชก
 ก็มาก พวกนายทัพนายกองพม่าหนีขึ้นไปถึงปากแพรก ตะแคง
 มรหนองรูว่ากองทัพพม่ามาเสียแก่ไทยหมดแล้ว ก็ไม่รอต่อสู้

รียกหนักกลับไปหาอะแซหวุ่นกทเมืองเมาระตะมะ ฝ่ายพระเจ้า
กรุงธนบุรีมีรับสั่งให้กองทัพยกติดตามพม่าที่แตกหนีไปจนสุด
แดนพระราชอาณาเขตแล้วก็ให้หาของทัพกลับคืนมา พระนคร
พระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่แม่ทัพนายกองผู้ใหญ่ผู้น้อยตาม
สมควรแก่ความชอบตามชัยชนะพม่าครั้งนั้นทวณ

พิเคราะห์เหตุการณ์ไทยรบพม่าคราวนี้ กองทัพพม่าที่ยกมา
๓ ทัพจำนวนพลทั้งสิ้นประมาณ ๘๘,๐๐๐ คน ไทยที่ไปต่อสู้พม่า
ทั้งกองทัพในกรุง ฯ และทัพหัวเมือง จำนวนพลรวมเบ็ดเสร็จราว
๒๐,๐๐๐ ถ้าพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชประสงค์เพียงจะเอา
ชัยชนะ ก็เห็นจะตกกองทัพพม่าแตกยับเยินไปเสียนานแล้ว คง
เป็นเพราะตั้งพระหฤทัยจะจับพม่าให้ไต่หมักทั้งกองทัพมาตั้ง
อยุ่ที่บางแก้ว ถอนเอาชอนเป็นสำคัญ จึงพยายามล้อมพม่า
เปลืองเวลาและทองทนล่าช้ากอยู่ช้านาน เมื่อมาพิเคราะห์ว่า
เหตุไฉนพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงสู้ทนความล่าช้าเพื่อจะจับพม่าให้ได้
ในครั้งนั้น เห็นว่าคงเป็นเพราะเหตุทัพพม่ามาประกาศคหมันไทย
นั้นอย่าง ๑ และยังมีเหตุอีกอย่าง ๑ คือเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา
แก่พม่า ไทยต้องช้อนเรณูหลบหนีและเกรงกลัวพม่าอยู่ช้านาน
ใจไทยยังไม่หายครันคร้ามพม่าทวณหมัก ทมความหวาดทวณ
เกรงจะถูกพม่าจับเอาไป เป็น เชลยเหมือน อย่าง ญาตพิน้อง แต่

ก่อนมายังมีอยู่โดยมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชประสงค์
จะปลงใจไทยให้กลับกล้ำหาญ ตั้งแต่ก่อน เห็นจะทรงพระ
ราชดำริว่าเพียงระศึกกองทัพพม่าให้แตกไป ผลไม่ประจักษ์
เหมือนจับพม่าเอามาเป็นเชลยให้ได้มาก ๆ ให้คนทั้งหลายเห็น
ว่าพม่าก็ไม่วิเศษอะไร ถ้าไทยตั้งใจรบพุ่งก็อาจจะจับพม่ามา
เป็นเชลยได้เหมือนที่พม่าเอาไทยไปเป็นเชลย ดังนั้น จะไต่หา
ครั้นคร้ามพม่าคงเป็นด้วยความซ้อหลังนี้เป็นสำคัญ พระเจ้า
กรุงธนบุรีจึงยอมลำบากและเสียเวลาล้อมพม่าเอาจนจับเป็นได้
ทั้งหมด

๒๑ สงครามครั้งที่ ๙' คราวอะแซหวั่นกตหวเมืองเหนือ

ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๑๘

สงครามครั้งนี้เป็นศึกใหญ่ยิ่งกว่าทุกคราวในสมัยเมือง
 กรุงธนบุรีเป็นราชธานี มลเหตุที่จะเกิดสงครามครั้งนี้เกิดกล่าว
 มาแต่ก่อนอย่างแล้วคือว่า เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตั้งเมืองไทยกลับ
 เป็นอิสระชนน เป็นเวลาพม่ากำลังคิดทำสงครามอยู่กับจีน
 ครั้นเสร็จศึกจีน เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๑๔ พระเจ้ามังระจึง
 ดำริการจะมาตีเมืองไทยอีก ก็คิดจะให้ไปสพลาเป็นแม่ทัพยกลง
 มาจากเมืองเชียงใหม๋ทาง ๑ และจะให้ปะกัน ห้วนเป็นแม่ทัพ
 ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์อีกทาง ๑ มารวมกันตีกรุง
 ธนบุรีเหมือนเมื่อครั้งตีกรุงศรีอยุธยา แต่เกิดเหตุขัดขวางเสีย
 ทาง ๒ ทาง ทางเมืองเชียงใหม๋ ไทยยกไปตีเมืองเชียงใหม๋
 ได้เสียก่อน ทางเมืองเมะตะมะพอทำทางจะยกทัพ พวกมอญก็
 เป็นกบฏชวนวนายใหญ่โต การที่จะมาตีเมืองไทยจึงเห็นอันไม่
 สำเร็จตามที่พระเจ้ามังระได้ทรงดำริไว้ ครั้นถึงปีมะเมีย พ.ศ.
 ๒๓๑๗ พระเจ้ามังระเสด็จลงมายกนัทรยศพระเอกอัคร
 เมืองอย่างกุ่มเมืองกลางเดือน ๔ ขณะนั้นอะแซหวั่นกปรายปราม

พวกมอญถูกขู่เสร็จแล้ว เป็นแต่ยังรอกองทัพพม่าที่เข้ามาตาม
 ครัวมอญอยู่ที่เมืองเมาระตะมะ จึงไปเฝ้าพระเจ้ามังระที่เมือง
 ย่างกุ้ง พระเจ้ามังระทรงพระดำริเห็นว่ามังกองทัพใหญ่ตั้งอยู่
 ที่เมืองเมาระตะมะแล้ว จึงมีรับสั่งมอบการที่จะตีเมืองไทยให้
 อะแซห่วนุกคอกอานต์ออกไป

อะแซห่วนุกน ในพงศาวดารพม่าเรียกเป็น ๒ อย่าง
 ในบางแห่งเรียกตามตำแหน่ง ว่า “อะลี ห่วน คย” คำว่า
 อะลี เป็นนามตำแหน่งสำหรับเก็บส่วยในทศกึ่งพระเจ้าอังวะ
 ทรงอุทิศพระราชทานเป็นประโยชน์แก่ทหาร คำว่าห่วน แปล
 ตามศัพท์ว่า ภาระธุระ คำว่าคย แปลว่าใหญ่ ถ้าแปลความ
 ควบกัน ห่วน คย ใกล้เคียง “มหาอำมาตย์” ในยศของ
 ไทย เพราะฉะนั้นคำว่า “อะลีห่วนคย” แปลว่ามหาอำมาตย์
 ผู้เก็บส่วยสำหรับพระราชทานทหาร เราเขานามนมาเรียกว่า
 อะแซห่วนุก แต่ในพงศาวดารพม่ามักเรียกกันอย่างไร ๑ ตาม
 ราชทินนามว่า “ห่วนคยมหาสิหะสุระ”

อะแซห่วนุกคน ในพงศาวดารพม่าว่าเป็นแม่ทัพคน
 สำคัญของพม่าอยู่ในเวลานั้น ทั่วยุทธเป็นแม่ทัพใหญ่ไปต่อกัน
 มีชัยชนะจนมาไม่ช้านัก เมื่อพเคราะห์ที่ตามรายการสงคราม

ครึ่งอะแซหวนักมากเมองไทยที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร ก็เห็นจริงว่าอะแซหวนักเป็นผู้ชำนาญการศึก และมีอริยาศัยสภาพลิกกับแม่ทัพพม่าที่มารบกับไทยในคราวอื่น ๆ โดยมาก ถ้าจะว่าไปในคราวศึกอะแซหวนักนี้ ดูเหมือนจะปรากฏความสามารถของแม่ทัพทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ข้างฝ่ายไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระเจ้ากรุงธนบุรี ข้างฝ่ายพม่าอะแซหวนัก ค่อนข้างจะยิ่งกว่าที่ไทยรบกับพม่ามาในครั้งไหน ๆ หมกและผลที่สุดของการสงครามคราวนี้ก็นับว่าเสมอกัน ได้ด้วยประการที่ประหลาดจะเห็นได้ในเรื่องสงครามต่อไป

อะแซหวนักรบสังพระเจ้ามังระกลับมาถึงเมองเมาะตะมะในเดือน ๕ ปีมะแม พ.ศ. ๒๓๑๘ พอกองทัพตะแคงมรหน่องหนีไทยกลับไปถึงซึ่งแจ้งการที่กองทัพพม่าเข้ามาเสียดที่ไทยจับกองทัพของอะแซหวนักได้และตีพม่าอีกกองทัพ ๑ แยกยับเยินไปจากเขาชะงุ้ม ตะแคงมรหน่องจึงต้องหนีกลับไป อะแซหวนักพิจารณาเห็นว่าไทยทำศึกเข้มแข็งกว่าแต่ก่อน จะให้กองทัพยกมาทางเมืองเชียงใหม่และทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เข้ามาสมทบกันตีกรุงธนบุรีอย่างक्रमืออติกรจะเห็นว่าไทยคงจะชิงตีตกเสียไม่ให้เข้ามารวมกันได้ การคงจะ

เชียงใหม่แล้ว ให้เลยตามขึ้นไปตเอาเมืองเชียงแสน ไทสัน
ทาศัยของพม่าเสียทีเดียว

ฝ่าย ไปสุพลไปมระยง่วนยกกองทัพพม่าลง มาถึงเมือง
เชียงใหม่ก่อนกองทัพไทย ก็เข้าตั้งค่ายประชิดเตรียมระค
เมือง แต่กำลังที่รวบรวมลงมาได้จะไม่แข็งแรงเท่าไรนัก ครั้น
ได้ข่าวว่ากองทัพไทยยกขึ้นไปไปสุพลไปมระยง่วนก็ถอยหนี
กลับไปเมืองเชียงแสนหารอดต่อสู้ไม่ ในพงศาวดารพม่าว่า
ไปสุพลเลยยกกลับไปเมืองพม่าทางเมืองนาย หวังจะเข้ามา
สมทบกับอะแซห่วนกัในเมืองไทย แต่ว่ามาหาทันกองทัพ
อะแซห่วนกัไม่

ฝ่ายอะแซห่วนกัเตรียมทัพพร้อมแล้ว ถึงเดือน ๑๑ ปี
มะแม ก็ให้กระโละไปกับมังแฆยงู (๑) ผู้เป็นน้องชายคุม
กองทัพหน้าจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ยกออกจากเมืองเมาระตะมะ
แล้วอะแซห่วนกัยกทัพหลวงจำนวนพล ๑๕,๐๐๐ หนุนมา
กับตะแคงมรหนองและเจ้าเมืองตองอู กองทัพพม่าเดินทาง
ด่านแม่ละเมาเข้ามาเมืองตาก ฝ่ายเจ้าเมืองกรมการหัวเมือง
ไทยรายทางไม่มีกำลังพอจะต่อสู้ ต่างก็พาครัวราษฎรอพยพ
หลบหนี กองทัพพม่าจึงเดินจากเมืองตากมาทางบ้านคานลานหอย

(๑) ในพงศาวดารพม่าเรียก พุกามโบ้คน ๐ เยจ้องกยอ

พระยาจักรีเห็นว่าพม่ายกมาเข่นกองทัพใหญ่ กำลังไทยที่มอยู่
เมืองเหนือหนียกกว่าพม่ามากนัก ควรจะตั้งรับอยู่ที่เมือง
พิษณุโลกเขาเมืองเป็นทมนต์ต่อสู้พม่า คอยกองทัพกรุงธนบุรียก
ขึ้นไปช่วย ด้วยเมืองพิษณุโลกอยู่ทางลำแม่น้ำแควใหญ่ ใช้
เรือขนส่งกองทัพเมืองข้างใต้ใต้สะดวก แต่เจ้าพระยาสุรสีห
อยากจะยกไปตีพม่าก่อน จึงรวบรวมกองทัพหัวเมือง ให้
พระยาสุโขทัย พระยาอัครวงค์เมืองสวรรคโลก และพระยา
พิชัย เป็นกองหน้ายกไปรบพม่าที่บ้านกงธานี เจ้าพระยา
สุรสีหยกตามไปตั้งอยู่ที่บ้านไกรข่าแฝก พม่ายกมาตีกองทัพ
พระยาสุโขทัยแตกถอยมา แล้วยกติดตามมาลงค่ายเจ้าพระยา
สุรสีห เจ้าพระยาสุรสีหตั้งรับอยู่ ๓ วัน เห็นพม่ามากกว่า
มากนัก จะโอบล้อมเอากองทัพ ก็ถอยกลับเข้ามาเมืองพิษณุโลก
อะแซห่วนกึ่งแบ่งกองทัพพม่าให้อยู่รักษาเมืองสุโขทัย
๕,๐๐๐ แล้วคุมพล ๓๐,๐๐๐ ยกตามมาลงเมือง
พิษณุโลกในเดือนธันวาคมให้ตั้งค่ายรายล้อมเมืองทั้ง ๒
ฟากแม่น้ำ เจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็จัดการขึงถนนเมืองเป็นสามารด
และเมืองพิษณุโลกนั้นแนวปราการตั้งทั้ง ๒ ฟาก เขาลำแม่น้ำ
ไว้กลางเมือง จึงให้ทำสะพานเรือข้ามแม่น้ำ ๓ แห่ง สำหรับ
ส่งกำลังไปมาให้ช่วยเหลือกันไต่ทั้ง ๒ ฝ่าย

ในเวลาเมื่ออะแซหฺวุ่นกตั้งล้อมเมืองพิษณุโลกอยู่ก่อนกองทัพกรุงธนบุรีขึ้นไปถุนั้น จำนวนพลฝ่ายไทยที่คงรักษาเมืองพิษณุโลกจะมากน้อยเท่าใดไม่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่เชื่อได้ว่าไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ เป็นอย่างมาก ความปรากฏว่าเวลาเมื่อพม่ากำลังตั้งค่ายล้อมเมืองนั้น อะแซหฺวุ่นกยกพลเล็กยค่ายไปเที่ยวตรวจหาชัยภูมิทุก ๆ วัน เจ้าพระยาสุรสีห์คุมพลออกโจมตี สูพม่าไม่ใดคของถอยมา เจ้าพระยาจักรีจึงคุมพลออกรบเอง คพม่าต้องถอยหนีเข้าค่ายไปหลายครั้ง อะแซหฺวุ่นกยกของฝมอเจ้าพระยาจักรี ดงให้มาบอกว่าจะขอพบปะให้รู้จักกัน ครั้นเวลานั้นจึงนัดหยุดรบ อะแซหฺวุ่นกยกเจ้าพระยาจักรีออกไปพบกันที่ในสนามย่นมาเจรจากัน ความที่เจรจาล่าช้าไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า

“อะแซหฺวุ่นกให้ล้ามถามเจ้าพระยาจักรีว่าอายุเท่าใด เจ้าพระยาจักรีให้บอกไปว่าอายุได้ ๓๐ เศษ (๐) แล้วจึงให้ถามถึงอายุอะแซหฺวุ่นกข้าง บอกมาว่าอายุได้ ๗๒ ปี อะแซหฺวุ่นกพิจารณาครุปลักษณะเจ้าพระยาจักรีแล้ว สรรเสริญว่าท่านรูปงาม ฝมอกเข้มแข็ง อาจสู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้

(๐) เวลานั้นพระชันษาได้ ๓๘ ปี

จงอย่าทำร้ายข้าพเจ้าไว้ ภายหน้าจะไต่เป็นกษัตริย์เป็นแท้”(๑)
 แล้วให้เอาเครื่องม้าทองสำรับ ๑ กีบสักหลาดพีย ๑ ก็นสอด
 แก้ว ๒ ก้อน น้ำมันดิน ๒ หม้อมาให้เจ้าพระยาจักรี เจ้า
 พระยาจักรีก็ให้ของทอแทนตามสมควร เมื่อก่อนอะแซห่วนก็
 จะกลับไปค้าขายให้ลามขอกเจ้าพระยาจักรีว่า จงรักษาเมืองไว้ให้
 มั่นคงเถิด เราจะตีเอาเมืองพิษณุโลกให้จงได้ในครั้งนี้ ไป
 ภายหน้าพม่าจะตีเมืองไทยไม่ได้อีกแล้ว และในวันนั้นหยกรบ
 กันทั้งวัน ถึงพวกทหารพม่ากับทหารไทยต่างชวนกันเข้าไป
 กินอาหารในค่าย มิได้ทำอันตรายแก่กัน (๒)

(๑) ความที่อะแซห่วนกล่าวว่าครั้งนี้ มีผู้ศึกษาโบราณคดี
 บางคนเห็นว่าเป็นกลอุบายของอะแซห่วนก็ ประสงค์จะให้เกิด
 ระแวงกับพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่ความเห็นเช่นกล่าวนี้ น่าสงสัย
 ว่าความจริงจะเป็นอย่างอื่น ด้วยต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้ง
 เจ้าพระยาจักรีเป็นสมเด็จเจ้าพระยาให้มีราชทินนามว่า สมเด็จ
 เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก คุณคล้ายคำของอะแซห่วนก็ หรือเมื่อ
 ชมนั้นเขาจะใช้คำอย่างไรอันตรงกับคำ “ กษัตริย์ศึก ” หมาย
 ความเพียงว่าเป็นแม่ทัพอันไม่มีตัวสู้คอกกระมัง

(๒) ที่ว่าไปกินข้าวในค่ายพม่าได้นี้ คือในวันนั้นแม่ทัพ
 ทั้ง ๒ ฝ่ายตกลงอย่างทัพนัน มหาสงครามในยุโรป เมื่อ ค.ศ.
 ๑๖๐๔ ถึงวันคริสต์มาสก็อย่างทัพนัน พวกทหารทั้ง ๒ ฝ่ายไปกิน
 อาหารเล่นหัวด้วยกันในสมรภูมิกี่มี

ฝ่ายกรุงธนบุรีเมื่อได้ข่าวว่าจะแซงหัวน้ํากยกกองทัพใหญ่
เข้ามาทางหัวเมืองเหนือ ขณะนั้นเห็นจะมีโยชอกหัวเมือง
ช้กษัตริย์ได้เข้ามาว่า พม่ายกมาจากเมืองตะนาวศรีอีกทาง ๑ ท้วย
พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ไว้พระทัยจึงดำรัสสั่งให้เกณฑ์กองทัพ ให้
เจ้ารามลักษณหลานเธอ ซึ่งเป็นกรมขุนอนริรักษสงครามคุม
ออกไปรักษาเมืองเพชรบุรี(๑) คอยขยอกันพม่าที่จะยกมาทาง
ท่านสังขร แต่ทางเมืองกาญจนบุรีและเมืองราชบุรีจะขยอกัน
พม่าซึ่งจะยกมาทางท่านพระเจดีย์สามองค์ จะไค้แต่งให้ผู้ใดไป
ทงที่ไหนบ้าง หรืออย่าง ไร ไม่ปรากฏ ในหนังสือ พระราช-
พงศาวดาร ครั้นจักการขยอกันซาคักซึ่งจะยกมาทางทิศใต้ฝ่าย
ตะวันตกแล้ว พระเจ้ากรุงธนบุรีก็เสด็จยกกองทัพหลวง มี
จำนวนพล ๑๒,๐๐๐ เศษ ออกจากพระนครเมื่อ ณ วัน
อังคาร เดือนยี่ แรม ๑๑ ค่ำ ยมะแม ขึ้นไปต่อสู้กองทัพ
ใหญ่ของซาคักซึ่งยกเข้ามาทางหัวเมืองฝ่ายเหนือ

(๑) ชาวเมืองเพชรบุรีเล่ากันว่า เจ้ารามลักษณไปรักษาเมือง
เพชรบุรีครั้งนั้นพลน้อยไม่พอจะรักษาเมืองเดิมได้ จึงให้ร้อ
ก้าแพงเมืองเดิม ตั้งแนวก้าแพงใหม่ตอนมุมเมืองด้านตะวันตก
เฉียงเหนือ รักษาเพียงส่วนเสี้ยวของเมืองเดิม แนวก้าแพงยัง
ปรากฏอยู่

กระบวนศึกตอนที่ ๑

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นไปถึงเมืองนครสวรรค์ ใน
ชั้นต้นทรงจัดวางการคมนาคมที่จะให้กองทัพหลวงไปมาถึงกัน
กับกองทัพเจ้าพระยาจักรและเจ้าพระยาสุรสีห์ ซึ่งตั้งอยู่ที่เมือง
พิษณุโลกได้สะดวก มีรับสั่งให้พระยาราชานครศรีชุมยกกองทัพ
จำนวนพล ๓,๐๐๐ ตั้งอยู่ที่เมืองนครสวรรค์ คอยระวัง
ทางลำเลียงและระวังข้าศึกซึ่งจะยกลงมาลำน้ำพิง แล้วเสด็จ
ยกกองทัพหลวงชนทางลำน้ำแควใหญ่ไปยังปากพิง แขวงเมือง
พิษณุโลก เมื่อวันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ ให้ตั้ง
ค่ายหลวงประทับอยู่ที่ปากพิงนั้น ค่ายเป็นปากคลองลัดทางเรือ
ไปมาในระหว่างลำน้ำแควใหญ่ถึงเมืองพิษณุโลก กับลำน้ำยม
ถึงเมืองสุโขทัยอยู่ที่เมืองพิษณุโลกลงมา ระยะทาง พอวัน ๑
แล้วตรัสสั่งให้ข้าราชการที่เป็นแม่ทัพนายกอง คมพลไปตั้งค่าย
ทั้ง ๒ ฟากลำน้ำ เป็นระยะขึ้นไปแต่กองทัพหลวงจนถึงเมือง
พิษณุโลก

ระยะที่ ๑ ตั้งที่บางทราย พระยาราชสุภาวดีเป็นนายทัพ

ระยะที่ ๒ ตั้งที่ท่าโรง เจ้าพระยาอินทรอภัยเป็นนายทัพ

ระยะที่ ๓ ^๕ กิ่ง ^๕ ท ^๕ ยาน ^๕ กระจ่าง ^๕ พระ ^๕ ยาราช ^๕ ฤกดี ^๕ เป็น

นายทัพ

ระยะที่ ๔ ^๕ กิ่ง ^๕ ท ^๕ กระจ่าง ^๕ จมน ^๕ เสมอ ^๕ ใจ ^๕ ราช ^๕ เป็น ^๕ นาย ^๕ ทัพ

ระยะที่ ๕ ^๕ กิ่ง ^๕ ท ^๕ กระจ่าง ^๕ ทร ^๕ ทาย ^๕ เมือง ^๕ พิษณุ ^๕ โลก ^๕ พระ ^๕ ยาน

นครสวรรค์เป็นนายทัพ ให้จักกองตระเวนออกตรวจตรารักษาว
 ทางคมนาคมทุกระยะ และให้มีกองปืนใหญ่ทหารเกณฑ์
 หักเตรียมไว้เป็นกองกลาง สำหรับจะให้ไปช่วยที่ค่ายไหน ๆ
 ใดในเวลาต้องการทันที แล้วก็ให้พระศรีไกรลาคคุมพล ๕๐๐
 ทำทางวิมลำนำสำหรับเดินกองทัพแต่ปาก พิง ผ่านไป ตาม ค่ายที่
 กิ่งอยู่ ตลอดถึงเมืองพิษณุโลก
 พิเคราะห์ที่กล่าวถึงทั้ง ๒ ฝ่าย ที่ทั้งกองทัพปะทะกันอยู่ใน
 เวลานั้น พม่าเห็นจะมีจำนวนพลมากกว่าไทยราว ๓ ค่ำ ๒
 ค่ำ ๓๐,๐๐๐ ค่ำ ๒๐,๐๐๐ แต่ไทยมีปืนใหญ่มากกว่า
 พม่า ทั้งมีเรอรรยและไค้ทางไปมาทางลำแม่น้ำไว้ ด้วยเหตุนี้
 พม่าจึงไม่กล้าลงมาตั้งสกัดทางข้างวิมลำน้ำ ด้วยเกรงปืน
 ใหญ่ของไทย แต่มีความลำบากเป็นข้อสำคัญอยู่ด้วยกันทั้งฝ่าย
 พม่าและฝ่ายไทยด้วยเรื่องเสบียงอาหาร ฝ่ายพม่าเดิมหมายจะ
 ไค้เสบียงอาหารมาจากทางเชียงใหม่ ไม่ได้สัมคึกด้วยไปสพลา
 ไปมระย่วนค้ำไค้ไค้เมืองเชียงใหม่ อะแซห่วนักค้ำของอากัคยแต่

เสบียงอาหารซึ่งจะหาได้ในเมืองไทยอันเป็นเมืองข้าศึก หาก
 พม่าเข้ามาถึงก่อนเวลาที่ไทยจะเตรียมต่อสู้ จึงได้โอกาส
 เก็บเสบียงอาหารบรรดามีอยู่ในท้องที่รวบรวมไว้ได้โดยมาก ถึง
 ภาระนั้นช้านไปเมื่อเสบียงอาหารที่พม่ารวบรวมไว้ยกพระองค์จะ
 หาเพิ่มเติมก็ยาก ด้วยกองทัพไทยขึ้นไปตั้งอยู่ ถ้าพม่าไม่ค
 กองทัพไทยให้แตกพ่ายไปได้ไทยก็มีช่อง ทางที่จะทำลายหรือ
 กักกันเสบียงอาหารไม่ให้ตกไปถึงพม่า พม่าก็จะสันกำลังใน
 ที่สุด ส่วนความลำบากข้างฝ่ายไทยในเรื่องเสบียงอาหารนั้น
 ชอตันเพราะพม่าล้อมเมืองพิษณุโลกไว้ พลทหารและครอบครัว
 ราษฎรที่อยู่ในเมืองจะออกไปล่าหาเสบียงอาหารไม่ได้ ต้อง
 อาศัยแต่เสบียงอาหารที่ลำเลียงส่งขึ้นไปจาก กองทัพ ตามทาง
 แม่น้ำ ส่วนกองทัพหลวงหนักของอาศัยเสบียงหัวเมืองข้างใต้
 ต่งแต่กรุงเก่าขึ้นไปจนเมืองพิริตร จัดบรรทุกเรือลำเลียงส่ง
 ขึ้นไป ต้องเดินลำเลียงระยะทางห่างไกลหลายวันจึงเป็นห่วง
 ทางลำเลียงเสบียงอาหารอยู่เสมอ ถ้าข้าศึก มาตักตักค
 ลำเลียงได้กองทัพหลวงก็จะต้องถอย กองทัพหลวงถอยเมือง
 พิษณุโลกก็ไม่พอมือข้าศึก ด้วยสันเสบียงอาหาร เพราะทาง
 ใต้เสียทั้ง ๒ ฝ่าย เป็นดังกล่าวมานี้ ข้อสำคัญข้างฝ่ายพม่า
 จึงอยู่ที่ต้องคึกคักกองทัพไทยให้แตกโดยเร็วจึงจะชนะศึก แต่

ถึง ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๑๒ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีดำรัสสั่งให้พระยาธรรมไตรโลก พระยารัตนพิมล พระยาชลบุรีคมพลอยรักษาค่ายหลวงที่ปากนาฬิง แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปตั้งที่บางทรายฝั่งตะวันออกไปช่วยพระยาราชสุภาวดี ในค้ำว้นนั้นพม่ายกมาทางฝั่งตะวันตกเข้าปล้นค่ายเจ้าพระยาอินทรร้อยยทตงเป็นระยะที่ ๒ ที่ท่าโรง รบพุ่งกันเป็นสามารด พระเจ้ากรุงธนบุรีให้กองเกณฑ์หัต ๒๐๐ คน (คุมขันธ์ใหญ่) ขึ้นไปช่วย พม่าก็ไม่ได้ค่ายก็เลิกถอยไป

ในตอนนั้นอะแซหวุ่นกรัสกว่า กองทัพไทยทยอยขึ้นไปจากข้างใต้มีกำลังมากกว่าที่คาดไว้แต่แรก ครั้นจะแบ่งกำลังที่ล้อมเมืองพิษณุโลกมาช่วยกันตีกองทัพไทยข้างใต้ ก็เกรงว่าเจ้าพระยาทั้ง ๒ จะออกระดมตีทางข้างเหนือ จึงให้จัดการรวบรวมกองทัพกรุงธนบุรีไว้ แล้วมีหนังสือส่งไปยังกองทัพหนุมตตั้งอยู่เมืองสุโขทัย ๕,๐๐๐ ให้แยกลงมาตีคัตถาล่าเตียงของกองทัพกรุงธนบุรี ๓,๐๐๐ จำนวนพลที่เหลืออีก ๒,๐๐๐ ให้ยกไปช่วยรบไทยทางเมืองพิษณุโลก

กระบวนศึกตอนที่ ๒

ฝ่ายพระเจ้ากรุงธนบุรี เห็นกองทัพพม่าตกลงมาค้ำค่าย
เลิกกลับไปทางเมืองพิษณุโลกหมด ก็ทรงเตรียมการที่จะ
กองทัพพม่าซึ่งล้อมเมืองพิษณุโลก ถึงวันพุธเดือน๓ขึ้น๑๓ค่ำ
มีรับสั่งให้พระยารามัญวงศ์คุมพลกองมอญผ่านทางในเมือง
พิษณุโลก ขึ้นไปตั้งประชิดค่ายพม่าข้างคานเหนือ ให้เจ้า
พระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์เพิ่มกำลังออกไปตั้งค่ายประชิด
พม่าข้างคานตะวันออก ข้างคานใต้นั้นให้พระยานครสวรรค์
ซึ่งตั้งอยู่ ณ วัดจันทร์ท้ายเมืองพิษณุโลก ตั้งค่ายซัดกับกาประ-
ชิดค่ายพม่าออกไป เป็นหลายค่าย พม่ายกเข้าค้ำกองมอญที่
พระยารามัญวงศ์คุมไป พวกมอญยิงขันทบของพม่าเจ็บช่วย
ล้มตายถอยหนีกลับไปเข้าค่ายกองมอญที่ตั้งค่ายลงใต้ ส่วนกองทัพ
เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ทยากรากในเมืองพิษณุโลกไป
ตั้งค่ายประชิดพม่าข้างคานตะวันออกนั้น แต่แรกพม่ารบชิงเอา
ค่ายได้ เจ้าพระยาสุรสีห์เข้ารบเองชิงเอาค่ายคืนมาได้ แล้ว
ขับทหารเข้าตั้งค่ายประชิดพม่าได้ตลอดทั้งคาน พม่ายกมาค้ำ
ค่ายก็ถูกไทยตีแตกพ่ายไปอีก พม่าจึงซัดเข้ามาเป็นหลายสาย
เอาคันทวนเข้ามาค้ำค่ายไทย ฝ่ายไทยก็ซัดคันทวนออกไปให้ทะลุถึง

ของพม่า รบพุ่งกันในทุก ๆ ค่าย รบกันมาหลายวันไทยก็
ค่ายพม่าไม่แตก

ครั้นวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ พระเจ้ากรุงธน-
บุรีเสด็จขึ้นไปตั้งค่ายทิวทัศน์ที่ท่ามืองพิษณุโลกเพลาค่ำ ๑๐
นาฬิกา ให้กองทัพพระยายมราช พระยานครราชสีมา พระยา
พิชัย สงคราม ยกหนุนไปช่วยพระยานครสวรรค์ ข้างบ้านไค
แล้วคำรัสสั่งให้คนสัญญาแก่นายทัพไทยที่ไปตั้งประชิดพม่าให้
เตรียมตัวพร้อมกันทุกกองพลถึงเพลาตก ๕ นาฬิกา ก็ออก
สัญญาให้กองทัพไทยเข้าระดมตีค่ายพม่าที่ลอมเมืองข้างคาน
ตะวันออกพร้อมกันทุก ๆ ค่าย รบกันอยู่จนเช้า ไทยเข้าค่าย
พม่าไม่ได้ก็ถอยกลับมา เพราะอะแซหวนักเห็นไทยตั้งค่าย
ประชิดข้างคานตะวันออกมาหลายวัน คาคว่าไทยคงระดมตีค่าย
ทางคานนั้น อะแซหวนักมรพลมากกว่าจึงส่งกำลังเพิ่มเติมมา
ต่อสู้แข็งแรงนัก

พระเจ้ากรุงธนบุรีตีค่ายพม่าที่ลอมเมืองพิษณุโลกข้างคาน
ตะวันออกไม่ได้สมประสงค์ รุ่งขึ้นวันพุธ เดือน ๓ แรม ๓ ค่ำ
จึงมีรับสั่งให้ประชิดแม่ทัพนายกองพร้อมกันที่ค่ายวัดจันทร์ ทรง
ปรึกษาการที่จะตีกองทัพพม่าต่อไป เห็นว่าตีประชิดหน้าไม่
สำเร็จช่วยพม่ามีกำลังมากกว่า จึงตกลงว่าจะเปลี่ยนวิธีรบ

กำหนดให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์รวมกำลังในเมืองยก
ออกตีค่ายพม่า ให้ตีเฉพาะแต่ค่ายทางค้ำตะวันตกเฉียงใต้
จะให้กองทัพอีกกอง ๑ แยกไปจากกองทัพหลวงตีกระหนาบ
พม่าเข้าไปข้างค้ำหลัง ให้พม่าแตกโดยกระบวนตีโดยเป็น
ลำดับไป เมื่อปรกษากันแล้วพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เสด็จกลับจาก
ค่ายวัดจันทร์ในค้ำวันนั้น ลงมาตั้งกองทัพหลวงอยู่ที่ค่ายท่าโรง
อินเป็นระยะที่ ๒ แต่ค่ายปากฟิงชันไปนั้น

รุ่งขึ้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ จึงดำรัส
สั่งให้กองทัพพระยานครสวรรค์ ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดจันทร์ถอยลงมา
ยังกองทัพหลวง และให้ห้ำกองทัพพระโหราธิบดีและกองมอญ
พระยากลางเมืองขึ้นมาจากค่ายบางทราย แล้วรวมพลจัดเข้า
เป็นกองทัพ ๑ จำนวนพล ๕,๐๐๐ ให้พระยานครสวรรค์
เป็นกองหน้า พระยามหามนเทียรเป็นแม่ทัพ หลวงคำเกิง
รณภพ หลวงรักษโยธินเป็นกองหนุน ให้ยกขึ้นไปซุ่มอยู่ทางค้ำ
หลังค่ายพม่าฝั่งตะวันตก ถ้าเห็นพม่ารยพุ่งคิดพังกัยกองทัพ
เจ้าพระยาจักรีเจ้าพระยาสุรสีห์เมื่อใด ก็ให้ตีกระหนาบเข้าไป
แล้วไปรคให้พระราชสงครามลงมาเอาปืนใหญ่ที่กรุงธนบุรีเพิ่ม
เติมขึ้นไปอีกด้วย

ฝ่ายกองทัพพม่าที่ตั้งอยู่เมืองสุโขทัย ๕,๐๐๐ คน
 ได้รบคำสั่งของอะแซห่วนกักแย่งกำลัง ๓,๐๐๐ ยกเป็นกอง-
 ที่พลิงมาทางเมืองกำแพงเพชร ประสงค์จะให้มาตัดลำเลียง
 ของกองทัพไทยทาง ๑ พลซึก ๒,๐๐๐ ก็ยกไปเมืองพิษณุ-
 โลกตามคำสั่ง กองสอดแนมของพระยาสุโขทัยได้ความว่า
 พม่าให้กองทัพยกไป ๒ ทางดังนั้น จึงมารายทูลพระเจ้า
 กรุงธนบุรี เมื่อ ๗ วันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เมื่อกองทัพ
 พระยามหามนเฑียรยกไปแล้ว ครั้นทรงทราบก็เข้าพระทัยว่า
 พม่าหมายจะตัดลำเลียง จึงทรงแก้ไขกระบวนทัพให้ถอน
 พระยาราชภักดีกับพระยาพิพัฒน์โกษา ซึ่งตั้งอยู่บ้านกระตาศ
 อันเป็นระยะที่ ๓ ให้ลงมาช่วยพระยาราชาศรีรักษาเมือง
 นครสวรรค์ และให้กองทัพพระยาเจ่งสุมทบกกับกองทัพหลวง
 ภักดีสงครามรวมกันเป็นจำนวนพล ๕๐๐ รับยกไปคอยสอด
 แแนมซาคักกอบขยที่บ้านลานดอกไม้แขวงเมืองกำแพงเพชร(๑) ให้
 รู้ว่าพม่าจะยกไปทางไหน ถ้าพบซาคักได้ก็ให้โจมตี ถ้าไม่
 ได้ก็ให้ล่าถอยมา ส่วนกองทัพพระยามหามนเฑียรยกไป
 ชุ่มคอยตักกระหนาบพม่านั้นคงให้ไป และให้พระยาธรรมาหุน
 ไปอีกกอง ๑

(๑) บ้านลานดอกไม้อยู่ข้างเหนือเมืองกำแพงเพชร

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรเจ้าพระยาสุรสีห์ยกออกไปตั้งประชิด
 ค่ายพม่า ทลอมเมืองอยู่ข้างคานตะวันตกเฉียงใต้เมื่อวันเสาร์
 เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ ตามรับสั่งพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ไต่รบกับ
 พม่าแต่ในค่านั้น เจ้าพระยาสุรสีห์ให้เขาไม่ทำคชปลายผูก
 ผ่าชุน้ำมันยาง เขาค้นคชขี้ในกระบอกปืนใหญ่ เขาไฟบุก
 ปลายคชแล้วยิงเข้าไปในค่ายพม่า เผาค่ายพม่าไหม้ค่าย ๑
 ถูกหอรบไหม้ทำลายลงก็หลายหอ พม่าออกมาด้วยไฟลูกไทย
 ยิงตายและลำบากไปเป็นอันมาก แต่ที่ค่ายพม่าหาแตกไม่ ด้วย
 กองทัพที่กระจะไปช่วยตีกระหนาบอีกทาง ๑ ยกไปไม่ถึงตาม
 กำหนด เพราะกองทัพพระยานครสวรรค์อันเป็นกองหน้าของ
 พระยามหามณฑลเที่ยวยกไปตั้งบ้านส้มป่อยไปพบทัพพม่า (บางที
 จะเป็นกองทัพพม่า ๒,๐๐๐ ที่ยกมาจากเมืองสุโขทัยนั้น)
 ต้องรบพุ่งติดพันกันอยู่ จึงไปติดอยู่เพียงนั้น เจ้าพระยาจักรเจ้า
 พระยาสุรสีห์ก็ตั้งรักษาค่ายมั่นอยู่ ส่วนกองทัพพระยามหา
 มณฑลเที่ยวจะทำ อย่างไร ต่อไปไม่ปรากฏ ในหนังสือ พระราช-
 พงศาวดาร ปรากฏแต่ว่ากองทัพพระยานครสวรรค์กลับมาตั้ง
 ที่บ้านแซง จึงเข้าใจว่าเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นว่าระคิโยพม่า
 โดยไม่ไหวตัวไม่ได้แล้ว ก็ให้หากลับมาตั้งกองทัพพระยา
 นครสวรรค์และพระยามหามณฑลเที่ยว

กระบวนศึกตอนที ๓

ฝ่ายอะแซหวั่นกเห็นกองทัพไทยทศกัณฐ์ค่ายตามริมแม่น้ำไค
เมืองพิษณุโลกย้ายถอนไปทอนเสียหลายกอง กำลังทศกัณฐ์
ทางคมนาคนในระหว่างกองทัพหลวงกับเมืองพิษณุโลกอ่อนลง
ก็ให้กระโขนกกองทัพลงมาตั้งสกัดกั้นลำเลียงเสบียงอาหาร
ที่ส่งเข้าไปในเมืองพิษณุโลก พม่าก็เอาไปไคหลายครั้ง ครั้ง
หลังพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ส่งเสบียงอาหารขึ้นไปอีก ให้พระยา
นครราชสีมาคุมกำลังของกันกองลำเลียงขึ้นไปด้วย และทางใน
เมืองก็ให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกำลังลงมาคอยรับ พม่ายกออก
สกัดทางลำเลียง ทศกัณฐ์ ๒ ฝ่ายเข้าถล่มกันไม่ได้ ด้วย
กระโขนกนายทัพพม่ารบพุ่งขัดขวางไว้ ทั้งในหนังสือพระราช-
พงศาวดารและพงศาวดารพม่าสรรเสริญว่า กระโขนกเป็นผู้
ฝีมือเข้มแข็งในการรบพุ่งคนหนึ่ง พระยานครราชสีมาถึงของ
คมเสบียงกลบคนมาค่ายหลวง แต่ถนนเสบียงอาหารก็ส่งเข้า
ไปไม่ได้ถึงเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ก่อน

ถึงวันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ มีไชยชองขึ้นไป
จากกรุงธนบุรีว่าพม่ายกเข้ามาทางค่านสิงขร ชนมาคเมืองกย

เมืองปราณแตก กรมขุนอนรักษ์สงครามซึ่งรักษาเมืองเพชรบุรี
 แต่งกองทหารไปตั้งซัดดาทัพอยู่ที่ด่านช่องแคบในแขวงเมือง
 เพชรบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ไว้พระทัย เกรงพม่าจะยกเข้า
 มาตีกรุงธนบุรีอีกทาง ๑ จึงดำรัสสั่งให้เจ้าประทุมไพจิตรคุม
 กองทัพกลับลงมารักษาพระนครของ ๑ กองทัพหลวงก็ถอย
 กำลังลงไปอีก

ฝ่ายกองมอญที่พระเจ้ากรุงธนบุรีให้พระยาแจ้งคุมไปตั้งดัก
 พม่าที่เมืองกำแพงเพชร ไปถึงก่อนพม่า จึงตั้งซุ่มสกัดทาง
 อยู่ พอพม่าที่ยกไปจากเมืองสุโขทัยไปถึง พระยาแจ้งออก
 โจมตีพม่าไม่ไว้ตัวก็แตกหนี ไต่เครื่องสัตว์ราชของข้าศึกส่ง
 มาถวาย แต่พม่ามากกว่ามากนัก พอกองข้างหลังตามมาทัน
 พระยาแจ้งก็ถอยล่าถอยมาซุ่มสะกดรอยคอยสืบข่าวพม่ากองทัพ
 นั้นตามรับสั่ง และกองทัพพม่าซึ่งยกลงมาเมืองกำแพงเพชร
 นั้น ออแซห่วนกักตั้งไหลลงมาตีเมืองนครสวรรค์ อันเป็นที่รวบรวม
 เติบยงกองทัพไทย หวังจะตีกำลังกองทัพไทยที่ขึ้นไปช่วย
 เมืองพิษณุโลกด้วย พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชดำริเห็น
 ความคิดพม่า จึงให้กองทัพพระยาราชภักดี และพระยาพิพัฒน์-
 โภษาถอยลงมาสมทบกองทัพพระยาราชอาเศรมุขรักษาเมือง
 นครสวรรค์ตั้งกล่าวมาแต่ก่อน ครั้นพม่ายกลงมาถึงเมือง

กำแพงเพชร สืบสวนได้ความว่าไทยตั้งรักษาเมืองนครสวรรค์
แข็งแรง กำลังกองทัพพม่าที่ยกมา ๓,๐๐๐ ไม่พอจะตีเขา
เมืองนครสวรรค์ได้ พม่าจึงยบยงค่ายอยู่เพียงเมืองกำแพงเพชร
แล้วแต่งกองโจรให้เดินลัดป่าทางฝั่งตะวันออก อ้อมหลังเมือง
นครสวรรค์ลงไปเมืองอุทัยธานี (เก่า) กอง ๑

ถึงวันเสาร์ เดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ พระเจ้ากรุง-
ธนบุรีได้ทรงทราบความตามโบายบอกว่า พม่าที่เมืองกำแพงเพชร
ตั้งค่ายอยู่ที่บ้านโนนศาลาค่าย ๑ บ้านถลกขยาดค่าย ๑ บ้าน
หลวงค่าย ๑ แล้วแยกแกลงไปทางเมืองอุทัยธานีกอง ๑ ไป
เผาบ้านอุทัยธานีเสียแล้วจะยกไปทางไหนสืบไม่ได้ความ พระ-
เจ้ากรุงธนบุรีทรงระแวงว่า พม่าที่ยกไปจากอุทัยธานีจะไปชุมนุม
สังคักทางคอยคักองลำเลียงข้างใต้เมืองนครสวรรค์ลงมาอีก
จึงโปรดให้แบ่งไพร่พลในกองทัพหลวงจัดรวมเข้าเป็นกองทัพ ๑
มีจำนวนพล ๑,๐๐๐ ให้เจ้าอนุรุธเทวัญชากรทั่วยุไป แล้ว
แยกออกเป็นกองน้อย ๓ กอง กองที่ ๑ ให้ชั้นอินทรเทศ
บังคับ กองที่ ๒ ให้หลวงปลัดกับหลวงสรวิชิต(*) นายด่าน
เมืองอุทัยธานีบังคับ เป็นกองหน้าของกองที่ ๓ กองที่ ๓ ให้

(*) หลวงสรวิชิตนี้ คือเจ้าพระยาพระคลังหนในรัชกาลที่ ๑
กรุงรัตนโกสินทร์

เจ้าเศษฐกุมารขบขัน ยกลงมาคอยขบขันกันลำเลียงเสียบึงอาหาร และเครื่องอาวดยทกถนทซ่งส่งขึ้นไปจากข้างใต้ แล้วแบ่งคนกอง อาจารย์ลงมาช่วยทเมื่อนครสวรรค์ และให้ลงไปตั้งอยู่ที่บ้าน คังลำภาแวงเมืองชัยนาทอีกกอง ๑ ทางใต้เมืองพิษณุโลก ก็ให้ถอนกองทัพพระโหราธิบดี หลวงรักษมณฑล จากบ้านท่าโรงซึ่งเป็นระยะที่ ๒ ข้างเหนือปากพงลงมาตั้งค่ายที่โคกสลักในแวงเมืองพิตรกอง ๑ ให้พระยานครไชยศรีลงมาตั้งที่โพธิ์ประทับช้างใต้ลงมาอีกกอง ๑ คอยขบขันลำเลียงที่จะขึ้นไปทางลำน้ำแวงเมืองพิตร ด้วยเกรงพม่าทเมืองกำแพงเพชรจะลอบมาตคคิลำเลียงในคชนน

ถึงวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ มีรับสั่งให้หาเจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ให้ลงมาเฝ้าที่ท่าโรง เจ้าพระยาจักรีช่วยมาไม่ทัน มาเฝ้าแต่เจ้าพระยาสุรสีห์ ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าตำรัสปรึกษาโดยพระราชดำริจะใคร่ผ่อนกองทัพลงไปตั้ง ณ เมืองนครสวรรค์ขบขันเสียบึงไว้ และราชการเมืองพิษณุโลกนั้นให้เจ้าพระยาทั้ง ๒ รั้งของกันรักษาไว้ ความที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารตรงนพเคราะห์ที่คตามรายการที่รบพุ่งกันมาจนถึงเวลานั้น สันนิษฐานว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงพระราชดำริเห็นว่า กำลังไพร่พลไทยน้อยกว่าพม่า จะเอาชัยชนะพม่าโดยกระบวนรบพุ่งอย่างเดี๋ยวจะไม่สำเร็จ แต่ได้

ทราบความตามคำให้การพม่าเชลยที่จับได้ ว่ากองทัพพม่า
 ซักสนเสบียงอาหารชยแล้ว จึงทรงพระราชดำริจะเปลี่ยนวิธีรบ
 คีรติรักษาแต่ชัยภูมิที่สำคัญไว้ให้มั่น แล้วคิกตกล่าเลี้ยงเสบียง
 อาหารเข้าคักให้ชคชอยากจนอ่อนกำลังระล่ำระสาย แล้วจึงเข้าคัก
 ซ้ำเติมให้แตกไปในตอนนั้น ให้เจ้าพระยาทั้ง ๒ สงวนเสบียง
 อาหารในเมืองพิษณุโลกรักษาเมืองถ่วงเวลาไว้ให้จงได้ พระ-
 ราชดำริเห็นจะเป็นเช่นกล่าวนั้น ขณะนั้นข้างฝ่ายอะแซหวุ่นกักคง
 รู้สึกลำบากใจด้วยเรื่องซักสนเสบียงอาหารชนเหมือนกัน เห็นได้
 ท่วงทีด้วยไทยถอนกำลังลงมาข้างใต้เสียมากจึงคิดเปลี่ยนวิธีรบ
 จะรวบรวมกำลังให้มากลงมาระคมคักกองทัพกรุงธนบุรีให้แตก
 หรือให้คองทงเมืองพิษณุโลกจงได้ ในพงศาวดารพม่ากล่าว
 ว่าคัวอะแซหวุ่นกยกกลงมาเอง และเข้าใจว่าเรียกกองทัพทตง
 อยุ่เมืองกำแพงเพชรมาเพิ่มเติมอีกด้วย ร่ายการรบคตอน
 ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า

ณวันอังคาร เดือน ๔ ขน ๒ ค่ำ พระยารัตนพิมลซึ่ง
 รักษาค่ายปากฟิงบอกขึ้นไปกราบทูลพระเจ้ากรุงธนบุรีว่า กอง
 สอดแนมเห็นพม่าถางป่าจะตั้งค่ายในคลองฟิงห่างเข้าไปสัก
 ๓ คั้ง จึงดำรัสสั่งให้หลวงวิสูตรโยธามาตย์ หลวงราชโยธาเทพ
 เข้าย่นใหญ่วางเกวียน ๘ กรรบออกไปเพิ่มเติมรักษาค่ายปากฟิง

ข้างฟากตะวันตก ในวันนั้นพม่ายกมาตั้งค่ายประชิดค่าย
 พระยาจกรรมาและพระยานครสวรรค์ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านแขก (เข้าใจ
 ว่าอยู่แถวบ้านกระตาศ ซึ่งเป็นระยะที่ ๓) & ค่ายแล้วกรีดยทาง
 จะตั้งค่ายโอบล้อมลงมา

ครั้นถึงวันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรี
 เสด็จทรงพระราชดำเนินด้วย พระบาทแต่ค่ายบ้านท่าโรงขึ้นไป
 จนถึงบ้านแขกที่พม่าตั้งค่ายโอบ ค่ายแล้วให้กองทัพพระยา-
 สหราชอาณาจักรไชโยยกกองทัพเสนาออกไปสมทบช่วยพระยา-
 นครสวรรค์รักษาค่าย แล้วเสด็จกลับลงมาตั้งค่ายท่าโรง
 มีรับสั่งให้หาตัวพระยาจักรีมาเฝ้า ทรงปรึกษาราชการทัพอีก
 คราว ๑ และในเพลาค่าชณะเมื่อกำลัง ทรงปรึกษาค่ายกับ
 เจ้าพระยาจักรีนั้น พม่าเข้าปล้นค่ายที่ปากพิง ไทยนั้นเสียดย
 ขึ้นไปถึงค่ายหลวงที่ท่าโรง จึงดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาจักรีอ
 ธิรักษาค่ายหลวง เผื่อพม่าจะยกเข้ามาตีในกลางคืนวันนั้นด้วย
 ส่วนพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกทัพเรือลงมาจากท่าโรงแต่เวลา
 ๓ นาฬิกาลงมาช่วยรักษาค่ายปากพิง แต่พม่าหายกมาตีค่าย
 หลวงไม่ อยู่จนเวลาเช้าเห็นพม่าไม่ยกลงมาตีจึงมอบหมายให้
 พระยาเทพอรชุนกับพระยาพิชิตณรงค์เป็นเจ้าหน้าทรรักษาการ
 แล้วกลับไปยังเมืองพิษณุโลก

สันนิษฐานว่าทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีขึงให้หาเจ้าพระยา-
 จักรมาทรงปรึกษาราชการทัพครั้งนี้ คงจะเป็นเพราะมีการ
 สำคัญเกิดขึ้นในกระบวนศึก ซึ่งจะต้องวินิจฉัยให้ตกลงกันใน
 ระหว่างกองทัพหลวงกับกองทัพที่รักษาเมืองพิษณุโลกในขณะ
 นั้น และการที่ปรึกษากันคงจะมีความลำบาก เช่นเห็นแตกต่างกัน
 อยู่นาน จึงปรากฏว่าปรึกษากันอยู่นานเวลาค่ำก็ยังไม่สำเร็จ
 จนได้ยินเสียงปืนพม่าปล้นค่ายที่ปากพิง พระเจ้ากรุงธนบุรีจึง
 ต้องรีบเสด็จลงมาช่วยในเวลาทำการปรึกษายังค้างอยู่ และมี
 ขอทศวรสังเกตุออกข้อ ๑ ที่เจ้าพระยาจักรีไม่ยอเรือพระเจ้า
 กรุงธนบุรี พอเสด็จกลับไปเมืองพิษณุโลก ข้อที่ปรึกษากันจะ
 เป็นอย่างไร พิจารณาตามเหตุการณ์ที่ปรากฏในหนังสือ
 พระราชพงศาวดาร เห็นว่าราชการที่ปรึกษากันวนนั้น คงต้อง
 เนืองกับเรื่องทัพทรงปรึกษาเจ้าพระยาสุรสีห์หม่อมศรีวรวงศ์ คือ
 พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชดำริเห็นว่าการศึกเสียเปรียบพม่า
 ด้วยพม้ามุ่งกำลังมากกว่ามากนัก กองทัพกรุงธนบุรีจะตั้งรับอยู่
 ที่แขวงเมืองพิษณุโลกเห็นจะรับพม่าไม่อยู่ จึงทรงพระราชดำริ
 จะถอยกองทัพกรุงธนบุรี กลับลงมาตั้งมั่นอยู่ที่แขวงเมืองพิจิตร
 ให้ทางซำค้ำ แล้วจะคิดคดตีเสบียงอาหารซำค้ำให้ทุกทาง
 ด้วยให้ข่าวจากเขลขันธ์ลงมาอีก ว่าพม่าขดสันเสบียง

อาหารมากอยู่แล้ว ดูกรวังแก่เข้าไม่เท่าใดก็คงเกิดระส่ำระสาย
 และการทอดยกกองทัพลงมาให้ทำงั้น ถ้าข้าศึกยกลงมาตาม
 ก็จะต้องเลิกล้อมเมืองพิษณุโลก ถ้าข้าศึกยกล้อมเมืองพิษณุโลก
 อยู่ กองทัพกรุงธนบุรีก็จะทำการได้โดยสะดวกตั้งคิดไว้ ความ
 สำคัญในตอนนี้ที่เมืองพิษณุโลกจะต้องรักษาเมืองไว้ให้ไว้ได้
 การจึงจะสำเร็จทั้งพระราชดำริของพระเจ้ากรุงธนบุรี ฝ่ายข้าง
 เจ้าพระยาจักรีเห็นว่าการทำไม่ได้คงกระแสรพระราชดำริ ด้วย
 ในเมืองพิษณุโลกซัดสนเสบียงอาหาร จนถึงต้องจ่ายให้ไพร่
 พลกินเพียงแต่มีอะไรเสนางหน่งเท่านั้นแล้ว ถึงพม่าซัดสน
 เเสบียงอาหาร พม่าอยู่นอกเมือง ยังพ้อมีอาหารที่จะเที่ยว
 ลาดหามาเจอจានได้ แต่ฝ่ายในเมืองไม่มีที่จะหา ยิ่งช้านไป
 ก็ยิ่งหมดกำลัง เห็นจะรักษาเมืองไว้ไม่ได้จึงพม่าระส่ำระสาย
 ความคิดของพระยาจักรีนั้นคงเห็นว่า ถ้ากองทัพกรุงธนบุรีถอย
 ก็ควรระงับเมืองพิษณุโลกเสียด้วยเหมือนกัน ถึงว่าถกพม่าล้อม
 อยู่ในเวลานั้นผู้คนในเมืองยังมีกำลังพอจะค้ำค้ำพม่าออกไป
 ได้ แต่ถ้าเข้าไป ให้ผู้คนออกอยากจนอ่อนกำลังเสียแล้วถึงจะ
 ค้ำค้ำออกไปก็เห็นจะออกไม่ได้ คงจะต้องพากันเป็นเชลยของ
 พม่าหมด เจ้าพระยาจักรีทูลขออนุญาตทั้งเมืองพิษณุโลกให้สัน
 ห่วงโย จะไปรวบรวมกำลังมารบพม่าอีก พระเจ้ากรุงธนบุรี

ไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่ยังไม่ไต่ทรงสั่งเป็นเค็ดขาดประการใด ก็พอไต่ยินเสียงขันทพม่าปล้นค่ายที่ปากพืง ก็เสด็จไปช่วยรบพม่าทั้งกล่าวมา ความที่อธิบายมานั้นเป็นกรคาดคะเน ตามที่สั่งเกศเหตุการณ์คงจะปรากฏต่อไป

พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จลงมาถึงปากพืง ในเพลากลางคืน พอ ๕ นาฬิกาวันนั้น พม่าก็เข้ามาตีค่าย พระยาธรรมไตรโลก พระยารัตนพิมลข้างบ้านคลองกระพวง รบกันอยู่จนสว่าง

ครั้น ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระดำเนินข้ามสะพานเรือไปข้างฝั่งตะวันตก ทรงจึกกำลังไปช่วยรบพม่ารักษาค่ายคลองกระพวง ให้พระยาสุโขทัยยกหนุไปตั้งค่ายชั๊กยกกาและชุกสนามเพลาะให้คึกคักอยู่กับค่ายที่พม่าตี ให้กองอาจารย์เก่าใหม่และให้หลวงคำเก็ง-รณภพคุมกองเกณฑ์หัดไปสมทบพระยาสุโขทัยด้วย แล้วไปรคให้กองหลวงรักษโยธา หลวงภักดีสงครามยกไปตั้งค่ายประชิดพม่าข้างบ้านปากคลองกระพวง และให้หลวงเสนารภักดีคุมพลกองแก้วจินคายกไปตั้งกระหนาบหลังพม่าอีกด้าน ๑

ถึงวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ กองทัพพระยาสุโขทัย กองหลวงรักษโยธา กองหลวงเสนารภักดี ยกเข้าตีค่ายพม่าที่คลองกระพวงแต่เวลาเช้าพร้อมกันทั้ง ๓ กอง ไ้รบพุ่งกัน

เป็นสามารถถึงใช้ข้าวสุกขึ้น ไทยตีพม่าไม่แตก ด้วยพม่ามากกว่ามากนัก

ถึงวันอาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมี
 รัชสั่งให้กองทัพเจ้าพระยาอินทรชิตซึ่งตั้งอยู่ที่ท่าเรือ และกอง-
 มอญพระยากลางเมืองยกลงมาช่วยรบพม่าที่ปากฟิง อีก ๒ กอง
 แล้วเสด็จออกไปทอดพระเนตรที่ตั้งรบพม่าอยู่ที่คลองกระพวง
 ค้ำรัสสั่งให้ตั้งค่ายชกยกกาต่อออกไปจากค่ายใหญ่อีกเป็นระยะ
 ทาง ๒๒ เส้น ครั้นรอนพลรบค่าเวลาวันนั้นพม่ายกออกไปปล้นค่าย
 ไทยรบพุ่งกันอีกเป็นสามารถ พม่าตีค่ายไทยไม่ได้ก็ตั้งรอกันอยู่
 พระเจ้ากรุงธนบุรีมีรัชสั่งให้หาพระยาอม ราชลงมาจากค่าย
 วัดจันทรทนายเมืองพิษณุโลก ไปรุดให้ถืออาชญาสิทธิ์ขึงคย
 กองทัพไทยที่ตั้งรบพม่าที่คลองกระพวงทุก ๆ กอง

ราววันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๘ ค่ำ อะแซหวนกัให้
 กระละไต่คุมกำลัง มาตีค่ายไทยที่ตั้งอยู่เหนือปากฟิงอีกทัพ ๑
 กระละไต่ยกกองทัพมาตั้งประชิดค่ายพระยานครสวรรค์ซึ่งตั้งอยู่
 ริมลำน้ำแควใหญ่ปากตะวันตกที่ขานแซก ครั้นวันพฤหัสบดี
 เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เวลากลางคืนกระละไต่ให้กองทัพยกข้าม
 ลำน้ำมาปล้นค่ายกรมแสงใน ซึ่งตั้งอยู่ที่วัดพริกปากตะวันออก

พวกกรมแสงรักษาค่ายอยู่ ๒๕๐ คน สู้รบทานกำลังพม่า
 ไม่ไหว พม่าก็ตีค่ายข้างฝั่งตะวันออกได้หมดทั้ง ๕ ค่าย
 ถึง ณ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ พระยานครสวรรค์
 ซึ่งตั้งอยู่บ้านแขกขอกองกลางกราบทูลว่า พม่าตีค่ายโอบล้อมมา
 ถงริมแม่น้ำ และข้ามไปตีค่ายวัดพริกแตกทั้ง ๕ ค่าย เห็นพม่า
 จะถ่วงหลัง จะขอลาถอยกองทัพลงมาตั้งทางฝั่งตะวันออก
 พระเจ้ากรุงธนบุรี จึงดำรัสสั่งให้กองทัพหลวงรักษามันเทียรกับ
 พระโหราธิบดีซึ่งตั้งอยู่ที่โคกสลัก และกองทัพพระยานครไชยศรี
 ซึ่งตั้งอยู่ที่โพธิ์ประทับช้างข้างใต้ ให้ยกขึ้นไปตีปากพองแล้วให้
 กองมอญพระยากลางเมือง กองพระโหราธิบดียกขึ้นไปสมทบ
 กองพระยาเทพอรชุน กองพระยาวชิรธรวงศ์ซึ่งตั้งอยู่ที่ท่าโรง
 รวมเป็นกองทัพ ให้พระยายมราชเป็นแม่ทัพยกไปรบพม่าที่
 วัดพริก กองทัพหน้าของพระยายมราชก็ยกขึ้นไปถึง พอ
 ตีค่ายลง กระละไปก็ยกเข้าตีกองทัพไทยยังไม่ทันพร้อมมูล
 พม่าก็ชิงเอาค่ายได้ ครั้นพระยายมราชขึ้นไปถึงผู้คนพริกพร้อม
 จึงยกเข้ารบพม่าซึ่งเอาค่ายคืนมาได้ พม่าก็ถอยกลับไปค่ายเดิม
 ทางฝั่งแม่น้ำสบรวกอยู่

ในขณะนั้นอะแซหวุ่นกี้ใหญ่แม่ทัพมังเยี่ยงนึ่งชายคุมกองทัพ
 พม่าออกกอง ๖ ข้ามปากมาโอบหลังกองทัพหลวงที่ปากพองทาง

คำนวณวันออก ตั้งค่ายรายประชิดกองทัพหลวงเป็นหลายค่าย
 สู้รบกันอยู่หลายวันไทยตีพม่าไม่แตกไป พระเจ้ากรุงธนบุรี
 ทรงพระราชดำริเห็นว่ากำลังข้าศึกมากนัก จะตั้งสู้รบอยู่ที่ปากพง
 ค่อยไปจะเสียที ครั้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ
 จึงให้ถอยทัพหลวงจากปากพง ลงมาตั้งมั่น อยู่ที่บ้านเข้าตอกใน
 แขวงเมืองพิศตร กองทัพข้าราชการที่ตั้งรักษาตามระยะต่าง ๆ
 ก็ถอยตามกองทัพหลวงลงมาโดยอันค้ำหมคทุกกอง

กระบวนศึกตอนที่ ๔

ฝ่ายเจ้าพระยาจักรีตั้งแต่มาเฝ้าพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้ว
กลับไปเมืองพิษณุโลกปรึกษากับเจ้าพระยาสุรสีห์เห็นพร้อม
กันว่าเหลือกำลังที่จะรักษาเมืองต่อไปได้ ด้วยขีตสันเสียดียง
อาหารยงนัก ต้องจ่ายอาหารให้รพลตกลง จนผู้คนก็อดอยาก
อ่อนแอลงทุกที ถ้าช้าวันไปก็จะต้องเป็นเชลยของพม่า จึง
ตกลงกันให้เตรียมการที่จะทิ้งเมืองพิษณุโลก ให้ทหารในค่ายซึ่ง
ออกไปตั้งประชิดพม่าถอยกลับไปเข้าเมือง พม่าก็ตามเข้ามา
ตั้งค่ายประชิดลงชานกำแพงปล้นเอาเมือง แล้วยกเข้าชนเมือง
พวกทหารที่รักษาหน้าที่เชิงเทินยิงระดมยิงใหญ่่น้อยขยี้กัน
พม่าจะเข้าเมืองไม่ได้ก็ถอยกลับไปค่าย ตั้งยิงปืนโต้ตอบกันอยู่
ถึงวันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ เจ้าพระยาทั้ง ๒
ได้ทราบความว่ากองทัพหลวงล่าถอยไปแต่วันก่อนแล้ว จึงให้
เจ้าหน้าทัพระดมยิงปืนใหญ่่น้อยหนายิ่งกว่าทุกวัน ตั้งแต่เวลาเช้า
จนค่ำ และในเวลานั้นให้เอาขีตสันเสียดียงไปทำตามขอมให้ซาคัก
ได้ยินเสียงระโคม ลวงให้พม่าเข้าใจว่าระเตรียมจะทิ้งต่อสู้
อยู่ในเมืองให้นานวัน แล้วให้จกกระบวนทัพเป็น ๓ กอง

กองหน้าเลือกถวญพลรบทยงมกากลางแข็งแรงสำหรับจะตผาชาคก
 เบ็ดต้องให้กองอนตามไป กองกลางคุมครอบครวีราษฎร
 บรรดารราษฎรทณกรรจแม่ผูกญิงก็ให้มเครองศีศตราวขสำหรับ
 คอสูของกันควทวทกคน กองหลังไว้พลทหารสำหรับของกัน
 ข้างท้ายกระบวน ครนจคกระบวนทัพพร้อมเสด็จ ถึงเวลาค่ำ
 ๘ นาฬิกา ก็ให้เบ็ดประตูเมืองยกกองทัพออกค้ำค่ายพม่าข้าง
 บ้านตะวันออก พม่ายกออกบ้านทานรบพุ่งกับกองหน้าลง
 ทะลุมขอน ไทยค้ทักค่ายพม่าเบ็ดเป็นทางไปได้ เจ้าพระยา
 ทง ๒ ก็ให้รีบเดินกองทัพไปทางบ้านม่งคอนซมพ แต่ครอบครวี
 ราษฎรมากด้วยกัน ตามกองทัพเจ้าพระยาทง ๒ ไปได้ข้าง
 แดกลงมาหากองทัพหลวงทขางข้าวตอกข้าง ทัพปลกเปลย
 เลื่อยลำพม่าตามขยับไปได้ข้าง เจ้าพระยาทง ๒ ก็ยกกองทัพ
 ข้ามเขาบรรทัดไปตั้งรวบรวมพลอยทเมืองเพ็ชรบูรณ์ แต่พม่า
 ตั้งล้อมเมืองพิษณุโลกอยู่ ๔ เดือนจงได้เมือง

ฝ่ายอะแซหวนกรวักกองทัพไทยค้ทักหนีไปจากเมืองแล้ว
 ก็เขาคงอยู่ในเมืองพิษณุโลก และในหนังสือพระราชพงศาวดาร
 ว่า อะแซหวนก็ออกปากประกาศแก่พวกนายทัพ นายกองทง
 ปวงว่า “ไทยเคยยอมมือเขมแข็งนัก ไม่เหมือนไทยแต่ก่อน
 และเมืองพิษณุโลกเสียครั้งนี้จะไคเสียเพราะยอมทแก้ลวทหาร

แพ้เราอันหามิได้ เพราะเขาอดข้าวขาดเสบียงอาหารจึงเลย
 เมือง และซึ่งจะมารบเมืองไทยสืบไปภายหน้านั้น แม่ทัพทมิ
 ลศิขณูญาและฝีมือแต่เพียงฝีมือเราและต่ำกว่าเราอันอย่ามาทำ
 สงครามต่อเมืองไทยเลย จะเอาชัยชนะเขามิได้ แม้นักก็ว่าเรา
 จงจะมาทำศึกกับไทยได้ชัยชนะ”

เรื่องสงครามตอนเมืองอะแซหวนุกได้เมืองพิษณุโลกแล้ว
 ราชการในหนังสือพระราชพงศาวดาร และพงศาวดารพม่า
 ยกพร้อมด้วยกนทิง ๒ ฝ่าย แต่เมื่อพิจารณาเห็นเรื่องประกอบ
 กัน แต่ต้องเก็บความทั้ง ๒ ฝ่ายมาเรียบเรียง เติมความ
 สันนิษฐานอย่างจริงใจได้ว่า เรื่องราวตอนอะแซหวนุกได้
 เมืองพิษณุโลกแล้วเป็นดังนี้ คือ

เมืองอะแซหวนุกได้เมืองพิษณุโลกแล้ว เห็นว่าเสบียง
 อาหารผูกเคืองอดคึกมาก จึงจัดกองทัพ ๒ กอง ให้มังเฆแยง
 คุมมาทางเมืองเพชรบูรณ์กอง ๑ ให้มารวบรวมเอาเสบียง
 อาหารที่เมืองเพชรบูรณ์ และเมืองหล่มสักก็ส่งไป และอีก
 ประการ ๑ บางทีจะให้มาตีซ้ำเติมกองทัพเจ้าพระยาทั้ง ๒
 ซึ่งยกหนีมาทางเมืองเพชรบูรณ์ด้วยก็จะเห็นได้ แล้วให้กระละไ
 คุมกองทัพออกกอง ๑ ยกมาทางเมืองกำแพงเพชร ให้มาลาด
 ทหาเสบียงอาหารทำนองเดียวกัน พอมังเฆแยงกระละไยกไป

แล้วอะแซห่วนก็ได้รับของตราว่า พระเจ้ามังระส่งพระชนม์
 ริงการาชบุตรได้รับราชสมบัติมีรับสั่งให้หากองทัพกลับไปเมือง
 อังวะโดยเร็ว อะแซห่วนก็ไต่ทราบบัดใจ ให้คนถือหนังสือ
 ไปตามกองทัพมังเฆแยงก็ไม่ทัน อะแซห่วนก็จะร้องรออยู่ที่
 เกรงความผิด จึงเก็บรวบรวมทรัพย์สมบัติและกวาดต้อน
 ครอบครว ราษฎร ที่จับได้ยกกองทัพกลับไปทางเมืองสโขทัย
 เมืองตาก ไปออกทางด่านแม่ละเมาโดยทางที่มา สั่งให้กองทัพ
 กระละไ้รออยู่ในเมืองไทย คอยกลับไปพร้อมกันกับมังเฆแยง
 ด้วยเหตุนี้กองทัพพม่าจึงตั้งค่ายอยู่ ๒ กอง ยังต้องปราบปราม
 ชับไล่กันต่อมาอีกหลายเดือน

ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ทรงทราบว่าอะแซห่วนไต่เมืองพิษณุโลกแล้วเลิกทัพกลับไป
 ทรงโทมัสันน้อยพระทัยยงนัก ความทกล่าวนเมื่อคิดคิดว่าพม่า
 เลิกทัพกลับไปก็เป็นอันสันต์ครุ เหตุใดพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงกลับไป
 ทรงโทมัสัน เห็นว่าคงเป็นเพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีหวังพระทัย
 อยู่ว่า ถ้าตั้งมั่นถ่วงเวลาไว้ได้ทั้งทางทัพหลวงและทางเมือง
 พิษณุโลก ไม่ช้าเท่าใดเสมออีกสักเดือน ๑ กองทัพพม่าก็จะ
 สิ้นเสบียงหมดกำลัง เหมือนอยู่ในเงอมนมไทยกระทำได้ตาม
 ชอขใจ แต่ทางเมืองพิษณุโลกไม่รักษาเมืองไว้ให้ได้ ปล่อยให้

ให้พม่าไ้เมืองแล้วเลิกทัพกลับไป ไม่ได้ทำให้สัมคิต เห็นจะเป็น
 ชอนที่เห็นเหตุให้พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโทมนัสน้อยพระทัย
 ในเวลานั้น คงเข้าพระทัยว่าพม่าเลิกทัพกลับไป ด้วยขัดเสี้ยม
 อาหาร ยังไม่ทรงทราบว่าเลิกไปเพราะมีท้องตราสั่งมาจาก
 เมืองหงวะ

ทนจะกล่าวเรื่องความตามหนังสือพระราชพงศาวดาร
 ค่อยไป พอพระเจ้ากรุงธนบุรีทราบว่าพม่าเลิกทัพกลับไปจากเมือง
 พิชณโลก ก็ให้กองทัพออกติดตามตีพม่าในที่ที่เป็นหลายกอง
 ให้พระยาพิชัยกับพระยาพิชัยสงครามยกไปกอง ๑ พระยา-
 เทพอรชุน พระยารัตนพิมล พระยานครไชยศรี (ยกไปกอง ๑)
 ให้พระยาทกขราษฎร์เมืองพิชณโลก หลวงรักษโยธา หลวง
 อิศเนศร์ เป็นกองหน้า พระยาสุรบริบทเป็นกองหลวงยกไป
 กอง ๑ ให้พระยาธิเบศร์รักษาคุมพลอาสาจามยกไปกอง ๑ ทั้ง
 ๔ กองนี้ให้ไปตามตีกองทัพอะแซหวุ่นกตกกลับไปทางเมืองตาก
 แล้วให้พระยาพลเทพ จมื่นเสมอใจราช หลวงเนาโชติยกไป
 กอง ๑ พระยาราชภักดียกไปกอง ๑ ไปตามกองทัพมังแฆแยง
 ซึ่งยกไปทางเมืองเพชรบูรณ์ และให้พระยานครสวรรค์กับ
 พระยาสุวรรณโลก ยกไปตามกองทัพละโว้ซึ่งยกไปทาง

เมืองกำแพงเพชร ส่วนกองทัพหลวงรอรับครอบครัวราษฎรซึ่ง
แตกฉานลงมาจากเมืองพิษณุโลกอยู่ ๑๑ วัน แล้วมีรับสั่งให้
พระยายมราชมารักษาค่ายที่บางช้าวัดคอกคอบรรวมครอบครัว
ต่อไป ถึงฉวันพฤหัสบดี เดือน ๖ แรม ๑๔ ค่ำ ๒๓๑๖
พ.ศ. ๒๓๑๖ ก็เสด็จยกกองทัพหลวงลงมาประทับอยู่ที่ค่าย
บางแหมในแขวงเมืองนครสวรรค์

ฝ่ายกองทัพที่ยกไปติดตามพม่า กองทัพพระยาพลเทพ
พระยาราชภักดีซึ่งยกไปทางเมืองเพชรบูรณ์ ไปพบกองทัพ
มังแยะทางตงอัยท้านนายมข้างใต้เมืองเพชรบูรณ์ ทำนอง
มังแยะจะโคจร คำสั่ง อะแซหวนัก แล้ว กาลง ยก ทพ กลย มา
กองทัพไทยก็เข้าระดมตี พม่าคานทานไม้ไหวระกลยมาทาง
เมืองพิษณุโลกก็ไม่ไค่ ค้วยกองทัพไทยสกัดอัย จึงพากันหนี
ชนไปทางเหนือไปเข้าในแดนลานช้าง แล้วกลยไปเมืองพม่า
ทางเมืองเชียงแสน ค้วยในเวลาหนทางเมืองเวียงจันทน์และ
เมืองหลวงพระบางฮอนนอิมยอมชนอัยกับพม่า และเมืองเชียง-
แสนพม่าก็ยังปกครองอัย

พิเคราะห์เหตุเรื่องราวในตอนนั้น สันสัย ว่า ความที่ กล่าว ใน
หนังสือพระราชพงศาวดารผิดอยู่ ๒ ข้อ คือข้อ ๑ ทพพม่า

เมืองเพชรบูรณ์หนีกลับไปทางเมืองอุทัยธานี สอดดูแผนที่เห็นว่าทางไกลกับเมืองเพชรบูรณ์ก็จะต้องเดินผ่านกองทัพไทยหลายระยะ เห็นจะมาไม่ได้ คงหนีไปทางเมืองลานช้างและเซียงแสนตั้งกล่าวในพงศาวดารพม่า อักษร ๑ ซึ่งกล่าวว่ากองทัพเจ้าพระยาจักรเจ้าพระยาสุรสีห์หนีออกจากทลอมทเมืองพิษณุโลกแล้ว ไปตั้งรวบรวมไพร่พลที่เมืองเพชรบูรณ์ พอทราบว่าพม่าเลิกทัพกลับไปเจ้าพระยาทั้ง ๒ ก็ยกจากเมืองเพชรบูรณ์ไปทางป่าพระพุทธรักษา แล้วขึ้นไปตีพม่าทางเมืองสุโขทัย ขอนก็เห็นว่าผิด ถ้ายกจากเมืองเพชรบูรณ์จะไปตีตามตีพม่าโดยหนทางที่กล่าวนั้นอันอันคือมามากนัก มีทางใกล้เช่นทางชัยมาแสนและทางเขารังซึ่งอาจจะตีข้ามไปได้เป็นหลายทาง ทำไมจึงไม่ไป อักษร ๑ ถ้าหากว่าตั้งอยู่เมืองเพชรบูรณ์ก็คงจะโคจรกับกองทัพมังแฆแยงทัยกไป นักหาปรากฏว่าโคจรกันไม่ จึงเข้าใจว่าเจ้าพระยาทั้ง ๒ เห็นจะไม่ได้อาศัยเมืองเพชรบูรณ์นาน จะอยู่พอรวบรวมกำลังที่ติดตามไป และสะสมเสบียงอาหารได้พอแล้ว ก็ยกลงมาเกณฑ์กำลังทางเมืองนครราชสีมาเพิ่มเติม ด้วยประสงค์จะยกกองทัพกลับไปรบพม่าอีก ท่านองจะลงมาตั้งอยู่ที่เมืองไชยยาบาด หรือเมือง

สระบุรีเหล่านี้ พอได้ข่าวว่ากองทัพพม่า กลับไปจากเมือง
พิษณุโลก จึงยกกองทัพเดินทางเข้าพระพุทธรูปทางข้างตอนเหนือ
ผ่านแขวงลพบุรีขึ้นไปตามพม่า

ทหารกล่าวเรื่องสงครามตอนขับไล่พม่าต่อไป ถึงเดือน
๗ บวช พ.ศ. ๒๓๑๘ พระเจ้ากรุงธนบุรีประทับอยู่ที่ค่าย
หลวงคำบลบางแรม ได้ทรงทราบว่าพม่าตั้งอยู่ที่เมืองกำแพง
เพชรประมาณ ๒,๐๐๐ เศษ (๑) จึงตรัสสั่งให้กองทัพพระยา
ยมราชเดินยกขึ้นไปทางแม่น้ำพิงฟากตะวันตกของ ๑ ให้
กองทัพพระยาราชสุภาวดียกขึ้นไปทางฟากตะวันออก ๑
ให้พระยานครสวรรค์ซึ่งตั้งค่ายอยู่ที่บ้านโคกใต้เมืองกำแพง-
เพชรยกขึ้นไปสมทบกันตีทัพพม่าที่เมืองกำแพงเพชร ส่วน
พระเจ้ากรุงธนบุรี ก็เสด็จยกกองทัพหลวงหนุนขึ้นไปตั้งอยู่ที่
ปากคลองชลลง กองทัพไทยยกขึ้นไปยังไม่ทันถึง ได้ข่าวว่า
กองทัพพม่าที่เมืองกำแพงเพชรยกหนีขึ้นไปข้างเหนือแล้ว แต่
จำมีกองทัพพม่าอีกกอง ๑ ประมาณคน ๑,๐๐๐ เศษ ยก

(๑) พม่ากองนี้ คือกองกะละมัง ซึ่งกล่าวในพงศาวดาร
พม่าว่าอะแซห่วนก็ให้อยู่รอกกองทัพมังแยะยง คงไม่ทราบว่ามีแยะ-
ยงหนีไปทางด่านข้าง

วกหลังลงมาทางฝั่งตะวันตก^(๑) พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงดำรัส
สั่งให้กองพระยานครสวรรค์ยกลงมาสมทบของหลวง

ครั้นณวันพฤหัสบดี เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ จึงยก
กองทัพหลวงจากปากคลองชลงกลียลงมาตั้งอยู่ค่ายหลวงที่
เมืองนครสวรรค์ ได้ข่าวว่ากองทัพพม่าที่เดินลงมาทางข้าง
ตะวันตกถึงเมืองอุทัยธานีเวทวเกบทรพยจับคนและเผาบ้านเรือน
เสียแล้วยกเลยลงไปทางน้ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงดำรัสสั่งให้
เจ้าอนรรฆเทวาหลวงเสนาภักดีคุมพลกองแก้วจินดาตามไปกอง ๑
แล้วให้มิตราสังกองทัพพระยายมราช พระยาราชสุภาวดี ซึ่ง
ตั้งอยู่ที่บ้านโคกแขวงเมืองกำแพงเพชร ให้ยกกลียลงมาตาม
กองทัพพม่าไปทางเมืองอุทัยธานีอีก ๒ กอง แล้วพระเจ้า
กรุงธนบุรีเสด็จกลับคืนมายังพระนครเมื่อวันเสาร์ เดือน ๗
ขึ้น ๑๔ ค่ำ

ฝ่ายกองทัพพระยายมราชพระยาราชสุภาวดีได้รับตราสั่ง
ยกลงมาจากบ้านโคก เดินทางฟากตะวันตกผ่านมาทางค่าน
เขาขุนค่านสลักพระ หมายถึงไปตามค้ำพม่าทางเมืองอุทัยธานี
มาพบกองทัพทะเลาะไปตั้งค่ายคอกองทัพมังเษยอยู่

(๑) พม่าทางตะวันตกมีแต่พวกทะเลาะไปพวกเดียว ที่ว่าวก
หลังลงมาที่ ที่ไปเผาเมืองอุทัยก็ คงเป็นพวกทะเลาะไปนั่นเอง

เมืองนครสวรรค์ พระยาทั้ง ๒ มีกำลังน้อยตก่ายพม่าไม่แตก
จึงบอกลงมายังกรุงธนบุรี พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ดำรัสสั่งให้
กรมขุนอินทรพิทักษ์สงครามหลานเธอ ซึ่งกลับมาจากเมืองเพชรบุรี
คุมกองทัพขึ้นไปตีพม่าที่เมืองนครสวรรค์กอง ๑ แล้วให้กรม
ขุนอินทรพิทักษ์ลูกเธอ คุมทัพเรือจำนวนพล ๑,๐๐๐ ยก
หนุนขึ้นไปอีกกอง ๑ แล้วไม่วางพระราชหฤทัยเสด็จยก
กองทัพหลวงโดยกระบวนเรือ ออกจากกรุงธนบุรีเมื่อ ๗ วัน
พฤหัสบดี เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ขึ้นไปตั้งอยู่ที่เมืองชัยนาท
ให้กรมขุนอินทรพิทักษ์กลับลงมารักษาพระนคร

เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จขึ้นไปตั้งค่ายหลวงเมืองชัย-
นาท ดำรัสสั่งให้กรมขุนอินทรพิทักษ์สงคราม กรมขุนรามภเบศร์
กับเจ้าพระยามหาเสนา ยกขึ้นไปตีทัพกระละไ้ ซึ่งตั้งอยู่เมือง
นครสวรรค์ แล้วเสด็จยกกองทัพหลวงตามขึ้นไปเมื่อ ๗
วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้นค่ำ ๑ แต่จะมีเหตุอันใดเกิดขึ้น
หาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ว่าถึง ๗ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ
เสด็จกลับมายังกรุงธนบุรี ฝ่ายกองทัพกรมขุนอินทรพิทักษ์สงคราม
กรมขุนรามภเบศร์ และเจ้าพระยามหาเสนา ยกขึ้นไปตีค่าย
พม่าที่เมืองนครสวรรค์ พม่าตั้งค่ายอยู่ประมาณจำนวนพล
สัก ๑,๐๐๐ เศษกองทัพไทยเข้าตีค่าย พม่าต่อสู้แข็งแรง

รบพุ่งศึกพินกันอยู่หลายวันพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปจากกรุงธนบุรีอีกเมื่อ ณ วันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ พอเสด็จขึ้นไปถึงเมืองชยันนาทก็ได้ความว่าพม่าทงค้ายทเมืองนครสวรรค์ขึ้นลงมาทางเมืองอุทัยธานี^(๑) พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้กองทัพ พระยา ยมราช กับ กองทัพพระยาราชสุภาวดีและกองมอญพระยารามัญ วงศ์ ยกไปสมทบกับกองทัพเจ้าอนุรุธเทวา ซึ่งยกลงไปแต่ก่อนช่วยกันตีติดตามตีทัพพม่าให้แตกถวาน กองทัพไทยไปทันพม่าที่บ้านเคิมขางนางขวชแขวงเมืองสุพรรณบุรีต่อกับเมืองสวรรค์ ได้รบพุ่งกันพม่าสู้ไม่ไหวก็แตกหนีไปทางคานพระเจดีย์สามองค์

เรื่องสงครามคราวนี้ พงศาวดารไทยกับพงศาวดารพม่ากล่าวความผิดกันเป็นข้อสำคัญอยู่อย่าง ๑ ควาระวินิจฉัยทรงน คอตามความในหนังสือพระราชพงศาวดารทั้งได้มีจดมา คเหมือนการรบกันคราวพม่าไต่เปรียบแต่ต้นมาจนตีเมืองพิษณุโลกได้ ฝ่ายไทยเป็นแต่รักษาตัวได้ไม่พ่ายแพ้พม่า

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า พม่ากองนี้หนีไปทางเมืองกำแพงเพชร แต่พงศาวดารพม่าว่า กระละโบ้หนีไปทางพระเจดีย์สามองค์ ข้าพเจ้าเห็นว่าจะผิดตามพงศาวดารพม่า เพราะทางเหนือขัดสนเสบียงอาหาร ทั้งมีกองทัพไทยสกัดอยู่หลายกอง กระละโบ้เห็นจะม้ออกทางคานพระเจดีย์สามองค์ ข้าพเจ้าจึงแก้ความตรงนี้เข้าหาพงศาวดารพม่า

เพราะฉะนั้นเนอความคุประตึงว่า ทอะแซหฺว่นก ยกกองทัพมา
 ครังนมาทำไค้ตามมิ่งหมายหมค เป็นแต่พระเจ้าอึงวะให้ห
 กองทัพมาจิงไค้เลิกทัพกลับไป แต่ในพงศาวดารพม่าหา
 ว่าเช่นนั้นไม่ พงศาวดาร พม่ากล่าวเหมือนกันหมคทุกฉบับ
 ว่าอะแซหฺว่นกยกกองทัพมาตีเมืองไทยคราวนี้ เขาไพร่พลมา
 ล้มตายเสียเป็นอันมาก ไม่สำเร็จ ประโยชน์อย่างไค้แต่สักอย่าง
 หนึ่ง รอคแต่ตัวกลับไปไค้ ไม่แตกหนีไทยไปเท่านั้น ความ
 ทักล้าวแตกต่างกันอย่างนี้] เมื่อพิเคราะห์ก็เห็นว่ามีความจริง
 ทัวยกันทั้ง ๒ ฝ่าย ตอนต้นพม่ามรพลมากกว่าไทยรบพุ่งไค้
 เปรียบไทยคงปรากฏรายการในหนังสือพระราชพงศาวดาร ครั้น
 เมื่อตีเมืองพิษณุโลก ไค้แล้วพม่าจิงกลับไปเสียเปรียบไทยแต่ั้น มา
 ทัวยพม่าตีไค้เมืองพิษณุโลกก็ไค้แต่เมืองเปล่าไม่สามารถทำลาย
 กองทัพไทยไค้ ชาวของทจาเป็นค้องการค้อเสียบงอาหารก็หาม
 ในเมืองพิษณุโลกไม่ ทัวยเหตุนี้อะแซหฺว่นกจิงค้องแบ่งกองทัพ
 ให้ไปเที่ยวหาเสียบงทเมืองเพชรบูรณ์ทาง ๑ ทเมืองกำแพงเพชร
 ทาง ๑ ให้ปลัดทัพคมไปทั้ง ๒ ทาง ยังไม่ทันจะไค้เสียบง
 อาหารก็ได้รับท้องตราให้หากองทัพกลับไป เพราะฉะนั้นเมออะแซ
 หฺว่นกยกกองทัพกลับไปนั้น เสือมอทงกองทัพมังแยงและ
 กองทัพกระละโยให้ไทยทำตามชอบใจทั้ง ๒ ทัพ พิเคราะห์ตาม

ราชการรบพุ่งที่ปรากฏ เข้าใจว่ากองทัพมังเฆแยงและกระละไ้
 ะเหลอรวผลกลับไปลงเมืองพม่าไ้ไ้น้อยทีเดียว แม้กองทัพ
 ะแซหวนักเองเมื่อยกกลับไปไ้ไปในเวลาไพร่พลกำลังอดอยาก
 ผู้คนคงจะช่วยล้มตายระล่ำระสาหายไปตลอดทาง หากกลับไปเป็น
 ะระวนทพออย่างเรียบร้อยไ้เหมือนเมือชามาไม่ พวกกองทัพ
 ไทยที่ยกไปติดตามแต่แรก บางทีระยังสำคัญว่ากองทัพะแซ-
 หวนักกำลังมาก ไม่กล้าติดตามคลุกคลีเข้าไปใกล้นัก ที่หลัง
 เห็นพม่าเลื่อยล้าล้มตายมามากจนจทรายว่ากองทัพะแซหวนัก
 ระล่ำระสา แต่วัคตเมือทัพพม่าหนีไปเสียไกลแล้วจึงติดตาม
 ทัพเมือทัพใหญ่ไม่ทัน ความทกกล่าวมานักมเนือความใน
 หนังสือพระราชพงศาวดาร ประกอบ | ว่าเมือณวันพฤหัสบดี
 เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกกองทัพหลวง
 หนีไปจากเมืองชยนาท ถึงเมืองนครสวรรค์ค่ำสี่สั่งให้กรม
 ขุนรามภเยศร์กับเจ้าพระยาอินทรอภัยชัยรักษาค่ายทเมืองนคร-
 สวรรค์ แล้วยกกองทัพหลวงเลยหนีไปเมืองตาก ให้นายทัพ
 นายกองออกเที่ยวติดตามพม่าจ้เป็นมาไ้ ๓๐๐ เศษ พม่า
 หลบหนี ออกไปนอกพระราชอาณาเขตหมดแล้วจึงเสด็จกลับคน
 มายังกรุงธนบุรีดังนี้

การสงครามคราวระแซ่พวกมากทิวเมืองเหนือกรุง
 ไทยก็พม่ารบกันมาตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๘
 จนเดือน ๑๐ ปีวอก พ.ศ. ๒๓๑๙ นับเวลาได้ ๑๐ เดือน
 จึงเลิกรบ ผลของการสงครามครั้งนั้นควรลงเนื้อเห็นเป็นนัยว่า
 ไม่ได้ชัยชนะกันทั้ง ๒ ฝ่าย

๒๘
สงครามครั้งที่ ๑๐ คราวพม่าตีเมืองเชียงใหม่

บ๊วยอก พ.ศ. ๒๓๑๙

สงครามคราวนี้เรื่องราวที่ปรากฏอยู่ข้างจะย่อ แต่ว่า
ยุดีต้องกันทั้งในหนังสือพระราชพงศาวดารและพงศาวดารพม่า
มูลเหตุที่ระต้องเกิดสงครามครั้งนี้ ท่านองพระเจ้าจึงกาซึ่ง
ไค้เป็นพระเจ้าอังวะชนใหม่จะคิดเห็นว่า ที่พระเจ้ามังระราชบิดา
พยายามให้กองทัพมาตีเมืองไทย เขาไพร่พลมาล้มตายเสีย
เปล่า ๆ หาเป็นประโยชน์อันใดไม่ พอไค้เสวยราชย์จึงมีรับสั่ง
ให้หากองทัพอะแซหวนกลับไป แต่พระเจ้าจึงกาสนประสงค์
เพียงที่จะตีเมืองไทยที่เคยเป็นอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยา
แต่ก่อนเท่านั้น ส่วนแคว้นแคว้นลานนาไทย ๕๗ หัวเมือง
มีเมืองเชียงใหม่เป็นต้นยังถือว่าเป็นเมืองชนสำคัญของพม่า
เพราะพม่าไค้อาศัยแคว้นแคว้นลานนาไทย จึงสามารถเอาเมือง
หลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ไว้ในอำนาจไค้ พระเจ้า
จึงกาเห็นว่าไทยซึ่งเอาหัวเมืองในแคว้นแคว้นลานนามาเสีย
เกือบหมด ยังเหลือเป็นของพม่าอยู่แต่หัวเมืองในลุ่มน้ำโขง
คือเมืองเชียงรายและเชียงแสนเป็นต้น ถ้านิ่งไว้ไทยคงจะ

พยายามชิงเอาหัวเมืองในแคว้นแคว้นล้านนาไทยเสียทั้งหมด
 ถ้าเห็นเช่นนั้นก็จะเสียดาเขตพม่าตลอดจนเมืองหลวงพระบาง
 และเมืองเวียงจันทน์ พระเจ้าจึงจากกรุงพระตำริ
 อย่างว่ามานี้ จึงให้เกณฑ์กองทัพพม่ามอญมีจำนวนพล
 ๖,๐๐๐ ให้อำมลกหวุ่นเป็นแม่ทัพ ให้ต่อหัวนกับพระยา
 อุมอญเป็นปลัดทัพยกมาจากเมืองพม่าเมืองชวอก พ.ศ. ๒๓๑๘
 ให้มาสมทบกับกองทัพไปมะยง่วนซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองเชียงแสน
 พร้อมกันลงมาตีเมืองเชียงใหม่

ขณะนั้นพระยาจำบ้านซึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งให้เป็น
 พระยาวิเชียรปราการ ได้ครองเมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่ไทย
 ตีเมืองไค้จากพม่า เห็นกองทัพพม่ายกมาเหลือกำลังที่จะต่อสู้
 ไค้ พอดีขบถลงมายังกรุงธนฯ แล้ว พระยาวิเชียรปราการ
 ก็อพยพครอบครัวทั้งเมืองเชียงใหม่หนีลงมาเมืองสุวรรณโลก
 พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบข่าวพม่ายกกองทัพมาตีเมือง
 เชียงใหม่ และพระยาวิเชียรปราการทั้งเมืองหนีมาดังนั้น จึง
 โปรดให้รับพระยาวิเชียรปราการลงมายังกรุงธนบุรี แล้วให้มี
 ตราสั่งเจ้าพระยาสุรสีห์ให้คุมกองทัพหัวเมืองเหนือขึ้นไปสมทบ
 กับพระยาภาวดีเจ้าเมืองนครลำปางยกไปตีเอาเมืองเชียงใหม่
 คืน กองทัพไทยยกขึ้นไป พม่าสู้ไม่ได้ก็ถอยเมืองเชียงใหม่เลิกทัพ

กลับไป(๐) เมื่อพม่าถอยไปจากเมืองเชียงใหม่แล้ว พระเจ้า
 กรุงธนบุรีทรงพระราชดำริว่า เมืองเชียงใหม่ไพร่บ้านพลเมือง
 ระส่ำระสายเสียมากแล้วจะรวบรวมกลับไป เป็นบ้านเมืองอย่าง
 เกิมผู้คนก็ไม่พอจะเป็นกำลังรักษาเมืองได้ เมื่อกองทัพไทย
 กลับลงมาแล้ว พม่ายกทัพกลับมาจะเสียเมืองเชียงใหม่อีก
 จึงมีรับสั่งให้ทงเมืองเชียงใหม่เสีย เมืองเชียงใหม่จึงเป็นเมือง
 ว่างแค้นมากกว่า ๑๕ ปี จนในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์
 จึงได้กลับไปตั้งชนออก

สงครามครั้งที่ ๑๐ นี้เป็นครั้งที่สุดท้ายของไทยรบกับพม่าเมื่อ
 กรุงธนบุรีเป็นราชธานี ต่อมาไทยกับพม่ามิได้ทำสงครามกันอยู่
 ๘ ปี และในระหว่างนี้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นในราชวงศ์ด้วยกันทั้ง
 ๒ ฝ่ายเหตุการณ์ทางฝ่ายพม่าเป็นอย่างไรจะรอไว้แสดงในเรื่องสงคราม
 ต่อไปข้างหน้า ในตอนนี้จะกล่าวเรื่องพงศาวดารฝ่ายไทยก่อน

ขณะเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงฟังกษัตริย์แซ่หวุ่นก้อยุนน
 ทางเมืองนครราชสีมาเกิดเหตุขึ้น ภัยพระยาเจ้าเมืองนาง
 รອງอินเป็นเมืองชนของเมืองนครราชสีมา เกิดวิวาทกับพระยา
 นครราชสีมา แล้วเอาเมืองนางรองไปขอชนต่อเจ้าโอรเจ้าเมือง

(๐) เรื่องกองทัพไทยยกขึ้นไปปราบหัวเมืองในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่ แต่ความที่ปรากฏว่ากองทัพพม่าต้องทิ้งเมืองเชียงใหม่
 หนีกลับไป จ้อนเป็นหลักฐานว่าต้องมีกองทัพไทยยกขึ้นไปพม่า
 จึงได้หนี

ท่วย เจ้าพระยาทั้ง ๒ ลงไปค้เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าโศภน
 นครจำปาศักดิ์ ซึ่งตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ในสมัยนั้น เจ้าโศเห็น
 ว่ากรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเข้าล้อมกำลังแล้วกรีบเมืองนางรองไว้
 เว้นเมืองชน พระยานางรองถืออำนาจเจ้านครจำปาศักดิ์ตั้ง
 เมืองไม่ยอมขึ้นต่อเมืองนครราชสีมา พระยานครราชสีมา
 จึงขอเข้ามายังกรุงธนบุรี ว่าพระยานางรองเป็นกบฏ

โดยขอพระยานครราชสีมาเข้ามาถึงกรุงธนบุรี เมื่อ เดือน
 ๔ ขั้วถก พ.ศ. ๒๓๑๘ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้
 เจ้าพระยาจักรียกกองทัพไปปราบปรามเมืองนางรอง เจ้าพระยา
 จักรยขึ้นไปถึงเมืองนครราชสีมา ให้ออกทัพหน้ายกออกไปค้
 เมืองนางรอง จับตัวพระยานางรองไค้พิจารณาคดีความเป็นสัตย์
 ก็ให้ประหารชีวิตเสีย พอปราบปรามเมืองนางรองเสร็จแล้ว
 เจ้าพระยาจักรีไค้ทราบดีความว่าเจ้าโศภนเจ้าอินทรอุปราชเมือง
 นครจำปาศักดิ์เตรียมกองทัพมีจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ เศษ จะ
 ยกมาค้เมืองนครราชสีมาหรือเมืองไหนยังหาปรากฏชัดค้ไม่ จึง
 ขอความเข้ามายังกรุงธนบุรี เมื่อต้นขั้วระกา พ.ศ. ๒๓๒๐
 ทำนองในเวลานั้นเจ้าพระยาสุรสีห์จะเข้ามาอยู่ในกรุง ฯ พระเจ้า
 กรุงธนบุรีจึงมีรับสั่งให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพหนุนไปออกทัพ
 ๑ ให้เจ้าพระยาทั้ง ๒ ออกไปปราบปรามเมืองนครจำปาศักดิ์เสีย
 ท่วย เจ้าพระยาทั้ง ๒ ลงไปค้เมืองนครจำปาศักดิ์ เจ้าโศภน

เจ้าอินทระวดีไม่ได้ก็หันลงไปข้างใต้ กองทัพไทยติดตามลงไปจับ
 ไททเมองโขง(๑) คน ๑ ทเมองชตบชอคน ๑ ก็เลยไต่เมือง
 ชตบชอและเมืองโขงมาเป็นของไทยในคราวนั้นด้วย เจ้าพระยา
 ทง ๒ ไทเมืองนครจำปาศักดิ์แล้ว จึงให้ไปเกลี้ยกล่อมหัวเมือง
 เขมรข้างตงตงอยู่ในระหว่างเมืองนครจำปาศักดิ์กับเมืองนคร
 ราชสีมาข้างตอนใต้ เขมรข้างตง ๓ เมือง คือเมืองสุรินทร์
 เมืองสังขะและเมืองคันทกานมาอ่อน น้อมยอม เป็นข้าชอ-
 ชนทสัมาแต่บัดนั้นมา ครั้นเสด็จราชการกองทัพกลับเข้ามาถึง
 กรุงธน ฯ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงปั่นบ้ำเห็นแม่ทัพนายกองทมิ
 ความชอขยงเลอนยศเจ้าพระยาจักรชน เช่น สมเด็จเจ้าพระยา
 มหาภษตรียศกมเครของยศ อย่าง เจ้าต่าง กรม และคงเป็น
 ตำแหน่งสมหนายกอย่างเดิมด้วย

ต่อมาถึงบช พ.ศ. ๒๓๒๑ เกิดสงครามขึ้นในระหว่าง
 กรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต เหตุที่ระเกิดสงครามขึ้นครรง
 เดิมพระวอเป็นเสนาบดีเมืองเวียงจันทน์ เกิดวิวาทรบพุ่งกับ
 เจ้าเวียงจันทน์(๒) พระวอสู้ไม่ได้หันลงมาอาศัยอยู่กับเจ้านคร

(๑) เมืองโขงนี้ภายหลังมามีชื่อว่า เมืองสีทันดร

(๒) เจ้าเวียงจันทน์คนนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารท
 ปรากดูชื่อไม่ เข้าใจว่าเจ้าบุญธรรมนั่นเอง มีเรื่องราวการเกี่ยวของ
 กับพระเจ้ากรุงธนบุรีอยู่ในหนังสือพระราชวิจารณ์โดยพิศดาร

จำปากกัก แล้วพาส้มครพรรคพวกมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่คอน
 มกแดงรมน้ำมกล ोनเป็นท่งจังหวัดขอนแก่น เมื่อไทยไปตี
 เมืองนครจำปากกัก พระวอไคมาอ่อนน้อมขอขึ้นต่อกรุงธนบุรี
 ครั้นกองทัพไทยกลับมาแล้วเจ้าเวียงจันทน์ให้พระยาสุโขคมกของ
 ทฬ่งมาจับพระวอมาเสียบ พระเจ้ากรุงธนบุรีทราบก็ทรงชกเคือง
 ว่าพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตคหมัน จึงมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้า
 พระยามหากษัตริย์ศึก ๗ กับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปตี
 เมืองเวียงจันทน์

สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ๗ กับเจ้าพระยาสุรสีห์

ยกกองทัพออกจากกรุงธนบุรี เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๓๒๑
 ขึ้นไปตั้งประชุมพลที่เมืองนครราชสีมา รวบรวมกองทัพยก

จำนวนพล ๒๐,๐๐๐ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ๗

ยกไปทาง ๑ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์หลังไปเกณฑ์กองทัพเรือที่

กรุงกัมพูชาจำนวนพล ๑๐,๐๐๐ ยกขึ้นไปทางแม่น้ำโขงอีก

ทาง ๑ คีหัวเมืองขึ้นกรุงศรีสัตนาคนหุตขึ้นไปบรรจบกันที่

เมืองเวียงจันทน์ ครั้นนั้นเจ้าหลวงพระบางไค้ทราขว่าไทยยก

กองทัพยกทัพเรือขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์ ก็คิดว่าถ้านางอยู่ไทย

ไค้เมืองเวียงจันทน์แล้วคงจะเลยขึ้นไปตีเมืองหลวงพระบางด้วย

และเจ้าหลวงพระบางนั้นเป็นอธิกขเจ้าเวียงจันทน์มาแต่ก่อน จึง

แต่งตั้งให้ลงมาหาสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่เมืองหงสาวดี
จะให้กองทัพเมืองหลวงพระบางลงมาช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ซึ่ง
บ้านเหนือ และจะขอเอากรุงธนบุรีเป็นทัพต่อไป

ฝ่ายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ตั้งแต่ได้ทราบข่าวกองทัพ
กรุงธนบุรียกขึ้นไป ได้แต่งตั้งกองทัพให้มาคอยต่อสู้ตามหัวเมือง
และตามด่านทางที่สำคัญหลายแห่ง ก็มีแต่พ่ายแพ้แตกหนีไป
จนกองทัพกรุงธนบุรีขึ้นไปถึงเมืองเวียงจันทน์ตั้งล้อมเมืองไว้
แต่รบพุ่งกันมาลง ๔ เดือน พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตเห็น
เหลือกำลังที่จะรักษาเมืองเวียงจันทน์ไว้ได้ ก็พาเจ้าอนุตร
เจ้าพรหมราชบุตรกับคนสนิทหนีไปเมืองคำเกิดทางตะวันออก
กองทัพกรุงธนบุรีได้เมืองเวียงจันทน์ จับได้เจ้าอุปราชเจ้านัน
ทเสน และญาติวงศ์ของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต กยทั้งผู้คน
พาหนะและทรัพย์สินของเครื่องศัสตราวุธทั้งปวงเป็นอันมาก (๑)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่เมืองหงสาวดี ก็ยกพระยาสุรสีห์
ชนะศึกกรุงธนบุรี ได้เมืองเวียงจันทน์เมืองหลวงพระบาง กยทั้ง
หัวเมืองขึ้นทั้งปวง มาเป็นขอบเขตอาณา ขยายสยามราช-
อาณาเขตทางทิศตะวันออก และทิศเหนือออกไปจนจดแดนญวน

(๑) เรื่องตีเมืองเวียงจันทน์ครั้งนี้ มีรายการอยู่ในหนังสือ
พระราชพงศาวดารมาก แต่เห็นว่ามิใช่ท้องเรื่องของหนังสือนี้ จึง
เก็บมากล่าวแต่ใจความ

และแดนเมืองต่งเกย และเมืองสมเค้เจ้าพระยามหาทศกรวิชัย
ระยกกองทัพกลับลงมากรุงธน ฯ ให้เสนาบดีพระมหามณเฑียร
ปฏิมากร แก้วมรกตกับพระบาง ซึ่งประคองฐานอยู่ ณ เมือง
เวียงจันทน์มายังกรุงธนบุรีด้วย พระแก้วมรกตจึงไต่เสด็จมา
ประคองฐานอยู่ในกรุงเทพมหานครนคราวยกทุกวัน (๑)

ถึงชวศก พ.ศ. ๒๓๒๓' กรุงกัมพูชาเกิดเป็นลาจละ
เหตุด้วย เติมนักองคตกับนักองคณที่ซึ่งราชสมบัติกัน (๒)
ที่หลังปรองคองคกัน พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงตั้งนักองคณที่
เป็นสมเด็จพระรามราชาครองกรุงกัมพูชา ให้นักองคตเป็น
มหาอุปโยราช และให้นักองคธรรมเป็นมหาอุปราช อยู่มา
คนร้ายลอบฆ่ามหาอุปราชตาย ต่อมาไม่ข้ามมหาอุปโยราชก็
เป็นโรคไข้จับสั่นชงพลงอกองค์ ๑ ในเมืองเขมรขุนนางเป็น
พรรคพวกของมหาอุปโยราชโดยมาก พวกนี้เข้าใจว่าสมเด็จ
พระรามราชาแกล้งฆ่าเสียทั้ง ๒ องค์ จึงคบคิดกันเป็นกบฏขึ้น
จับสมเด็จพระรามราชาไต่ให้ถ่วงน้ำเสีย กรุงกัมพูชาทั้งสิ้น

(๑) เรื่องการรับและสมโภชพระแก้วมรกตที่กรุงธนบุรีมีใน
หนังสือพระราชวิจารณ์โดยละเอียดพิศดาร

(๒) เรื่องนักองคตซึ่งราชสมบัติกับนักองคณที่ ได้กล่าว
ไว้ในเรื่องสงครามครั้งที่ ๓ ที่ ๔

เจ้านายทหารปกครอง ยังเหลือแต่พนักงาน้องค์เองบุตรของพนักงาน้องค์ตน
 ที่เข่น มหาอุปโยราช ยังเป็นทารกชนมาเพียง ๔ ขวบ แต่องค์
 เทียว พาทะละหะซอมจึงว่าราชการกรุงกัมพูชาแทนพนักงาน้องค์เอง
 ต่อมา แต่แรกยอมชนคือไทยอยู่เหมือนแต่ก่อน ครั้นต่อมา
 ความทรายเข้ามาถึงกรุงธนบุรีว่า พาทะละหะมุตงตัวเป็นเจ้าพา
 มหาอุปราช แล้วไปปลุกปล้ำกษัตริย์ญวน ด้วยประสงค์จะเป็นเจ้ากรุง
 กัมพูชาเอง พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระราชดำริว่า กรุงกัมพูชา
 กิสันเซอเจ้านายที่โตครอบครองบ้านเมืองมาแต่ก่อน ยังเหลือ
 แต่พนักงาน้องค์เอง เป็นทารก อยู่ในเงอมมอศก จะคิดทงตัวเป็นใหญ่
 จะอยู่ไปโตถึงไหน ถึงอยู่ไปโตนัก้องค์เองเป็นลกสุมเด็จพระ
 นารายณ์ซึ่งไม่เข้ากับไทยมาแต่ก่อน โตขึ้นคงจะไปปลุกปล้ำกษัตริย์
 ญวนเหมือนอย่างบิดา จะปล่อยกรุงกัมพูชาไว้ไม่ได้ จึงมี
 รัชสั่งให้เกณฑ์กองทัพจำนวนพล ๒๐,๐๐๐ ให้สมเด็จพระเจ้า
 พระยามหากษัตริย์ศึก ๗ ถืออาชญาสิทธิ์เช่นแม่ทัพใหญ่ (๑)
 เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นทัพหน้า เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ลูกเธอ
 พระองค์ใหญ่เป็นกองหนุน พระยากำแหงสงคราม พระยา
 นครราชสีมาคนเก่า ซึ่งโปรดให้เข้ามาบริหารราชการในกรุง ๗
 เป็นเกยกาย พระยานครสวรรค์เป็นยกกระบัตร กรมขุนราม

(๑) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าจำนวนพล ๑๐,๐๐๐
 เห็นจะผิดตัวเลขน่าจะเป็น ๒๐,๐๐๐ เป็นอย่างน้อย

ภเบศร์เป็นกองหลัง พระยาธรรมมาเข็นกองลำเลียง พร้อมกัน
 ยกไปตีกรุงกัมพูชา และมีรับสั่งไปว่า เมื่อตีกรุงกัมพูชาได้แล้ว
 ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ฯ อภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุน
 อินทรพิทักษ์ให้ครองกรุงกัมพูชาต่อไปที่เดียว

เมื่อกองทัพไทยยกลงไปถึงเมืองเขมร สมเด็จพระเจ้าพระยา
 มหากษัตริย์ศึก ฯ ทรงอยู่ที่เมืองเสียมราฐ ให้เจ้าพระยาสุรสีห์
 ยกไปทางริมทะเลสาบฟากตะวันตก ไปตีเมืองบันทายเพชร
 อันเป็นราชธานีของกรุงกัมพูชา และให้กองทัพเจ้าฟ้ากรมขุน
 อินทรพิทักษ์ กองทัพพระยา กำแหงสงคราม ยกหนุนลงไปด้วย
 ทาง ๑ ให้กองทัพกรมขุนรามภเบศร์กองทัพพระยาธรรมมายก
 ลงไปทางริมทะเลสาบฟากตะวันออก ไปตั้งอยู่ที่เมืองกำพงสวาย
 อีกทาง ๑ ฝ่ายฟ้าทะละหะรุว่ากองทัพไทยยกลงไปเห็นเหลือ
 กำลังทหารต่อสู้ที่เมืองบันทายเพชร อพยพ ครอขควัวลงไป อยู่
 เมืองพนมเปญ แล้วไปอ่อนน้อมขอกองทัพญวนที่เมืองไซ่ง่อน
 มาช่วย เจ้าญวนก็ให้กองทัพขนมาตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปญ
 เจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพตามฟ้าทะละหะลงไป ทราบว่า
 ทบพญวนขนมาตั้งอยู่ที่เมืองพนมเปญก็ให้รีบออกมาขังเจ้าพระยา
 มหากษัตริย์ศึก ฯ แล้วตั้งค่ายคอยฟังคำสั่งแม่ทัพใหญ่อยู่ ยัง
 หาใครรบกับญวนไม่ ขณะนั้นเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ยกกลง

ไปตั้งอยู่ที่เมืองบันทายเพชร การสงครามทางกรุงก็มีพม่า
 เริ่มทำไต่เพียงเท่านั้นก็ต้องหยุด ด้วยทางกรุงชนบุรีเกิดเป็น
 จลาจล สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบก็ทรงเสด็จไป
 มาปราบยอกชัย

เหตุที่ระเกะกระพา การจลาจลชนในกรุงธนบุรีครั้งนั้น มี
 เรื่องราวปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ตั้งแต่เลิก
 สงครามคราวอะแซหวุ่นกี้ตีหัวเมืองเหนือแล้ว พระเจ้ากรุง-
 ธนบุรีมักเสด็จไปนั่งกรรมฐานที่วัดบางยี่เรือ (๑) ซึ่งใกล้ที่
 บุรณะปฏิสังขารขึ้นใหม่เนื่อง ๆ แล้วก็ติดพระทัยในการนั่ง
 กรรมฐานหนักขึ้น พระอารมณิกขบพันเพอน เกิดมีอาการ
 คร่ำยิ่งจนกว่าแต่ก่อนโดยลำดับมา ครั้นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 ทรงทราบก็เสด็จไปเมืองเขมรแล้วไม่ช้า ทาง
 พระเจ้ากรุงธนบุรีก็มีสัญญาว่าปลาส เกิดสำคัญพระองค์ว่าเป็น
 พระโศคายน มีรับสั่งให้พระราชอาคันตุกะทูลไปประมุขกันใน
 โรงพระแก้ว (๒) เมื่อวันอาทิตย์เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู

(๑) คือวัดอินทารามทุกวันนี้
 (๒) ที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตเมื่อครั้งกรุงธนบุรี คือ
 วิหารเล็กหลังข้างใต้คู่กับพระอโศกเถา อยู่ริมหน้าข้างหน้าพระ
 ปรางค์วัดอรุณ ฯ เวลานั้นเป็นวัดในพระราชวังไม่มีพระสงฆ์ ที่
 เรียกว่าโรงพระแก้วเห็นจะเรียกติดมาแต่โรงหลังแรกที่ปลุกพระ
 แก้ว เมื่อแรกเสด็จมาถึง

พ.ศ. ๒๓๒๔ แล้วเสด็จออกมียกขัตติยราชกุมารพระราชาคณะว่า
พระภิกษุสงฆ์อันเป็นขณนระกรายไหว้คฤหัสถ์ซึ่งเป็นพระโสคา-
บันนั้นจะไต่หรือมิได้ประการใด พระราชาคณะโดยมากพากัน
กลัวพระราชอาญา ถวายพระพรว่าไหว้ไต่ แต่สมเด็จพระ
สังฆราช (ศรี) วัดบางว่าใหญ่กับพระพิมลธรรมวัดโพธาราม
และพระพุฒาจารย์วัดบางวันชัย(*) ๓ องค์ถนอมพระธรรม
วินัยมั่นคง ไม่ครั้นคร้ามต่อพระราชอาญา ถวายพระพรว่า
ถึงคฤหัสถ์จะเป็นพระโสคาบัน เพศก็ยังต่ำกว่าพระภิกษุขณน
อันทรงผ้ากาสาวพัสตร์และจุฬาริสาห์คิล เพราะฉะนั้นพระ
ภิกษุจะกรายไหว้คฤหัสถ์หาควรไม่ พระเจ้ากรุงธนบุรีไต่ทรง
ฟังก็ทรงพระพิโรธ คำว่าพระราชาคณะทั้งปวงก็ยังเห็นกัน
ว่าไหว้ไต่โดยมาก ยิ่งแต่ ๓ องค์ยังบังอาจไต่แย่งผ้าผันถวาย
พระพรให้ผิดพระบาลี จึงมีขัตติยกให้ถอดเสียดจากสมณะศักดิ์
แล้วให้เอาตัวสมเด็จพระสังฆราชกับพระราชาคณะ ๒ องค์ถูก
ถนอม กบฏพระภิกษุซึ่งเป็นฐานานุกรรมและอันเศวตฉัตร
วิหารกรวมทั้งสิ้นประมาณ ๕๐๐ รูป ไปลงพระราชอาญาที่
วัดหงส์ ให้ตีหลังสมเด็จพระสังฆราชกับพระราชาคณะองค์ละ

(๐) สามวัดที่กล่าวมานี้ คือ วัดระฆัง วัดพระเชตุพน
และวัดอมรินทร์

จึงให้รอกการที่กระทำสงครามกับญวนไว้ แล้วให้พระยาสุริยภักย์
 ผู้เขียนหลาน (๐) กลับมายังเมืองนครราชสีมา ให้มาคอยฟัง
 เหตุการณ์ทางกรุงธนบุรี ถ้าเห็นว่าบ้านเมืองจะเกิดเวลาจริง
 ก็ให้รีบยกกองทัพเมือง นครราชสีมา เข้ามา รักษา กรุงธนบุรี ไว้
 พระยาสุริยภักย์ ก็กลับ มา คอย ฟัง เหตุ การณ์ อยู่ ณ เมือง นคร-
 ราชสีมา

ฝ่ายที่ในกรุงธนบุรี พวกคนพาลได้ขำเห็นจรวงวัลเพราะ
 ไล่ความร้องฟ้องผอนักพากันกำเริบชนทุกที จนมีพวกที่หากิน
 ในกระบวนเป็นโจทก์ชนประมาณ ๓๐๐ คนเศษ พระเจ้า
 กรุงธนบุรีทรงตั้งตัวสำคัญ ชอพนสั่งให้เป็นทชุนจิตรจุล พันลา
 เป็นทชุนประมุขราชทรัพย์ เป็นตำแหน่งหัวหน้าพวกโจทก์
 พวกโจทก์ก็ถวายนฎการร้องฟ้องผอนหนักชนกว่าแต่ก่อน พระเจ้า
 กรุงธนบุรีทรงวินิจฉัยในเวลาสักพันเพือน ก็มีใ้พิจารณาให้เห็น
 เท็จและจริง สักแต่ว่าโจทก์สาขาลโค ถ้าผู้ต้องหาไม่รับเป็นสัตย์
 โดยคักก็ให้เขียนชชัคคไม้และ่างเพลิงจนกว่าจะรับ แล้วปรับไหม
 เรียกเร่งเอาเงินตามทีโจทก์หา ถ้าไม่มีเงินจะเสียกเขียนเร่ง
 ไปทุกวันจนกว่าจะไ้ คนที่ทนพระราชอาญาไม่ไหวก็ล้มตาย

(๐) คือ กรมพระราชวังหลังในรัชกาลที่ ๐ เวลานั้น
 เป็นผู้ว่าราชการเมืองนครราชสีมา

เจ็บลำยากไปตามกัน ทลกลองไทยถึงประหารชีวิตก็มีอยู่
 แม้จับตรภรรยาญาติพี่น้องของข้าราชกรรทไปทัพ อยู่ทาง
 ก็ถูกโจทกฟ้องต้องรับพระราชอาญาโดยมากกล่าวไว้ในหนังสือ
 พระราชพงศาวดารว่า ในเวลานั้นที่ในบริเวณโรงชำระใน
 พระราชวังเสียดแต่คนร้องไห้และครวญครางเซ่งเซ่ไปทุก ๆ วัน
 ชาวพระนครก็พากันไต่ความยากแค้นเคียดครอนไปทั่วหน้า ท
 อดพพทลยหน้ออกไปอยู่ตามข้างตามคองมเป็นอันมาก จนที่ใน
 กรุงธนบุรีมีบ้านเรือนว่างเปล่าอยู่ทุกแห่งทุกตำบล
 ในเวลานั้นพระวชิรสงครามก็เสด็จออกไปเที่ยวภาคหลวงจาก
 คนชกตรพยอยู่ทกรุงเก่า เพราะเมื่อพม่าล้อมกรุงศรีอยุธยา
 คราวหลัง พวกชาวกรุงฝั่งทรพยซ่อนไว้ตามบ้านเรือนโดยมาก
 เมื่อเสด็จสงครามทเจ้าของมกไปชก ทเจ้าของเดิมล้มตายหาย
 จากคนอื่นไปชกเขาทรพยซึ่งฝังไว้ ก็ต้องเสียดภาคหลวงตาม
 กฎหมาย จึงเกิดการผูกขาดเที่ยวภาคหลวงชกตรพยทกรุงเก่าชน
 ด้วยประการฉะนี้ พระวชิรสงครามก็รับประมลจะส่งเงินหลวงยละ
 ๕๐๐ ชั่ง ชนไปเกาะกมเรียกเร่งเอาเงินแก่ราษฎรโดย
 อำนาจ(*) เป็นเหตุให้พวกชาวกรุงเก่าไต่ความเคียดครอนอยู่

(๐) เรื่องที่กล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารกับในจดหมายเหตุ
 ในหนังสือพระราชวิจารณ์บ้างแห่งไม่ตรงกัน ข้าพเจ้าอนุมิต
 ตามจดหมายเหตุในพระราชวิจารณ์ เพราะเห็นว่าผู้จดได้รู้เห็นด้วย
 คนเอง

แล้ว ครั้นมีพวกชาวกรุงธนบุรีอพยพหลบหนีขึ้นไป บอกข่าว
 ทเกิดการวิปริตในพระนครแพร่หลายไปถึงกรุงเก่า ก็มพวก
 ชาวกรุงเก่าคิดเป็นกบฏขึ้น มีตัวหัวหน้า ๓ คน ชื่อขุนสระ
 คน ๑ นายขนานาคบ้านแมลาคน ๑ กบฏขึ้นแก้วน้องพระยา
 สรรคซึ่งเป็นข้าหลวงไปทำศิลาปากนกสำหรับยันทหารคน ๑ คบ
 คึกกบฏพรรคพวกอีกเป็นอันมาก ก็ร่วมกันเข้าปล้นจวนพระยา
 อินทรอภัยสุรภษากรุง ๗ พระยาอินทรอภัยสุรภษากรุงไม่ไ้ก
 หนลงมายังกรุงธนบุรี แต่แรกพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสำคัญว่า
 เป็นพวกโจรผู้ร้ายสามัญ เห็นมีชื่อปรากฏว่าชนแก้วน้องพระยา
 สรรคเป็นหัวหน้าผู้ร้ายด้วยคน ๑ เวลานั้นพระยาสรรคเข้ามา
 อยู่ในกรุง ๗ จึงรับสั่งให้พระยาสรรคเป็นข้าหลวงขึ้นไปชำระสืบ
 สืบเอาตัวผู้ร้ายที่ปล้นจวนสุรภษากรุงเก่า พระยาสรรคขึ้นไป
 ด้งกรุงเก่าพวกกบฏ กบฏ ก็เกลี้ยกล่อมเอาพระยาสรรคไปเข้าด้วย
 ใ้ได้ จึงพร้อมกันยกพระยาสรรคขึ้นเป็นแม่ทัพให้นำลงมาตกรุง
 ธนบุรี

พระยาสรรคก็ยกพวกกบฏยกลงมาตกรุงธนบุรีเมื่อ ๗ วัน
 เสาร์ เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๒๔ ลอบมาใน
 เวลาค่ำ พอถึงก็เข้าปล้นพระราชวัง รักับพวกทหารรักษาข้อม
 ล้อมวังอยู่จนเช้า พวกรักษาหนาทไม่เป็นใจจะต่อสู้ข้าศึก

พระเจ้ากรุงธนบุรีเห็นว่าระส่ำไม่ไหว ก็ให้สมเด็จพระสังฆราช
 (ชน) วัดหงส์ กับพระพิมลธรรม พระรัตนโมลี ออกไปเจรจา
 ขอมแพแก่พระยาสรวิศ พระยาสรวิศจึงให้ทูลพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ว่า ให้ทรงผนวชเสาะเกาะพระเคราะห์เสียดีก ๓ เดือน พระเจ้า
 กรุงธนบุรีก็ขอมกระทำตาม ครั้นทรงผนวชแล้วพระยาสรวิศ
 จึงให้เขาไปคมไว้ที่ในพระอุโบสถวัดแจ้ง กับทูลกล่าวยกย่อง
 ทรงพระเยาว์ ส่วนเจ้านายผู้ชายที่เข่นใหญ่มีเจ้ารามลักษณ
 ชงเป็นกรมขุนอนุรักษ์สงครามเป็นต้นนั้น พระยาสรวิศให้เขา
 จำไว้ทั้งหมด แล้วประกาศแก่บรรดาข้าราชการทั้งปวงว่า จะ
 รักษาราชการไว้รอดท่าสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ฯ ข้าราชการ
 ทั้งปวงเห็นชอบด้วยก็สงขมอยู่ ขอมให้พระยาสรวิศเป็น
 ผู้สำเร็จราชการในระหว่างนั้น พระยาสรวิศก็เข้าไปนึ่งว่า
 ราชการที่ของพระโรงในพระราชวัง ให้ปล่อยพวกข้าราชการ
 และราษฎรที่ถูกเวรจำกักขังโดยอาญาของพระเจ้ากรุงธนบุรีเสีย
 ทั้งสิ้น พวกราษฎรก็ถูกปล่อยร้องค้องรับพระราชอาญาโดย
 หาคความผิดมิได้ ครั้นเห็นพระเจ้ากรุงธนบุรีถูกกักขังหมด
 อำนาจแล้ว ต่างก็ชวนกันเที่ยวจับกุมพวกโจทกัมพินส์พินลา
 เป็นต้น นำฟันเสียดคามอำเภอใจด้วยความโกรธแค้น ก็เกิด
 นำฟันกันตายทั่วไปทุกแห่งตามมีผู้ใจชุกุมห้ามปรามไม่

ฝ่ายพระยาสุรศักดิ์ศรีนครินทร์ไคว่ราชการ เห็นผู้คนทั้งปวง
 ยอมอยู่ในบังคับบัญชาไม่เกี่ยงแย่ง ก็เกิดกำเริบคิดจะเป็นใหญ่
 ต่อไป เห็นว่ายังกตมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ๗ อยู่ จึง
 ลอบไปคิดอ่านกักรมขุนอนรัักษ์สงครามหลานพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ซึ่งเขาตัวจำขังไว้ ให้กรมขุนอนรัักษ์สงครามรับเป็นหัวหน้า
 ต่อสู้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ๗ พระยาสุรศักดิ์ศรีนครินทร์
 ออกหนุนให้เงินหลวงในท้องพระคลัง ไปแจกจ่ายจ้างหาคนเป็น
 พรรคพวก กักรมขุนอนรัักษ์สงครามก็รับเป็นหัวหน้า แต่ส่วน
 ตัวพระยาสุรศักดิ์ศรีนครินทร์เห็นไม่ กักรมขุนอนรัักษ์สงคราม
 เกลี่ยกล่อมได้เข้าพระยามหาเสนาฯราชการคนอื่น ๆ อีก
 หลายคน มีพระยารามัญวงศ์และพระยากลางเมืองนายกอง
 มอญเป็นต้น รัยจะพาพวกของตนมาเข้าด้วย ทำนองกักรมขุน
 อนรัักษ์สงครามจะคิดชิงเอากรุงธนบุรีเป็นทมนต์เสียก่อน เมื่อ
 สมเด็จพระยามหาฯ ๗ ยกกองทัพกลับเข้ามาก็จะต่อสู้ แต่ในเวลา
 กำลังคิดอ่านเตรียมการอยู่นั้น พระยาสุรศักดิ์ศรีนครินทร์ยกกองทัพ
 เมืองนครราชสีมาจำนวนพล ๓,๐๐๐ เข้ามาตั้งเมือง ฅวัน
 ศักราชเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๒๕ พระยา
 สุรศักดิ์ศรีนครินทร์กับพวกที่รวมคิดกันก็ตกใจ เกรงความที่คิดไว้จะแพ่ง
 พราย จึงรัยให้หนักหมายผู้คนแล้วปล่อยกรมขุนอนรัักษ์สงคราม

ออกจากทศมขังในเวลาค่ำ เมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๕ แรม
 ๕ ค่ำ ให้ยกพลไปปล้นบ้านพระยาสุริยอภัยที่ตำบลสวนมังค
 ลวนลง ในเวลาเที่ยงคืนค่ำวันนั้น แต่กรมขุนอนุรักษ์สงคราม
 มรพลน้อย เพราะชาวพระนครไม่เข้าด้วย ได้แต่พวกมอญใน
 กองพระยารามัญวงศ์และพระยากลางเมืองเป็นพัน ยกขึ้นไป
 ถึงบ้านปูนข้างทิศสวนมังคค เห็นเป็นเวลาลมส่ำเกากำลังพัด
 กล้า ไต่ทักให้เอาไฟจุดเผาบ้านเรือนราษฎรที่บ้านปูน (๑) ให้
 ไฟไหม้ลุกลามขึ้นไปยังบ้านเรือนของพระยาสุริยอภัย แล้วให้
 ทหารรายโอบขึ้นไปทางค่านตะวันตกจนถึงวัดบางวันน้อย เอา
 ขันยิงเข้าไปในบ้านพระยาสุริยอภัย ฝ่ายพระยาสุริยอภัยไม่ทัน
 รตัว เห็นมีศัตรูมาปล้นบ้านก็เรียกคนออกต่อสู้ ครั้นเห็น
 ไฟไหม้ขึ้นมาทางค่านใต้จนจะถึงบ้านก็ตกใจ จึงตั้งสติยา
 ธิษฐานขอร้องให้ไฟไหม้ลุกลามต่อขึ้นไป ขณะนั้นเผอิญลมพัด
 แปรไปทิศอื่น ไฟหาไหม้ไม่ถึงสวนมังคคไม่ พวกพลของ
 พระยาสุริยอภัยก็พากันมีใจต่อสู้ซำคัก และเมื่อเกิดรบกันขึ้นนั้น
 เจ้าศิริรนาทธานุหัตถ์ของเจ้าพระยาสุรสีห์ อยุ่ที่บ้านปากคลอง

(๑) บ้านปูนอยู่ที่เหนือวัดระฆัง สวนมังคคอยู่ต่อขึ้นไป
 เป็นบ้าน (ที่ประทับสมเด็จพระยาเทพสุขาวดี) พระมารดาของ
 พระยาสุริยอภัย ค่อนนั้นขึ้นไปถึงฉางเกลือ แล้วถึงตำบลสวนมังค
 คังบ้านเดิมของพระยาสุริยอภัย

ยางลำพู รวามชาคักมาปล้นบ้านพระยาสุริยอภัย จึงคิดอ่าน
 กับพระยาแจ้งพระยาพระรามนายกของมอญ^(๑) อีกพวก ๑
 ช่วยกันจกเรือรบพวกมอญซึ่งอยู่ในพระยาท่ง ๒ วัน ช้ามฟาก
 ไปช่วยพระยาสุริยอภัยต่อสู้ชาคักอยู่จนเช้า พวกกรมชนอนรักษ์
 สงครามสู้ไม่ได้พากันแตกพ่าย ส่วนกรมชนอนรักษ์สงคราม
 นั้นหนีไปอยู่ทิวคียง^(๒) พระยาสุริยอภัยตามจับได้ในวันนี้
 ให้เอาตัวจำไว้รอสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ฯ ฝ่าย
 พระยาสรวค์เห็นการไม่สมความคิด มีฤทธิ์ทำประการใดกัณ
 อยู่แต่ในพระราชวัง ก็ยเห็นว่าเป็นผู้คดทอนในทางลับ ถึง
 จะมผลสงสัยก็เห็นจะพอแก้ตัวได้ พระยาสุริยอภัยจึงให้ทองคำ
 รวยรักษาตงไป แต่ส่วนมังกคางจนถึงคลองนครบาล อันเป็น
 เขตพระราชวัง แล้วให้สีกพระเจ้ากรุงธนบุรีเอา กักขังไว้ให้
 มนคง ประสงค์จะขังกันมิให้เกิดเหตุชนโคอีก^(๓)

(๑) ครั้งนั้นพวกมอญแตกกันเป็น ๒ พวก พวกพระยาแจ้ง
 พระยาพระรามนับถือสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ฯ จึงมาช่วย
 ข้างนี้

(๒) วัดขางอยู่ทางคลองบางกอกน้อย ใกล้วัดนายโรง ซึ่ง
 เจ้ากรมสร้าง

(๓) ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อพระยาสุริยอภัย
 เข้ามาถึงกรุงธน ฯ ปรีกษากับพระยาสรวค์ให้สีกพระเจ้ากรุงธนบุรี
 แต่ในหนังสือพระราชวิจารณ์ปรากฏว่า เมื่อวันรบกันกลางเมือง
 พระเจ้ากรุงธนบุรียังทรงผนวชอยู่

มิได้ พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่สามารถจะแก้ได้ ก็รบฝักสนททุก
 ประการ สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกฯ จึงให้ข้าราชการ
 ท่งปวงปรึกษาโทษพระเจ้ากรุงธนบุรี ปรึกษาร่วมกันเห็นว่า
 เป็นเสี้ยนหนามหลักค่ออันใหญ่อยู่ในแผ่นดินจะละไว้มิได้ ควร
 ให้สำเร็จโทษเสีย สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกฯ เห็นเป็น
 อภัยสันนิษฐานภาพ ด้วยบ้านเมืองกำลังมีศึกสงครามภายนอก
 มาเกิดทรยศขึ้นภายในเพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นตัวเหตุ เกรง
 จะเกิดการจลาจลต่อไป จึงต้องอนุญาตให้ขึ้นไปตามคำปรึกษา
 ของข้าราชการท่งปวง เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีของสำเร็จโทษนั้น
 ชนมายุได้ ๔๘ ปี แล้วให้พิจารณากรมขุนอนรุักษ์สงคราม
 กรมขุนอนรุักษ์สงครามก็ให้การทอชคดถึงผู้ใดร่วมคิด มี
 พระยาสุรศักดิ์เป็นต้น ใดความเป็นสัดยจึงพิพากษาลงโทษตาม
 ความผิดมหคททุกคน

ครั้นเสร็จการปราบยุคเข็ญที่กรุงธนบุรีแล้ว ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยท่งปวงจึงพร้อมกันเชิญเชิญสมเด็จพระยามหา-
 กษัตริย์ศึกฯ เสด็จขึ้นผ่านพิภพเป็นพระมหากษัตริย์ราชราชทรง
 ปกครองสยามประเทศสืบไป จึงเสด็จปราบดาภิเษกประคิษฐาน
 พระบรมราชจักรวงศ์ดำรงสยามประเทศสืบมา และทรง

สถาปนาสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พระเจ้าสุริยวงศ์ให้เป็นพระ-
 มหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แล้วทรงสร้าง
 กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ ฯ เป็นราชธานี ก่ตั้งสมัย
 กรุงธนบุรีอันมีกำหนดอายุกาลได้ ๑๕ ปี ด้วยประการฉะนี้

พระราชหัตถเลขา

ใน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เล่ม ๑-๒-๓

917—918—919

พระราชหัตถเลขา คือจดหมายซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงแต่งเอง (บางทีทรงเขียนเองด้วย) และลงพระนามด้วย
พระราชหัตถ์ในจดหมายนั้น มีไปถึงผู้หนึ่งผู้ใด เข้าใจว่าเป็น
ของเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ พระราชหัตถเลขาของพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้าว่าในทางวรรณคดีและใน
ทางโบราณคดี ย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านเป็นอันมาก พระราช
หัตถเลขาเหล่านี้โดยมากทรงพระราชนิพนธ์เพื่อแสดงพระราช
ปรารภส่วนพระองค์เฉพาะแก่ผู้ซึ่งทรงวิสาสะสนิทสนม คืออย่าง
ที่เรียกกันว่า จดหมายไปรเวต นอกจากนั้น เรื่องที่ว่าด้วย
ขนบธรรมเนียมมยุโรยในสมัยนั้น รักรันในประเทศนั้น อย่างที่
ปรากฏใน พระราชหัตถเลขาไม่มีผู้อื่นจะบรรยายดีกว่าพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ท่านผู้สนใจในการ
ค้นคว้า และนักศึกษาก็ไปรคหาหนังสือของคนไว้เป็นสมบัติเพื่อ
ประโยชน์ในการศึกษา และประทับใจของสมุคของท่าน

พงศาวดารไทยใหญ่

เล่ม ๑-๒

823—824

พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิป
ประพันธ์พงศ์ เป็นหนังสือที่น่าอ่านน่าศึกษามาก ประกอบด้วย
เรื่องราวของชนชาติไทย สมัยก๊กกำบรวพ และมนุษย์ที่ร่วม
ชาติกับชาวสยาม ในสมัยโบราณ แต่ละตอนให้ความสนุก
ตื่นเต้น ตลอดจนความรู้เกี่ยวกับ การประกอบอาชีพ การ
ปกครองบ้านเมือง เมื่อตกอยู่ในอำนาจของ พม่า และ อังกฤษ
 ตลอดจนลักษณะ การแต่งกาย ศาสนา ขนบธรรมเนียมของไทย
ใหญ่ การเทียบภาษาและคำพูดระหว่างลาวไทยใหญ่และชาว
ไทยปัจจุบัน

ถ้าท่านต้องการจะทราบว่า เดิมไทยเรามีภูมิฐานะอยู่
ที่ไหน แยกออกไปอยู่ถิ่นใดบ้าง และนักปราชญ์ฝรั่งให้ความ
เห็นเกี่ยวแก่ตำนานชาติไทยไว้อย่างไร ฯลฯ ท่านควรจะอ่าน
พงศาวดารไทยใหญ่และอย่าลืมหาไว้ประดับห้องสมุดของท่าน.

ประชุมพงศาวดาร (ภาค ๑—๗๘)

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์สำหรับคนคว่ำทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดพงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าวไว้โดยละเอียด นอกจากเรื่องพงศาวดารแล้ว ยังมีตำนานและลัทธิธรรมเนียมที่ควรรู้และน่าสนใจ รวมอยู่ด้วยเป็นอันมาก หนังสือชุดนี้เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่า ภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๕ ปีเศษ และในขณะนั้น ก็ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อมาอีกหลายภาค เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้เป็นหนังสือดี และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน ทำให้กระดาษกระจาย หาอ่านได้ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ ในท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐.๐๐ บาท คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะรวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษา นักคนคว่ำ และผู้สนใจในวิชาการได้หาซื้ออ่านได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น หนังสือชุดนี้ ได้พิมพ์ออกมา ๓ ภาคแล้ว และกำลังจัดพิมพ์ภาคต่อ ๆ ไปตามลำดับ ผู้สนใจโปรดอย่าลืมหาว่าเป็นสมบัติและประดับห้องสมุดของท่าน.

807—808 พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๑—๒

พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับเหตุการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นับตั้งแต่พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ จนกระทั่งเสด็จสวรรคต มีรายละเอียดที่สำคัญมากในเรื่องความเป็นมาของพระราชพิธีต่าง ๆ พระราชกรณียกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ตลอดจนการสืบสันตติวงศ์

อาทิเช่น พระราชประวัติ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีอุปราชาภิเษก ศักพม่า เหตุการณ์เกี่ยวข้องกับเมืองญวน เมืองเขมร และเมืองลังกา เรื่องสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ สร้างพระมณฑปพระพุทธบาท เรื่องจัดการปกครองนครศรีธรรมราช ตั้งเมืองในมณฑลพายัพและเมืองกantonเป็นประเทศราช พม่าแขกคุก ฯลฯ เป็นต้น

พระราชพงศาวดารเล่มนี้ เป็นหนังสือที่ทุก ๆ ท่านควรจะมีไว้ เพราะเป็นประโยชน์แก่ตัวท่านและเพื่อบุตรหลานของท่าน จะได้ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการศึกษาค้นคว้า ให้มีความก้าวหน้าต่อไปในอนาคต กรุณาได้จัดพิมพ์จำหน่ายแล้วในชุดภาษาไทย ท่านไม่ควรพลาด

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 02290 1436

